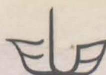
VIOREL
PANAITE

DIPLOMAŢIE OCCIDENTALĂ, COMERŢ ŞI DREPT OTOMAN (SECOLELE XV-XVII)





Editura Universităţii din Bucureşti

VIOREL PANAITE

DIPLOMAȚIE OCCIDENTALĂ, COMERȚ ȘI DREPT OTOMAN

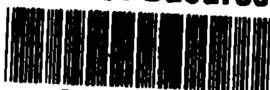
(SECOLELE XV-XVII)



Editura Universității din București
– 2004 –

Referenți științifici: Prof. dr. ***Stelian Brezeanu***
Conf. dr. ***Antal Lukacs***

Şos. Panduri 90-92, Bucureşti – 050663; Tel./Fax: 410.23.84
E-mail: editura_unibuc@yahoo.com
Internet: www.editura.unibuc.ro



Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
PANAITE, VIOREL

Diplomație occidentală, comerț și drept otoman: (secolele XV-XVII) / Viorel Panaite. București, Editura Universității din București, 2004

Bibliogr
ISBN 973-575-978-0

34(496):340.141(498)"14/16"
94(496:498)"14/16"

Tehnoredactare computerizată: ***Constanța Titu***

CUPRINS

Transliterația termenilor turco-islamici 5

I. Repere istoriografice. Izvoare inedite 7

II. Străinii în dreptul islamic: *aman* și *muste'min* 19

III. Străinii în Imperiul otoman. O tipologie a regimurilor juridice 39

IV. Diplomație occidentală și diplomatică otomană: *'ahdnâmeler* și *Capitulații* 47

V. Negustorii occidentali în Imperiul otoman. O radiografie a regimului de drepturi și obligații 83

VI. Negustorii occidentali fără ambasador permanent la Poartă 110

VII. Negustorii din zona de frontieră. Cazul polonezilor în secolul al XVII-lea ... 135

VIII. Navigație comercială, piraterie și drept otoman în vremea lui François Savary de Brèves 161

Concluzii 179

Documente despre regimul negustorilor occidentali în Imperiul otoman (secolele XV-XVII) 181

Abstract 219

Lista de abrevieri 223

Bibliografie 227

TRANSLITERAŢIA TERMENILOR TURCO-ISLAMICI

În cursul expunerii noastre, pentru transliteraţia termenilor aparţinând civilizaţiei Islamului şi nu strict celei otomane am folosit drept ghid *Encyclopédie de l'Islam / The Encyclopaedia of Islam*, ed. B. Lewis, Ch. Pellat, J. Schacht, Paris, Leyden: E.J. Brill (de exemplu, *dh, dj, gh, kh, sh, w* pentru *z, c, g, k, ş, v* din turca modernă). Totodată, conform unei practici întâlnite în volumele de documente şi cronici publicate la noi, în cursul şi pentru uşurarea expunerii noastre, unii termeni otomani au fost transliteraţi conform particularităţilor limbii române, fără a mai fi tipăriţi cu litere cursive, mai ales atunci când rădăcina cuvântului a suferit modificări în timpul declinării sau conjugării (de exemplu, sangeac, beilerbeiului, gizia etc.). Pentru termenii şi pasajele extrase direct din izvoarele otomane, inclusiv lunile musulmane, am indicat între paranteze – conform unei practici acceptate de turcologi – transliteraţia în alfabetul turc modern. Nu am modificat titlurile unor articole sau cărţi folosind regulile amintite mai sus. Iată principalele corespondenţe dintre alfabetul osman, alfabetul turc modern, transliteraţia din *Enciclopedia Islamului* (varianta engleză) şi alfabetul român:

alfabet osman	turca modernă	Enciclopedia Islamului	alfabet român
elif	â,a,e,i	â,a,e,i	a(lung)
çim	ç	ç	ç
cim	c, ğ	dj, j, ğ	g
hı	h	kh	h
zal	z	dh	z
sin	ş	sh	ş
ayn		ʿ	ʿ
gayn	g	gh	g (moale)
kef	k, g, ğ, n	k	c
kaf	k	q,k	c
vav	v,o,ŏ,u,ü,û	w, û	v
ye	y,i,î,ı	y,i,i	i, î, y
	çe,çi		ce,ci
	ce,ci		ge,gi
	ge, gi		ghe,gh

Capitolul I

REPERE ISTORIOGRAFICE. IZVOARE INEDITE

Istoriografie

Literatură de specialitate consacrată regimului Capitulaţiilor este bogată. Trebuie spus, însă, că abundenţa nu înseamnă neapărat un avantaj. Din contra, este nevoie de o selecţie severă, care să elimine partizanatul politic, ideologic sau religios impus de interesele politice divergente ale unui anumit moment istoric sau de concepţiile juridico-religioase specifice unor comunităţi socio-umane distincte. In ce ne priveşte, ţinem să subliniem că nu afirmarea unor opinii divergente, ci tonul apologetic religios şi politizarea demersului ştiinţific au diminuat sau chiar au anulat valoarea unor lucrări, determinându-ne să privim cu circumspecţie concluziile autorilor. Să notăm aici reflecţiile făcută pe această temă încă din 1933 de Ahmed Rechid, reflecţii valabile cu atât mai mult astăzi, întrucât la "rafturile" de lucrări scrise despre regimul Capitulaţiilor până la acea vreme s-a mai adăugat cel puţin încă unul[1]. Există, însă, o serie de studii care se impun indiferent de momentul în care au fost scrise sau de concepţiile împărtăşite de autori, astfel că orice nouă abordare a dreptului islamic al păcii şi războiului nu le poate ignora.

Imperiul otoman a fost un stat islamic. Pornind de la această premisă, lucrările generale despre dreptul islamic al popoarelor (doctrina *djihâd*-ului) conţin cu necesitate pagini despre regimul comerţului cu nemusulmanii şi statutul străinilor în Islam.[2] Aici, printre invariabilele doctrinei *djihâd*-ului sunt definite noţiuni şi reguli juridico-

---

[1] "Au sujet des Capitulations turques, on a tant écrit qu'un exposé nouveau semble, au premier abord, superflu. Cepandant, il importe de faire une sélection sévère parmi ces écrits, dont la plupart sont bourrés d''erreurs ou encore entachés d'une partialité honteuse." „Ouiconque s'engage dans l'étude des Capitulations doit savoir, en outre, que l'usage établi le plus souvent contre la chose elle-même, la coutume abusivement formée et suivie, l'interpretation forcée ou manifestement erronée, autant de circonstances, enfin, amplifiant singulièrement le sens et la portée des textes signés, étaient à la base du régime capitulaire sur le terrain de la pratique." (A. Rechid, « La condition des étrangers dans la Republique de Turquie », în *RdC*, 46, IV, 1933, p. 172).

[2] M. Khadduri, *War and Peace in the Law of Islam*, Richmond, Virginia, USA, 1955; A. Morabia, *La notion de gihad dans l' Islam medieval (des origines a al-Gazali)*, thèse presenté devant l' Université de Paris IV, 1 er Juillet 1974, Service de reproduction des thèses, Université de Lille III, 1975; H. Kruger, *Fetwa und Siyar*, Wiesbaden, 1978; R. Peters, *Islam and Colonialism. The Doctrine of Jihad in Modern History*, Uitgeverij Mouton' s Gravenhage, 1979, p. 9-37(The Classical Doctrine of Jihad).

religioase islamice legate de pace, tratate, supuşi, străini, comerţ etc. Apoi, trebuie subliniată seria de încercări de a privi comparativ dreptul islamic şi dreptul internaţional, în care se insistă de cele mai multe ori asupra rolului activ jucat de Islam în apariţia şi evoluţia dreptului ginţilor. De regulă, aceşti autori, mulţi dintre ei jurişti musulmani, impută Europei necunoaşterea sau interpretarea greşită a dreptului islamic.[3] De asemenea, noţiunile fundamentale ale dreptului islamic al popoarelor, precum *amân, 'ahd, dhimma, djizya, dâr al-Islam, dâr al-harb, dâr al-'ahd, djihâd, hudna, kâfir, kharâdj* etc., au fost definite în mod sintetic în articole distincte din noua ediţie *Encyclopédie de l'Islam / Encyclopaedia of Islam*[4]. Uneori, acestora le-au fost consacrate şi studii speciale: A. Abel[5] despre *djizya*, M. Parvin şi M.Sommer[6] despre „Casa Islamului", „Casa războiului" şi "Casa păcii".

Una din componentele de bază a dreptului islamic al popoarelor este reprezentată de regimul nemusulmanilor, supuşi sau străini, care are o legătură strânsă cu dreptul islamic al păcii şi războiului. Explicaţia principală constă în inexistenţa în dreptul islamic medieval a unei distincţii nete între drept public şi privat, între drept intern şi internaţional. Dreptul păcii opera cu noţiuni şi norme (de exemplu, statutul *dhimma)* aplicabile atât în relaţiile musulmanilor cu indivizi şi comunităţi, cât şi în cele cu state nemusulmane. Iată de ce în orice sinteză consacrată doctrinei *djihâd*-ului am găsit pagini – mai dense sau mai sumare – despre noţiunile juridice *harbî, ahl al-kitâb, dhimmî* şi *müste'min* [7]. Există, totodată, o serie de studii consacrate în mod special, fie numai regimului supuşilor nemusulmani (sing. *dhimmî)*, fie numai statutului străinilor în Islam (sing. *müste'min*).

---

[3] N. Armanazi, *L'Islam et le droit international*, Paris, 1929; M. Chaygan, *Essai sur l'histoire de droit public musulman aux premiers siècles de sa formation*. Thèse pour le doctorat, Paris, 1934; A. Rechid, *L'Islam et le droit des gens*, în RdC, 60, II, 1937, p. 375-504; M. Hamidullah, *Muslim Conduct of State . Being a Treatise on Siyar, that is the Islamic Notion of Public International Law, consisting of the Laws of Peace, War and Neutrality, toghether with precedents from Orthodox Practice and preceded by a Historical and General Introduction*, 4th Edition, Revised and Enlarged, Lahore, 1953 (prima ediţie completă în 1941-1942); S. Mahmassani, *The Principles of International Law in the Light of Islamic Doctrine*, în RdC, I, 1966, p. 205-328; M. T. al-Ghunaimi, *The Muslim Conception of International Law and the Western Approch*, The Hague, 1968; M. Boisard, *L' Islam et la morale international*, Paris, 1979; A. Ozel, *Islam Hukukunda Ülke Kavramı. Dar ül-Islam. Dar ül-harb (Noţiunea de ţară în dreptul islamic. Casa Islamului. Casa războiului)*, Istanbul, 1988; Salah el-Dine Tarazi, « La solution des problèmes de statut perssonel dans le droit des pays arabes et africains », în *RdC*, 159, I, 1978, p. 378-381 (ch. IV: Le méconnaissance du droit musulman par l'Europe).

[4] *Encyclopédie de l'Islam*, nouvelle édition, B. Lewis, Ch. Pellat, J. Schachat, Paris, Leyda: E. J. Brill, 1960- (în continuare: EI-2). Amintim, aici, „articolele" semnate de J. Schacht (*ahd, amân*), A. Abel (*dâr al-Islam, dâr al-harb, dâr al-sulh*), Halil Inalcik (*dâr al-ahd, djizya*), M. Khadduri (*hudna*), D. B. Macdonald (*dâr al-sulh*), Cl. Cahen (*djizya, harb*).

[5] A. Abel, *La djizya: tribut ou rançon ?*, în *SI*, XXXII, 1970, p. 3-21.

[6] M. Parvin, M. Sommer, *Dar al-Islam: the Evolution of Muslim Territoriality and its Implication for Conflict Resolution in the Middle East*, în *IJMES*, 11, 1, 1980, p. 1-21.

[7] Özel, *Islam Hukuku*, p. 199-246 (Cap. *Kanunlar Ihtilaf* (Conflictul legilor).

Statutul străinilor (*müste'min*) în dreptul islamic al popoarelor s-a bucurat de câteva studii speciale realizate, printre alţii, de Julius Hatschek, Choucri Cardahi (născut în 1890 la Beyrut, profesor la Şcoala franceză de drept din Beirut) şi Armand Abel.[8] De multe ori, pentru obţinerea unui contur mai clar, regimul străinilor în dreptul islamic al popoarelor a fost abordat într-o viziune comparativă, fiind comparat fie cu statutul supuşilor nemusulmani (*zimmî),*[9] fie cu regimul străinilor în Creştinătate.[10]

In ce priveşte Imperiul otoman, condiţia străinilor a fost abordată ca un caz particular, cel al regimului negustorilor occidentali, studiat mai ales sub sintagma « regimul *Capitulaţiilor* ». Or, în această situaţie nu ne putem plânge de sărăcie. Există un număr impresionant de articole şi cărţi în care autorii, istorici sau jurişti, au ţinut să-şi exprime opiniile în problema *Capitulaţiilor*, unii în câteva zeci de rânduri, alţii de-a lungul a sute de pagini. În secolul al XIX-lea, regimul străinilor în Imperiul otoman era un subiect la ordinea zilei. O dovedesc articolele despre atitudinea turcilor faţă de străini şi despre regimul Capitulaţiilor în Turcia publicate cu regularitate în jurnalele vremii, fie ele din Franţa, Anglia şi Olanda (*Revue de Droit international et Législation comparée, L'Écho de la finance, de l'industrie et du commerce..., Annual Register, The Diplomatic Review)*, fie din ţările europene apărute mai recent pe piaţa levantină, precum Germania (*Das Ausland...*). De cele mai multe ori aceste pagini apăreau în momentele de criză, când Poarta punea pe tapet problema abolirii Capitulaţiilor şi privilegiilor de care străinii se bucurau în imperiu. Un astfel de moment a fost memoriul adresat de Ali Pasha, în 1869, puterilor europene. Răspunsuri directe sau mai voalate au înţesat atunci publicaţiile de specialitate. De la Londra răspundea L. Farley, din Paris P. Pradier-Fodéré, din Istanbul J. de Testa. Ba chiar au fost grăbite apariţii de carte cu acest subiect, precum lucrarea lui Benoit Brunswik, în care autorii abordau dreptul de proprietate al străinilor prin prisma actelor emise de cancelaria otomană (*hatt-ı şerif* şi *hatt-ı hümayûn*), problema Capitulaţiilor din perspectiva reformei şi a chestiunii Orientului, militând pentru apărarea lor "în faţa ipocriziei" otomane.[11] O concentrare

---

[8] J. Hatschek, *Der Musta'min. Ein Beitrag zum internationalen privat und Völkerrecht das Islamischen Gesetzes*, Berlin, 1920; C. Cardahi, « La conception et la pratique du droit international privé dans l'islam (étude juridique et historique*)* », în *ADIRC*, 60, II, 1937, p. 511-650; idem, *Conflict of Law*, în *Law in the Middle East. Vol. I. Origin and Development of Islamic Law*, edited by M. Khadduri and H. j. Liebesny, Washington, 1955, p. 334-348; A. Abel, *Le statut legal des étrangers dans l'Islam*, în "Recueil de la Société Jean Bodin, t. IX, 1957.

[9] P. Arminjon, *Droit international privé et droit interne, principalement dans les pays de l'Islam*, în "Clunet", 1912, p. 698-786, 1025-1046 şi 1913, p. 34-43, 435-443, 812-823; Abdulkerim Zeydan, *Ahkamu'z-Zimmîyyîn ve 'l-Müsteminîn fi Dari'l-Islam (Regimul zimmi şi müste'min în Casa Islamului)*, Bagdad, 1382/1963 (nu ne-a fost accesibilă); Salah el-Dine Tarazi, *La solution des problèmes de statut personel dans le droit des pays arabes et africains*, în ADIRC, 159, I, 1978, p. 348-463.

[10] O. Rossi, *La posizione giuridica degli infideli nella Respublica Christiana e nell' Islam*, în *Atti del Primo Convegno Nazionale di Studii Giuridico-Comparativi*, Rome, 1953, p. 625-655.

[11] Th. Thornton, "Behaviour of the Turks towards the Strangers", în *Annual Register*, 1808, p. 48-51; "Die Capitulationen in der Türkei", în *Das Ausland*, Munchen, t. 1, 23, 1850, p. 49; L. Farley, "Treatment of Foreigners in the Ottoman Empire", în *The Diplomatic Review* (London, 1866), 15, 1867, p. 13-14; P. Pradier-Fodéré, "La question des capitulations", în *Revue de Droit international et*

masivă de lucrări se face simţită în anii care au precedat izbucnirea primului război mondial, ca o consecinţă a accentuării poziţiei Porţii de abolire a regimului Capitulaţiilor[12]. O altă serie de lucrări este legată de contextul negocierii, încheierii şi aplicării în practică a tratatului de la Lausanne (1923), prin care regimul Capitulaţiilor era abolit[13]. Detaşate de orice conjunctură istorică, scurtele sinteze ale lui H.J. Liebesny şi Halil Inalcık sunt fundamentale[14].

Consecinţele Capitulaţiilor nu au fost studiate în diversitatea şi profunzimea lor. Despre consecinţele negative ale Capitulaţiilor asupra dezvoltării Imperiului otoman în ansamblul său s-a ocupat sumar S. Panova, punctând pe influenţele negative. Capitulaţiile au devenit un mijloc prin care Imperiul otoman a fost transformat într-o ţară subordonată din punct de vedere economic şi politic Occidentului. Relaţiile dintre statele occidentale au fost marcate de existenţa regimului Capitulaţiilor, în condiţiile în care eliberarea de noi Capitulaţii către alte state decât cele tradiţionale va ajunge să depindă numai de acceptul Angliei şi Franţei. De asemenea, regimul Capitulaţiilor a dus la crearea unui sistem de "stat în

Législation comparée, (Gand, T. 1 - 1869), 1, 1869, p. 118-137; J. de Testa, *Observations sur le mémoire de la Sublime Porte relatif aux capitulations,* Istanbulm 1869; Benoit Brunswik, *Études pratiques sur la Question d'Orient. Réformes et Capitulations,* Paris-Strasbourg, 1869, 393 p.; "Les Capitulations", în *L'Écho de la finance, de l'industrie et du commerce...,* nr. 17, 1870, p. 5-6; nr. 34, 1870, p. 3; J. C. A. Gavillot, *Essai sur les droits des Européens en Turquie et en Egypte. Les Capitulations et la reforme judicaire*, Paris, 1875; R. North, *Etude sur la Question d'Orient*, Turin, Rome, Florence, 1876, 146 p.; Desjardins, "De l'origine des Capitulations dans l'Empire ottoman', în *Séances et travaux de l'Académie des Sciences morales et politiques*", année 1891; M. Firaud-Giraud, "Capitulations", în *Revue blue*, 31 iulie 1897.

[12] F. Ray, *La protection diplomatique et consulaire dans les Echelles du Levant et de Barbarie*, Paris, 1899; A. d'Avril, « Protection des Chrétiens dans le Levant », în *RHD*, XIV, 1900, p. 534-653; XV, 1901, p. 69-87; Noël Verney et George Dquebmann, *Les puissances étrangères dans le Levant, en Syrie et en Palestine,* Paris, 1900; P. Arminjon, *Érangers et protéjés dans l'Empire Ottoman. Tome premier: Nationalité, protection, indigénat, condition juridique des individus et des personnes morales*, Paris,1903; P. Arminjon, Origines, sources et nature du droit des Capitulations ottomanes, în *Clunet,* Paris, 1905, p. 123-135, 556-571; A. Schopoff, *Les réformes et la protection des chrétiens en Turquie (1673-1904)*, Paris, 1904; G.Pélissié du Rausas, *Le régime des capitulations dans l'Empire Ottoman*, Vol.I-II, 1er édition, Paris, 1902-1905 (deuxième edition,1910-1911); P.M. Brown, *Foreigners in Turkey. Their Juridical Status*, Princeton, 1914.

[13] I.A. Amar, *Les capitulations en Turquie, dans le Levant et en Extreme-Orient*, Genève,1922; H. Abi-Chahla, *L'Extinction des capitulations en Turquie et dans les régions arabes*, Paris, 1924; M. Essad, *Du régime des capitulations ottomans,leur caractère juridique d'après l'histoire et les textes*, Istanbul, 1928; F. Abelous, *L'évolution de la Turquie dans ses rapports avec les étrangers*, Paris, 1928; A. Rechid, « La condition des étrangers dans la Republique de Turquie », în *RdC*, 46, IV, 1933, p. 169-227; N. Sousa,*The Capitulatory Regime of Turkey. Its History, Origin and Nature*, Baltimore, 1933; D.D. Deltcheff, *Le régime des Capitulations en Bulgarie et leur suppression*, Sofia,1934.

[14] H.J. Liebesny, *The Development of Western Judicial Privileges*, în *Law in the Middle East*, ed. by M. Khadduri and H.J. Liebesny, Washington, 1955, p. 309-333; H. Inalcık, art. *Imtiyâzât*, în EI-2, tome III, 1971, p. 1207-1225 (în colaborare cu J.Wansborough)

stat" şi la ruinarea imperiului.[15] Ahmed Rechid sublinia încă din 1933 că "...les Capitulations furent, dans la suite, une véritable calamité pour le pays"[16]. Despre consecinţele negative asupra sistemului judiciar otoman, cu urme care au supravieţuit chiar şi după abolirea regimului Capitulaţiilor în 1923, Ahemed Rechid afirma: "L'ère des Capitulations, de ces privilèges qui renversaient les rôles logiquement dévolus, d'une part, au souverain territorial, d'autre part, à l'étranger, en plaçant celui-ci au-dessus de celui-là, pour en faire le maître réel du pays, cette ère est définitivement close."[17] Pe de altă parte, Zdenka Veselá-Prenosilová a încercat să surprindă consecinţele regimului Capitulaţiilor asupra oraşelor şi structurii sociale a burgheziei otomane în secolul al XIX-lea. În acest context, ea sublinia rolul negativ al sistemului capitular pentru dezvoltarea capitalistă a oraşelor otomane, dar remarca în schimb rolul pozitiv al sistemului millet-urilor (creştinii fiind sprijiniţi de sistemul capitular) ca factor de structurare socială a burgheziei[18].

---

[15] S. Panova, "Le rôle des capitulations dans le developpment de l'Empire ottomane", în *CIEPO, 23-26 July 1990*, p. 70-71 (« † force des Capitulations, l'Etat ottoman se constitue comme un pays d'états dans l'état")

[16] Rechid, Étrangers, p. 171, 172.

[17] Rechid, Étrangers, p. 172.

[18] Zdenka Veselá-Prenosilová, "Les Capitulations et les Villes Ottomanes", în *Asian and Africa Studies*, XVI, 1980, p. 21-32: "Ainsi, les capitulations, tout en soutenant la bourgeoisie chrétienne, obligeaient la bourgeoisie turque à garder une position secondaire et de cette façon représentaient un facteur retardataire dans l'evolution des villes ottomanes vers une vie sociale du pays sur son chemin historique vers le capitalisme" (p. 21); Zdenka Veselá-Prenosilová, "Quelques aspects de l'évolution des villes ottomanes", în *IX Türk Tarih Kongresi, Ankara, 21-25 Eylül 1981*, Kongreye Sunulan Bildiriler, II. Cilt, Ankara, 1988, p. 781-787: "... le régime des capitulations de même que le capital étranger - déjà au XIIIe s. - ne pouvaient que déformer le chemin de l'économie des villes envers le capitalisme" (p. 783-784).

François Savary de Brèves și manuscrisul Turc 130 de la Bibliotèque Nationale din Paris

Secția de manuscrise orientale a Bibliotecii Naționale din Paris (Bibliothèque Nationale, Division Orientale) păstrează un manuscris otoman de 278 folios scris la sfârșit de secol XVI și început de secol XVII. Textul este aproape în totalitate în limba otomană, cu excepția unor mici pasaje la început și sfârșit de manuscris, precum și a unor mici note explicative la câteva documente, scrise în franceză. Numerotarea foilor se face de la dreapta la stânga, ceea ce este specific unui manuscris otoman. Mai puțin obișnuit este modul de transcriere al documentelor. De la folio 2r până la 30v, documentele sunt copiate de la pagina mai mică la pagina mai mare. Apoi, autorul își trădează originea europeană, deschide manuscrisul după obiceiul de acasă și copie zeci de documente de la pagina mai mare la pagina mai mică, de la folio 277v la 38v. Cu excepția câtorva foi nescrise, calupul cel mai mare fiind între 31r-37v, paginile sunt folosite în totalitate.

Autorul se dezvăluie el însuși chiar de la începutul manuscrisului, printr-o notă scrisă în limba franceză. Pe folio 1r se poate citi următoare notă în franceză: "*Mémoires de l'Ambassade de Monsieur de Brèves en Levant, très curieux et nécessaire à ceux qui sont employés pour le service du Roy à la Porte Ottomane. Du Ryer de Malezair.*" Este vorba de François Savary de Brèves, ambasador al Franței la Istanbul între anii 1593-1605. „Destinatarul" și apoi proprietarul manuscrisului este André Du Ryer de Malezair, care a fost un fel de discipol al lui de Brèves în studiul limbii și culturii otomane și pentru scurtă perioadă consul în Egipt[19]. Să identificăm, mai întâi, cele două personaje.

François Savary de Brèves. În ciuda paginilor scrise despre François Savary de Brèves, biografia sa rămâne cunoscută doar în liniile sale generale. În acest sens, este semnificativ faptul că și astăzi se face trimitere la cele două pagini consacrate personajului nostru în biografia Michaud[20]. Practic, în acest moment, biografia lui

[19] E. Blochet, *Catalogue des Manuscrits Turcs de la Bibliothèque Nationale*, Tome I: *Ancien Fonds*, Paris, Bibliothèque Nationale, 1932, p. 53-4; *Vers l'Orient*, ed. Annine Berthier, Francis Richard, Bibliothèque Nationale, Paris, 1983, p. 39; *Sources de l'Histoire du Proche-Orient et de l'Afrique du Nord dans les Archives et Bibliothèques françaises. II. Bibliothèque Nationale*, München-New York-London-Paris, 1984, 318-9 (Annie Berthier).

[20] Vezi: Abbé d'Artigny, *Nouveaux mémoires d'histoire, de critique et de littérature*, Paris, 1752, in-12, tome IV, article LXIX, p. 345-375; *Biographie Universelle (Michaud) ancienne et moderne.*

François Savary de Brèves din lunga sa perioada sa otomană se poate realiza numai pe baza defrişării izvoarelor.

Pentru aceasta avem la dispoziţie în primul rând corespondenţa oficială a regelui Henri IV, care a fost publicată în mai multe tomuri în secolul al XIX-lea. Printre destinatarii scrisorilor regale din perioada 1592-1604 era şi ambasadorul de la Istanbul, Savary de Brèves.[21] S-au păstrat, de asemenea, scrisori din corespondenţa trimisă de la Istanbul de Savary de Brèves regelui Henri IV,[22] unor funcţionari de la Paris,[23] autorităţilor din Marsilia[24] sau consulilor francezi din Mediterana. Numărul lor este mult mai mic decât cele pe care Savary de Brèves le va expedia mai târziu din Roma, tot în calitate de ambasador. Imaginea mediului diplomatic occidental la Istanbul – în care un loc aparte îl ocupa ambasadorul Franţei – este în mod necesar completată de rapoartele ambasadorilor veneţieni şi englezi la Istanbul, contemporani cu de Brèves.[25]

Savary de Brèves este cunoscut de regulă după activitatea sa de editor al unor texte cu caractere arabe, în tipografia instalată la Roma în perioada cât a fost ambasador al Franţei în Cetatea eternă.

De asemenea, numele lui de Brèves este cunoscut prin textul relaţiilor de călătorie, publicate de Jacques de Castel în 1628, împreună cu trei din discursurile sale şi cu tratatul din 1604.[26] De notat că descrierea călătoriei sale din 1604-1605 făcută la

Nouvelle édition, Tome V, Paris, 1854, 502-3; *Histoire du procez qu'on renouvelle de temps en temps à Antoine Vitré, à cause de l'achapt que le roy l'a obligé de faire des poinçons des matrices et des manuscripts turcs, arabes et persans que feu M. de Brèves avoit apportez du Levant, avec les pièces justificatives,* S. l., 1654, in-4; G. H. Gailland, „Ambassade de M. de Brèves à Rome." *Notices et extraits des manuscrits,* vol. VIII, 2, Paris, 1804, 272-396; A. Ubicini, *Le Berri en Orient,* Burges, 1855; M. Grillon des Chapelles, *Esquisses biographiques du département de l'Indre,* Paris, 1862, vol. II, 303-30: „Savary de Brèves"; Baron Ernouf, „Savary de Brèves. La question d'Orient au temps d'Henri IV." *Revue de France,* XXIII (1877), 104-16; Victor Guéneau, „Brèves." *Mém. Soc. Nivernais,* I, 1886, 61-83; Lanfranc de Panthou, „Un ambassadeur du temps de Henri IV." *Revue cath. Normandie,* I, 1891-92, p. 97-112, 239-272; H. Drouon, „Gaston d'Orléans." *Histoire de l'éducation des princes, Paris,* 1897, I, p. 93-136; J. B. Derost, „Fr. Savary, comte de Brèves." *Revue de Bourbonnais,* I, 1913-14, pp. 199-201, 210-13, 224-26; H. Rolland, „M. de Brèves." *Bull. Soc. Clamency,* 1935, p. 26-40; Jean-Marie Carré, *Voyageurs et écrivains français en Égypte,* vol I-II, Paris, 1956 (1er édition): vol. I: Des pèlerins du Moyen Âge `a Méhémet-Ali, 2me ed. Inst. fr. d'Archéologie Orientale du Caire), 20-1; Emerit, „Brèves," 298-300; J. L. Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp et Frédéric Hitzel, *Représentants permanents de la France en Turquie (1536-1991) et de la Turquie en France (1797-1991),* Éditions ISIS, Istanbul-Paris, 1991, p. 16.

[21] Jules Berger de Xivrey, *Recueil des lettres missives de Henri IV,* vol. IV-IX, Paris, 1843-1876.

[22] Saint-Priest, *Mémoires*, p. 439-443; Testa, *Traités,* I, 96-7, 159-73.

[23] BN, DO, Supl. Turc 119, f. 16v: *„compliments sur la mort de sultan Mehmet et de la proclamation de son fils Ahmed il paroit que c'est du temps de mr de Brèves".*

[24] Teissier, *Inventaire*, p. 87.

[25] A. L. Rowland, „England and Turkey: the rise of diplomatic and commercial relations." *Studies in English commerce and exploration in the reign of Elizabeth,* Philadelphia, 1924, part I, 154-69.

[26] *Relation des voyages de Monsieur de Brèves, tant en Grèce, Terre Saincte et Aegypte qu'aux royaumes de Tunis et Alger. Ensemble, Un traicté faict l'an 1604 entre le roy Henry le Grand et*

întoarcerea sa în Franţa – pe ruta insulele greceşti, Ierusalim, Egipt, Tunis, Alger, Marsilia – n-a fost scrisă nici de el, nici de Jacques de Castel, ci de către un alt secretar al său, Jean-Baptiste Vivot de Bavon.[27]

Savary de Brèves este autorul a cinci discursuri – scrieri pamfletare la modă în vremea respectivă – adresate suveranilor Franţei, Henric IV şi apoi Ludovic XIII. O formă compactă şi autentică a acestor texte s-a păstrat într-un manuscris intitulat *Mémoires politiques et diplomatiques de François Savary de Brèves*[28]. Cea mai cunoscută formă – dacă se poate spune aşa despre un text imprimat în secolul al XVII-lea – a trei din discursurile lui de Brèves este textul publicat ca anexă la relaţiile de călătorie editate în 1628 de Jacques du Castel, unul din secretarii ambasadorului francez. Subiectele celor cinci discursuri sunt: mijloacele de slăbire şi ruinare a monarhiei principilor otomani[29]; utilitatea alianţei dintre Franţa şi Imperiul otoman pentru binele supuşilor francezi şi creştinilor protejaţi de ambasadorii francezi, care fac comerţ în teritoriile otomane[30]; avantajele pe care Franţa le-ar putea avea prin implicarea în problemele de la Curtea Romei;[31] problemele legate de ţărmurile

l'empereur des Turcs. Et Trois discours dudit sieur, le tout recueilly par le S. D. C. (Jacques Du Castel), Paris, N. Gasse, 1628. (5 parties en 1 vol. in-4).

[27] Jean-Baptiste Vivot de Bavon, *Discours du voyage d'Egypte en Barbarie et de la navigation que fit Monsieur de Brèves aux royaumes de Tunis et d'Alger, l'an 1605*, par... (Bibliothèque de l'Institut, Ancien et Nouveau Fonds 308, Ex libris Petri Dipy, Regis professoris atque interpreti, 1677» XVIIe siècle. Papier 32 feuillets 330 sur 215 mm, cf. *Catalogue général des Manuscrits des Bibliothèques publiques de France. Paris. Bibliothèque de l'Institut. Ancien et Nouveau Fonds*, par M Bouteron et J. Tremblot, Paris, 1928, 52-3; E. Plantet indică ms. no. 525 (Plantet, *Correspondence. Tunis*, p. 6, n. 1); M. Emerit indică ms. no. 208 (Emerit, Brèves, p. 300).

[28] „Mémoires politiques et diplomatiques de François Savary de Brèves", 34 feuillets, 277 sur 195 mm. XVIIe siècle (BN, Divison occidentale, Fr. 18075).

[29] *Discours abrégé des asseurez moyens d'anéantir et ruiner la Monarchie des Princes Ottomans, faict par le sieur de Brèves*, fără dată, In-4, 48 p. Gérard Tongas încadrează acest discurs in « Ch. II: La Question d'Orient pendant la première moitié du XVIIe siècle: Les projets français de croisade contre la Turquie" (Gérard Tongas, *Les relations de la France avec l'Empire ottoman durant la première moitie du XVIIe siècle et l'Ambassade à Constantinople de Philippe de Harlay, Comte de Césy (1619-1640). D'après des Documents manuscrits inédits*, Toulouse, 1942, p. 42-65; Borromeo, *Voyageurs*, p. 334, note 1).

[30] *Discours faict par le Sieur de Brèves sur l'alliance qu'a vostre Majesté avec le grand Seigneur de l'utillité qu'elle apporte à la religion au bien de vre Estat et celuy de voz subiects pour ce qui est du commerce et a une infinité de Crestiens qui trouvent seureté soubz vostre banniere et protection de voz Ambassadeurs qui resident a leur Porte* (BN, Divison occidentale, Fr. 18075: Mémoires politiques et diplomatiques de François Savary de Brèves, 34 feuillets, 277 sur 195 mm. XVIIe siècle, f. 1r-5v). Are anexată *Copie d'une lettre escrite au Sieur de Brèves par le feu Roy Henry le grand en datte du 12me Novembre 1595*, f. 6r-9r). Publicat: *Discours sur l'alliance qu'a le roy avec le Grand Seigneur et de l'utilité qu'il apporte à la chrestienté* (par François Savary, seigneur de Brèves), fără dată, 22 p.

[31] *Autre discours et relation de affaires de la Cour de Rome et des grands advantages que vostre Majesté et son Royaume en peuvent reçevoir. Aussy faict par le Sieur de Brèves* (BN, Divison occidentale, Fr. 18075, f. 15r-24v). Alte manuscrise: *Autre Relation faicte par le dit Sr de Brèves de*

mediteraneene şi înarmarea unor galere pentru controlul zonei[32]; realizările diplomatice ale lui Savary de Brèves, expuse în manieră autobiografică.[33]

Din perspectiva subiectului nostru, comerţ şi drept otoman în Marea Mediterană, ne interesează în mod evident perioada otomană a biografiei lui Savary de Brèves.

În acest sens, o problemă neclară şi contradictorie este începutul prezenţei sale la Istanbul, despre care s-au avansat mai multe date în paginile scrise până acum. Lunga perioada a rezidenţei în Imperiul otoman începe în 1585, ca membru al suitei ce îl însoţea pe unchiul său Jacques Savary de Lancome, numit ambasador al Franţei la Istanbul, şi sfârşeşte în 1605, odată cu întoarcerea sa în ţara natală, unde pentru scurt timp va fi numit consilier de stat.[34] Nu ştim exact funcţiile pe care le-a îndeplinit în cadrul personalului ambasadei. Se pot deduce două achiziţii importante, vizibile după acţiunile ulterioare pline de succes ale lui de Brèves, învăţarea perfectă a limbii turco-otomane şi deprinderea cu secretele diplomaţiei la curtea otomană.

Şi mai controversată pare a fi data numirii sale ca ambasador al Franţei la Istanbul.[35] Or, aici, trebuie să analizăm momentul extrem de delicat al preluării puterii la Paris de către Henri IV de Navarra. După assasinarea lui Henri III, Jacques Savary de Lancome[36] a refuzat să-l recunoască ca suveran pe Henri IV.[37] Mai mult, el s-a declarat

la cour de Rome (BN, Division Occidentale, Fr. 23042, Recueil de pièces relatives, presque toutes, au règne de Louis XIII, f. 96-104); *Discours et relation de affaires de la cour de Rome, par le sr de Brèves* (BN, Division Occidentale, Fr. 17199, f. 450-461: Mélanges relatifs à l'histoire diplomatique de la France, de l'Angleterre, de Pays-Bas, de l'Allemagne, de la Suède, de la Turquie et de l'Italie).

[32] *Autre discours très important des affaires de la Mer et des moyens que Dieu a donné a Votre Majesté pour empescher les desseins qu'a le roy Catholique de se rendre absolu seigneur de toute l'Europe comme il fera, s'il n'y est remédié. Aussy faict pour le Sieur de Brèves* (BN, Divison occidentale, Fr. 18075, f. 25r-28v). *Discours de Monsieur de Brèves Sur la necessité de l'armement des galeres aux costes de Provence (f. 59r). Relation faicte par le Sr de Brèves, des Costes et Rivages de la Comté de Provence et de l'Advantage que le Roy en peult tirer.* (BN, Division Occidentale, Fr. 4810: Recueil de copies de pièces, concernant l'histoire de la France au seizième siècle et au dix-septième, jusqu'en 1646, f. 59r-66r); *Relation faite par le Sr. de Brèves des costes et rivages de la Comté de Provence et de l'avantage que le Roy en peut tirer* (BN, Division Occidentale, Fr. 23042, Recueil de pièces relatives, presque toutes, au règne de Louis XIII, f. 92r-95v): *Relation faicte par le Sr de Brèves des costes et rivages de la comté de Provence* (BN, Division Occidentale, Fr. 17229: Mélanges historique, f. 225).

[33] *Discours véritable faict par le sieur de Brèves. Du procédé tenu lorsqu'il remit entre les mains du Roy la personne de Monsieur le Duc d'Anjou, frère unique de Sa Majesté* (BN, Divison occidentale, Fr. 20982, f. 310) fără loc, 1618, In-4, 46 p.

[34] Saint-Priest, *Mémoires*, 203; BN, DO, Supl. Turc 119, f. 7v: *La minute de la lettre que le sultan Ahmed a écrit du roy sur l'arrivée de monsieur le Baron de Salignac et le depart de mr. de Brèves.*

[35] Saint-Priest, *Mémoires*, 200; Plantet, *Correspondance. Tunis*, I, p. 5, n. 1; Emerit, Brèves, p. 299.

[36] Despre Jacques Savariyde Lancome, vezi: E. Frémy, *Essai sur les diplomates du temps de la Ligue*, Paris, 1873, 176; Saint-Priest, *Mémoires*, 199-200; *State Papers. Venice*. vol. IX: 1592-1603, pp. XXXXII-VI; Savary de Lancosme, „Un épisode de la ligue à Constantinople (1589-1593)," *Revue d'histoire diplomatique* (Paris), 1902; J. L. Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp et Frédéric Hitzel, *Représentants permanents de la France en Turquie (1536-1991) et de la Turquie en France (1797-1991)*, Editions ISIS, Istanbul-Paris, 1991, p. 15

[37] *State Papers. Venice, vol. IX*, doc. 67.

fidel Ligii catolice şi a devenit un agent al Spaniei.[38] În consecinţă, Henri IV de Navarra l-a demis formal pe Jacques Savary de Lancome din funcţia de ambasador la Istanbul pe 30 iulie 1590. Urmează o perioadă confuză de circa trei ani de zile, când Jacques Savary – deşi fusese demis de Paris, iar marele vizir îi tăiase diurna primită oficial de la Poartă – rezidează în clădirea ambasadei Franţei din Istanbul, iar nepotul său, Savary de Brèves, încearcă – ajutat de ambasadorul Angliei şi oficialii otomani – să preia funcţia de la unchiul său.

In 1592, se produce prima sa numire oficială, dar numai în calitate de rezident. În septembrie 1592, Savary de Brèves primea primele instrucţiuni oficiale de la regele Franţei pentru a îndeplini misiunile predecesorului său. Începând cu scrisoarea din 22 noiembrie 1592, Henri IV îl numea *Monsr. de Brèves..., residant pour mon service à l'excelse Porte du Grand Seigneur*[39]. Abia în aprilie 1593, Savary de Brèves primea instrucţiunile regale, credenţialele si darurile pentru a fi remise sultanului Mehmed III în calitate de ambasador.[40] Începând cu vara lui 1593, Henri IV i se adresează cu formula *Monsr de Brèves..., mon ambassadeur à la Porte excelse du Grand Seigneur*[41].

Savary de Brèves avea relaţii extrem de favorabile cu demnitarii otomani, care mergeau cu unii până la o strânsă prietenie. În primul rând, el impresiona vizibil – atât pe otomani cât şi pe alţi diplomaţi occidentali – prin cunoaşterea limbii turco-osmane. Nu avea nevoie de traducător şi putea scrie pe loc depeşe urgente către diferiţi demnitari otomani.

Intre anii 1607-1615, Savary de Brèves a îndeplinit funcţia de ambasador al Franţei la Roma, iar, apoi, între 1615-1618, a fost guvernator al ducelui Gaston d'Orléans. Până la moarte va ocupa mai multe funcţii minore la curtea Franţei, situaţie care va fi subiectul unui amplu rechizitoriu, construit sub forma unui discurs, în care acuza nerecunoştinţa de care se bucura în Franţa în ajunul vieţii sale, subliniind pe rând marile sale acţiuni diplomatice în slujba suveranilor săi. De notat că Savary de Brèves a păstrat toată viaţa legături strânse cu zona otomană, unde – de exemplu – a beneficiat multă vreme de veniturile consulatului din Egipt.

André du Ryer de Malezair[42]. Primul contact cu de Brèves l-a avut puţin înainte de 1616 la Paris, şi a fost decisiv pentru întreaga sa carieră. De Brèves l-a trimis în Egipt să înveţe arabă şi turcă, iar peste cinci ani, în 1621, când Du Ryer s-a întors la Paris, primea aprecierea patronului său. Între 1623-1626 a fost numit vice-consul al Franţei la Alexandria, cel mai important port pentru comerţul Marsiliei în Levant, care

[38] *State Papers. Venice, vol. IX,* doc. 79.

[39] BN, Divison occidentale, Fr. 3463; Berger de Xivrey, *Lettres. Henri IV,* III, 705-6.

[40] *State Papers. Venice,* vol. IX, doc. 92.

[41] Berger de Xivrey, *Lettres. Henri IV,* IV, 6-9; vol. III, p. 705

[42] Vezi foarte recenta lucrare Alastair Hamilton, Francis Richard, *André du Ryer and Oriental Studies in Seventeenth-Century France,* The Arcadian Library in association with Oxford University Library, 2004.

nu a fost o activitate potrivită pentru un om mai puțin pragmatic de tipul lui Du Ryer. El a fost demis în 1626, dar a rămas în Egipt până în 1630. Apoi, după o scurtă călătorie la Istanbul pentru a mai achiziționa manuscrise orientale, se reîntoarce în Franța, unde a fost numit secretar-traducător al regelui pentru limbi orientale. Cea mai cunsocută realizare a sa a fost traducerea în franceză a Coranului, publicată în 1647 cu titlul *L'Alcoran de Mahomet, translaté de l'arabe en françois, par le sieur Du Ryer, sieur de la Garde Malezair*. Textul său a fost retradus în olandeză, engleză și germană și publicat în multe ediții de-a lungul secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea[43].

Particularitățile manuscrisului Turc 130 îl fac o sursă prețioasă pentru istoria mediteraneană. El a fost inițiat de ambasadorul Franței la Poartă, François Savary de Brèves, care a intenționat să alcătuiască un manual pentru ambasadorii și consulii Franței din Levant, dacă luăm în calcul organizarea materialului documentar pe trei secțiuni (diplomatică, juridică și administrativă). Din această perspectivă, se poate afirma cu certitudine că manuscrisul Turc 130, privit ca întreg, are o structură și o substanță unice printre manuscrisele otomane, cel puțin până în momentul de față. Primul beneficiar a fost André Du Ryer de Malezair, discipol al lui Savary de Brèves și vice-consul în Egipt pentru scurt timp.

Până acum s-a scris mult despre comerțul occidental în Imperiul otoman după 1620, tocmai datorită bogăției surselor istorice. Or, manuscrisul Turc 130 de la Bibliothèque Nationale ne oferă izvoare oficiale inedite din ultima decadă a secolului al XVI-lea și primii ani ai secolului al XVII-lea, care vin să umple un gol documentar despre negustorii occidentali în Mediterana otomană.

Mai mult, este vorba de o mare concentrare de documente, emise – cu puține excepții – într-o perioadă de timp extrem de limitată, de circa 7-8 ani (1596–1602). Această particularitate ridică cota de interes și de valoare a manuscrisului.

Având ca punct de reper adresanții ordinelor imperiale și ai scrisorilor unor demnitari otomani, principalele orașe, porturi și regiuni menționate în manuscrisul ambasadorului francez la Poartă sunt: Egipt *(Mısr)* și Alexandria (*Iskenderiyye*)[44]; Alep *(Haleb)*[45]; Alger,[46] Tunis[47] și Tripoli de Libia *(Trablus-u Garb)*; Chios *(Sakız)*; Antalya;

[43] *L'Alcoran de Mahomet, translaté de l'arabe en françois, par le sieur Du Ryer, sieur de la Garde Malezair,* Paris, 1647, 1649; *The Alcoran... translated out of Arabique into French... and newly englished...*, London, 1649; Amsterdam, 1770, 2 vols.

[44] C. E. Bosworth, C. H. Becker, V. Cristides, H. Kennedy, H. Halm, U. Haarmann, P. M. Holt, F. Steppat, art. „Mısr". *EI-2*, vol. VII, p. 148-86; J. M. Rogers, J. Jomier, art. „al-Kâhira". *EI-2*, vol. IV, p. 442-64; S. Labib, art. „al-Iskandariyya". *EI-2*, vol. IV, p. 137-143.

[45] J. Sauvaget, art. „Halab". *EI-2*, vol. III, 87-92; D. Sourdel, art. „Hamât". *EI-2*, vol. III, 122-4; R. Mantran, J Sauvaget, *Règlements fiscaux ottomans,* Paris, 1951, p. 97-118; Bruce Masters, *The Origins of Western Economic Dominance in the Middle East. Mercantilism and the Islamic Economy in Aleppo, 1600-1750,* New York University Press, New York and London, 1988.

[46] H. de Grammont, *Histoire d'Alger sous la domination turque,* Paris, 1887; E. Plantet, *Corrspondance des Deys d'Alger avec la Cour de France. 1579-1833,* Tome I (1579-1700), Paris,

Istanbul şi Galata[48]; Gallipoli şi cetăţile Bosforului; Avlonya (Vlora, Valona)[49]. Prin valorificarea acestui spectru larg de documente se poate recompune într-un mod inteligibil tabloul complex al regimul negustorilor occidentali, în special francezi, în Mediterana otomană la sfârşit de secol XVI şi început de secol XVII.

1889; John B. Wolf, *The Barbary Coast, algeria under the Turks 1500 to 1830,* W. W. Norton, New-York-Londers, 1979; art. „al-Djazâ'ir". *EI-2*, vol. II, p. 519-33.

[47] Plantet, *Correspondance. Tunis*; Ch. Samaran, art. „Bay". *EI-2*, vol. II, p. 1144; R. Mantran „Évolution des relaitons entre la Tunisie et l'Empire ottoman du XVIe au XIXe siècle." *Cahiers de Tunisie,* 1959, p. 319-33.

[48] H. Inalcik, art. „Istanbul". *EI-2*, vol. IV, p. 233-259.

[49] Fr. Babinger, art. „Awlonya". *EI-2*, vol. I, p. 790-1.

Capitolul II

STRĂINUL ÎN DREPTUL ISLAMIC. *AMÂN* ŞI *MÜSTE'MIN*

Pentru a descifra invariabilele juridico-religioase ale *şeriat*-ului (legea sfântă musulmană) despre relaţiile cu nemusulmanii, în special din perspectiva războiului, păcii şi comerţului, trebuie să ne aplecăm cu insistenţă asupra Coranului, tratatelor de drept islamic şi consultaţiilor juridice (sing. *fetvâ*).

Coranul (*al-Kurân*)[1]. În Coran, scrierea sfântă a musulmanilor, se regăsesc multe din regulile care trebuia să ghideze comunitatea musulmană (*Umma*; tc. *Ümmet*), inclusiv noţiuni fundamentale ale viitorului drept islamic al popoarelor[2]. Iată de ce Coranul s-a constituit în una din sursele cele mai importante şi necesare pentru descifrarea principiilor juridico-religioase care urmau să guverneze relaţiile dintre musulmani şi nemusulmani. El este mai mult decât o simplă "carte de religie". El este concretizarea în limba arabă a cuvântului lui Allah, cuvânt revelat lui Muhammad. "Coranul – afirma hanbalitul Ibn Taimiyya – conţine principiile fundamentale (*usûl*) ale religiei..."[3]. O "tradiţie" definea conţinutul Coranului în următorii termeni[4]. Ca sursă a dreptului islamic al popoarelor, Coranul ocupă locul fundamental. Toate principiile enunţate în Coran sunt imuabile, orice acţiune sau interpretare contrară fiind considerate "o noutate blamabilă" (*bid'a*), cu alt cuvânt,o erezie[5]. Respectul deosebit al comunităţii musulmane faţă de Coran trebuia să se manifeste şi prin grija musulmanilor de a-l feri de contactul cu necredincioşii. În această privinţă, în textele juridice a apărut dilema dacă este sau nu interzis ca musulmanii să meargă în "Casa războiului" cu un exemplar al Coranului? Bazându-se pe o "tradiţie", majoritatea învăţaţilor musulmani nu permiteau scoaterea Coranului din *dâr al-Islam*. Abu

---

[1] Despre *al-Kur'ân* ca sursă formală a dreptului musulman, inclusiv a dreptului islamic al popoarelor, vezi: Fr. Buhl, art. *al-Kur'ân*, în EI-1, II, pp. 1124-1139; Milliot, *Droit*, p. 105; Laoust, *Ibn Taimiyya*, p. 61, 72; Khann, *Maxims of Muhammad*, p. 72; Schacht, *Law and Justice*, p. 565; Peters, *Djihad*, p. 284; Tyan, art. *Djihad*, p. 551; Watt, *Jihâd*, p. 290-1; Watt, *Mahomet. Mecca*, p. 48; Watt, *Mahomet. Medine*, p. 377, 389; M. A. Draz, *Initiation au Koran*, Paris, 1951, passim; Morabia, *Gihad*, p. 178-223.

[2] J. Schacht, *Law and Justice*, în *The Cambridge History of Islam*, II, Cambridge, 1970, p. 565.

[3] Laoust, *Ibn Taimiyya*, p. 72.

[4] Khann, *Maxims*, p. 72.

[5] Milliot, *Droit*, p. 105. Teologul musulman Mahmud Shaltût ne oferă o imagine sintetică, destul de obiectivă, a modalităţilor de interpretare a Coranului, operând o clasificare a exegeţilor Coranului (Shaltût, *Koran*, p. 26-7, 52).

Hanifa şi discipolii săi – mai târziu, deci, şi otomanii – nu au interzis musulmanilor să ia Coranul în "Casa războiului", dar puneau o condiţie: aceasta să se facă sub protecţia unei armate puternice[6]. În Coran se regăsesc multe din regulile care aveau rolul de a ghida comunitatea musulmană (*'Umma*) în relaţiile ei cu nemusulmanii. Trebuie spus însă că unele din versete au un caracter contradictoriu. Cauza, explicată chiar de juriştii din Islamul clasic, constă în amprenta pe care conjuncturile politico-militare şi-au pus-o asupra prescripţiilor despre atitudinea musulmanilor faţă de nemusulmani în general, despre legile războiului şi păcii în special[7].

Există sute de ediţii ale Coranului. Din dorinţa de a compara şi verifica terminologia rezultată în urma traducerilor, am folosit patru ediţii: o traducere foarte recentă în limba turcă modernă, care include şi textul arab original[8], traducerea în limba română publicată de Silvestru Octavian Isopescul în 1912[9], o traducere în franceză realizată de D.Masson[10], precum şi monumentala ediţie a lui Abdallah Yusuf Ali, cu text arab, traducere în limba engleză şi comentarii masive[11].

Kitâb as-siyar. În Islamul clasic, scrierile despre dreptul ginţilor erau abundente. Alfred Morabia sublinia acest lucru, remarcând că, practic, de-a lungul secolelor VIII-X, nici o lucrare de drept (*fikh)*, culegere de tradiţii sau expunere a instituţiilor islamice nu era lipsită de o secţiune consacrată *siyar*-ului sau *djihâd*-ului. Fiecare autor musulman se simţea obligat să rezume şi să sistematizeze "un secol şi jumătate de practică şi speculaţie (juridică – n.ns.)"[12]. Prescripţiile despre dreptul războiului şi al păcii, dar şi despre alte noţiuni strâns legate de acesta (*hükumet, kharâdj, djizye etc.*), nu ocupau un loc determinat în codurile de legi care tratau global ramurile dreptului islamic, dar erau o prezenţă constantă în acestea[13]. Astfel, legile războiului şi păcii în viziune musulmană erau expuse sumar, de cele mai multe ori în câteva capitole, care poartă în titlu *siyar, djihâd, djizye, kharâdj, müste'min* etc. şi care erau înglobate în tratatele generale de drept islamic. Mai rare, dar cu atât mai meritorii, erau lucrările consacrate integral definirii conduitei pe care musulmanii trebuiau să o urmeze în relaţiile lor cu popoarele nemusulmane (în arabă, *siyar)*. Ele erau intitulate, cel mai des, *Kitâb as-Siyar* ("Cartea regulilor de conduită" sau "Cartea guvernării statelor"), *Kitâb al-djihâd* ("Cartea războiului sfânt") sau *Kitâb al-kharâdj* ("Cartea impozitului funciar"). Bineînţeles, aceste texte juridice sunt inegale, şi cantitativ, şi calitativ. Învăţaţii tratau în mod diferit problemele ce priveau relaţiile dintre musulmani şi nemusulmani, cu mai multe sau mai puţine detalii, într-un mod mai sistematizat sau, din

[6] Averroes, *Jihâd,* p. 25.
[7] Peters, *Jihâd,* p. 284; Tyan, art. *Djihâd,* p. 551.
[8] *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meâli*, Hazırlayanlar:Prof. Dr. Ali Özek (şi alţi cinci colaboratori), Medine-i Münevere, 1412/1992.
[9] *Coranul*, traducere din arabă:dr. Silvestru Octavian Isopescul, Cernăuţi, 1912 (Editura ETA, Cluj-Napoca, 1992).
[10] *Le Koran*. Préface par J. Grosjean. Introduction, traduction et notes par D. Masson, Paris, 1972.
[11] *The Glorious Kur'an*, Lahore, 1973.
[12] Morabia, *Gihad*, p. 286.
[13] Rechid, *Islam*, p. 384; Armanazi, *Islam*, p. 42, n. 1; Kruse, *Islam*, p. 56.

contra, mai confuz. Dintre tratatele de drept islamic, mai relevante pentru lucrarea noastră sunt cele scrise de hanefiţi, deoarece otomanii au adoptat, în plan juridic, şcoala întemeiată de Abu Hanifa (în turcă, Ebu Hanife). Dar, deoarece dreptul islamic al popoarelor nu era diferit, în trăsăturile sale esenţiale, de la o şcoală juridică la alta, nici măcar de la o sectă la alta, am folosit şi scrieri şafiite, malikite sau hanbalite, ba chiar am făcut trimiteri şi la autori shi'iţi sau kharidjiţi. Vom enumera în continuare numai acele texte juridice care s-au constituit în izvoare pentru lucrarea noastră, căutând a le încadra în evoluţia generală a dreptului islamic al popoarelor şi a le anexa câteva date biografice despre autorii lor.

Numele şcolii hanefite de drept islamic vine de la întemeietorul ei Abu Hanifa al-Nu'mân b.Thâbit (n.80/699-m.150/767)[14], care la mijlocul secolului VIII devenea principala autoritate juridică a *şeriat*-ului în oraşul Kufa. Nu ne-a rămas nici o lucrare scrisă de la Abu Hanifa[15]. Dar învăţătura lui în domeniul dreptului islamic al popoarelor a fost preluată şi dezvoltată de discipolul său, Abu Yusuf Ya'kub (n.113/731-m.182/798)[16]. În calitate de jurisconsult la Kufa şi Bagdad, acesta scria la porunca califului Harun ar-Rashid (786-809) o carte fundamentală pentru dreptul islamic al popoarelor de rit hanefit, intitulată *Kitâb al-kharâdj* ("Cartea impozitului funciar")[17]: "Prinţul credincioşilor – preciza autorul în prefaţa lucrării sale – mi-a cerut să-i scriu o carte care să cuprindă toate regulile care trebuie să ghideze perceperea impozitului funciar, dijmelor, impozitelor şi tributurilor [luate inamicului învins], şi în care să arăt, să explic şi să comentez principiile după care el trebuie să acţioneze. Acesta este scopul acestei cărţi"[18]. Prin opera sa, care cuprinde şi alte lucrări, Abu Yusuf Ya'kub a fost – după aprecierea învăţaţilor arabi care l-au urmat – primul şi adevăratul sistematizator al şcolii hanefite de drept islamic: "El a propagat tezele lui Abu Hanifa în toate părţile lumii"; fără el "nimeni n-ar fi auzit vreodată de Abu Hanifa"[19]. Un titlu identic – *Kitâb al-kharâdj* – ne-a parvenit de la un alt jurist-teolog hanefit, contemporan cu Abu Yusuf

---

[14] Specificăm aici o regulă, general acceptată în lucrările de specialitate, pe care am adoptat-o şi noi: când indicăm doi ani despărţiţi de o bară, primul reprezintă data *după calendarul musulman (după Hegiră = d. H.)*, iar al doilea, data *după calendarul creştin (după Christos=d. Chr.)*. Pentru a uşura lectura am renunţat să indicăm cele două abrevieri. De asemenea, toate secolele şi anii care apar singuri în text reprezintă date din calendarul creştin.

[15] Scurte biografii ale acestui celebru învăţat arab ne oferă J. Schacht, art. *Abu Hanifa*, în EI-2, vol. I, p. 126-128; A. Özel, *Hanefi Fikih Alimleri (Juriştii hanefiţi)*, Ankara, 1990, p. 11-13. Se cunosc puţine date biografice despre Abu Hanifa, şi cele mai multe sunt contradictorii. Chiar despre moartea sa există mai multe variante, deşi este sigur că a decedat în timpul detenţiei sale într-o închisoare din Bagdad. J. Schacht consideră drept cauză probabilă a închiderii lui Abu Hanifa - deşi circulă mai multe legende în acest sens - remarcile imprudente pe care marele învăţat le-ar fi făcut la adresa puterii în timpul răscoalei Alizilor din anul 145/762.

[16] Despre Abu Yusuf Ya'kub, vezi Morabia, *Gihad*, p. 289.

[17] Abou Yousuf Ya'koub, *Le livre de l' impôt foncier (Kitâb al-kharâdj)*, Traduit et annoté par E. Fagnan, Paris, 1921. Tot Abu Yusuf este autorul unei lucrări despre "război ul sfânt", prin care celebrul jurist respingea tezele avansate de un alt jurist, al-Awzâ'î (m. 774, la Beirut), într-o scriere intitulată *Kitâb as-Siyar*. Cu acest prilej, Abu Yusuf sistematiza în spirit hanefit regulile ce trebuiau să ghideze războaiele purtate de musulmani cu infidelii. Din păcate această scriere nu s-a păstrat până astăzi.

[18] Abu Yusuf, *Kitâb*, p. 1.

[19] Cf. E. Fagnan, în "Avertissment" la Abu Yusuf, *Kitâb*, p. XIII.

Ya'kub. Numele său: Yahyâ bin Adâm (m.818). Lucrarea sa despre tribut (impozitul funciar), practic un ghid juridic pentru organizarea financiară a statului musulman, a fost tradusă din arabă, alături de alte lucrări similare, de A.Ben Shemesh[20].

Dar cea mai completă sinteză a tezelor lui Abu Hanifa a fost realizată de celălalt mare discipol al său, *kadi*-ul Muhammad ash-Shaybânî (n.132/749-m.189/805)[21]. Lucrarea sa fundamentală este *Kitâb as-Siyâr al-Kabîr* ("Marea carte a guvernării statelor") şi ne-a parvenit prin intermediul comentariilor realizate în secolul XI de Muhammad ibn Ahmad as-Sarakhsî (n.400/1009-m.483/1090)[22]. Numele celor doi învăţaţi arabi nu pot fi disociate. Masivul cod de legi este primul adevărat tratat de drept islamic al popoarelor, deoarece autorul depăşeşte naraţiunea vechilor practici glorioase, realizând pentru prima dată "codificarea normelor juridice islamice pentru conduita unui viitor imperiu"[23]. Este şi motivul pentru care toţi cei care l-au studiat, de la J. von Hammer-Purgstall încoace, l-au numit "Hugo Grotius al Islamului"[24]. Muhammad Munîb 'Ayntâbi (m.1238/1822) a realizat în anii 1211-1213/1796-1798 prima traducere[25] în limba turco-osmană a comentariilor lui as-Sarakhsî, motivându-şi acţiunea prin inexistenţa unei variante în altă limbă, decât cea arabă. Datele abundente pe care ash-Shaybânî le oferea despre dreptul islamic al popoarelor l-a determinat, pe sultanul Mahmud II (1808-1839), după un prim refuz al lui Selim III[26], să ordone tipărirea acestei traduceri în 1241/1825, deci după moartea lui 'Ayntâbî[27]. Ulterior, fragmente din această lucrare au fost traduse în franceză de A.J. du Caurroy şi incluse într-un amplu articol consacrat dreptului islamic sunnit de rit hanefit (publicat în "Journal Asiatique" între anii 1848-1853)[28]. Cea mai recentă traducere a lucrării lui ash-Shaybânî şi, implicit, a comentariilor lui as-Sarakhsî – la care vom face şi noi trimiterile

---

[20] *Taxation in Islam. Volume I: Yahya bin Adâm's Kitâb al-kharâj*, edited, translated and provided with an Introduction and notes by A. Ben Shemesh, Revised Second Edition, Leiden: E. J. Brill, 1967, p. 23-109.

[21] Despre viaţa lui ash-Shaybânî (în turcă, eş-Şeybânî), detalii găsim la, Morabia, *Gihâd*, p. 289-290; Özel, *Hanefi*, p. 22-24;*Shaybani's Siyar*, p. 26-38.

[22] Comentariile lui as-Sarakhsî (în turcă, es-Serahsî) au fost editate în mai multe rânduri în limba arabă (la Cairo, între 1957-1960 în 3 volume şi în 1971 în 5 volume).

[23] Morabia, *Gihâd*, p. 290.

[24] Cu ocazia recenzării traducerii turceşti a comentariilor lui ash-Sarakhsî din 1241/1825, J. Hammer îl numea pe ash-Shaybanî, pentru prima dată, „Hugo Grotius al Islamului" (în "Jahrbücher der Literatur", Wien, 1827, vol. 40, p. 40, cf. *Shaybani's Siyar*, p. 56). Mult mai târziu, H. Kruse va face cunoscut acest apelativ pe scară largă, inclusiv în lumea musulmană (H. Kruse, *Die Begrundung der islamischen Volkerrechtslehre - Muhammad al-Shaybani -"Hugo Grotius der Moslimen"*, în "Saeculum" (Munich), 5, 1954, p. 221-241 .

[25] Traducătorul a intervenit adeseori în text, aşa cum mărturiseşte încă din start (M. Hamidullah, *Avant-Propos*, la ash-Shaybânî, *Kitâb as-Siyar*, I, p. LII).

[26] 'Ayntâbî şi-a prezentat traducerea lui Selim III prin intermediul marelui vizir şi al *şeyh ül-Islam* - ului (M. Hamidullah, *Avant-Propos*, la ash-Shaybânî, *Kitâb as-Siyar*, I, p. LII).

[27] es-Serahsî, *Şerh es-Siyeru' l- kebîr*, türkçeye tercüme: Mehmed Münib 'Ayntâbî, Cild I-II, Kostantiniye, 1241/1825. Un exemplar al acestei traduceri se află la Biblioteca "Chiril şi Metodiu" din Sofia. O încercare de traducere în turca modernă este es-Serahsî, *Siyer-i Kebir. Islam Devletler Hukuku*, I cild, (çeviren: M. Said Simsek ve I. Sarmuş), Istanbul, 1980.

[28] M. Du Caurroy, *Législation musulmane sunnite: rite hanéfi*, în JA, IV, 12 (1848) - V, 2 (1853).

de rigoare – este din fericire completă. Ea a fost realizată în limba franceză de un mare specialist în dreptul islamic al popoarelor, M. Hamidullah, şi a fost publicată la Ankara între 1989-1991, cu ocazia comemorării a 900 de ani de la moartea lui as-Sarakhsî[29]. O sinteză a legilor islamice despre relaţiile cu nemusulmanii a fost inclusă – conform structurii standard a unui tratat de drept – sub forma unui capitol intitulat *Kitâb as-Siyar*, într-o lucrare mai amplă consacrată de ash-Shaybânî dreptului islamic[30] .

Tezele fundamentale ale dreptului islamic al popoarelor din primele lucrări hanefite sau ale altor şcoli juridice (shafi'ită, malikită, hanbalită)[31], deci din secolele VII-IX, au fost reluate, comentate, eventual sistematizate de alţi învăţaţi musulmani în secolele X-XII[32]. În această perioadă, mai precis din secolul XI, apare şi "literatura politică" care, criticând disfuncţionalităţile relevate de practică, explica rolul şi locul – totuşi, ideale – ale instituţiilor de drept public musulman în structura puterii imperiale[33]. Din această categorie face parte şi lucrarea fundamentală a shafi'itului al-Mâwardî (în turcă, el-Maverdi) (n.364/974-m.450/1058)[34], intitulată *al-Ahkâm al-Sultâniyah* ("Statutele guvernării")[35], care a fost considerată de unii islamologi "le plus important traité de droit public du sunnisme"[36]. În ce ne priveşte, o vom folosi din plin în comentariile noastre, întrucât fiind ancorată mult mai mult în practica relaţiilor cu nemusulmanii, această lucrare are semnificaţii deosebite şi pentru statutul juridic al Ţărilor române faţă de otomani (deşi, strict canonic, aceştia au rămas hanefiţi). Tot din această perioadă, s-au impus prin claritate paginile despre legile păcii şi ale războiului în Islam scrise de *kadi*-ul Ibn Ruşd/ Averroes (n.1126-m.1198), care din punct de vedere juridic aparţinea şcolii malikite din Spania. Este vorba, mai precis, de capitolul consacrat "războiului sfânt"*(djihâd)* dintr-o scriere juridică a celebrului filozof arab[37].

[29] Muhammad ibn al-Hasan ach-Chaibânî, *Le Grand Livre de la Conduite de l'Etat (Kitâb as-Siyar al- Kabîr). Commenté par...ash-Sarakhsî.* Traduit par M. Hamidullah, Tome I-IV, Editions Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1989-1991.

[30] Această parte a lucrării intitulată *Kitâb al-Asl* a fost tradusă în limba engleză de M. Khadduri în 1966: *The Islamic Law of Nations. Shaybani's Siyar*, translated with an introduction, notes and appendices by M. Khadduri, Baltimore, Maryland, 1966.

[31] Conform lui Ya' kov Meron, aceste lucrări alcătuiesc în Islam "dreptul vechi" (*Ancient Law*) (Y. Meron, *The Development of Legal Thought in Hanefi Texts*, în SI, XXX, 1969, p. 73-119).

[32] Abia ele formează, după acelaşi autor amintit mai sus, „dreptul clasic" (*Classical Law*) (*Ibidem*).

[33] Miquel André, *Géographie humaine...*, p. 21, n. 2.

[34] Născut la Basra, Abu'l Hasan 'Alî ibn Muhammad ibn Habib al-Mâwardî a fost succesiv *kadi*, *şeyh*, „judecător al judecătorilor", consilier al califilor al-Kâdir şi al-Kâ'im (422-467 H.) (Pentru alte date biografice şi despre opera lui al-Mâwardî, vezi E. Fagnan, *Introduction* la Mawerdi, *Statuts*, p. V-XIII; *GAL*, I, 386; Morabia, *Gihad*, p. 295; Decei, *Sulhname*, p. 136).

[35] Lucrarea a fost tradusă de E. Fagnan în limba franceză: Mawerdi (Aboul-Hasan Ali), *Les Statuts Gouvernementaux ou règles de droit public et administratif*. Traduction et notes de E. Fagnan, Alger, Paris, 1915. Primul capitol, "Du contrat d'imâmat", ne este accesibil şi prin volumul El-Mawerdi, *Le droit du Califat*, introduction, traduction et notes du Comte Léon Ostrorog, Paris, 1925.

[36] Morabia, *Gihad*, p. 295.

[37] Tradus în engleză de R. Peters, *Jihad in Mediaeval and Modern Islam. The Chapter on Jihad from Averroes' legal handbook "Bidâyat al-Mudjtahid"* ...Translated and annotated by Rudolph Peters, E. J. Brill, Leiden, 1977, p. 9-25).

In Islam, „dreptul post-clasic" (*Post-Classical Law*) este format din lucrările juridice din secolele XIII-XVII, inclusiv cele din zona anatoliană. Din schema evoluției gândirii juridice hanefite publicată de Y.Meron, reiese clar că tratatele de drept islamic scrise de otomani în secolele XV-XVII își trag seva din scrierile anterioare de profil, fie că ele provin din Asia Centrală, din Irak, Siria sau Egipt[38]. Înainte de toate să notăm o veche scriere anatoliană în limba turcă, din secolul XIV, consacrată "războiului sfânt", publicată într-o ediție critică de Şinasi Tekin[39].

Tratatele de drept islamic realizate în Imperiul otoman în secolele XV-XVII la care am avut acces – şi care, din fericire, sunt şi cele mai reprezentative ale epocii – aparțin lui Molla Hüsrev şi Ibrahim al-Halebi.

Molla Hüsrev (m.885/1480)[40], a cărui origine este nelămurită încă, a parcurs întreaga ierarhie a *ulema*-lelor otomane: *kâdı* de Adrianopole, *kâdı-asker* de Rumelia, pentru a fi adus de Mehmed II la cea mai înaltă treaptă, de "cap al învățaților" (*şeyh ül-Islam*)[41], în 1469, funcție în care a activat timp de 20 de ani, până la moartea sa. S-a bucurat de o largă autoritate în timpul vieții, dar şi după dispariția sa. De altfel, însuşi Mehmed II îl numea "Abu Hanifa al timpului nostru"[42]. Principala lucrare care ne-a parvenit de la Molla Hüsrev este intitulată *Dürer ül-hukkâm fi şerh gürer ül-ahkâm* şi a fost scrisă între anii 1473-1479. În ea sunt reluate şi sistematizate opinii din dreptul islamic vechi şi clasic, începând chiar cu Abu Bakr, urmaşul lui Muhammad[43]. În secolul XIX, tratatul de drept islamic scris de Molla Hüsrev a fost tradus din arabă în turco-osmană şi tipărit în mai multe rânduri la Istanbul[44]. Conform obiceiului, învățatul osman consacră, printre altele, şi capitole distincte – ce-i drept, scurte – aspectelor legate de relațiile cu nemusulmanii: „războiul sfânt" (*kitâb al-cihad)*, „tributul" plătit de nemusulmani (*fasl fi al-cizye*), regimul străinilor (*bâb al-müste'min*)[45].

In secolul al XVI-lea, marele jurist-teolog Ibrahim al -Halebi (m.956/ 1549)[46] a fost cel care, alături de *şeyh ül-Islam*-ul Ebussuud Efendi, a pus o amprentă puternică asupra dreptului islamic, contribuind decisiv la implantarea acestuia în lumea otomană.

---

[38] Y. Meron, *Hanefi Law*, p. 73-119.

[39] Şinasi Tekin, *XIV. Yüzyılda yazılmış Gazilik Tarikası "Gâziligin Yolları" adlı bir eski Anadolu Türkçesi metni ve gazâ/cihâd kavramları hakkında* (Despre textul scris în secolul XIV în vechea turcă anatoliană aparținând Sectei gaziilor <şi> intitulat "Căile războiului sfânt" şi despre noțiunile *gazâ/cihâd)*, in *JTS-TBA*, vol. 13, 1989, p. 139-204 (texte la p. 156-204).

[40] Numele său a fost transliterat şi Khosrew, Hosrov, Hosrou, Hosrowa. Scurte biografii ne oferă F. Babinger, art. *Molla Khosrew*, în EI-2, tom V, (Livr. 79-80), 1979, p. 33; Özel, *Hanefi*, p. 102-103; Y. Meron, *Hanefi Law.*, p. 115-116. Detalii găsim în Repp, *Müfti*, p. 154-166 (Molla Hüsrev).

[41] Este denumirea pe care o găsim în kanunname- lele lui Mehmed II:"Şeyh ül-Islam este capul ulema -lelor" (*Turski izvori za istoria na pravete v bulgarskite zemli / Izvoare turceşti despre istoria dreptului pe pământurile bulgăreşti*, I, ed. D. Galabov, Sofia, 1961, p. 11).

[42] Shaw, *Ottoman Empire*, I, p. 144.

[43] Opiniile consemnate nu aparțin numai juriştilor hanefiți (A. Abel, *Djizya*, p. 7).

[44] Mai multe exemplare se găsesc la Biblioteca Națională "Chiril şi Metodiu" din Sofia. Unul dintre acestea, pe care l-am folosit şi noi, este Molla Hüsrev, *Dürer ül-hukkâm fi şerh gürer ül-ahkâm*, I-II, Kostantiniye, 1258 (1842-1843). Traducerea a fost efectuată de Ahmed b. Ali al-Ankaravî.

[45] Hüsrev, *Dürer*, I, 205-210.

[46] Detalii la J. Schacht, art. *al-Halebî*, în EI-2, vol. III, p. 90; Özel, *Hanefi*, p. 114-115.

S-a născut la Alep, dar a activat în special la Cairo până la cucerirea Egiptului de către Selim I în 1517. Atunci s-a mutat la Istanbul, unde va rămâne până la moartea sa, la venerabila vârstă de 90 de ani. Opera fundamentală a lui Ibrahim al-Halebî, considerată a fi "una dintre cărțile cele mai importante ale Islamului"[47] sau "the fully developed doctrine of Hanafi Law"[48], se numea *Mülteka el-Abhur* ("Confluența mărilor"). Titlul se datora faptului că acest tratat de drept islamic reunea opiniile a șase juriști arabi care scriseseră în secolele XI-XIV[49], ale căror lucrări erau privite de al-Halebî ca șase "mări". Efortul său de sinteză a fost apreciat ulterior de toți cei care l-au tradus și comentat. Cel care va traduce pentru prima dată (respectiv, la sfârșitul secolului XVIII) într-o limbă europeană această scriere juridică – marcând astfel un pas decisiv în cunoașterea dreptului musulman de către europeni – va fi Ignace Mouragea d'Ohsson sub titlul *Tableau général de l'Empire Ottoman* [50]. În secolul XIX, și F.A.Belin[51] și Du Caurroy[52] au folosit din plin tratatul lui Ibrahim al-Halebî pentru redactarea propriilor studii despre dreptul islamic. Lucrarea celebrului jurist din secolul XVI a fost tradusă din arabă în limba turco-osmană abia în secolul XIX de către Mehmet Mevkufati sub titlul *Şerh-i Mülteka el-Ebhur* ("Comentariu la Confluența mărilor")[53]. Ultima ediție a acestei scrieri, foarte recentă, la care vom face și noi trimiteri, este și prima în care textul arab este însoțit de traducere în limba turcă modernă[54]. Respectând tradiția *şeriat*-ului, Ibrahim al-Halebî consacra capitole distincte diferitelor aspecte ale dreptului islamic, inclusiv problemelor care priveau relațiile cu nemusulmanii: *Kitâb as-siyar, Bâb al-uşr ve al-haraç, Bâb-ı ahkâm al-müste'min* [55].

În ciuda acestor scrieri importante pentru Islam, otomanii au avut o contribuție slabă în domeniul științelor juridice. În virtutea interzicerii inovațiilor în științele religioase încă din secolul X, operele *ulema*-lelor otomane nu vor fi decât rezumate, compilații, adnotări sau comentarii ale tratatelor de drept islamic scrise anterior.

---

[47] F. le Blanc Hackluya, *Histoire de l'Islamisme*, Paris, 1892, p. 29-30.

[48] J. Schacht, *An Introduction to Islamic Law*, Oxford, 1964, p. 112; Maxim, *Statutul de 'ahd*, p. 526.

[49] Cei șase juriști musulmani sunt, în ordine cronologică: al-Kudurî (m. 428/1037), al-Marghinânî (m. 593/1197), Tadj al-Shari'a (m. 661/1263), Madj ed-Dîn (m. 683/1284), Muzafer al-Dîn ibn Sa'dî (m. 692/1293) și al-Nasafi (m. 710/1310) (L. Milliot, *Introduction a l'étude de droit musulman*, Paris, 1953, p. 24).

[50] I. Mouragea d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire Ottoman*, vol. I-VII, Paris, 1784-1824. L. Milliot îl critică sever pe d'Ohsson că prin structura pe care o imprimă traducerii sale, lasă impresia că *Mülteka el-abhur* era o reuniune de coduri de legi (religios, civil, penal, politic, militar) (Milliot, *Droit musulman*, p. 24).

[51] F. A. Belin (sau M. Belin), *Étude sur la proprieté foncière en pays musulman et spécialement en Turquie*, Paris, 1862. El afirma: „me renferment dans les limites de ce cadre".

[52] M. Du Caurroy, *Législation musulmane sunnite: rite hanéfi*, în JA, IV, 12 (1848) - V, 2 (1853).

[53] M. Mevkufati, *Şerh-i Mülteka el-Ebhur*, Cild I-II, Kostantiniye, 1254 (1838-1839) este una dintre cele aproximativ 18 ediții care se găsesc la Biblioteca Națională "Chiril și Metodiu" din Sofia.

[54] Ibrahim Halebî, *Şerh-i Mülteka el-Ebhur (Mevkufat)*, Tercüme ve Açıklamalar Nedim Yılmaz, Cild 1-4, Istanbul, 1993. A 9-a parte este consacrată regulilor de conduită cu nemusulmanii (*Siyer*) (*Ibidem*, Cild 2, p. 559-628).

[55] În ediția din 1254/1838-1839, pe care, de asemenea, am folosit-o: Halebî, *Mülteka*, I, p. 336-338.

Fetvâ. În aceste condiții, cea mai importantă contribuție a otomanilor la dezvoltarea *șeriat*-ului a constat în "consultațiile juridice" (sing. *fetvâ*) emise de muftii și, mai ales, de *șeyh ül-Islam*[56]. *Fetvâ*-ua era o consultație juridică dată de muftiu, iar în cazurile importante de *șeyh ül-Islam* (marele muftiu)[57], la cererea unui musulman, de la un simplu supus până la marele-vizir și sultan. Scopul *fetvâ*-lelor era explicarea și aplicarea *șeriat*-ului la cazuri concrete sau, pur și simplu, de a face cunoscute textele juridice celor care nu aveau acces direct la ele pentru a le consulta[58]. În problemele de stat, *fetvâ* -lele erau destinate a legitima din punct de vedere juridic și religios deciziile politice ale autorităților centrale, fapt subliniat adeseori de observatori europeni ai lumii otomane[59]. Pentru secolul al XVI-lea, *fetvâ* -lele emise de Ebussuud Efendi (n.898/1492 – m.982/1574) – *șeyh ül-Islam* sub Süleyman Kanunî și Selim II, între 1545 și 1575[60] – sunt izvoare de primă mână pentru dreptul islamic în practica otomană, inclusiv pentru legile păcii și ale războiului, sau pentru regimul nemusulmanilor (*zimmî* și *müste'min*)[61]. Consultațiile juridice (lat. *responsa*) care răspundeau cel mai bine unor necesități practice au fost grupate în așa-numitele "culegeri de *fetvâ*-le", adevărate manuale de drept islamic pentru *ulema*-lele otomane[62]. Majoritatea acestora cuprind și capitole în care sunt adunate cele mai reprezentative "consultații juridice" asupra *djihâd*-ului, *zimmî*-ilor, *müste'min*-ilor[63]. Întrucât relațiile româno-otomane reprezentă, practic, studiul de caz al lucrării noastre, am căutat să valorificăm din plin acele *fetvâ*-le, de multe ori înglobate în actele osmane, care veneau să legitimeze juridico-religios deciziile sultanale, ilustrând totodată statutul Țărilor române față de Poartă[64].

---

[56] Inalcık, *Ottoman Empire*, p. 173-174.

[57] Despre instituția *müftilik* până în secolul XVI, vezi sinteza lui R. C. Repp, *The Müfti of Istanbul. A Study in the Development of the Ottoman Learned Hierarchy*, Oxford University, 1986.

[58] Practic, *fetva*-ua se încheia cu un răspuns (*el-cevab*) laconic: afirmativ (*olur* -"se poate") sau negativ (*olmaz* - „nu se poate") (Sertoglu, *ROTA*, p. 106, art. *Fetva*). Pentru detalii, vezi și U. Heyd, "Some Aspects of the Ottoman Fetva", în *BSOAS*, XXXII, part 1, 1969, p. 35-56.

[59] D'Ohsson, *Tableau*, V, p. 71; A. L. Castellan, *Moeurs, usages, costumes des Othomans et abrégé de leur histoire*, I, Paris, 1812, p. 9-10.

[60] O recentă și foarte bună biografie găsim în Repp, *Müfti*, p. 272-304 (Ebüssu'ud Efendi). Date biografice și la Hasan Basri Erk, *Meșhur Türk Hukukçuları (Célébres juristes turcs)*, Istanbul, f. a., p. 117-139; Shaw, *Ottoman Empire*, I, p. 139; Özel, *Hanefi*, p. 120.

[61] O mică parte din contribuția lui Ebussuud Efendi în acest domeniu a fost grupată pe probleme de M. E. Düzdağ, *Șeyhülslam Ebussuud Efendi fetvalar ışıgında 16. asır türk hayatı (Viața turcească din secolul XVI în lumina fetva - lelor șeyh ül-Islam Ebussuud Efendi)*, Istanbul, 1983.

[62] Schacht, *Law and Justice*, p. 564.

[63] Despre structura acestor "culegeri", amănunte ne oferă un specialist marcant al acestor izvoare juridice, Hilmar Krüger, *Fetwa und Siyar*, Wiesbaden, 1978, p. 136-139.

[64] Cazul *fetva* -lelor emise de *șeyh ül-Islam* Imam Mahmud Efendi în 1714, respectiv Ebu-Ișak Kara Ismail Naim Efendi în 1717 este relevant (Veliman, *Documente turc.*, doc. 11 și 24). Despre *fetvâ* și importanța lor ca izvor pentru statutul juridic al Țărilor române față de Poartă, vezi Maxim, *Statutul de 'ahd*, p. 528-9; idem, *Țările Române și Înalta Poartă*,, p. 161.

Kanunnâme. Sunt necesare câteva precizări despre *kanunnâme*-le. Există studii fundamentale, dar şi opinii diferite despre *kanun*[65]. Pentru a marca diferenţa faţă de *şeriat* ("legea sfântă"), juriştii au tradus *kanun*-ul prin "legea civilă" sau "dreptul laic" şi l-au definit ca fiind concretizarea în formă scrisă (*kanunnâme, hüküm)* a puterii sultanului de a emite legi, de a abroga sau întări un obicei (*'adet)*, de a confirma pe plan intern tratatele încheiate cu nemusulmanii (*'örf-i pâdişâhî, 'örf-i sultânî* / "voinţa, porunca sultanului")[66]. Halil Inalcık împărţea legile *'örf ('urfî)* în trei categorii: "coduri de legi" (*kânunnâme*) cu caracter general, valabile pentru tot imperiul; *kânunnâme*-le pentru provincii şi oraşe; *hüküm* -uri cu legi speciale[67].

Au fost publicate în mai multe rânduri *kanunnâme*-lele generale din vremea sultanilor Mehmed II[68], Bayezid II[69], Selim I[70] şi Süleyman Kanunî[71]. Aceste realizări juridice, unele de excepţie, vor constitui şi pentru secolul XVII un model, care va îmbrăca adeseori forma unor culegeri de legi[72]. S-au publicat de asemenea multe *kanunnâme*-le referitoare la subiecte restrânse (provincii,oraşe etc.), care reflectă mai puţin terminologia şi regulile *şeriat*-ului, şi mai mult practicile cutumiare locale[73] .

---

[65] Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, Oxford, 1973, p. 168-4; Halil Inalcık, *Osmanlı Hukukuna Giriş. Örf-i Sultanı Hukuk ve Fatih'in Kanunları*, în AÜSBFD, XII I, 2, 1958, p. 102-126; A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukı Tahlilleri. I Kitâb (Cărţile otomane de legi şi analiza lor juridică. Cartea I)*, Fey Vakfı, Istanbul, 1990; H. Inalcık, art. *Kânûn*, în EI-2, IV, p. 580-4; H. Inalcık, art. *Kânûnnâme*, în EI-2, p. 584-8.

[66] Heyd, *Law*, p. 168;Anhegger, Inalcık, *Kanunname*, p. X.

[67] Inalcık, *Süleyman*, p. 115-6; Inalcık, art. *Kânûnnâme*, în EI-2, p. 584-8.

[68] Mehmed Arif Bey, *Kanunname-i 'Âl-i Osman*, în TOEM, I, 1330/1912, nr. 13, p. 1-16 şi nr. 14, p. 17-32; Fr. Kraelitz, *Kanunnamé des Sultans Mehmeds des Eroberers*, în MOG, Vienne, I, 1921, p. 13-48; N. Beldiceanu, *Code de lois coutumières de Mehmed II*, Wiesbaden, 1967; A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri. I Kitâb: Osmanlı Hukukunda Giriş ve Fâtih Devri Kanunnâmeleri* (Introducere în dreptul otoman şi cărţile de legi din epoca "Cuceritorului"), Istanbul, 1990.

[69] A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri, II. Kitâb: II. Bâyezid Devri Kanunnâmeleri*, Istanbul, 1990.

[70] Selami Pulaha, Yaşar Yücel, *Le code (Kanunnâme) de Selim Ier (1512-1520) et certaines autres lois de deuxième moitie du XVIe siécle . I Selim Kânunâmesi (1512-1520) ve XVI yüzyılın ikinci yarısının kimi kanunları*, în "Belgeler", Cilt XII, Sayı:16, 1987, p. 1-100 (separat, Ankara, 1988);A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri, III. Kitâb:Yavuz Sultan Selim Devri Kanunnâmeleri*, Istanbul, 1991.

[71] Namuk Orkun, *Kanunname* = Hüseyn Namuk Orkun, *Sultan Süleyman Kanunnamesi*, în "Belgeler", p. 35-92 (Arh. St. Bucureşti, Microfilme Turcia, R. 62, c. 272-302);A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri, IV. Kitâb: Kanunî Sultan Süleyman Devri Kanunnâmeleri. I Kasım. Mekezi ve Umumî Kanunnâmeler*, Istanbul, 1992.

[72] A. Tevkii, *Osmanlı Kanunnameleri*, în "Millî Tetebüler Mecmuası", Istanbul, I, 1-2, 1331/1911 (Arh. St. Bucureşti, Microfilme Turcia, R. 7, c. 2-58).

[73] Notăm mai întîi, culegerile de *kanunnâme* -le pe care le-am folosit mai mult în cercetarea noastră: R. Anhegger, H. Inalcık, *Kanunname-i Sultanı ber muceb-i örf-i Osmanı*, Ankara, 1956; Ö. L. Barkan, *XV ve XVI-inci asırlarda Osmanlı Imparatorlugunda zirai ekonominin hukukî ve malî esasları. Birinci Cilt: Kanunlar*, Istanbul, 1945; A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri, V. Kitâb:Kanunî Sultan Süleyman Devri Kanunnâmeleri. II. Kasım. Kanunı Eyâlet Kanunnâmeleri*, Istanbul, 1992. Apoi, câteva studii însoţite de textele juridice necesare: M. Berindei, M. Kalus-Martin, G. Veinstein, *Actes de Murad III sur la région de Vidin et remarques sur les qânunottomans*, în SF,

AMÂN

O noțiune fundamentală a dreptului islamic al popoarelor a fost *amân*-ul. Afirmația are acoperire în textele juridice și, luând ca punct de referință, *Kitâb as-Siyar al-Kabîr* de as-Shaybânî, se poate spune cu certitudine că, după pradă, *amân*-ului îi erau consacrate cele mai multe pagini. Explicația este simplă: prin caracteristicile sale, pe care vom încerca să le definim mai jos, *amân*-ul era legat atât de practica războiului, cât și de practica încheierii unor înțelegeri de pace (fie ele, "legăminte de protecție tributară" sau "armistiții"). În plus, *amân*-ul stătea și la baza regimului străinilor în Islam (*müste'min*)[74]. Elaborată pe o veche bază arabă și sub influența tradiției romano-bizantine, doctrina *amân*-ului reprezintă, de fapt, o adaptare la principiile religioase musulmane a noțiunii preislamice *djiwâr* (scut). Din multitudinea de semnificații ale cuvântului *amân* notăm: "iertare", „siguranță", „protecție", „salv-conduct"[75]. În documentele din perioada marii expansiuni arabe (iar, ulterior, otomane), termenii *amân*, *zimmet*, *'ahd* erau considerați a fi sinonimi, fiind utilizați adesea unul în locul celuilalt. Diferențierea lor juridică se va produce abia în tratatele de drept și întrucât va rămâne de multe ori fără ecou în practică, va crea multe confuzii juridice cu privire la relațiile dintre musulmani și nemusulmani. De exemplu, otomanii – mai mult practicieni, decât teoreticieni ai păcii și războiului – au folosit des termenul *amân* împreună cu *'ahd*, pentru a exprima "iertarea", „legământul" și "pacea" acordate unui suveran creștin (*'ahd ü-amân*)[76], alături de *emn*, pentru a consemna "liniștea, siguranța și protecția" garantate unor tributari răsculați împotriva sultanului (*emn ü-amân*)[77], sau, foarte des, pentru a marca "iertarea" inamicilor care au capitulat în fața trupelor osmane.

Definiția poate cea mai cuprinzătoare a noțiunii de *amân* am găsit-o la Joseph Schacht. După opinia acestui reputat specialist al dreptului islamic, *amân*-ul este "un sauf-conduit ou promesse de protection grâce `a laquelle un *harbî* ou ennemi-étranger, c'est-`a-dire un non-Musulman faisant partie du *dâr al-harb*, est protégé par les sanctions de la loi dans sa vie et dans ses biens pendant une période de temps limitée"[78]. Principalele întrebări la care se încerca a răspunde în textele juridice cu privire la *amân*

XXXV, 1976, p. 11-68; M. Berindei, G. Veinstein, *Règlements fiscaux et fiscalité de la province de Bender-Aqerman. 1570*, în CMRS, XXII, 2-3, 1981, p. 251-328.

[74] Shaybânî, *Kitâb as-Siyar*, I, p. 176-414 (Câteva titluri de subcapitole: "Despre protecția acordată de un musulman liber, de un băiat minor, o femeie, un sclav sau de un *zimmi*"; "Despre protecția acordată condiționat; "Despre ceea ce nu constituie *amân*"; "Despre *amân*-ul dubios" etc.); III, p. 364-399. De asemenea, Abu Yusuf, *Kitâb*, p. 313-318.

[75] Cum *amân* implica noțiunile de garanție și încredere, verbul *amâna* din *Coran* a fost tradus " a se încrede în paza lui Allah" (Morabia, *Gihâd*, p. 331; Wansborough, *Safe-Conduct*, p. 30; J. Schacht, art. *Amân*, în EI-2, vol. I, p. 441).

[76] "Credința și împărăția mea cer respectarea legământului și iertării (*'ahd ü-amân*), într-o scrisoare din 17 februarie 1565, a lui Süleyman Kanunî;"lumea știe cum anume am păzit legământul și protecția (*ahd ü-amân*)", într-o traducere a unei scrisori a lui Ferdinand I (1521-1564) către marele vizir Rustem Pașa (Mehmet, *Documente turc.*, I, doc. 26, p. 40; doc. 64, p. 68-9).

[77] Maxim, *CTO*, doc. 14, p. 65.

[78] J. Schacht, art. *Amân*, în *EI-2*, vol. I, p. 441.

erau: cine dintre musulmani avea dreptul să acorde *amân*, când şi cum se acorda *amân*, cine dintre nemusulmani putea să beneficieze de *amân*, care erau efectele *amân*-ului asupra statutului juridic al infidelilor inamici (*harbî küffar*), când şi cu ce consecinţe îşi înceta *amân*-ul valabilitatea?

Majoritatea învăţaţilor considera că *amân*-ul individual putea fi acordat de orice musulman, fie el bărbat, femeie sau chiar sclav. Ash-Shaybânî şi comentatorul său, as-Sarakhsî, vorbeau pe larg "Despre protecţia acordată de un musulman liber, de un băiat minor, o femeie, un sclav sau de un supus nemusulman al statului islamic (*zimmî*)"[79]. În schimb, numai *imâm*-ul sau locţiitorul său la comanda trupelor puteau acorda *amân* colectiv, deci unui grup de nemusulmani (asediaţi, trupe inamice) sau unui principe nemusulman[80]. Întrucât otomanii puteau invoca, pentru a încălca condiţiile de capitulare, faptul că predarea nu s-a făcut la nivelul ierarhic competent în a garanta *amân* [81], în practică îi putem găsi pe creştini preocupaţi de a capitula doar în faţa "adevăratului comandant"[82] sau, cel mai sigur, în faţa sultanului. În izvoarele otomane, expresia "Toate lucrurile şi familiile lor le-au aşternut *la ţărâna de la picioarele şahului lumii*" (subl.ns.) însoţea, aproape invariabil, capitularea condiţionată sau necondiţionată[83], întrucât sultanul era "instanţa" cea mai autorizată în stabilirea viitoarelor raporturi dintre învinşi şi învingători.

Se poate realiza o tipologie a *amân*-ului, folosind drept criterii: a) momentul în care se acorda "protecţia" (*amân* acordat în timp de pace şi *amân* acordat în timp de război); b) numărul beneficiarilor (*amân* individual şi *amân* colectiv).

După criteriul momentului garantării "protecţiei" unui *harbî*, existau două feluri de *amân*: *amân* acordat în timp de pace şi *amân* acordat în timp de război.

În timpul desfăşurării ostilităţilor (asediul unei cetăţi, expediţia de cucerire a unui teritoriu din "Casa războiului", expediţia de pedepsire a unor tributari "rebeli" etc.), se putea garanta *amân* grupurilor de nemusulmani care locuiau în cetatea, oraşul, regiunea sau chiar ţara respectivă, ca o formă de "iertare" şi, totodată, „protecţie" a vieţii, libertăţii, avutului, cultului religios şi, uneori, a entităţii statale[84]. Juriştii nu sunt unanimi în privinţa conjuncturilor acordării *amân*-ului în timpul conflictelor militare. S-a mers de la condiţionarea acestuia de avantajele pe care le putea oferi Islamului[85], până la interdicţia de a refuza *amân* inamicului care l-a cerut. Pentru ultimul caz, se invoca drept argument *Coran* IX/6 (care consacra, de fapt, o veche cutumă arabă): "Şi dacă unul dintre idolatri se roagă pentru scut (*djiwâr*), dă-i scut până ce aude cuvântul lui Allah, apoi lasă-l să ajungă la locul său de adăpost". Să notăm şi proverbul turc care

[79] Shaybânî, *Kitâb as-Siyar*, I, p. 176-181.

[80] Caurroy, *Législation*, IV/18, p. 304;Peters, *Islam*, p. 29.

[81] Cazul lui Ion Vodă cel Cumplit (1572-1574) se pare că a avut la origine o astfel de "justificare" (Dinu C. Giurescu, *Ion vodă cel Viteaz*, Bucureşti, 1966, p. 172).

[82] Pentru cazul "ghiaurilor" din Mehadia, în 1738-1739 (Mehmed Subhi, *Tarih*, în *Cronici turc.*, III, p. 263).

[83] Kıvamî, *Fetihnâme*, în *Crestomaţie turcă*, p. 180, 182-3.

[84] Peters, *Islam*, p. 32.

[85] Mai mult, al-Kâsânî (m. 1191) aprecia că *amân*-ul nu trebuia promis decât în caz de inferioritate a musulmanilor faţă de inamic (Morabia, *Gihâd*, p. 332, n. 183).

confirmă pe alt plan o invariabilă juridică: "Pentru cel care cere iertare nu există sabie (*amândilen kılıç yok)*"[86]. Conform *şeriat*-ului, nu beneficiau de *amân* rebelii, mai ales cei musulmani, şi chiar dacă fusese acordat, acesta putea fi violat fără scrupule[87]. Se obişnuia ca atunci când infidelii doreau să negocieze încheierea unui armistiţiu sau condiţiile unei capitulări, solii trimişi în acest scop să poarte un "fular (eşarfă) al iertării" (*mandîl al-amân)* sau o "cămaşă a iertării" (*kanus al-amân*)[88].

Amân-ul acordat în timp de "pace" se constituia, practic, într-un permis de trecere liberă (salv-conduct) acordat *harbî*-ilor la trecerea lor în *dâr al-Islam,* prin care se garanta protecţie asupra vieţii, libertăţii şi mărfurilor lor, pe o durată specificată. Originea acestui tip de *amân* se găsea în starea teoretică de război existentă între "Casa Islamului" şi "Casa războiului". Conform dreptului islamic al popoarelor, un *harbî* nu putea trece şi rămâne în *dâr al-Islam,* sau un musulman în *dâr al-harb*, decât în virtutea un *amân* [89]. În *Coran* IX/6, verset pe care tocmai l-am citat, acordarea *amân*-ului se referea la inamicii care se predau în timpul luptelor armate, cerând protecţie. Ulterior, în tratatele de drept islamic, pe lângă semnificaţia de " protecţie" acordată unor *harbî* în timp de război[90], *amân*-ul va fi folosit şi pentru "protecţia" acordată *harbî*-ilor în timp de pace (călătorilor, solilor[91] şi negustorilor străini). Abu Yusuf Ya'kub[92], vorbind de *harbî* ("locuitorii ţărilor inamice") care treceau în "Casa Islamului", îi împărţea în două categorii: soli ai unor principi străini (care beneficiau de *amân* în virtutea misiunii lor, dovedită însă prin scrisori)[93] şi "beneficiari de *amân*" (unde îi includea şi pe negustorii străini, care aveau nevoie de o permisiune explicită de a intra şi de o promisiune de protecţie, ambele transpuse într-un salv-conduct)[94].

După criteriul numărului beneficiarilor, *amân*-ul practicat şi teoretizat în tratatele de drept islamic şi în manualele de diplomatică musulmană era de două feluri: *amân* individual sau special (*khâss amân*) şi *amân* colectiv sau general (*'amm amân*)[95]. *Amân*-ul individual acordat în timp de pace este corespondentul salv-conductului din diplomatica europeană şi s-a practicat sub forma unui "permis de trecere liberă" ("scrisori de protecţie") în "Casa Islamului"[96]. *Amân*-ul colectiv era "protecţia" acordată unui grup mare de *harbî*, fie locuitorii unui oraş, fie chiar un întreg popor *harbî.* Prin

[86] Decei, *Imp. otoman*, p. 365, n. 3.

[87] Schacht, art. *Amân*, p. 442.

[88] D. Ayalon, art. *Harb. III. Le sultanat mamluk,* în EI-2, III, p. 192. Vezi şi Cantemir, *Imp. otoman*, I, p. 96, n. 4.

[89] Peters, *Islam*, p. 29, 32; J. Schacht, art. *Amân*, p. 441-2.

[90] Shaybânî, *Kitâb as-Siyar*, I, p. 220- 244.

[91] Shaybânî, *Kitâb as-Siyar*, I, p. 358-361.

[92] Abu Yusuf, *Kitâb*, p. 187-8;290-5.

[93] Abu Yusuf, *Kitâb*, p. 187-8; *Shaybânî's Siyar*, p. 170; Wansborough, *Safe-Conduct*, p. 29; Peters, *Islam*, p. 31.

[94] Schacht, art. *Amân*, p. 442; Armanazi, *Islam*, p. 103. Al-Kalkashandî cerea şi el o permisiune de la *imâm* pentru negustori (Wansborough, *Safe-Conduct*, p. 29).

[95] Din perspectiva secolului XIV, al-Kalkashandî este cel care ne oferă un tablou veridic al practicii din cancelariile musulmane (Wansborough, *Safe-Conduct*, p. 24-5).

[96] A fost uzitat din plin în perioada Islamului clasic, de la sfârşitul perioadei umayyade (723-726 d. Chr.) până în secolul VII/XII, pentru negustori şi pelerini (Schacht, art. *Amân*, p. 442).

recunoaşterea, şi de către jurişti, *amân*-ului colectiv acordat negustorilor şi călătorilor şi înglobat tratatele de pace cu Nubia şi Bizanţul, începând cu secolul XII, se deschidea calea – după opinia lui J. Wansborough – unei "inovaţii decisive" în practica relaţiile comerciale şi diplomatice dintre musulmani şi statele nemusulmane[97]. Fără a intra în detalii, să mai amintim că juriştii musulmani au teoretizat – tot pe baza practicii – patru modalităţi de acordare a *amân*-ului: fie direct – prin semne, prin voce, în scris, fie indirect – prin intermediar (alt musulman sau chiar un supus nemusulman)[98].

Otomanii au folosit din abundenţă instituţia *amân*-ului în relaţiile cu nemusulmanii, atât în timp de pace, cât şi în timp de război, chiar dacă uneori aceasta s-a produs într-o formă implicită, şi nu explicită. Astfel, cronicarii otomani foloseau noţiunea *amân* ori de câte ori relatează asediul şi predarea unor cetăţi, ceea ce ne îndeamnă să afirmăm că instituţia *amân*-ului era o invariabilă a dreptului războiului şi păcii, şi în perioada otomană. Doar două exemple apropiate nouă. În 1484, când "necredincioşii" din Chilia "au cerut iertare (*amân)*..., padişahul, la rândul său, i-a iertat"[99]. La fel, Cetatea Albă, predându-se, "a cerut îndurare şi (sultanul Bayezid II – n.ns.) i-a acordat-o"[100]. Totodată, se poate spune că, strict juridic, otomanii au fundamentat statutul comunităţilor musulmane din imperiu (în special, sistemul *millet*) pe instituţia *amân*-ului[101]. De asemenea, *'ahdnâme*- lele (*Capitulaţiile*) acordate statelor creştine – despre care vom vorbi mai jos – erau, implicit, purtătoarele unui *amân* colectiv garantat de sultani străinilor atât timp cât se aflau în teritoriile şi mările otomane. Deşi printr-o *'ahdnâme* cu privilegii comerciale, viaţa şi avutul străinilor care intrau şi circulau în Imperiul otoman erau protejate de o manieră generală, acest *amân* colectiv trebuia completat, de regulă, printr-un *amân* individual. În practica otomană de cancelarie, acest *amân* îmbrăca forma unor *izn-i hümayûn* ("permisiune imperială")[102], *icâzet-nâme* ("autorizaţie")[103] sau *yol-tezkere*. Aşa cum vom vedea în partea a doua a lucrării noastre, şi statutul juridic al ţărilor române faţă de Poartă avea la bază, conform dreptului islamic al popoarelor, instituţia *amân*-ului.

Instituţia *amân*-ului era cel mai strâns legată de procesul încheierii unui tratat de pace între musulmani (inclusiv otomani) şi principii creştini. Conform practicii otomane de cancelarie, singura formă valabilă de încheiere a unor înţelegeri de pace cu alte state era procedura *amân – 'ahd - 'ahdnâme.* În textele osmane ale *'ahdnâme*-lelor, prin care

---

[97] Wansborough, *Safe-Conduct*, p. 30. Vezi şi, Schacht, art. *Amân*, p. 442; Morabia, *Gihâd*, p. 333.

[98] Abu Yusuf, *Kitâb*, p. 316-7; Caurroy, *Législation*, IV/18, p. 304-314; Morabia, *Gihad*, p. 334.

[99] Aşıkpaşazade, *Tarih*, în *Cronici turc.*, I, p. 98. Le fel, Neşri, *Tarih*, în *Cronici turc.*, I, p. 130.

[100] Aşıkpaşazade, *Tarih*, în *Cronici turc.*, I, p. 99. Cazul Budei, luată cu "cerere de iertare (*amân*)" în 1529 (Kâtip Çelebi, *Tarih el-Yunan*, în *Cronici turc.*, II, p. 122).

[101] L. Hadrovics, *Le peuple serbe et son Eglise sous la domination turque*, Paris, 1947, p. 73.

[102] Inalcık, *Imtiyâzât*, p. 1210-1211. *Izn-i sefine fermânı* era firmanul imperial prin care se acorda unei corăbii permisiunea de a trece prin strâmtori (*Redhouse*, p. 569).

[103] În *'ahdnâme*-lele acordate Veneţiei începând cu scolulu XVI, apare o clauză în care se preciza obligativitatea unui negustor de a obţine o "autorizaţie" (*icâzet-nâme*) de la bail, dacă dorea să circule în interiorul Imperiului otoman (Şakiroglu, *1521*, p. 398). *Icâzet-nâme* avea şi înţelesul de "diplomă" dată de o *medrese;* autorizaţie de a preda (*Redhouse*, p. 510).

se ratificau practic înţelegeri de pace negociate anterior, cel mai adesea nu se uită a se invoca – drept punct de plecare – *amân*-ul sultanului. Acesta era piatra de temelie, pe care, ulterior, se puteau construi "condiţiile legământului şi înţelegerii" (*şerayt-i 'ahd ü-peymân*), „condiţiile păcii şi iertării" (*şerayt-i sulh ü-amân*), "condiţiile legământului şi iertării" (*şerayt-i 'ahd ü-amân*)[104] sau "condiţiile protecţiei şi iertării" (*şerayt-i emn ü-amân*)[105].Trebuie să precizăm, însă, că *amân*-ul apare explicit – cu siguranţă şi datorită unei cunoaşteri mai exacte a presciplţiilor *şeriat*-ului după cucerirea lumii arabe – începând cu textele osmane din a doua jumătate a secolului XVI. Aceasta nu înseamnă că el nu era prezent, în mod implicit, în înţelegerile de pace anterioare. Procedura *amân - 'ahd - 'ahdnâme* poate fi surprinsă foarte bine şi în tratatelor încheiate de otomani cu statele din zona de frontieră, Veneţia, Imperiul habsburgic, Polonia (din a doua jumătate a secolului al XVI-lea), dar şi în *Capitulaţiile* acordate Franţei, Angliei şi Olandei în secolul XVII.

MÜSTE'MIN

Societatea « Jean Bodin » şi-a făcut un obicei din a organiza în mod periodic dezbateri tematice de drept comparat. În 1955 tema supusă dezbaterii unor istorici şi jurişti din întreaga lume a fost « străinul».[106] Una din definiţiile străinului ca entitate juridică avansate cu acel prilej aparţinea lui John Gilissen: „Est étranger celui qui ne fait pas partie du groupe social politique par rapport auquell son statut est envisagé". Tot el analiza statutul străinilor în viziunea unei istorii comparative. În literatura de specialitate au fost definite mai multe categorii de străini, astfel încât se poate opera o tipologie sau mai multe disjuncţii: a) între străinii în trecere *(l'étranger de passage)* şi străini rezidenţi (*l'étranger établi*); b) între străinii din exterior *(étrangers de l'extérieur)* şi străinii din interior (*étrangers de l'intérieur)*. Existau străini faţă de oraş sau sat, străini faţă de o federaţia de state, străini faţă de stat etc.; b) între străini privilegiaţi şi străinii dezavantajaţi. Primii puteau fi privilegiaţi în virtutea calităţii lor de suverani, nobili, agenţi diplomatici, consuli, negustori, pelerini etc., a unui tratat sau pentru diverse motive, precum domiciliul sau mariajul. Ca străini dezavantajaţi erau definiţi inamicii, barbarii, vagabonzii, nomazii, naufragiaţii, evreii, cei fără confesie etc. Între cele două categorii a fost normal să apară « străinii toleraţi».

Atitudinea generală faţă de negustorii străini balansa între indiferenţă sau ostilitate. Numai raţiunile economice (nevoia de anumite mărfuri, posibilitatea de câştig în urma perceperii vămilor) au determinat acordarea unui statut privilegiat negustorilor

[104] De exemplu, în *'ahdnâme*-lele acordate Angliei în 1580 şi 1601 (Skilliter, *Harborne*, p. 236; Feridun, *Münşe'at*, II, p. 385). Se utiliza des şi formula, să nu se acţioneze "împotriva legământului şi iertării" (*hilaf-ı 'ahd ü-amân*).

[105] De exemplu, în *'ahdnâme*-aua acordată Poloniei în 1607 (Feridun, *Münşe'at*, II, p. 414-7).

[106] *Recueils de la Société Jean Bodin pour l'histoire comparative des institutions*, vol. IX, *L'Étranger / Foreigner*, Bruxelles, 1958 (republicat Paris, 1984).

străini[107]. Atitudinea Islamului față de străini – caracterizată de unii istorici ca fiind tolerantă, de alții ca fiind ostilă – avea puncte comune cu dreptul roman și dreptul bizantin, ba chiar și legături directe cu Talmudul evreiesc. Concesionarea anumitor drepturi infidelilor a fost deschisă de prescripțiile coranice de tipul „protejați infidelii care caută protecție" (Coran IX/6), deși aici se făcea referire numai la inamicii care se predau în luptă. Jurisconsulții și suveranii musulmani au extins aplicarea acestei prescripții la călători, negustori, soli și alte grupuri de străini.[108]

D'Ohsson punctează două atitudini ale otomanilor față de străini întâlnite în practică la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Unii se abțineau de la legături cu străinii, alții nu-și făceau nici un fel de scrupule în a discuta și a face afaceri cu străinii. Și aceștia din urmă se temeau însă de opinia publică, astfel încât exagerările erau evitate[109]. Argumentul invocat era un verset din Coran care puncta pe interdicția stabilirii unor legături de prietenie cu necredincioșii[110].

Din perspectiva sfârșitului de secol XVIII, d'Ohsson definește noțiunea de *müstemin* într-un mod nespecific textelor juridice musulmane din secolele XV-XVII, invocând dreptul european al ginților: "Les *Mustéemins* sont les étrangers qui se trouvent dans l'Empire, sous la foi des traités ou du droit des gens, soit comme passagers ou voyageurs, soit comme habitans ou domiciliés. Le mot même de Mustéemins signifie hommes qui ont demandé grace, pour désigner par-là, ou les sujets des Puissances qui ayant plié sous la force Mahométane, en ont obtenu la paix, ou de simples particuliers qui, quoique d'une nation non amie, entrent sur les terres Mahométanes par droit de quartier censé obtenu sur les frontières."[111] M. Belin, citându-l pe Du Caurroy, mergea pe aceeași linie. *Müste'min*-ul era "l'étranger qui se trouve en pays musulman, en vertu d'un sauf-conduit individuel ou d'une convention diplomatique". În secolul al XIX-lea, müstemini erau de fapt toți "europenii" care veneau și plecau sau se stabileau în Imperiul otoman pentru comerț.[112] A. Özel îi definește pe müstemini în opoziție cu cetățenii Ummei. Deși aveau privilegii, ei nu erau cetățeni, ci rămâneau străini.[113]

---

[107] John Gilissen, „Le statut des étrangers, à la lumière de l'histoire comparative", in *L'Étranger / Foreigner*, p. 5-58.

[108] Gavillot, *Capitulations*, p. 3, 6, 403 ("ele (Capitulațiile) sunt consecința forțată a doctrinei Coranului, a antagonismului religios care este esența religiei islamice, a exclusivismului barbar, a prescripțiilor despotice și sângeroase care decurg din toate versetele cărții lui Mahomet, atunci când ele se ocupă de străini, de nemusulmani, adică de infideli"). Opinie combătută de P. M. Brown, *Foreigners in Turkey*, Princeton, 1914, 5-6; Sousa, *Capitulatory Regime*, 30-42; Hershlag, *Introduction*, 44).

[109] "Dans leur pays, ils s'abstiennent de fréquenter les étrangers. Ceux même qui ne se feraient aucun scrupule de les voir familièrement sont retenus par la crainte de l'opinion publique" (D'Ohsson, *Tableau*, V, p. 47).

[110] „O fidèles! ne formez point de liaisons avec les Chrétiens, les Juifs, ni les impies: laissez-les vivre et s'unir ensemble. Celui qui les prend pour amis devient semblable à eux, et Dieu n'est pas le quide des pervers." (cf. D'Ohsson, *Tableau*, V, p. 47).

[111] D'Ohsson, *Tableau*, I, p. 15.

[112] Belin, Étude, p. 56, n. 3.

[113] Özel, *Islam Hukuku*, p. 211.

În tratatele de drept islamic, inclusiv în cele scrise de otomani în secolele XV-XVII, străinul era numit *müste'min*, termen tradus prin "persoană care cere protecţie" sau "beneficiar de *amân* "[114]. Hanefitul otoman Ibrahim al-Halebî (m.1549) consacra un capitol special regimului juridic al străinilor[115]. Acesta a fost tradus şi comentat de Ignace Muradgea d'Ohsson sub titlul *Des Étrangers en pays musulman. Müste'min* [116]. Aici sunt expuse sumar principiile juridico-religioase ale *şeriat*-ului care defineau condiţia juridică a unui *harbî* (locuitor al "Casei războiului") în *dâr al-Islam.* Un *harbî* putea intra în „Casa Islamului" numai prin acordarea unui *amân*, prin care i se garanta protecţie asupra vieţii, libertăţii şi avutului său. Dacă până la acordarea *amân*-ului, nemusulmanii din „Casa războiului" erau consideraţi inamici potenţiali (*hostis*, *harbî)*, odată cu acest moment ei deveneau *müste'min.* "Orice *harbî* care intră cu *amân* în teritoriul nostru – statua Ibrahim al-Halebî – este numit *müste'min* " (*Her harbî ki bizim darımıza amân ile dahil ola ana müste'min derler*)[117]. În *fetvâ*-le întâlnim des formula "*harbî* care a trecut cu *amân* din Casa războiului în Casa Islamului" (*Zeyd harbî dar harb'dan amânla dâr Islam'a çıkub)*[118]. *Müste'min*-ul avea un statut temporar în Casa Islamului. El putea intra în Casa Islamului, dar numai pe o perioadă limitată de timp.[119]

În documentele osmane de cancelarie (*hüküm, 'ahdnâme, kanunnâme)* din secolele XV-XVII, termenul *müste'min* nu era utilizat prea des pentru a desemna indivizii care veneau în Imperiul otoman din statele creştine[120]. Erau folosite, mai degrabă, expresii în care se făcea trimitere la locul de origine al străinului sau la statutul său de "neplătitor de tribut". Iată câteva exemple din secolul XV: *Firenk* sau "corăbiile care vin din Veneţia şi Genova", în 1461[121]; "francul care nu este plătitor de tribut" (*haraçgüzar olmayan Firenk*) sau "necredinciosul care nu este plătitor de tribut" (*haraçgüzar olmayan kâfir)*, în 1476[122]; "necredincioşii (*kâfirler*) care vin din Veneţia, Rum şi alte ţări", în 1484[123] etc. Începând cu secolul XVI, ca urmare a revigorării *şeriat*-ului, apar formule mai apropiate de terminolgia legii sfinte musulmane: "necredincioşii care vin din Casa războiului" (*dâr ül-harbdan*), în 1586[124]; "necredincioşii din Casa războiului" (*dâr ül-harb keferesi*), în 1650[125]; "tagma negustorilor care vine din ţinuturile ghiaurilor" (*kefere vilayetlerinden gelen tüccar*

[114] *Redhouse*, p. 384.
[115] Halebî, *Mülteka*, 2, p. 593-6 (*Bâb al-müste'min)*; Mevkufat, *Şerh*, p. 336-8.
[116] D'Ohsson, *Tableau*, I, p. 37-44.
[117] Halebî, *Mülteka*, 2, p. 595; Mevkufat, *Şerh*, p. 336.
[118] Bianchi, *Fetvas*, p. 180-1.
[119] Inalcık, art. *Imtiyâzât*, p. 566.
[120] d'Ohsson exagera când afirma că toţi străinii erau desemnaţi *müste'min* în actele otomane (d'Ohsson, *Tableau*, I, p. 15).
[121] Anhegger, Inalcık, *Kanunnâme*, doc. 55, p. 78-9.
[122] Anhegger, Inalcık, *Kanunnâme*, doc. 53, p. 74.
[123] Anhegger, Inalcık, *Kanunnâme*, doc. 56, p. 80-1.
[124] Berindei, Kalus-Martin, Veinstein, *Actes. Vidin*, p. 54.
[125] Barkan, *Kanunnâme*, doc. XCIII, p. 338-9.

tayfesi), în 1146/1734[126]; "negustorii din Casa războiului" (*dâr ül-harb tüccarı*), în 1164/1750-1751[127]. Abia în secolul XVIII se impune şi în documentele de cancelarie conceptul juridico-religios *müste'min* pentru a desemna străinii din Imperiul otoman.

Statutul străinilor[128] poate fi mai bine înţeles dacă îl comparăm cu statutul supuşilor nemusulmani ai sultanului (*zimmîs*). Astfel, după opinia lui ash-Shaybânî (d. 805) – considerat de specialişti ca fiind un adevărat „Hugo Grotius al Islamului" – „*(Müste'min)* nu se bucura de acelaşi statut ca *zimmî* deoarece el era o persoană inamică".[129] În comparaţie cu supusul nemusulman, străinul nu putea să locuiască decât temporar în teritoriile otomane, adică mai puţin de un an. În această perioadă el nu era obligat să plătească capitaţie (*djizye*, în turceşte *cizye*). Dacă însă el rămânea mai mult de un an în „Casa Islamului", el urma să capete, din punct de vedere juridic, statutul de supus nemusulman *(zimmî)*. Această regulă a şeriatului nu a fost respectată în practica juridică şi administrativă otomană. Negustorii străini au primit printr-o clauză inclusă în *'ahdnâmeler* privilegiul de a rămâne pe un timp nelimitat în Imperiul otoman fără a plăti *djizye* şi fără a deveni *zimmî-ii.*[130]

Protecţia *müste'min*-ilor era o obligaţie a şefului statului musulman. Era o protecţie asemănătoare cu cea pe care şeful musulman trebuia să o asigure nemusulmanilor supuşi ai statului islamic. Mai mult, în comentariul său, as-Saraksî punea în mod explicit semnul egal între statutul ce trebuia aplicat *müste'min*-ilor şi cel al *zimmi*-ilor. Erau destule excepţii – subliniate de cei doi mari jurişti hanefiţi – care contraziceau însă acest postulat. Prima excepţie era aplicarea legii talionului. *Müste'min*-ul nu era egal nici cu *zimmi*-ul nici cu musulmanul în privinţa „imunităţii complete" şi, implicit, în privinţa legii talionului. În acest sens, regulile erau clare: nu se aplica legea talionului contra unui *zimmi* care ucidea un *müste'min*; nu se applica legea talionului contra unui musulman care ucidea un *müste'min*, căci nu exista egalitate de imunitate; în schimb, legea talionului se aplica numai între *müste'mini*, întrucât exista egalitate între aceştia, între criminal şi victima. Dreptul de reclamare aparţinea moştenitorului victimei[131].

Când erau atacaţi, capturaţi şi jefuiţi de alţi străini în Casa islamului, străinii care nu aveau un tratat care să stipuleze protecţia lor de către musulmani se vor proteja prin

---

[126] Veliman, *Documente turc.*, doc. 73.

[127] Veliman, *Documente turc.*, doc. 122.

[128] Viorel Panaite, *Străinii în viziune juridică otomană. Veacurile XVI-XVII (The Ottoman Juridical View on Foreigners. 16th-17th Centuries)*, în "Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca, XXXII, 1993, p. 29-38.

[129] M. Khadduri, *The Islamic Law of Nations. Shaybanî's Siyar*, Baltimore, Maryland, 1966, p. 173.

[130] Feridun, *Münşe'at*, II, p. 384 (*'ahdnâme* din 1601 pentru Anglia), p. 403 (*'ahdnâme* din 1604 pentru Franţa).

[131] Shaybânî, *Kitab as-Siyar*, vol. III, p. 364-6, # 3718-9.

propria lor putere militară, şi nu prin cea a musulmanilor.[132] Dacă însă un grup de *müste'mini* atacă şi face captivi *zimmii* în Casa Islamului, atunci şeful musulman trebuie să asigure protecţie *zimmi*-ilor[133]. Totul se schimbă când există un pact cu un grup de *müste'mini*, în care se stipula că şeful musulman îi va proteja precum pe musulmani şi *zimmi*. Era obligaţia acestuia să le acorde protecţie şi să îndepărteze opresiunea exercitată de alt grup de *harbî*. În cazul în care străinii aveau tratat de armistiţiu în urma căruia plăteau o sumă fixă de bani pentru această protecţie, nu se vor cere banii de către şeful musulman dacă nu se putea asigura protecţia lor.[134]

De notat că protecţia acordată străinilor se baza legal pe principiul utilităţii publice (*maslahat*). Juriştii musulmani subliniau în primul rând cazul solilor trimişi de către un principe infidel în tabăra musulmanilor. Ei erau acei străini care urmau să se bucure de protecţie în faţa musulmanilor, până ce îşi îndeplineau misiunea. Argumentul juridic invocat de as-Sarakhsî « utilitatea publică » pentru musulmani[135]. Era vorba de *maslaha,* principiu fundamental al dreptului islamic al popoarelor în relaţiile belicoase şi pacifice cu nemusulmanii. Practica politică şi militară a avut o înrâurire atât de mare asupra dreptului războiului şi păcii în Islam, încât "interesul comunităţii" (în arabă, *maslaha,* pl. *masâlih)* a căpătat o tot mai mare preponderenţă asupra celorlalte izvoare juridice. În consecinţă, principiul "utilităţii publice" a devenit nu numai o justificare suficientă şi un fundament valabil pentru crearea regulilor juridice, ci practic el va dicta jurisconsulţilor musulmani cum să utilizeze sursele formale ale dreptului islamic (*Coran, Sunna, icmâ'* şi *kıyas*). În condiţiile în care principiul fundamental al doctrinei *djihâd*-ului era stare permanentă de război până la instaurarea păcii finale, această stare nu putea fi anulată decât dacă pentru *Umma* acest act era avantajos. În Islamul timpuriu orice pace încheiată cu statele nemusulmane fie în stare de superioritate, fie în stare de inferioritate era legitimă atât timp cât ea se dovedea a fi în interesul comunităţii musulmane. Ce este însă specific lumii musulmane, inclusiv în perioada otomană, rămâne necesitatea de a legitima în faţa comunităţii utilitatea unei "păci" cu necredincioşii, în orice situaţie ar fi fost ea încheiată, dar mai ales dacă stipulaţiile tratatului ar fi fost în defavoarea statului islamic. În acest scop, în Califatul arab, iar apoi în Imperiul otoman, se putea obţine o *fetvâ* de la un „om al legii" (în genere de la *şeyh ül-Islam*) împănată cu argumente din *Coran* sau *Sunna,* care să legitimeze practic orice acţiune politică a suveranului musulman, dacă acesta invoca principiul *maslaha,* adică apărarea intereselor comunităţii. Formal, trebuia acţionat în aşa fel încât interesul statului să primeze, fără însă a fi încălcat *şeriat*-ul. Dualitatea "stat" (*devlet)* – "religie" (*dîn*) era caracteristică Islamului, inclusiv Imperiului otoman, cele două componente fiind invocate în aceeaşi măsură ori de câte ori apăreau pe tapet acţiuni politico-militare sau diplomatice decisive. Nu era însă o trăsătură specifică otomanilor ca

[132] Shaybânî, *Kitab as-Siyar,* vol. III, p. 367, # 3731.
[133] Shaybânî, *Kitab as-Siyar,* vol. III, p. 365, # 3721.
[134] Se face comparaţia cu *zakât* plătit de musulmani şi cu *djizye* plătită de *zimmi* (Shaybânî, *Kitab as-Siyar,* vol. III, p. 367, # 3728, 3729)
[135] Shaybânî, *Kitab as-Siyar,* vol. I, #796.

în timpul negocierilor pentru încheierea unei păci, fiecare parte urmărind apărarea propriilor interese. Parafrazându-l pe Dimitrie Cantemir, putem sublinia că încheierea unei păci cu un principe nemusulman trebuia să se bucure în mod special de atenţie din partea otomanilor astfel încât ea să nu contravină nici *şeriat*-ului şi nici intereselor imperiului.[136]

Şeriat-ul stipula – ca regulă generală – că un străin putea rămâne în *dâr al-Islâm* pentru toată durata acordată prin *amân*, chiar dacă ţara sa intra în război deschis cu suveranul musulman, având posibilitatea totodată de a se întoarce în siguranţă în *dâr al-harb.*[137] Ash-Shaybânî şi comentatorul său as-Sarakhsî dezvoltă problema libertăţii de ieşire din Casa islamului a străinilor, în special a ambasadorului şi negustorului. Comandantul musulman avea dreptul să-i reţină – atât pe sol cât şi pe negustor –, dacă acesta considera că vreun punct slab din tabăra musulmană ar fi fost sesizat şi comunicat inamicului. În felul acesta se putea evita „răul" (*fitna*), un alt principiu al dreptului islamic. Când pericolul unei probabile dezvăluiri dispărea, atunci se acorda libertate de plecare solilor sau negustorilor în cauză. Două erau argumentele pe care străinii puteau să le invoce pentru a fi lăsaţi să plece: existenţa unui *amân*, şi jurământul că nu-şi vor informa compatrioţii asupra situaţiei din tabăra musulmană.

Şeful musulman avea dreptul să-i reţină pe străini în *dar al-Islam* în timp de război. Reţinerea în *dar al-islam* nu presupunea însă încarcerare. Închiderea lor în închisori (şi implicit torturarea lor) era permisă numai dacă se manifesta o trădare evidentă. În concepţia musulmană, detenţia nu însemna închisoare şi tortură, aşa cum puteau pretinde străinii, ci numai o punere temporară sub pază. Mai mult, dacă această reţinere se petrecea pe cand şeful musulman se afla cu oastea sa în Casa războiului, el avea dreptul de a-i lua cu el pe cei doi (solul şi negustorul) la întoarcerea în Casa islamului. Îi va elibera numai după ce s-a pus la adăpost de posibilul rău pe care aceştia l-ar fi putut face musulmanilor, ori pe drumul de întoarcere ori la sosire în *dar al-Islam*.

Reîntoarcerea în siguranţă a străinilor în Casa războiului era una din obligaţiile ce revenea şefului musulman. Mai mult, acesta era chiar dator să plătească cheltuielile de reîntoarcere în Casa războiului sau până în locul în care străinul a refuzat să-l mai însoţească. Protecţia străinilor cu *aman* trebuia asigurată imperativ până când aceştia ajungeau în locul lor de securitate. Protecţia nu trebuia să se manifeste formal, ci apărarea intereselor străinilor era identică cu apărarea intereselor musulmanilor. Un exemplu de pe mare: şeful musulmanilor nu-i va lăsa într-o insulă pustie, unde vor muri cu siguranţă, ci într-un loc sigur, de unde să se poată întoarce în Casa războiului. Vor fi însoţiţi de către garda musulmană până în locul unde înşişi gardienii ar fi fost în

[136] Laoust, *Ibn Taimîya*, p. 245-250; Tyan, *Méthodologie*, p. 100-101; Shaybânî, *Kitâb as-Siyar*, III, p. 237; Abu Yusuf, *Kitâb*, p. 320; d'Ohsson, *Tableau*, V, p. 61; Armanazi, *Islam*, p. 98; Cantemir, *Imp. otoman*, I, p. 254, n. 1; Veliman, *Documente turc.*, doc. 240; *Redhouse*, p. 342, 467, 860; Bishai, *Peace Agreements*, p. 53-54; Morabia, *'ihâd*, p. 317; *Mihai. Documente*, I, doc. 29, 75; *Silahdar Târihi*, în *Cronici turc.*, II, p. 329; Mehmed Halifa, *Tarih-i Ğilmani*, în *Cronici turc.*, II, p. 190-191; *BOA, Düvel-i Ecnebiye Defterleri*, nr. 57/1, doc. 3, p. 5; Feridun, *Münşe'at*, II, p. 324; Fekete, *Esterhazy*, p. 14; Critobul, *Mehmed II*, I, 5. 3.

[137] M. Canard, *Les relations politique*, p. 48.

siguranță, nu mai departe; dacă garda va fi fost ucisă, atunci şi musulmanii puteau fi tentați să-i ucidă pe străinii în cauză[138].

Despre relația dintre *müste'min* şi sclavii săi musulmani, ash-Shaybânî se ocupă abundent. *Müste'min*-ul nu putea lua cu el în Casa războiului sclavii săi musulmani, chiar dacă aceştia se convertiseră de curând. El trebuia să-i vândă înainte de întoarcere în Casa războiului. Alți jurişti hanefiți, printre care se numără şi Abu Yusuf, susțineau că acest sclav musulman nu devenea liber imediat ce ajungea în dâr al-Islâm, ci numai după ce el ar fi fost eliberat de alți musulmani sau s-ar fi întors în Casa Islamului împotriva voinței stăpânului său. Dacă străinul se convertea la Islam, devenind *müslim*, putea păstra sclavii musulmani. Dacă devenea *zimmi,* fostul străin era obligat să-şi vândă sclavii musulmani pe care îi poseda; în nici un caz nu era permis să plece în Casa războiului cu ei[139].

[138] Shaybânî, *Kitab as-siyar*, III, p. 359-361.
[139] *Shaybânî's Siyar*, # 648-9, 655, 669-671, 685

Capitolul III

STRĂINII ÎN IMPERIUL OTOMAN. O TIPOLOGIE A REGIMURILOR JURIDICE

Regimul aplicat străinilor în Imperiul otoman era definit în secolele XV-XVII, în principal, de "dreptul intern", cu două principale componente (*şeriat*-ul şi *kanun*-ul),[1] şi tratatele de pace şi comerţ încheiate de otomani cu statele europene (*'ahdnâme*-le sau *Capitulaţii)*. Pentru a obţine un tablou complet şi nuanţat, nu trebuie ignorate alte două surse ale statutului negustorilor străini: *legile consulare* emise de statele europene beneficiare ale unor privilegii comerciale, începând cu secolul XVII, pentru reglementarea vieţii cetăţenilor lor în Imperiul otoman; *normele cutumiare*. De altfel, Pélissié du Rausas afirma: "Les Capitulations, les lois consulaires et les usages sont trois bases de ce régime"[2].

Cutuma nu era exprimată cu necesitată în textul Capitulaţiilor, de regulă ea fiind invocată când era încălcată. Un caz era sesizat de Mas-Latrie cu privire la rezolvarea litigiilor dintre străini de către consul: "Cet usage était si naturel si peu contesté, que beaucoup de traités négligéaient de le rappeler".[3]

Condiţia juridică a străinilor cunoaşte, după unii specialişti în drept internaţional privat, mai multe forme: regim naţional (conform căruia străinul se bucura în principiu de aceleaşi drepturi cu cetăţenii statului primitor); regim special (potrivit căruia străinul are anumite drepturi şi obligaţii stabilite prin legi interne şi tratate speciale); regim de reciprocitate (potrivit căruia drepturile unui străin sunt acordate de un stat cu condiţia ca cetăţenii săi să se bucure de aceleaşi drepturi în celălalt stat); regimul clauzei naţiunii celei mai favorizate (conform căruia străinul se bucură printr-un tratat încheiat între cele două state, de tratamentul cel mai favorabil acordat unor state terţe)[4]. Ultimele trei forme nu sunt antagoniste, ci complementare, putând defini regimul juridic al străinilor din unghiuri diferite de vedere.

Bineînţeles că nu putem aplica retroactiv noţiuni şi reguli specifice dreptului internaţional privat modern la situaţia comerţului şi străinilor din secolele XV-XVII, mai ales cînd este vorba de Imperiul otoman, în care dreptul islamic al popoarelor avea un cuvânt greu de spus. Aceasta nu înseamnă că este de prisos o viziune comparativă, juridică şi istorică. Analogii se pot deci opera. Regimul *Capitulaţiilor* ar putea fi definit ca

[1] Özel, *Islam Hukuk*, p. 207.
[2] Pélissié du Rausas, *Capitulations*, I, p. 124.
[3] Mas Latrie, *Traités*, p. 88
[4] Filipescu, *Droit*, p. 198-203; Geamănu, *Droit*, I, p. 385-6.

un *regim special* acordat negustorilor străini în Imperiul otoman. Izvoarele otomane, atât cele juridice, cât şi cele istorice, mai ales *'ahdnâme*-lele, dovedesc existenţa pentru negustorii străini a încă două regimuri, care se suprapuneau peste regimul *Capitulaţiilor,* completându-l în anumite cazuri: a unui regim de reciprocitate, mai puţin pus în valoare în lucrările de specialitate, şi a regimului "clauzei naţiunii celei mai favorizate". Mai întâi ne propune să punctăm pe scurt invariabilele ultimelor două regimuri. Capitole speciale vor fi consacrate regimului străinilor în *şeri'at* şi regimului *Capitulaţiilor* în Imperiul otoman.

Regimul de reciprocitate

În Islamul clasic, protecţia acordată de un suveran musulman unui *harbî* printr-un *amân* general înglobat într-un tratat de pace şi comerţ se baza pe principiul reciprocităţii[5]. Aceasta însemna că şi supuşii statului islamic (musulmani sau nemusulmani) urmau să se bucure, teoretic, pe teritoriul statului creştin de aceleaşi drepturi ca cele acordate străinilor de suveranul musulman. În istoriografia *Capitulaţiilor*, regimul reciprocităţii a fost identificat cu existenţa în *'ahdnâme*-lele emise de sultanii otomani a unor "privilegii condiţionate" (*conditional privileges*) sau a unor "drepturi reciproce" (*reciprocal rights*)[6].

Imperiul otoman a aplicat şi el regimul reciprocităţii în relaţiile cu unele state creştine. Cu excepţia secolului XIX, când statutul negustorilor străini va fi conceput în totalitate sub forma reciprocităţii, nu se poate determina în istoria otomană – după criteriul cronologic – o perioadă anume în care folosirea acestui regim să fi fost exclusivă. Se poate vorbi însă de utilizarea cu prioritate a regimului de reciprocitate în relaţiile comerciale ale Porţii otomane cu statele creştine din zona de frontieră, deci în tratatele de pace şi comerţ încheiate între două părţi potenţial ostile. Printr-o analiză în detaliu, se poate observa că otomanii au formulat după principiul reciprocităţii unele clauze din textele *'ahdnâme*-lelor acordate Veneţiei, Ungariei, Poloniei, Imperiului habsburgic, Rusiei. Principiul reciprocităţii nu este de găsit în *'ahdnâme*-lele acordate Franţei (nu luăm în seamă proiectul de tratat din 1535-1536), Angliei, Olandei sau altor puteri occidentale cu care Imperiul otoman nu avea frontieră comună.

Această formă de stabilire a unor relaţii comerciale avea precedente, al căror model otomanii nu s-au vor sfiit să-l adopte şi să-l aplice. Unul dintre acestea a fost modul de reglementare a relaţiile comerciale dintre selgiuchizi şi veneţieni, începând cu *'ahdnâme*-aua din 8 martie 1220, emisă de sultanul Alâaddîn Kaykubad I (1219-1237), în care stipulaţiile referitoare la negustori şi comerţ au fost structurate după "principiul

---

[5] Liebesny, *Privileges*, p. 310-1.

[6] Liebesny, *Privileges*, p. 311; Shotwell, *The Straits*, p. 483. Mai mult, includerea în unele *'ahdnâme*-le a unor clauze structurate după principiul reciprocităţii a determinat definirea acestora ca "tratate de pace bilaterale" (*bilateral peace-settlements*). V. L. Ménage aplica această expresie tratatelor veneto-otomane din prima jumătate a secolului XV, începând cu 1419 şi terminând cu 1454 (Ménage, *Capitulation*, p. 375). J. A. Gavillot aplica formula "pace reciprocă" (*paix réciproque*) tratatului veneto-osman din 1454 (Gavillot, *Capitulations*, p. 16-7).

reciprocităţii"[7]. Să subliniem că nici această înţelegere de pace şi comerţ, nici cele care vor fi încheiate în secolele XIII-XV, nu a scăpat de influenţa bizantină[8].

În tratatele Veneţiei cu Imperiul otoman din secolele XV-XVI, clauzele care defineau regimul comerţului şi negustorilor erau concepute după principiul reciprocităţii[9]. Majoritatea stipulaţiilor din tratatele osmano-veneţiene din secolul XV se sfârşea cu o formulă care îl lega pe sultan sau pe doge să îndeplinească ceea ce cealaltă parte a promis. De exemplu, acestei reguli i se supun şapte din cele unsprezece articole ale tratatului din 25 *zilkade* 849 / 25 februarie 1446[10]. Dintre formulele cel mai des utilizate amintim aici câteva. Astfel, clauza în care se consemna libertatea de circulaţie şi comerţ pentru negustorii veneţieni în teritoriile otomane era completată prin: "*e simelmente sia li homeni e li mercadanti de la mia signoria in tutti i luogi de Veneziani, si in mar como in terra*", în tratatul din 1419[11]; sau "*simelmente i mie mercadanti in luogi de Veneziani* ", în tratatul din 1446[12]. Şi tratatul încheiat cu Veneţia la un an după cucerirea Constantinopolului, în 1454, era structurat tot după principiul reciprocităţii. Clauzele aveau în vedere corăbiile, mărfurile şi negustorii "celor două părţi"[13]. În textele osmane ale *'ahdnâme*-lelor din a doua jumătate a secolului XV – şi avem ca model pe cea emisă de Bayezid II la 25 *Zilkade* 886/ 25 ianuarie 1482 – sultanul "porunceşte" (*hükmü oldur ki)* regimul comerţului şi negustorilor veneţieni în teritoriile otomane, dar încheie aproape toate stipulaţiile cu o formulă prin care cerea Dogelui Giovanni Mocenigo şi Signoriei să acorde un statut similar negustorilor otomani în teritoriile ce aparţineau Veneţiei: "dar şi beii sus-numiţi să procedeze în acest mod" (*mezkur begler dahi bu uslub üzere eyleyeler*)[14]. Deşi în secolul XVI, structurarea *'ahdnâme*-lelor după principiul reciprocităţii se diluiază, câteva clauze continuă a fi concepute în regim de reciprocitate. Ele priveau, în special, navigaţia şi naufragiul, prizonierii, datornicii şi protecţia negustorilor. O formulă utilizată des pentru a exprima angajamentul reciproc al sultanului, în condiţiile în care stipulaţia era impusă mai întâi veneţienilor, suna invariabil: "şi eu procedez la fel" (*hemçünan ben dahi öyle idem*). Când sultanul se obliga el mai întâi să respecte o anumită reglementare, atunci clauza se putea încheia prin: „şi ei să procedeze la fel" (*hemçünan...anlar dahi öyle ideler*)[15]. Unele clauze, precum cele care priveau

---

[7] Se poate invoca, de asemenea, reciprocitatea ce definea regimul comerţului şi al negustorilor din timpul lui Izzeddin Keykavus I (1210-1219) şi al regelui Ciprului, Hugues I (1205-1218) (O. Turan, *Türkiye Selçükları hakkında Resmi Vesikalar*, Ankara, 1958, p. 124-146; Delilbaşı, *Ahdnâme*, p. 95-7 (*mütekabiliyet ilkesine göre*); Inalcık, *Imtiyâzât*, p. 1212).

[8] Zachariadou, *Trade and Crusade*, p. 185.

[9] Mai mult, înţelegerile de pace din prima jumătate a secolului XV, ce-i drept în variantele italiene, erau garantate prin jurăminte reciproce, fapt care îl va determina pe V. L. Ménage să le numească "tratate bilaterale de pace" (Ménage, *Capitulation*, p. 375).

[10] *Diplomatarium Veneto-Levantinum*, II, doc. 198, p. 366-8; Ménage, *Capitulation*, p. 382, n. 13.

[11] *Diplomatarium Veneto-Levantinum*, II, doc. 172, p. 339. Pentru tratatul din 1430 (*Ibidem*, p. 343-5).

[12] *Diplomatarium Veneto-Levantinum*, II, doc. 198, p. 368.

[13] Text în Hershlag, *Introduction*, p. 294; Sousa, *Capitulatory Regime*, p. 51-3 (datat 15 aprilie 1454).

[14] Sau: *hemçünan mezkûr beğler dahi bu uslub üzere eyleyeler* (Gallotta, *Il trattato 1482*, p. 226-231, text osman; Gökbilgin, *Belgeler II*, p. 39-42.

[15] În *'ahdnâme*-aua din1521 (Şakiroglu, *1521*, p. 396, 398).

datornicii şi navigaţia, erau concepute în două părţi detaliate; mai întâi se reglementa regimul acestora în teritoriile otomane, iar apoi se consemna reciproca[16]: "... şi dacă cineva din Ţările mele binepăzite, sosind şi făcând comerţ cu cineva dintre veneţieni, fuge înainte de a-şi plăti în întregime banii, la sosirea în teritoriile otomane, datoria dovedită să fie luată şi restituită" (*ve Memâlik-i mahrusemden bir kimesne varub Venediklüden biri ile satar bazar idüb akçesinin taman eda etmedin kaçub gelürse sabit olub hakke alıvirile*)[17].

După principiul reciprocităţii erau concepute şi tratatele ungaro-otomane, în primul rând fiind supuse acestei reguli clauzele care priveau comerţul şi negustorii. Astfel, în tratatul de pace încheiat pe trei ani, la 20 noiembrie 1451, la puţin timp după urcarea pe tron a lui Mehmed II, clauza care reglementa dreptul de intrare, circulaţie şi comerţ îi privea deopotrivă pe "negustorii celor două părţi" (*forescitores ambarum parcium*). De asemenea, în momentul expirării duratei de valabilitate a "armistiţiului", de protecţie şi libertate de ieşire urmau a beneficia atât "negustorii stăpânirii mele...în regatul Ungariei" (*homines mercatores domini mei in regno Hungarie*), cât şi "negustorii unguri în ţara stăpânirii mele" (*et mercatores Hungarii in terra dominii mei)*[18]. Regimul de reciprocitate va caracteriza stipulaţiile despre comerţ şi negustori incluse în *'ahdnâme*-lele din 1483[19] şi 1503[20], ale căror texte în osmană s-au păstrat, acordate de Bayezid II (1481-1512) Ungariei, în urma negocierilor cu Matei Corvin (1458-1490) şi Vladislav II Jagello (1490-1516). Libertatea de a circula şi a face negoţ îi privea pe toţi supuşii celor două părţi semnatare ale pactului. În condiţiile în care un negustor ar fi fost molestat şi jefuit, vinovatul urma să fie pedepsit, iar paguba recuperată şi înapoiată stăpânului de drept. Că regii maghiari se simţeau obligaţi să protejeze supuşii otomani aflaţi pe teritoriul Ungariei stă dovadă şi scrisoarea lui Matei Corvin din 8 iunie 1487. Printre altele, regele maghiar îi comunica sultanului că a ordonat vistiernicului său prinderea asasinilor unui evreu (supus otoman), ucis în Ungaria, recuperarea bunurilor sale şi despăgubirea celor în drept. În acest context, Matei Corvin confirma încă o dată clauza tratatului din 1483 prin care se promitea protecţie reciprocă, "întrucât noi nu zicem ca să se producă supărare asupra oamenilor voştri de la noi şi de la oamenii noştri" (*zira biz dilemeyüz ki sizin adamlarınıza bizden ve bizin adamlarımızdan zülüm vaki' ola*)[21] .

'Ahdnâme-lele acordate regilor Poloniei de-a lungul secolelor XV-XVII erau structurate, de asemenea, după principiul reciprocităţii. Astfel, libertatea de a circula şi a face comerţ, siguranţa negustorilor şi mărfurilor lor se aplicau în mod egal "negustorilor celor două părţi" (*iki canibin bazergânları*)[22], o formulă pe care o găsim începând cu

---

[16] Evident, se putea şi invers, mai întâi regimul negustorilor otomani în teritoriile veneţiene, iar apoi cel al veneţienilor în Imperiul otoman.

[17] Pentru clauza privind regimul datornicilor, vezi *'ahdnâme*-aua din 1521 (Şakiroglu, *1521,* p. 396) şi cea din 1595 (Belin, *Relations diplomatiques*, p. 413).

[18] DRH, D, I, doc. 305, p. 418-421.

[19] O copie a textului osman se găseşte la Arh. St. Buc., Microfilme Turcia, Rola 4, c. 312.

[20] Facsimilul după original a fost publicat în Gökbilgin, *1503 Osmanlı-Macar Muahedesi*, p. 369-390.

[21] Gökbilgin, *1503*, p. 379-380.

[22] În *ahdnâme* -aua din 1525 (AGAD, Akw-Tureckie, K. 66, t. 19, nr. 41), dar şi în *'ahdnâme* - lele din a doua jumătate a secolului XVI: 1577, 1591, 1598 (AGAD, Akw-Tureckie, K. 71, t. 268, nr. 498; K. 71, t. 276, nr. 511; K. 71, t. 280, nr. 518).

'ahdnâme-aua din 1525 (primul tratat al cărui text ajuns până la noi este în limba turco-osmană). Încă din prima clauza despre comerţ inclusă în *'ahdnâme*-lele osmano-polone autorităţile şi supuşii celor două părţi erau atenţionaţi: "să nu se facă pagubă şi stricăciune avutului şi persoanei cuiva" (*kimesnenin malına ve nefsine zarar ve ziyân olmıya*)[23]. De asemenea, articolul prin care negustorilor polonezi le era garantată protecţia bunurilor testamentare (*muhalefatı*) şi retrocedarea lor moştenitorilor de drept era completat printr-o stipulaţie ce marca explixit reciprocitatea: "dacă cineva dintre negustorii noştri moare (*fevt olursa*) în Ţara Leşească – se afirma în toate *'ahdnâme*-lele acordate regilor Poloniei în secolele XV-XVII – regele să procedeze, de asemenea, în chipul arătat" (*kıral dahi vech-i meşruh üzere eyleye)*[24] .

Chiar dacă, formal, nu toate clauzele erau concepute după principiul reciprocităţii, din *'ahdnâme*-lele acordate regilor poloni se subînţelege că protecţia acordată negustorilor, respectarea regimului vamal şi a responsabilităţii individuale se impuneau, practic, în regim de reciprocitate.

În relaţiile dintre Imperiul otoman şi Imperiul habsburgic, regimul comerţului şi negustorilor, la fel ca şi alte probleme de interes comun, erau concepute tot după principiul reciprocităţii. Chiar în tratatul din 1547, negustorii celor două părţi căpătau libertatea de a circula şi a face comerţ dintr-o parte în alta, pe timpul armistiţiului încheiat pe opt ani[25]. Regimul comerţului dintre cele două state a căpătat contur, începând mai ales cu *'ahdnâme*-aua din 1024/1615[26], reînnoită cu unele modificări în anul următor. Pentru N. Sousa, aceste tratate marcau începutul "regimului capitulaţiilor"[27]. Dar, să specificăm, era vorba de un regim structurat după principiul reciprocităţii, întrucât libertăţile acordate negustorilor austrieci erau nişte "privilegii condiţionate" (*conditional privileges*)[28], negustorii otomani urmând a se bucura de acelaşi regim în teritoriile habsburgice. Tratatele austro-otomane şi-au păstrat această structură de-a lungul întregului secol XVII, pentru ca în veacul următor să fie tot mai mult scos în relief. Trăsăturile regimului de reciprocitate – stipulaţiile referitoare la comerţ şi negustori se refereau la "neguţătorii celor două părţi" – vor determina caracterizarea tratatelor din secolul XVIII, începând cu cel de la Passarowitz (21 iulie 1718)[29], ca fiind "în mod categoric bilateral(e) în formă şi conţinut"[30].

Dezvoltarea comerţului dintre Rusia şi Imperiul otoman a dus treptat la o creştere simţitoare, de-a lungul secolului XVIII, a numărului de negustori ruşi în teritoriile considerate otomane, dar şi a celor otomani în zonele ruseşti. Astfel, într-un firman din

---

[23] Formula este neschimbată în *'ahdnâme*-le, începând cu 1525 (AGAD, Akw-Tureckie, k. 66, t. 19, nr. 41).

[24] DANIC, Microfilme Polonia, r. 1, c. 198, 204, 212 (*'ahdnâme*-lele din 1577, 1591, 1598); BOA, DED, 55/1, LAD. doc. 2 (*'ahdnâme* din 1607) etc.

[25] Textul osman, în Feridun Bey, *Münşe'at*, II, p. 341-2; Inalcık, *Imtiyazat*, p. 1215.

[26] Text osman, la Arh. St. Bucureşti, Microfilme Turcia, r. 53, c. 899-904. Variante, în Feridun Bey, *Münşe'at*, II, p. 321-4; Fekete, *Esterhazy*, doc. 2, p. 7-14.

[27] Acum, Imperiul habsburgic a primit "Capitulatory privileges" (Sousa, *Capitulatory Regime*, p. 64).

[28] Este expresia folosită şi de Shotwell, *The Straits*, p. 483.

[29] Text în Noradounghian, *Actes*, I, p. 220-227; *Relaţiile internaţionale*, p. 208-9.

[30] Liebesny, *Privileges*, p. 322.

1787, se afirma: "Dar aşa cum moscoviţii au negustori şi oameni de ai lor în ţările mele bine păzite, tot astfel şi în ţările moscovite se găsesc numeroşi negustori şi raiale de-ale înaltei mele împărăţii"[31]. Regimul de privilegii comerciale acordat negustorilor ruşi în secolul XVIII era conceput după modelul tratatelor austro-otomane, deci tot în regim de reciprocitate: „negustorii celor două popoare sunt liberi să circule şi să facă comerţ dintr-un stat într-altul" – se preciza în tratatul ruso-turc din 1720[32]. De asemenea, clauzele în care se preciza ca în cazul declanşării unui conflict armat negustorii celor două părţi să aibă libertatea a se întoarce în siguranţă în ţările lor erau structutrate după principiul reciprocităţii[33].

Regimul negustorilor occidentali (francezi, englezi, olandezi etc.) în Imperiul otoman nu a fost reglementat după principiul reciprocităţii. Singura excepţie este reprezentată de proiectul de tratat dintre regele Franţei, Francisc I, şi Süleyman Kanunî[34], din 1535-1536[35], în care erau concepute pentru supuşii celor doi suverani o serie de "drepturi reciproce" (*reciprocal rights*) – după expresia lui H.J. Liebesny[36]. De subliniat că acest proiect de tratat nu era o noutate în diplomatica relaţiilor Imperiului otoman cu statele creştine. Mai degrabă, el urma, în linii esenţiale, modelul oferit de seria tratatelor veneto-otomane încheiate în secolul XV şi la începutul secolului XVI. Trebuie să subliniem că, deşi privilegiile comerciale acordate statelor occidentale în secolele XVI-XVII – şi avem în vedere Franţa, Anglia şi Olanda – nu erau concepute formal şi explicit după regimul reciprocităţii, totuşi, în viziunea Porţii, supuşii otomani urmau a fi protejaţi în cazul în care s-ar fi aflat în teritoriile unuia din statele care primiseră *'ahdnâme*[37].

Regimul "clauzei naţiunii celei mai favorizate"

Conform dreptului internaţional privat, clauza naţiunii celei mai favorizate este o "prevedere specială, înscrisă într-un acord internaţional, prin care părţile contractante îşi acordă reciproc aceleaşi avantaje şi privilegii pe care le-au acordat sau le vor acorda

[31] Mehmet, *Documente turc.*, II, nr. 134, p. 176 (*fermân* din 3 *zilkade* 1201 / 17 august 1787).

[32] A. d'Avril, *Protection*, p. 70.

[33] Mehmet, *Documente turc.*, II, nr. 134, p. 175). Vezi şi, *Istoria dreptului românesc*, II/1, p. 236.

[34] Despre acest document, vezi, Saint-Priest, *Mémoires*, p. 278-281; N. Iorga, *Istoria comerţului cu Orientul*, în N. Iorga, *Opere economice*, Bucureşti, 1982, p. 385-8 (care argumentează teza inexistenţei acestor "Capitulaţii"); Sousa, *Capitulatory Regime*, p. 55 (care afirmă: „it is the first Capitulation in the form of a treaty of amity and commerce"); Khadduri, *War and Peace*, p. 273; G. Zeller, "Une légende qui a la vie dure- les "Capitulations" de 1535", în *Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine*, I, 1955, p. 127-132; Joseph Matuz, "A propos de la validité des Capitualtions de 1536 entre l'Empire Ottoman et la France, în *Turcica*, tome XXIV, 1992, p. 183-192.

[35] Textul complet, în Charrière, *Négociations*, I, p. 283-294; Noradounghian, *Actes*, I, p. 83-87; Testa, *Traités*, I, p. 15-21. Pentru discuţiile privind datarea acestui document, vezi Charriere, *Négociations*, I, p. 284.

[36] Liebesny, *Privileges*, p. 317.

[37] Cazul unui negustor otoman trimis în Anglia de Murad III, în 1580, este ilustrativ, deşi izolat. Scrisoarea sultanului către Elisabeta I, în Skilliter, *Harborne*, p. 232-6; Uzunçarşılı, *Türk-Ingiliz*, p. 575.

unui stat terţ"[38]. Această clauză priveşte în special regimul comerţului, navigaţiei şi străinilor. Se disting două forme ale clauzei: a) *forma necondiţionată* ("fără compensare") şi b) *forma condiţionată* (cu compensare), aplicată cu predilecţie până la mijlocul secolului XIX în acordurile comerciale încheiate între state. Clauza naţiunii celei mai favorizate este înscrisă în tratatele de comerţ în cazul în care mai mulţi parteneri sunt interesaţi în a obţine aceleaşi privilegii de la statul primitor.

Care era situaţia în perioada otomană? Acordarea "clauzei naţiunii celei mai favorizate" a fost practicată, înaintea otomanilor, de statele musulmane din Magreb şi de Egiptul mameluc[39], iar tendinţa de a face trimitere la un "drept" similar acordat anterior unei terţe părţi s-a făcut simţită la otomani chiar din a doua jumătate a secolului XIV[40]. Dar o clauză standard, prin care să se garanteze, în mod global, unor noi categorii de negustori străini "privilegiile" acordate anterior altor state europene, a apărut odată cu *'ahdnâme*-lele emise de sultani în doua jumătate a secolului XVI[41]. În consecinţă, puternica concurenţă ce se făcea simţită între statele europene pentru acapararea comerţului levantin a îmbrăcat forma "clauzei naţiunii celei mai favorizate".

Aceste conjuncturi istorice în care au fost acordate privilegiile comerciale au impus, de altfel, şi "termenii de referinţă" (în "persoana" celor mai puternici oponenţi): Veneţia, în *'ahdnâme*-lele acordate Franţei; Veneţia şi Franţa, în *'ahdnâme*-lele acordate Angliei; Franţa şi Anglia, în *'ahdnâme*-lele acordate Olandei. De remarcat că, în ciuda schimbărilor care au avut loc în privinţa raporturilor de forţe şi a apariţiei unor noi competitori pe piaţa levantină de-a lungul secolelor XVI-XVIII, „statul de referinţă" adoptat iniţial s-a menţinut în virtutea unei inerţii specifice cancelariei otomane. Astfel, privilegiile acordate negustorilor veneţieni erau invocate în *'ahdnâme*-lele acordate Franţei în 1569, 1581, 1597, 1604, şi chiar în cele din 1673 şi 1740, când Veneţia încetase de mult să mai reprezinte un punct de reper militar şi comercial în Levant: „*toutes les choses contenues et écrites en notre très-haute capitulation accordée et remise aux Venitiens*", în 1569[42]; "chestiunile care sunt înscrise în cartea de legământ imperială acordată Veneţianului" (*Venediklü'ye virilen 'ahdnâme-i hümayunda mestur olan hususlar*), în 1604[43]; „*tout ce qui est contenu dans les capitulations imperiales accordées aux Venetiens*", în 1740[44].

În *'ahdnâme*-lele acordate Angliei în 1580, 1601 şi 1675, trimiterea se face – ca termeni de comparaţie – la drepturile acordate negustorilor veniţi din Veneţia, Franţa şi din alte state "prietene". O astfel de prevedere găsim deja în privilegiul acordat de

---

[38] *Dicţionar diplomatic*, p. 199.

[39] A. Miltitz, *Manuel des Consuls*, vol. II/1, p. 206; Liebesny, *Privileges*, p. 313.

[40] De exemplu, în tratatul din 19 *Cemazi ül-evvel* 789 / 8 iunie 1387, negustorilor genovezi li se garanta dreptul de a face comerţ cu cereale în condiţiile avantajoase recunoscute anterior altor negustori, "Arabi, Greci, Veneţieni şi alţii" (*Saraceni Greci Veneti et alteri*) (Fleet, *Genova*, p. 15, 17; Iorga, *Privilegiul*, p. 15; Delilbaşı, *Ahdnâme*, p. 102).

[41] Inalcık, *Imtiyazat*, p. 1214; Sousa, *Capitulatory Regime*, p. 66-67 (care afirmă existenţa acestei clauze în toate *Capitulaţiile)*.

[42] Testa, *Traités*, I, p. 95-6; Saint-Priest, *Mèmoires*, p. 374.

[43] Feridun, *Münşe'at*, II, p. 403.

[44] Testa, *Traités*, I, p. 194; Saint-Priest, *Memoires*, p. 491-2.

Süleyman Kanunî în 961/1553 negustorului englez Anthony Jenkinson[45]. În *'ahdnâme*-aua din 1601 clauza suna astfel: "chestiunile care sunt înscrise şi înregistrate în cărţile noastre de legământ acordate Veneţiei şi Franţei şi altor regi care ne sunt prieteni să fie confirmate şi în privinţa Englezului" (*Venediklü ve Françe ve sâyr dostluk üzere olan kırallara virilen 'ahdnâme-i hümayunumuzda mestur ve mukayyed olan hususlar Ingilterelünün dahi hakkında mukarrer olub*)[46]. În alte documente, precum şi în *narratio* din textele *'ahdnâme*-lelor, se face trimitere şi la Polonia, ca termen de referinţă: "la fel cum negustorii Poloniei şi Franţei şi Veneţiei vin şi pleacă, negustorii ţării voastre să aducă de asemenea mărfuri în Ţările mele binepăzite şi să ia mărfuri (*Leh ve France ve Vendik bâzergânları gelüb gitdügi üzere sizin vilayetinizin bâzergânları dahi Memalik-i mahrusemize metâ' getürüb ve metâ' alub gidüb*)[47]. În *'ahdnâme*-lele acordate negustorilor olandezi în 1612 şi 1680, statele terţe invocate în clauza naţiunii celei mai favorizate erau Franţa şi Anglia: "chestiunile care sunt înscrise şi înregistrate în cărţile de legământ acordate Francezilor şi Englezilor..." (*Françe ve Ingilterelülere virilen 'ahdnâme-i hümayunda mestur ve mukayyed olan husular*)[48].

În concluzie, statele terţe invocate în "clauza naţiunii celei mai favorizate" erau cei mai înverşunaţi oponenţi ai pătrunderii noului concurent în comerţul levantin. Iar *'ahdnâme*-lele lor serveau, în acelaşi timp, drept model imediat ambasadorilor trimişi la Poartă pentru obţinerea unor "privilegii" similare[49]. În secolele XVIII-XIX, "clauza naţiunii celei mai favorizate" a fost încorporată în majoritatea tratatelor de comerţ încheiate ce otomani cu statele europene[50]. Nici tratatele cu Imperiul habsburgic şi Rusia nu fac excepţie, negustorii otomani beneficiind, la rându-le, în regim de reciprocitate, de "clauza naţiunii celei mai favorizate"[51].

[45] Text în Hurewitz, *Middle East*, p. 5-6.

[46] Feridun, *Münşe'at*, II, p. 384.

[47] Skilliter, *Harborne*, p. 235, 247; Uzunçarşılı, *Türk-Ingiliz*, p. 6; Hershlag, *Introduction*, p. 300; Hurewitz, *Middle East*, p. 10.

[48] Groot, *OEDR*, p. 242; Liebesny, *Privileges*, p. 322.

[49] Cazul misiunii lui William Harborne este ilustrativ (Rawlinson, *Harborne*, p. 6; Skilliter, *Harborne*, passim).

[50] Liebesny, *Privileges*, p. 323.

[51] Liebesny, *Privileges*, p. 323, 324. Vezi şi Viorel Panaite, "Negustorii străini în Imperiul Otoman. O tipologie a regimurilor juridice.» In: *Timpul Istoriei. II. Memorie şi patrimoniu. Profesorului Dinu C. Giurescu*, Bucureşti, 1998, p. 51-68

Capitolul IV

DIPLOMAŢIE OCCIDENTALĂ ŞI DIPLOMATICĂ OTOMANĂ. *'AHDNÂMELER – CAPITULAŢII*

Atât pentru musulmani, cât şi pentru creştini existau dificultăţi pentru justificarea încheierii unor tratate de pace şi comerţ (şi acordarea unor privilegii comerciale), dar, în final, necesitatea schimburilor de mărfuri şi dorinţa negustorilor creştini de a folosi vechi drumuri şi pieţe comerciale au eliminat, măcar temporar, ezitările şi au determinat reglementarea regimului comerţului şi al negustorilor între cele două lumi, aparent ireconciliabile[1]. Semnificative sunt afirmaţiile lui Richard Hakluyt, făcute din perspectiva sfârşitului de secol XVI. În replică la acuzaţiile aduse Angliei că a stabilit relaţii comerciale cu "necredincioşii" turci, el reamintea Creştinătăţii o stare de fapt de mult în vigoare: "Acum dacă cineva va face obiecţii împotriva acestui nou comerţ al nostru cu Turcii şi necredincioşii, el se va dovedi un om care nu cunoaşte nici vechea şi nici noua istorie, sau care priveşte intenţionat lucrurile în mod potrivnic, sau care are un umor mai rău. Pentru că ... cine ignoră că Francezii, Genovezii sunt în acest moment în alianţă (*in league*) cu Marele Turc şi că sunt aşa de mulţi ani de când fac negoţ şi circulă în teritoriile sale ! Cine poate nega că Împăratul Creştinătăţii a avut alianţă cu Turcul şi i-a plătit un timp îndelungat tribut pentru o parte a Ungariei? Şi cine nu cunoaşte, fie că a călătorit în părţile îndepărtate ale lumii, fie că a citit istoriile ultimei epoci, că Spaniolii şi Portughezii, ... în Indii şi aiurea, au în mod obişnuit legătură şi trafic cu Maurii, şi tot felul de Păgâni..., şi că, mai mult, le plătesc tributuri şi îi folosesc în serviciul lor şi în războaie. De ce, atunci, să fie un blam pentru noi, ce este uzual şi comun pentru cea mai mare parte a altor popoare Creştine? De aceea, să-i lăsăm pe vecinii noştri care ne-au găsit cea mai mare vină în această alianţă şi în acest trafic, să fie satisfăcuţi de ei înşişi şi de mândria lor prostească, în timp ce noi să grăbim a căuta mai departe să asigurăm debuşeu pentru mărfurile noastre natale"[2] .

Între starea de pace şi activităţile comerciale trona o interdependenţă complexă[3], chiar dacă nici războiul nu elimina total negoţul[4], ba uneori îi crea posibilităţi noi de

---

[1] Liebesny, *Privileges*, p. 312-5.

[2] În dedicaţia din cel de-al doilea volum, ediţia a doua, consacrat călătoriilor maritime, comerţului şi descoperirilor engleze de până la 1599 (R. Hakluyt, *The Principal Navigations, Voyages, Traffiques and Discoveries of the English Nations*, 2nd edition, London, 1599, vol. I, p. XIX- XX, apud. Skilliter, *Harborne*, p. 26).

[3] Ne permitem să cităm aici, ca termen de comparaţie, opinia unui olandez, Peter de la Court, care scria în 1622: "mai presus de orice, războiul şi îndeosebi cel de pe mare, este cel mai păgubitor (iar pacea foarte prielnică) pentru Olanda" (în lucrarea sa, „Interesul Olandei", cf. R. Manolescu, *Relaţiile capitaliste în Europa apuseană în secolele XIV-XVII*, Bucureşti, 1989, p. 102).

afirmare[5]. Semnificative nuanțări găsim, în acest sens, în tratatele osmano-polone din a doua jumătate a secolului XVII. Pe de o parte, interesele comerciale puteau determina sau măcar grăbi negocierile pentru încheierea păcii. Conform tratatului de la Zurawna (1678), libertatea de a veni și pleca, de a vinde și cumpăra în teritoriile otomane era acordată supușilor poloni "*cu scopul de a întări și mai mult prietenia*" (subl.ns.)[6]. Pe de altă parte, comerțul era beneficiar direct al instaurării unor relații pașnice între puteri rivale. În tratatul de pace de la Karlowitz (1699), acordarea libertății de comerț pentru "negustorii celor două părți" pornea de la premisele terminării războiului și încheierii păcii: "*comerțul fiind fructul păcii* și contribuind la înflorirea statelor, negustorii celor două părți vor circula pe drumurile mari și după ce-si vor plăti taxele obișnuite...nu li se va cere nici un alt impozit" (subl.ns.)[7].

'AHDNÂMELER – CAPITULAȚII

Conform dreptului islamic al popoarelor, relațiile pașnice dintre musulmani și nemusulmani se puteau reglementa printr-o formă de "legământ" (*'ahd*). Jurisconsulții musulmani au încercat – de multe ori, sub o formă ambiguă – să delimiteze înțelegerile temporare de pace (cu caracter de armistițiu) de reglementările care confirmau o pace permanentă. În textele juridice, apar în general două tipuri de "legăminte"(*'ahd*): *'ahd ad-dhimma*, care într-o traducere liberă însemnă "legământ de protecție tributară"; și *hudna* (cu sinonimele *sulh, muwâda'a, mu'âhada, mutâraka*), tradus "armistițiu" sau "legământ de coexistență pașnică temporară" [8]. Dacă ar fi să realizăm o tipologie a înțelegerilor de pace după criteriile *șeriat*-ului, atunci aceasta ar trebui să aibă la bază disjuncția de mai sus. Urmând textele juridico-religioase ale Islamului clasic, Ahmed Özel împărțea, la

[4] Printre metodele adoptate de negustorii supuși ai unui stat inamic aflat în război deschis cu Imperiul otoman, pentru a continua activitățile comerciale în teritoriile otomane, amintim: navigarea sub pavilionul unui stat care se găsea în relații pașnice cu Poarta; adoptarea unor nume străine (evreiești, franceze) (R. Mantran, *Minoritaires*, p. 133). Așa au procedat negustorii venețieni, în timpul conflictelor veneto-osmane din secolele XVI-XVII. Astfel, într-un memoriu către regele Franței din 24 septembrie 1672, cavalerul d'Arvieux surprindea obiceiul negustorilor străini ale căror state se aflau în război cu Poartă de a face comerț în teritoriile otomane, navigând sub pavilion francez: „atunci când națiunile străine sunt în război cu turcii, ele vin sub pavilionul Majestății Voastre, și continuă astfel comerțul lor" (Apud. Rey, *Protection*, p. 151, n. 1).

[5] Să notăm aici, opinia avansată, în 1614, de olandezul Jan Pieterszon Coen, directorilor Companiei Indiilor Orientale: "negoțul cu Asia trebuie desfășurat și menținut sub protecția și cu sprijinul forțelor armate..., (iar-n. ns.) forțele armate trebuie să fie plătite din profiturile din negoț, astfel că noi nu putem desfășura comerțul fără război și nici războiul fără comerț" (cf. Manolescu, *Relațiile capitaliste*, p. 103)

[6] Tratatul a fost încheiat între Mehmed IV și Ioan III Sobieski la 15 *safer* 1089 / 10 aprilie 1678 (Czartoryski, IV, 859, p. 41-2 (*Articles des Traités de la Pologne avec la Porte Ottomane concernant le Commerce, nommément du Traité de Zurawno et, respectif, de celui de Carlowitz)*.

[7] Tratatul a fost încheiat la 4 *receb* 1110/6 ianuarie 1699 (Czartoryski, IV, 859, p. 43-4).

[8] J. Schacht, art. *'Ahd*, în *EI-2*, I, p. 31-32; Maria Pia Pedani Fabris, *La dimora della pace. Considerazioni sulle capitolazioni tra i paesi islamici e l'Europa*, Cafoscarina, Università Ca' Foscari di Venezia, 1996.

rându-i, tratatele pe care musulmanii le puteau încheia cu infidelii, după criteriul duratei de valabilitate a acestora, în două mari categorii, pentru definirea cărora folosea, însă, o terminologie modernă: "tratate temporare" (*muvakkat anlaşmalar*) sau "armistiţii" (*mütarekeler*) şi „tratate permanente / veşnice)" (*daîmî / müebbed anlaşmalar*)[9].

'Ahd ad-dhimma (tc. *zimmet 'ahdı*) este un concept greu de definit. În sens larg, prin acest tip de legământ se consemna realizarea unei "păci permanente", ale cărei stipulaţii principale erau: obligaţia nemusulmanilor de a se supune suveranului musulman plătind tribut (*djizya, kharadj)* şi angajamentul părţii musulmane de a-i proteja (*dhimma*)[10]. Juriştii musulmani erau unanimi în a sublinia că starea de război dintre Islam şi nemusulmani nu putea fi anulată definitiv, în afară de convertirea "necredincişilor", decât prin încheierea unui *'ahd ad-dhimma,* care presupunea, în esenţă, supunerea faţă de suveranul musulman[11]. Un *'ahd ad-dhimma* din perioada Islamului timpuriu avea natura unui "contract", care stabilea: „Pentru ei protecţie (*dhimma*) şi asupra lor capitaţie (*djizya*)"[12]. Partea musulmană promitea că în urma acestui schimb "echivalent" va fi satisfacţie în ambele tabere: „Am făcut pact cu tine pentru *djizya* şi apărare pentru fiecare bărbat sănătos... – scria Khâlid ibn al-Walîd unei comunităţi de nemusulmani care acceptase supunerea faţă de Islam. Eu, deci şi musulmanii care sunt cu mine, vă accept, iar tu şi poporul tău veţi fi mulţumiţi. Voi aveţi protecţie (*dhimma*) şi apărare. Dacă noi vă ocrotim ne datoraţi *djizya*; dacă n-o facem, (*djizya* -n.ns) nu ne este datorată până ce nu vă ocrotim"[13].

Practica din timpul lui Muhammad, a celor patru califi ortodocşi şi a succesorilor lor, va fi codificată la sfârşitul secolului VIII şi începutul secolului IX sub forma aşa-numitului "Pact al lui 'Umar", cel mai celebru document de tipul *'ahd ad-dhimma*, care va deveni de altfel un model pentru toţi suveranii musulmani (inclusiv otomani) în momentele de reglementare a statutului "minorităţilor confesionale". Acest document era un veritabil contract, care impunea drepturi şi obligaţii precise celor două părţi contractante[14], statul islamic şi grupul de nemusulmani. Să remarcăm, însă, aidoma lui H.Laoust, că deşi "Pactul lui 'Umar" garanta "inviolabilitate" asupra vieţii, libertăţii şi avutului nemusulmanilor, „nulle équivalence n'existe entre les deux confessions"[15]. Actul emis de Mehmed II pentru genovezii din Galata după cucerirea Constantinopolului (1453) este considerat de cel mai recent editor al său, ca un veritabil *ahd ad-dhimma* structurat

[9] Özel, *Islam Hukuku*, p. 141-4.

[10] Özel, *Islam Hukuku*, p. 216-8. Ca noţiune juridică, *dhimma* are trei semnificaţii: privilegiu (drept), legământ sau contract (*'ahd)* şi iertare (*amân*) (Özel, *Islam Hukuku*, 203).

[11] Özel, *Islam Hukuku*, p. 204-5 (care face trimitere la juriştii clasici); Peters, *Islam*, p. 36.

[12] În diploma acordată evreilor din Taimâ de către Profet (Hamidullah, *Documents*, doc. 17, p. 17).

[13] În at-Tabarî, apud. B. Lewis, *Islam*, I, p. 234-5.

[14] Laoust, *Ibn Taimiya*, p. 267.

[15] Laoust, *Ibn Taimiya*, p. 267. Totuşi, Ahmed Özel aprecia că "legământul de protecţie tributară" (*zimmet ahdı*, în turca modernă) constituie baza juridică pentru calitatea de "cetăţeni" a nemusulmanilor din "Casa Islamului", pierderea "cetăţeniei" fiind o consecinţă a încălcării acestui "contract" (Özel, *Islam Hukuku*, p. 211). Punem între ghilimele termenul de "cetăţenie", întrucât – aşa cum am afirmat deja – nu credem că el se poate folosi înainte de secolul XIX.

conform regulilor afirmate în textele juridice de tipul *Kitâb as- Siyar* [16]. Tot în această categorie trebuie incluse actele emise de sultani (numite, de regulă, *'ahdnâme-i hümayûn* sau *berât-ı hümayûn*) prin care era reglementat regimul aplicat comunităţilor de nemusulmani, în general, privilegiile mânăstirilor creştine aflate în teritoriile otomane, în special[17], statut scos în evidenţă şi de cazurile Mânăstirii Sfânta Ecaterina de la Muntele Sinai[18] şi Mânăstirii Sfântul Ioan Prodromul din Serres[19].

Hudna – sulh – muvadâ'a. În dreptul internaţional modern, armistiţiul are semnificaţia unei "convenţii de război", a unui acord special pe care statele inamice îl încheie între ele în ciuda existenţei unei stări de război şi a rupturii relaţiilor diplomatice. Armistiţiul este considerat a fi un "angajament reciproc" între cele două părţi aflate în conflict. El presupune existenţa unui anumit echilibru de forţe[20]. În literatura de specialitate au fost definite trei forme de armistiţiu: suspendarea ostilităţilor, armistiţiul parţial şi armistiţiul general[21]. Una dintre problemele abordate în dreptul internaţional se referă la momentele în care un armistiţiu îşi înceta valabilitatea. R.Bernard distingea patru: restabilirea păcii; îndeplinirea termenului pentru care a fost încheiat; denunţarea lui (mai ales când durata nu era specificată; violarea armistiţiului (prin acţiune militară sau prin neîndeplinirea unei clauze convenite)[22].

În evul mediu, mai ales în relaţiile dintre creştini şi musulmani, s-a practicat încheierea unor armistiţii pe durată lungă, care ţineau loc de tratate de pace, noţiunea de

[16] Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri,* 1. Kitâp, p. 476-9. Copia în osmană a acestui act a fost inclusă într-un manuscris ce se află la Biblioteca Naţională din Paris. Traduceri: în franceză de N. Beldiceanu, *Ville ottomane*, p. 153-4;în româneşte de M. Guboglu, în *Oraşul medieval*, p. 174-5; în turcă modernă, M. H. Şakiroğlu, *Fatih Sultan Mehmed' in Galatalılara verdigi fermanın Türkçe metinleri,* p. 211-214. Varianta în limba greacă a fost publicată de N. Iorga, în *Privilegiul,* p. 2-3.

[17] O sinteză scurtă bine-venită: Nicolas Oikonomides, "Monastères et moines lors de la conquête ottomane", în *SF*, XXXV, 1976, p. 1-10.

[18] Zdenka Veselá-Prenosilova, *A propos de la protection exercée par le gouvernement ottoman sur le Monastère de Ste. Cathérine au Sinai,* în "Archiv Orientální" (Praha), 37, 1969, p. 326-338; idem, *Sur les possessions du Monastère de Ste. Cathérine au Sinai et de leurs employés,* în *Rapports, co-rapports, communications tchécoslavaques pour le IVe Congrès de l'Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen* (Separatum), Prague, 1979, p. 477-485. Documentele emise de sultani pentru această mânăstire au fost publicate (şi cu textul osman) de Klaus Schwarz, *Osmanische Sultansurkunden des Sinai-Klosters in türkisher Sprache*, Freiburg im Breisgau, 1970. Pentru comparaţie cu politica urmată de predecesorii suverani musulmani faţă de mânăstirea Sinai, vezi S. M. Stern, *Two Ayyubid Decrees from Sinai*, în *Documents from Islamic Chanceries*, ed. S. M. Stern, Cambridge, Mss., 1965, p. 10-25. Există şi teza de doctorat a lui E. Khedoori, *Charters of Privileges granted by the Fatimids and Mamluks to St. Catherine's Monastery of Tur Sinai (ca. 500 to 900)*, Dissertation, University of Manchester, 1958.

[19] I. Beldiceanu-Steinherr, "La prise de Serres et le firman de 1372 en faveur du monastère de Saint-Jean-Prodrome", în *Acta Historica. Societas Academica Dacoromana* (Munich), IV, 1965, p. 15-24; E. A. Zachariadou, "Early Ottoman Documents of the Prodromos Monastery (Serres)", în *SF*, XXVIII, 1969, p. 1-12.

[20] Bernard, *L'armistice*, p. 8, 27-8, 30-1.

[21] Geamănu, *Drept*, II, p. 513-4; Bernard, *L'armistice,* p. 16.

[22] Bernard, *L'armistice,* p. 109-119.

armistiţiu având conotaţii cu totul diferite decât în dreptul internaţional modern. Cu toate că şi în viziunea creştină medievală se opera o distincţie între "armistiţiu" şi "pace" dincolo de conjuncturile pur militare[23], înţelegerile de pace încheiate de suveranii musulmani erau tipice pentru practica "armistiţiilor" în epocile premoderne[24]. Otomanii au fost implicaţi în această realitate. Privind retrospectiv întreaga evoluţie a relaţiilor cu statele europene, un demnitar otoman, şi l-am numit pe Salih Munir Paşa, ambasadorul otoman la Paris, putea să afirme chiar şi în 1903, că: "Războaiele cruciate, care au început după trecerea otomanilor în Rumelia, în fond au continuat fără întrerupere până astăzi. Perioadele care au trecut fără războaie...nu sunt adevărate păci, ci un fel de armistiţiu"[25].

Tratatele de drept islamic nu ne oferă, de regulă, date abundente despre tratatele pe care musulmanii le încheiau cu principii nemusulmani. De exemplu, Abu Yusuf Ya'kub vorbeşte sumar despre "armistiţii"[26], preferând a relata mai pe larg momentele care au precedat şi au urmat încheierea tratatului de la Hudaibiyya[27], un model pentru viitoarele tratate de pace dintre musulmani şi nemusulmani. Una dintre excepţiile notabile este *Kitâb as-Siyar al-Kabîr* de ash-Shaybânî, unde sunt alocate patru capitole problemelor legate de armistiţiu (*muwâda'a;* în tc. *muvâda'a*)[28]. Terminologia[29] folosită în textele juridice pentru desemnarea "tratatelor de armistiţiu" este bogată: *hudna* (tc. *hüdne*)[30], *sulh*[31], *muwadâ'a* (tc. *muvada'a*)[32], *mu'ahede*[33], *mühâdene* etc. Toţi aceşti termeni sunt de origine arabă şi sunt în esenţă noţiuni abstracte care implică o idee de calm, de pace temporară, care furniza totodată condiţii prealabile încheierii unui păci permanente între musulmani şi nemusulmani.

Jurisconsulţii musulmani au încercat – de multe ori însă sub o formă ambiguă – să delimiteze înţelegerile temporare de pace (cu caracter de armistiţiu), a căror durată de

---

[23] Creştinii nu puteau încheia cu musulmanii decât armistiţii, iar în sprijinul acestei afirmaţii se citează adesea din Tubero, *Commentariorum: "Turcae essimcum Christianis nulla alia Causa amititia eiguntar, nisi ut deman opprimant ineantos; unde qui illorum fidei minime credunt, maxime tuti sunt*" (apud. Benda Kálmán, "Hristiyan birliği ve XV. asırda Osmanlı Imparatorlugu – Macaristan münasebetleri / Unitatea creştină şi raporturile otomano-ungare în secolul XV)", în *IÜEF. Tarih Dergisi*, 28-29, 1974-1975, Istanbul, 1975, p. 86-7; Gemil, *Românii şi otomanii*, p. 20, n. 12).

[24] Bernard, *L'armistice*, p. 110, n. 2.

[25] Apud. Gemil, *Românii şi otomanii*, p. 129, n. 321.

[26] Abu Yusuf, *Kitâb*, p. 319-320 (În traducerea lui E. Fagnan, acest pasaj se intitulează "Ni trêve, ni paix ne sont consenties pa des musulmans ayant la supériorite de forces").

[27] Abu Yusuf, *Kitâb*, p. 320-9.

[28] Shaybânî, *Kitâb as-Siyar*, III, p. 236-335 (paragrafele 3361-3632). În capitolul *Kitâb as-Siyar* dintr-o altă lucare a lui ash-Shaybânî, *Kitâb al-Asl*, sunt sintetizate, de asemenea, opiniile hanefite despre tratate (*Shaybânî's Siyar*, p. 142-157).

[29] Özel, *Islam Hukuku*, p. 141; M. Khadduri, art. *Hudna*, in *EI-2*, vol. III, p. 565-6.

[30] Pace, linişte (*Redhouse*, p. 497).

[31] *Sulh* = pace, reconciliere, acord, împăcare, înţelegere prietenească, dar şi "contract de vânzare-cumpărare". Se foloseşte des împreună cu *salâh* în formula *sulh ve salâh* = pace şi pritenie (Heffening, art. Sulh, în *EI-1*, IV, p. 566-7; Tornaw, *Droit musulman*, p. 201-2; *Redhouse*, p. 978, 1035).

[32] *Muvâda'a* = reconciliere (*Redhouse*, p. 804).

[33] Pl. *mu'ahedat;*înseamnă tratat, pact, încheierea unei alianţe; un jurământ reciproc. *Mu'ahede akdı* = încheierea unui tratat (*Redhouse*, p. 784).

valabilitate trebuia precizată în mod obligatoriu, de reglementările care confirmau o pace permanentă. Între un suveran musulman şi un principe nemusulman – statua ash-Shaybânî – nu putea fi încheiat decât un pact (*mu'âhada*), care putea să îmbrace forma unui acord numit *muwâda'a*; căci „armistiţiul reciproc (*muwâda'a)* este un legământ (*mu'âhada*)", ţinea să completeze as-Sarkhsî[34]. Mai mult, as-Sarakhsî observa în comentariul său că as-Shaybânî a utilizat termenul *muwâda'a*, deoarece între musulmani şi infideli nu putea exista o "pace veritabilă" (pe care o numeşte *musâlama;* în turcă, *müsaleme*[35] sau *musâlaha*[36]). Să notăm, aici, că aceşti termeni nu erau acreditaţi întotdeauna cu aceeaşi semnificaţie, nici măcar în textele juridice. Ambiguitatea creşte în momentul în care ne aplecăm şi asupra izvoarelor istorice (de cancelarie sau narative). Un exemplu din perioada otomană are în vedere *'ahdnâme*-aua emisă de Bayezid II în 1483[37], prin care se confirma pacea cu Matei Corvin. Termenii folosiţi pentru "pacea şi prietenia" dintre cei doi suverani sunt *musalaha* şi *dostluk*. Ori nu se poate vorbi de o "pace veritabilă" între sultanul otoman şi regele maghiar dintr-un motiv clar: acest "tratat" urma să fie valabil doar pe cinci ani, specificaţi – aşa cum cerea *siyar*-ul – chiar în textul *'ahdnâme*-lei.

Prin urmare, terminologia şi forma diplomatică nu se pot constitui în criteriile cele mai eficiente pentru deosebirea unor "tratate de armistiţiu" de "legămintele de protecţie tributară". Ele trebuie să lase loc analizei conţinutului pentru definirea clară a celor două concepte. Cu o rezervă: vom găsi uneori aceleaşi dispoziţii, formal identice, în ambele tipuri de "legăminte". Totuşi, dacă un *'ahd ad-dhimma* cuprindea în esenţă schimbul dintre tribut şi protecţie, un "tratat de armistiţiu" conţinea prevederi referitoare la politica externă (neutralitate, alianţe), la frontiere, clauze despre soli, prizonieri, negustori etc.[38]. În acest sens, tratatele încheiate de otomani cu Veneţia, Ungaria, Polonia, Imperiul habsburgic, Rusia, parţial şi cu Ţările române – despre care vom vorbi în detaliu în paginile următoare – pot fi considerate argumente .

'Ahdnâme

Din punct de vedere etimologic, *'ahdnâme* este un termen compus dintr-un cuvânt arab, *'ahd* (pl. *'uhud)*[39], care înseamnă legământ, jurământ, pact, şi un cuvânt persan, *nâme* = scrisoare, carte. *Ad litteram*, *'ahdnâme* se poate traduce prin "carte de legământ". În Califatul arab, printre multitudinea de întrebuinţări ale noţiunii de *'ahd*, remarcăm şi desemnarea tratatelor încheiate cu nemusulmanii, la nivel de state sau

[34] Shaybânî, *Kitâb as-Siyar*, III, p. 307.

[35] Sau *müsalemet* = pace, reconciliere, linişte (*Redhouse*, p. 828).

[36] *Musalaha* (pl. *musalâhat)* = reconciliere, pacificare; încheierea unei păci cu altcineva (*Redhouse*, p. 800).

[37] Copie în osmană în *TKSMA*, Istanbul, no. 5861, microfilm la DANIC, Bucureşti, mf. Turcia, r. 4, c. 312; Maxim, *Ţările Române şi Înalta Poartă*, p. 93-4.

[38] Panaite, *Pacea*, II, p. 412-3.

[39] *'Ahd* (la fel ca *mu'ahada* = tratat) derivă de la verbul *'ahada*, care indică în general o acţiune ce trebuie să aibă loc între două părţi. În Coran, el este folosit pentru a desemna în general legămintele, de la pactul lui Allah cu oamenii şi angajamentul religios al credincioşilor, la convenţiile politice şi contractele civile (J. Schacht, art. 'Ahd, în EI-2, vol. I, p. 263; M. Fayda, M. S. Kütükoglu, art. 'Ahdnâme, în IA, I, p. 535-540).

comunităţi[40]. La fel ca în cazul *'ahd*-ului, nu trebuie să unilateralizăm şi să restrângem aria de folosinţă pentru *'ahdnâme*. În sensul cel mai larg, *'ahdnâme* era documentul în care se consemna existenţa unui "contract-legământ" (*'ahd, 'akd, 'akd-ı 'ahd, sulh*) între sultan sau marele vizir (ca reprezentanţi ai statului otoman) şi un individ, o comunitate, un stat[41]. Acest tip de act oficial era folosit şi în relaţiile din interiorul imperiului, dar mai ales în relaţiilor otomanilor cu exteriorul. Nu trebuie deci să ne mire dacă au fost emise *'ahdnâme*-le pentru numirea în funcţie a unui înalt demnitar sau pentru desemnarea unui succesor de către sultanul în funcţie[42], pentru reglementarea statutului unor comunităţi religioase nemusulmane, inclusiv mânăstirilor creştine[43]. Cel mai des, însă, *'ahdnâme*-lele erau folosite pentru a desemna înţelegerile de pace (şi comerţ) încheiate de otomani cu principii străini, fie ei musulmani sau nemusulmani, fie ei tributari sau nu. „Tratatele" prin care Poarta şi-a reglementat, deopotrivă şi în acelaşi timp, relaţiile de pace, alianţele, problemele comerciale, regimul străinilor (şi pe care, astăzi, istoricii şi juriştii le numesc tratate de pace, tratate de alianţă, tratate de prietenie, tratate de comerţ, tratate de rezidenţă, tratate de vasalitate etc.), în cancelaria otomană purtau un singur nume: *'ahdnâme-i hümayûn* ("carte imperială de legământ"). Prin urmare, şi relaţiile de pace cu Ungaria, Polonia, Imperiul habsburgic, Rusia şi Iran, şi relaţiile de pace şi comerţ cu Veneţia, Franţa, Anglia, Olanda, şi raporturile de protecţie-tributară cu Ragusa, Ţara Românească, Moldova, Transilvania şi Hanatul Crimeei au fost reglementate de otomani prin *'ahdnâme-i hümayûn*.

Conform *şeriat*-ului, în relaţiile musulmanilor cu nemusulmanii, singura formă valabilă de încheiere a unor înţelegeri de pace era procedura *amân – 'ahd – 'ahdnâme*. Se poate spune, deci, că din punct de vedere juridico-diplomatic, prin *'ahdnâme* se concretiza în scris "protecţia", „iertarea" (*'amân; emn ü-amân*) şi "legământul" (*'ahd*) sultanului otoman. De altfel, deşi tratatele de pace şi comerţ aveau denumirea solemnă şi oficială de "cărţi imperiale de legământ" (*'ahdnâme-i hümayûn*), care, după cum vom vedea, aveau forma unor acte unilateral, în interiorul acestor documente apar termeni ce sugerează "contractul şi alianţa" (*'akd ü-ittifak*) sau "legământul şi înţelegerea" (*'ahd ü-misak*) dintre două părţi[44]. De asemenea, clauzele tratatelor (*'ahdnâme*-lelor) încheiate de otomani cu statele europene, atât cele de natură politico-militară, cât şi cele

[40] Termenul *'ahd* era folosit şi în sens de decret politic, iar sinonimul său, *'akd* desemna angajamentele civile şi contreactele (Schacht, 'Ahd, p. 263; M. Fayda, M. S. Kütükoglu, art. *'Ahdnâme*, p. 535-540).

[41] Inalcık, art. *Imtiyâzât*, p. 1208.

[42] Ongun Zarif, "Şehzade Ahmed 'in yayalara verdigi ahitnâme", in *TV*, 2 Cilt, 9 Sayı, 1942. De altfel, în Califatul arab, *'ahd*-ul era folosit şi pentru desemnarea unui succesor (J. Schacht, art. *'Ahd*, p. 263).

[43] P. Wittek, P. Lemerle, "Recherches sur l'histoire et le statut des monastères athonites sous la domination turque", in *AHDO*, III, 1948, p. 411-472.

[44] În *'ahdnâme* pentru Franţa, din 1604 (Feridun, *Münşe'at*, II, p. 404);în *'ahdnâme* din 1612, pentru Olanda (Groot, *OEDR*, p. 246).

comerciale, erau numite "condițiile legământului și iertării" (*şerayt-i 'ahd ü-amân*)[45] sau numai "condițiile protecției și iertării" (*şerayt-i emn ü-amân*)[46].

În izvoarele narative românești, terminologia folosită pentru desemnarea înțelegerilor de pace încheiate de otomani era diversă și avea origini diferite: de la latinescul "jurământ" ("carte cu giurământ"[47], „jurământ mare"[48]), până la otomanismele *'ahdnâme* ("ahtiname"[49], „actenamede"[50]) și *hatt-ı şerif* ("atişirif"[51], „hatişerifuri"[52]). S-a încearcat chiar o definire și o punere de acord a termenilor otomani cu cei europeni. Miron Costin preciza că pentru reglementarea relațiilor dintre Süleyman Kanunî și Ioan Zapolya, în 1528 s-a poruncit "să iasă carte de giurământ (care ahtiname dzic ei giurământului)"[53]. Iar Daponte, referindu-se la pacea de la Karlowitz, menționează că trimișii Porții (Rami-Mehmed Efendi și Alexandru Mavrocordat) s-au întors "avend și scrisorile despre pace, actenamedele în mâini ..., (adică) tratatele de pace încheiate după război"[54] .

Capitulațile

Discuții, de multe ori contradictorii, au apărut în literatura de specialitate în jurul termenului *Capitulații*[55]. În evul mediu creștin, erau numite *capitularium* (în franceza veche, *capitulaires*) unele legi și ordonanțe regale, care tratau diferite probleme de natură internă ale statelor. Punctul comun al acestor acte, care a impus de altfel și denumirea, era structurarea lor pe capitole[56]. Etimologic vorbind, termenul *Capitulație* derivă deci din cuvintele *caput, capitulum* (pl.*capitula)*, care în limba latină înseamnă "capitol", „paragraf"[57]. Bineînțeles, aici își găsesc originea și cuvintele *capitolo* (pl.

---

[45] De exemplu, în *'ahdnâme*- lele acordate Angliei în 1580 și 1601 (Skilliter, *Harborne*, p. 236; Feridun, *Münşe'at*, II, p. 385). Întâlnim des și formula, să nu se acționeze "împotriva legământului și iertării" (*hilaf-ı 'ahd ü-amân*).

[46] De exemplu, în *'ahdnâme* -aua acordată Poloniei în 1607 (Feridun, *Münşe'at*, II, p. 414-7).

[47] Când se referă la tratatul dintre Süleyman Kanunî și Ioan Zapolya, din 1528 (Miron Costin, *Istorie de Crăiia ungurească*, în Miron Costin, *Opere*, ed. critică de P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 290).

[48] Între Ioan VI Cantacuzino și Orhan sau Murad I (Mihail Moxa, *Cronica universală*, ed. critică de G. Mihăilă, București, 1989, p. 187).

[49] Miron Costin, *Istorie de Crăiia ungurească*, p. 290

[50] Daponte, referindu-se la pacea de la Karlowitz (Daponte, *Cronicul*, p. 55 și n. 75).

[51] Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 52.

[52] Despre actele de domnie pe viață acordate lui Constantin Brâncoveanu (Radu Greceanu, *Istoria*, p. 126, 144-5).

[53] Miron Costin, *Istorie de Crăiia ungurească*, p. 290.

[54] Daponte, *Cronicul*, p. 55 și n. 75.

[55] M. Belin scria: „des capitulations dont le sens vague et indéterminé ne spécifiait seullment la nature particulière des actes auxquels il s'appliquait" (Belin, *Capitulations*, p. 9); Maxim, *Țările Române și Înalta Poartă*, p. 25-55;76-111.

[56] "ensemble de dipositions, dont chacune formait un *capitulum*, chapitre ou article" (Belin, *Capitulations*, p. 9).

[57] Testa, *Traités*, I, p. 6, n. 3; Pélissié du Rausas, *Capitulations*, I, p. 1, n. 1; Sousa, *Capitulary Regime*, p. 3; Hershlag, *Introduction*, p. 44.

capitoli), capitolare, capitolato din limba italiană, sau *chapitre, chapitrer* din limba franceză, termeni care se traduc prin "capitol", "a împărţi pe capitole", "împărţit pe capitole"[58]. În diplomatica europeană medievală, *capitulatio* era, deci, un document care conţine mai multe capitole (*capitula*). În consecinţă, datorită structurării lor pe articole, şi nu din alte motive, tratatele încheiate între state vor fi numite nu numai *pactum* (în italiană, *patto,* în franceză, *pacte*), ci şi *Capitulaţii* sau *Capitulaţie*[59]. Aceste denumiri le găsim şi în variantele în limbile latină, italiană, franceză ale tratatelor încheiate între statele creştine cu ieşire la Marea Mediterană (în special, cetăţile italiene) şi emiratele din Magreb în secolele XI-XIV. Astfel, în 1186, între Pisa şi Tunis s-au negociat şi stabilit *"capitoli della pace"* [60]. Toate aceste tratate de pace şi comerţ erau împărţite în "capitole": *primo capitolo, secondo capitolo* etc.[61].

Toate *'ahdnâme*-lele osmane prin care au fost reglementate relaţiile de pace şi comerţ de-a lungul secolelor XV-XVII conţineau o înşiruire a "condiţiilor" (sing. *şart;* pl. *şartlar, şurut, şerayt*) sau "problemelor" (*hususlar*), care nu erau însă numerotate în textele osmane. Singurul criteriu de identificare a începutului de "articol" este, eventual, conjuncţia *ve* = şi. Privind *'ahdnâme*-lele primite de la sultanii otomani ca tratate, europenii le-au desemnat cu un termen folosit în propriile lor cancelarii: cel de *Capitulaţii.* Un argument: semnul egal între cele două concepte a fost pus chiar în traducerile contemporane emiterii unei *'ahdnâme.* Astfel, comparând textul osman al privilegiilor acordate negustorilor englezi în 1580 cu traducerea în limba italiană din 5 aprilie 1583 găsim: *'ahdnâme-i hümayûn = Imperiale Capitulazione.* Iar întregul act era intitulat *Capitoli dati alla Regina d'Inghiltera*[62]. La fel, *'ahdnâme-i şerif* sau *'ahdnâme-i hümayûn* acordate regilor Franţei în a doua jumătate a secolului XVI şi în secolul XVII (incluse în culegeri manuscrise de documente, aflate acum la Biblioteca Naţională din Paris)[63] au fost traduse de contemporani prin "*les Capitulations* ". Traducând textele osmane ale *'ahdnâme*-lelor, europenii le-au împărţit totodată în "articole" sau "capitole" (*capitula*, în latină; *capitoli, capituli*, în italiană; *chapitres, articles*, în franceză; *articles*, în engleză). În consecinţă, *'ahdnâme*-lele emise de sultani, atât pentru statele occidentale, cât şi pentru cele din zona de frontieră, atât tratatele cu un conţinut preponderent comercial, cât şi cele care reglementau situaţia după un conflict armat, erau numite cel mai des în limbile vest-europene *Capitulaţii:* "*les hautes et heureuses Capitulations*", "*des anciennes Capitulations*"[64] (pentru Franţa); "*Capitulatione tra*

[58] *Dicţionar italian-român / Dizionario italiano-romeno,* Bucureşti, 1983, p. 177.

[59] De exemplu, *capitula* erau numite tratatele încheiate între Genova şi Bizanţ, în 1304, sau Veneţia şi Cipru, în 1328. Pentru detalii, vezi Belin, *Capitulations*, p. 7-17 (*Chapitre Ier: Sens et signification du terme capitulations;son correspondant, dans les chancelleries orientales).*

[60] Mas-Latrie, *Traités,* p. 28-30.

[61] Mas-Latrie, *Traités,* p. 28-30; p. 66-69 (tratatul dintre Pisa şi Maroc, din 1358);p. 283-4.

[62] Skilliter, *Harborne*, p. 86-9;232-9.

[63] De exemplu, *Recueil de pièces officiells folio 2 recto, comprenant les capitulations* (*'ahdnâme-i şerif*)...(E. Blochet, *Catalogue des manuscrits turcs: Bibliotheque Nationlae*, I, Paris, 1932, p. 53).

[64] Hurmuzaki, *Documente,* Supl. I, vol. I, doc. CXXIV, p. 70 (scrisoare a lui Henric III pentru marele vizir Sinan Paşa, din 7 iulie 1582).

sultan Selim Imperator de Turchi et Sigismondo Augusto Re di Polonia"[65], „*Capitulations du Turc avec les Polonnois*", „les Capitulations de Pologne"[66] (pentru Polonia); "*nostra eccelsa capitulatione*"[67], „*die fridens capitulation*"[68] (pentru Imperiul habsburgic); "*capitulationes*"[69] (pentru Rusia) etc. În concluzie, dacă la nivelul cancelariilor europene orice document împărțit pe capitole era susceptibil de a fi numit *Capitulație*, la nivelul diplomației internaționale, tratatele de pace – care de regulă erau structurate pe articole – vor fi numite cel mai des *Capitulații*. Inevitabil, europenii au aplicat această denumire și *'ahdnâme*-lelor primite de la otomani[70].

La nivelul relațiilor statelor occidentale cu Imperiul otoman, termenii *Capitulație* și *Capitulații* au căpătat și alte semnificații. În literatura de specialitate s-a impus pluralul *Capitulații* pentru a desemna ansamblul privilegiilor comerciale și imunităților juridice care defineau regimul străinilor în statele musulmane, în general, în Imperiul otoman, în special[71]. Era inevitabilă o astfel de semnificație, în condițiile în care în întreaga Europă medievală comerțul era reglementat prin "privilegii" care țineau loc tratatelor moderne de comerț[72]. În consecință, orice reînnoire a clauzelor unei *Capitulații*, cerută de suveranii statelor occidentale, se confunda cu o reînnoire a "privilegiilor" de care supușii lor beneficiau în Imperiul otoman. La rândul lor, otomanii le vor numi *imtiyâzât ecnebi* (privilegii pentru străini), iar ulterior vor adopta termenul european *kapitülasyonlar* pentru a desemna privilegiile și imunitățile de care europenii se bucurau în teritoriile otomane[73]. De aici, s-a mai făcut un pas, în urma căruia însă avea loc o restrângere și mai drastică a semnificației noțiunii de *Capitulație*. Într-o serie de lucrări consacrate regimului *Capitulațiilor* în Imperiul otoman, termenul *Capitulație*

---

[65] Hurmuzaki, *Documente*, vol. VIII, doc. CXCI, p. 132 (pentru '*ahdnâme* -aua din 1568).

[66] Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I, vol. I, doc. CCLXVI, p. 175;doc. CCCVI, p. 207 (scrisori ale lui Philipe de Harlay, comte de Césy, ambasador la Constantinopol, către regeel Franței, dim 25 martie 1617, respectiv 30 aprilie 1623).

[67] Hurmuzaki, *Documente*, vol. VIII, doc. CXXXIII, p. 99-100 (varianta în limba italiană a '*ahdnâme* -lei din 1564).

[68] Hurmuzaki, *Documente*, vol. IV/1, doc. CCCCLXIV, p. 547-8 (despre tratatul din 1606, într-o scrisoare în germană a arhiducelui Ferdinand cătrre împăratul Mathias, din 16 martie 1614).

[69] Hurmuzaki, *Documente*, vol. VI, doc. LVI, p. 106-7 (despre tratatul ruso-otoman din 1711, într-o trducere în latină a unui firman al sultanului Ahmed III).

[70] Să notăm însă și existența unor opinii care combat ideea sinonimiei, autorii lor alegând alte criterii de evaluare a celor două concepte. Pentru I. de Testa, termenul *Capitulations*, folosit în diplomatica europeană pentru a desemna "tratatele propriu-zise" ("acte bilaterale", din punctul de vedere al dreptului internațional modern), nu se putea aplica *'ahdnâme*-lelor otomane (considerate a fi "acte unilaterale"). Sinonimul găsit, care să răspundă și conținutului și formei, a fost "*lettres-patentes*" (Testa, *Traités*, I, p. 6). S. Skilliter numea actul din 1580, prin care Murad III acorda privilegii comerciale negustorilor englezi, "diploma (*berât)* incorporating the privileges" sau "Imperial treaty letter" (Skilliter, *Harborne*, p. 86-9, 232-9).

[71] Sousa, *Capitulatory Regime*, p. 2, n. 5; I. Ionescu Dolj, *Regimul capitulațiilor în Principate*, p. 4; *Dicționar diplomatic*, București, 1976. p. 167; Anghel, *Drept consular*, p. 45, n. 68.

[72] P. P. Panaitescu, *La route commerciale*, p. 53.

[73] Sertoğlu, *ROTA*, p. 164;Inalcık, *Imtiyâzât*, p. 1217.

a fost definit, de data aceasta la singular, ca fiind numai acel "tratat" prin care fusese reglementat comerţul şi statutul străinilor în teritoriile otomane[74] .

Evident, pentru "capitulaţie" există şi o altă semnificaţie: înţelegere între două părţi beligerante prin care una acceptă să se predea celeilalte, deci este defavorizată prin încheierea sa[75]. Din această perspectivă, s-a avansat ideea – care a fost de altfel respinsă cu argumente pertinente[76] – că prin *Capitulaţie* trebuie să se înţeleagă acele acte diplomatice prin care sultanii otomani ar fi cedat în faţa presiunii puterilor occidentale şi ar fi renunţat la unele drepturi suverane.

Pentru secolele XV-XVII, perioadă în care ne ancorăm cercetarea noastră, ţinem să concluzionăm că termenii *'ahdnâme-i hümayûn* (specific cancelariei otomane) şi *Capitulaţie* (specific cancelariilor europene) au un punct comun: ei acoperă ca semnificaţie înţelegerile de pace şi comerţ încheiate între Poarta otomană şi statele creştine, privite ce-i drept din unghiuri opuse şi fără să îmbrace forma diplomatică reclamată de dreptul internaţional modern.

În literatura de specialitate s-au exprimat de regulă două opinii opuse în legătură cu natura juridică a *'ahdnâme*-lelor:

a) acte unilaterale (*des traités unilateraux*[77], *unilateral declaration* [78], *lettres-patentes*[79], *unilateral charter of privileges*[80] etc.);
b) acte bilaterale (*traités bilatéraux, conventions synallagmatiques*[81]).

Printre cele mai evidente motive ale acestei divergenţe de opinii putem număra: definirea unor acte de cancelarie emise în secolele XV-XVII prin prisma unor noţiuni moderne de drept internaţional (cel mai des, în cazul juriştilor); generalizarea unui caz particular (reglementările dintre Franţa şi Imperiul otoman, tratatele de comerţ din secolul XIX) la nivelul global al relaţiilor otomanilor cu statele creştine; ignorarea specificului cancelariei otomane. Să mai adăugăm, şi nu în ultimul rând, definirea noţiunilor unilateral şi bilateral după criterii diferite, chiar şi în unele texte juridice moderne. Astfel, din punct de vedere diplomatic, prin unilateral se înţelege caracterul oricărei manifestări de voinţă exprimată, indiferent de formă, de către un singur stat[82]. În schimb, bilateral este un atribut care se aplică unui acord internaţional încheiat între două părţi, prin care sunt

[74] Pélissié du Rausas, *Capitulations*, I, p. 1, 28; Abi-Chahla, *Capitulations*, p. 123; Sousa, *Capitulatory Regime*, p. 3; Liebesny, *Privileges*, p. 314; Ekrem, *Kapitülasyonlar*, p. 402.

[75] În italiană, *capitolare* = a ceda, a capitula; *capitulazione* = capitulare (alături de tratat, acord, convenţie) (*Dizionario italiano-romeno*,, p. 106).

[76] Sousa, *Capitulatory Regime*, p. 1-3 şi n. 8;Tarazi, *op. cit*., p. 387-8;Shotwell, *The Straits*, p. 481-2; Hershlag, *Introduction*, p. 44;d'Avril, *Protection*, I, p. 536.

[77] Pélissié du Rausas, *Capitulations*, I, p. 13.

[78] Liebesny, *Privileges*, p. 319-320.

[79] Testa, *Traités*, I, p. 6 (dar în opoziţie cu *Capitulaţiile*, considerate tratate); Belin, *Capitulations*, p. 115-6;

[80] Skilliter, *Harborne*, p. 89 (referindu-se la actul din 1580, acordat de Murad III Elisabetei I a Angliei).

[81] Gavillot, *Capitulations*, p. 7-9 (generalizarea avea la bază tratatul veneto-otoman din 1454 şi tratatele cu Franţa din 1535 şi 1740)

[82] *Dicţionar diplomatic*, p. 914.

stipulate drepturi şi obligaţii reciproce pentru acestea[83]. Conform acestor definiţii, unilateral este un atribut al formei, iar bilateral este un atribut al conţinutului. În ce ne priveşte, ţinem să subliniem că *'ahdnâme*-lele din secolele XV-XVII, prin care se reglementau condiţiile păcii, regimul comerţului, negustorilor, prizonierilor, dovedesc existenţa unor invariabile, dar şi a unor variabile impuse de timpul şi spaţiul istoric.

Al-Kalkashandî (m.1418), o figură celebră pentru experienţa câştigată în cancelaria Egiptului mameluc, distingea – după criteriul formei înţelegerilor de pace – două categorii:

a) instrumente unilaterale, prin care desemna "tratatele" acordate direct de cancelaria unui suveran musulman, fără participarea părţii creştine, care trebuia să le accepte ca favoruri. Unele din aceste "tratate" conţineau şi jurământul suveranului musulman, în cazul în care principele nemusulman primise "tratatul", jurase să-l respecte şi îl returnase;
b) instrumente bilaterale erau înţelegerile de pace la elaborarea cărora participau ambele părţi. În acest caz, tratatele luau forme de *instrumentum reciprocum*, jurămintele celor doi suverani, sau ale reprezentanţilor lor (solii), fiind adăugate la textul propriu-zis, negociat anterior[84].

De altfel, în capitolele consacrate "armistiţiului" (*muvâda'a*), termen tradus de Muhammad Hamidullah prin „armistiţiu reciproc", as-Shaybânî şi as-Sarakhsî vorbesc despre existenţa a "două părţi contractante" ca despre ceva foarte normal[85]. Pentru *'ahdnâme*-lele cu privilegii comerciale acordate statelor occidentale în secolele XVI-XVII, caracterul de unilateral se poate aplica atât formei, cât şi conţinutului. Un important punct de referinţă pentru această afirmaţie a rămas James Porter. Încercând să caracterizeze documentele prin care era reglementat regimul comerţului şi negustorilor englezi în Imperiul otoman şi considerând noţiunile *Capitulaţie* şi "tratat" drept antonime, acesta afirma: „Ele sunt numite Capitulaţii şi nu tratate, deoarece ele erau concesii pentru privilegii de comerţ acordate numai de Poartă, iar din partea Marii Britanii nu exista nici o concesie reciprocă, ci numai o stipulaţie de prietenie"[86]. Suntem totuşi în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, mai precis în anul 1771, când avea loc o restrângere a semnificaţiilor conceptului de *Capitulaţie* la domeniul regimului comerţului şi străinilor. Nuanţări se impun cu predilecţie pentru reglementările dintre otomani şi statele din zona de frontieră.

Având drept criteriu numai forma diplomatică (şi avem în vedere în primul rând variantele în limba turco-osmană şi traducerile care respectă forma orginalului[87]), *'ahdnâme*-lele emise de cancelaria otomană în secolele XV-XVII pentru Ungaria, Polonia, Veneţia, Imperiul habsburgic aveau un caracter în mod evident unilateral.

[83] *Dicţionar diplomatic*, p. 142.
[84] Wansborough, *Safe-Conduct*, p. 25; Canard, *Un traité*, p. 203-5.
[85] Shaybânî, *Kitâb as-Siyar*, III, p. 305-334 ("Despre condiţiile puse armistiţiului..."), passim.
[86] James Porter, *Observations. The State of the Turkey Trade from its Origin to the Present Time*, London, 1771, p. 362.
[87] Există traduceri făcute în cancelariile europene care au transformat actul unilateral emis de cancelaria otomană, dându-i o formă bilaterală (Iorga, *Privilegiul*, p. 3-4).

Printr-o *'ahdnâme,* sultanul era cel care făcea cunoscut rezultatul negocierilor ("să se ştie"/*ma'lum ola ki*)[88] şi ordona clauzele ("ilustrul semn...porunceşte" / *nişan-ı şerif-i...hükmü oldur ki*)[89]. De exemplu, în toate *'ahdnâme*-lele prin care au fost ratificate înţelegerile de pace cu Polonia, convenite în perioada mai sus amintită, găsim, înainte de înşirarea articolelor din tratat, un avertisment invariabil: sultanul "dă această carte imperială de legământ şi porunceşte" (*işbu 'ahdnâme-i hümayûnu virdüm ve buyurdum ki)*[90]. Aceste formule se doresc a fi expresia unei manifestări de voinţă dintr-un singur sens, care imprimă unui act emis de un stat – după criteriile diplomaticii – caracterul de unilateral.

Variantele acestor texte păstrate în limba italiană sau latină trădează o viziune occidentală opusă celei otomane. Astfel, tratatele veneto-otomane din prima jumătate a secolului XV păstrate în limba italiană sau latină pot fi numite fără reticenţe "înţelegeri bilaterale" (*bilateral agreements*)[91]. Cazul înţelegerilor de pace şi comerţ otomano-polone este, la rându-i, relevant. Identificând *Capitulaţiile* cu tratatele, aceste texte au fost numite şi structurate după criterii bilaterale. Astfel, *'ahdnâme*-lele emise de sultani pentru regii Poloniei sunt numite în diferite traduceri: "*Capitulatione tra sultan Selim Imperator de Turchi et Sigismondo Augusto Re di Polonia* „(din 1568)[92] sau „*Capitulations du Turc avec les Polonnois* „[93]. De altfel, şi în textul osman al unor *'ahdnâme*-le se afirmă, mai ales în *narratio*, că pacea era încheiată între cele două părţi. Astfel, în tratatul otomano – maghiar din 1483, Bayezid II vorbea de „pacea şi prietenia dintre noi şi regele Matiaş" (*Matyaş kıral ile bizim aramızda musalaha ve dostluk)*[94]. Chiar şi *'ahdnâme*-aua din 1480-1481 concretiza în scris o înţelegere de pace bilaterală încheiată între Mehmed II şi Ştefan cel Mare, fapt dovedit şi de formula "cu Moldoveanul" (*ba Kara-Boğdan*) înscrisă de copist deasupra acestui document extrem de important pentru cunoaşterea caracterului juridic al relaţiilor moldo-otomane din secolul XV.

După conţinut, însă, existenţa unor clauze structurate după principiul reciprocităţii a imprimat *'ahdnâme*-lelor acordate unor state din zona de frontieră (Veneţia, Ungaria,

---

[88] În *'ahdnâme* din 1525 emisă de Süleyman Kanunî pentru regele Poloniei (AGAD, AKW-Tureckie, k. 66, t. 19, nr. 41)

[89] În *'ahdnâme* din 1482 emisă de Bayezid II pentru Veneţia (Gallotta, *Il trattato 1482*, p. 226). De asemenea, în *'ahdnâme* -lele din 1503, 1513, 1517, 1521, 1540 (Gökbilgin, *Belgeler I*, p. 121 şi *Belgeler II*, p. 42, 47, 50).

[90] În *'ahdnâme*-lele din 1553, 1577, 1591, 1598 (*AGAD, AKW-Tureckie*, k. 69, t. 172, nr. 329; k. 71, t. 260, nr. 486; k. 71, t. 268, nr. 498; k. 71, t. 280, nr. 518) .

[91] Ménage, *Capitulation*, p. 375-6.

[92] Hurmuzaki, *Documente*, vol. VIII, doc. CXCI, p. 132 (pentru *'ahdnâme* -aua din 1568). O variantă în limba latină aflată în Biblioteca Czartoryski din Cracovia este intitulată: *Foedus inter Serenisimes Principes sultan Selimum Imperatorem Turcarum et Sigismundem Augustum Regem Poloniae..."* (Czartoryski, IV 616, p. 115).

[93] Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I, vol. I, doc. CCLXVI, p. 175; doc. CCCVI, p. 207 (scrisori ale lui Philipe de Harlay, comte de Césy, ambasador la Constantinopol, către regele Franţei, dim 25 martie 1617, respectiv 30 aprilie 1623).

[94] Copie în osmană în *TKSMA*, Istanbul, no. 5861, microfilm la DANIC, Bucureşti, mf. Turcia, r. 4, c. 312; Maxim, *Ţările Române şi Înalta Poartă*, p. 93-4.

Polonia, Imperiul habsburgic, apoi Rusia) caracterul de bilateral. În istoriografia *Capitulațiilor*, existența în *'ahdnâme*-lele emise de sultanii otomani a unor "privilegii condiționate" (*conditional privileges*) sau a unor "drepturi reciproce" (*reciprocal rights*)[95] a determinat definirea acestora ca "tratate de pace bilaterale" (*bilateral peace-settlements*)[96] sau "păci reciproce" (*paix réciproque*)[97]. Mai multe amănunte vor fi oferite în capitolul consacrat regimului negustorilor străini în Imperiul otoman.

Informații despre modul de redactare a unor tratate de pace în Islam sunt de găsit în manuale de diplomatică și uneori chiar în lucrările de mai mare amploare consacrate dreptului islamic al popoarelor. Din prima categorie amintim manualul de diplomatică musulmană scris de al-Kalkashandî[98], cu siguranță cea mai completă și mai cunoscută lucrare de acest fel în lumea islamică, inclusiv în perioada otomană. Din a doua categorie, încă o dată vom face apel la opiniile hanefitului as-Shaybânî, scrise și comentate de as-Sarahsî. Textul unui tratat-armistițiu, căci între Imperiul islamic și statele nemusulmane nu se puteau încheia decât păci temporare, trebuia a fi structurat într-o succesiune de formule și pasaje absolut necesare. Începutul urma a fi marcat de o formulă-clișeu, înglobând ideea "de promisiune" și, totodată, „de amenințare", dar mai presus de toate, ideea de "contract" între două părți[99]: "Iată asupra căror (probleme) se încheie armistițiu între califul Cutare, împreună cu credincioșii (=musulmanii) care sunt cu el, pe de o parte, și (principele) Cutare, împreună cu supușii regatului său care sunt cu el, de cealaltă parte"[100]. Urmează datarea, absolut obligatorie, însoțită și de data de încetare a valabilității armistițiului (*muvâda'a*). Clauzele tratatului reprezentau evident partea cea mai importantă: „Apoi (documentul) trebuie să menționeze ceea ce cele două părți au nevoie să fixeze în scris"[101]. Și, în sfârșit, formula finală, care indiferent de formă, trebuia să garanteze respectarea tratatului. Or, practica cutumiară cea mai răspândită era *jurământul:* "Și fiecare parte contractantă să invoce pentru cealaltă parte – referindu-se la îndeplinirea a tot ceea ce este în acest înscris – pactul și făgăduiala lui Dzeu, garanția lui Dzeu și a Trimisului Său (= Muhammad) și garanția lui Iisus Christos, fiul Mariei"[102]. Această formulă – se afirma – trebuia folosită în toate documentele de acest fel.

---

[95] Liebesny, *Privileges*, p. 311;Shotwell, *The Straits*, p. 483.

[96] V. L. Ménage aplica această expresie tratatelor veneto-otomane din prima jumătate a secolului XV, începând cu1419 și terminând cu 1454 (Ménage, *Capitulation*, p. 375).

[97] J. A. Gavillot aplica această formulă tratatului veneto-osman din 1454 (Gavillot, *Capitulations*, p. 16-7).

[98] Manualul său de cancelarie pentru diplomatica musulmană, intitulat *Kitâb subh al-a'shâ*, a fost terminat în anul 1415 și utilizat apoi și în cancelaria otomană (Wansborough, *Safe-Conduct*, p. 26, 31, n. 49; Zachariadou, *Trade and Crusade*, p. 179-185).

[99] *'Ahd* -urile încheiate de Muhammad cu nemusulmanii erau scurte și generale, neoferind detalii privind modalitățile de aplicare. Formula de început era invariabilă: *Bismillâh* = "în numele lui Allah" sau *bismillâhirrahmanirrahim* = "în numele lui Allah, Cel Îndurător, Cel Generos" (*Redhouse*, p. 184). Ea era urmată de numele părților contractante și ale reprezentanților lor, însoțite de titlurile acestora (M. Khadduri, art. *Hudna*, în EI-2, III, p. 566).

[100] Shaybânî, *Kitâb as-Siyar*, III, p. 306.

[101] Shaybânî, *Kitâb as-Siyar*, III, p. 306.

[102] Shaybânî, *Kitâb as-Siyar*, III, p. 307.

Redactarea[103] unei *'ahdnâme*, care în practica cancelariei otomane se încadra în categoria documentelor *nişân-ı hümayun*, chiar dacă se făcea în mod mai elaborat şi mai ornat, era – conform diplomaticii osmane – asemănătoare, în linii esenţiale, cu redactarea şi emiterea unui *fermân*. Structura generală a unei *'ahdnâme* din a doua jumătate a secolului XVI şi din secolul XVII prin care se ratifica încheierea unei păci cu un stat străin cuprindea[104]:

invocatio (***da'vet***), invocarea numele lui Allah.

tuğra (în persană, ***nişan***), semnătura sultanului plasată deasupra textului.

intitulatio (***'unvân***), titlul integral al sultanului.

inscriptio (***elkâb***), funcţia, titlurile onorifice şi rangul persoanei căreia îi era adresată *'ahdnâme*-aua.

salutatio (***duâ'***), o scurtă binecuvântare a persoanei care primea documentul.

narratio, rezumatul cererii formulate de cealaltă parte.

dispositio (***emr, hüküm***), acordul sultanului privind condiţiile păcii şi înşirarea clauzelor tratatului.

jurământul (sanctio) solemn al sultanului[105].

datatio (***ta'rih***), data emiterii documentului.[106]

locus, locul emiterii actului[107].

---

[103] Până la mijlocul secolului XVII, sarcina redactării *'ahdnâme*-lelor revenea *nişancı*-ilor, care, de altfel, trasau şi liniile esenţiale ale relaţiilor Porţii cu statele străine . *Nişancılık*-ul, ca instituţie politico-diplomatică a statului otoman, fusese consfinţit în *kanunnâme*-lele lui Mehmed II. Numele funcţionarului vine de la una din sarcinile sale, trasarea semnăturii sultanale (în persană, *nişan*) deasupra actelor oficiale (Decei, *Imp. otoman*, p. 212; Mehmet, *Istoria turcilor*, p. 136). Despre cei ce redactau *'ahdnâme* -le există o lucrare atribuită lui Mehmed Halifa, intitulată "Sfaturi pentru monarhi şi suverani" şi publicată la sfârşitul ediţiei din 1976 a altei lucrări a acestui cronicar otoman, *Târih-i Gilmâni (Cronica robilor)*, sadeleştiren-hazırlayan: Kâmil Su, Istanbul, 1976.

[104] L. Fekete, *Einführung in die osmanisch-türkische Diplomatk der türkischen Botmässigkeit in Ungarn. Faksimiles*, Budapest, 1926, p. XXIX-LV; Guboglu, *Paleografia*, p. 56-67; J. Matuz, *Das Kanzleiwesen Sultan Süleymans des Prächtigen*, Wiesbaden, 1974, p. 93-101; Schaendlinger, *Die Schreiben Süleymans*, p. XIII-XXIX; V. L. Ménage, *On the Constituient Elements of Certain Six teenth Century Ottoman Documents*, în *BSOAS*, XLVIII, 2, 1985, p. 281-304.

[105] În unele textele osmane din a doua jumătate a secolului XV şi chiar începutul secolului XVI, în special în tratatele încheiate cu Veneţia, Ungaria, Polonia, jurământul era plasat înaintea clauzelor *'ahdnâme*-lelor. De exemplu, *'ahdnâme* din 1482 dintre Veneţia şi Bayezid II (Gallotta, *Il trattato 1482*, p. 225). În tratatul din 1346, dintre Cavalerii Ospitalieri din Rhodos şi emirul din Aydın, Khizir, jurământul emirului in extenso era înscris după numele celor două părţi şi înainte de data care fixa începerea validităţii tratatului (Zachariadou, *Trade and Crusade*, p. 184). De altfel, pentru structura tratatelor încheiate între Veneţia şi emirii anatolieni în secolele XIV-XV, vezi, în general, Zachariadou, *Trade and Crusade*, p. 180-4.

[106] Data emiterii documentului şi a încheierii păcii nu corespundea automat cu data începerii validităţii. De exemplu, într-un tratat din 1337 încheiat între Veneţia şi un emirat anatolian, data încheierii tratatului era 9 martie, iar data începerii validităţii era 1 aprilie (Zachariadou, *Trade and Crusade*, p. 180-4.

[107] Vezi o detaliată discuţie despre 'ahdname-le, având ca principal studiu de caz textele veneto-otomane, la Hans Theunissen, *Ottoman-Venetian Diplomatics: The 'Ahdnames, The Historical Background and the Development of a Category of Political-Commercial Instruments together with an Annotated Edition of a Corpus of Relevant Documents*, Dissertation University of Utrecht, 1991 (*Electronic Journal of Oriental Studies*, I, 1998, no 2, p. 1-698).

S-a discutat uneori în literatura de specialitate şi despre durata de valabilitate a înţelegerilor de pace şi comerţ încheiate de otomani cu principii nemusulmani. Dacă majoritatea istoricilor şi juriştilor s-a raliat în a afirma caracterului provizoriu (temporar) al acestor tratate, discuţii aprinse s-au iscat în jurul cauzei "provizoratului" şi a momentului în care Poarta începea să practice tratate permanente în relaţiile cu statele europene. După opinia unor specialişti, otomanii nu aveau în secolele XV-XVII ideea perpetuităţii tratatelor după moartea sultanului, trăsătură specifică dreptului modern. Acesta era motivul esenţial care i-ar fi făcut pe otomani să practice, în relaţiile cu statele europene, încheierea unor înţelegeri de pace cu caracter temporar[108]. Părerile altor cercetători sunt mai nuanţate. *'Ahdnâme*-lele a căror durată de valabilitate era limitată la viaţa sultanului emitent aveau, într-adevăr, la bază absenţa ideei de perpetuitate a tratatelor. În schimb, înţelegerile de pace încheiate pentru un anumit număr de ani, specificat în text, urmau prevederile dreptului islamic care interziceau încheierea unor tratate perpetue cu statele nemusulmane[109].

Profetul Muhammad a încheiat de mai multe ori "legăminte" cu necredincioşii pe o durată de timp determinată, culminând cu tratatul de pace de la Hudaybiyya, încheiat cu Mecca în anul 628, pe o durată de 10 ani[110]. De-a lungul secolelor VIII-X d.Chr., între Califatul arab şi Imperiul bizantin avem o întreagă serie de înţelegeri de pace, majoritatea încheiate pe o perioadă limitată de timp, specificată în text[111]. Pentru reglementarea relaţiilor politico-diplomatice şi comerciale dintre statele musulmane nord-africane şi o serie de state şi oraşe-state europene, în secolele XI-XIV s-au încheiat "tratate de pace şi comerţ" în al căror text găsim, cel mai adesea, specificată şi durata de valabilitate a clauzelor negociate şi ratificate. Limita superioară urca până la 30 de ani. Astfel, în tratatul dintre Pisa şi almohadul al-Mansur (1184-1199), din 15 noiembrie 1186, se preciza: *„la pace infino al termine di venticinque anni della data del presente"*[112]. Tratatul din 1229 dintre Pisa şi emirul Tunisului era încheiat pe o durată de 30 de ani: *„Et termine pacis est triginte annorum*"[113]. Pentru 15 ani urma a fi valabil "tratatul de pace şi comerţ" dintre Tunis şi Franţa (Sicilia şi Navara) din 21 noiembrie 1270 şi numai pentru 10 ani privilegiile comerciale acordate pisanilor în 1313 (în Tunis)[114] şi 1358 (în Maroc). Bineînţeles, practica Profetului de a încheia "legăminte" (*'ahd*) pe o durată precizată în text[115] a devenit sursa juridică originară pentru jurisconsulţii musulmani, care erau siliţi să ia în seamă mai ales practicile cutumiare din timpul califilor umayyazi şi abbasizi. Majoritatea jurisconsulţilor musulmani (inclusiv hanefiţi) a afirmat că durata de

[108] Unul din principalii exponenţi ai acestei opinii este Pélissié du Rausas, *Capitulations*, I, p. 23-4.
[109] Unul dintre cei care îl combate pe Pélissié du Rausas, adoptând această soluţie, este H. J. Liebesny, *Privileges*, p. 327.
[110] *Târîkh at-Tabarî*, în Bishai, *Peace Agreements,*, p. 57.
[111] A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, II/1, Bruxelles, 1968, passim; Hamidullah, *Nouveaux Documents*, p. 288; Armanazi, *Islam*, p. 127-134.
[112] Mas-Latrie, *Traités*, p. 28-30.
[113] Mas-Latrie, *Traités*, p. 32 (data tratatatului este nesigură, avansându-se şi anul 1234).
[114] Mas-Latrie, *Traités*, p. 49-54.
[115] Dar el a încheiat şi *'ahd* -uri care nu aveau o durată limită de valabilitate, mai ales cu Scripturarii (M. Khadduri, art. *Hudna*, p. 566).

valabilitate a unui "armistiţiu" (*hudna, muvâda'a*) trebuia să fie limitată şi specificată în textul înţelegerii. Pornind de la premisa că "interzicerea războiului (sfânt)" nu se putea produce decât pe o durată determinată, în lucrările de drept islamic al popoarelor s-a teoretizat regula potrivit căreia "începutul şi sfârşitul acestei perioade trebuie să fie precizate". Formula pe care hanefiţii ash-Shaybânî şi as-Sarakhsî o considerau absolut necesară a figura în textele armistiţiilor încheiate cu principii nemusulmani era următoarea: „...ei au încheiat armistiţiul pentru atâţia şi atâţia ani, începând cu o anumită lună a unui anumit an şi sfârşind în cutare lună a cutărui an"[116].

În textele juridice clasice s-a discutat aprins despre durata de valabilitate a unei înţelegeri de pace încheiate de un principe nemusulman. Al-Kalkashandî, care cunoştea nu numai teoria ci şi practica stabilirii unor relaţii diplomatice din Egiptul mameluc, afirma – pe linia şcolii hanefite – că, în funcţie de raportul de forţe, un armistiţiu cu un stat nemusulman era valid: a) până la 4 luni (cu posibilitatea extinderii la 1 an), când musulmanii erau în stare de superioritate. Acest tip de armistiţiu putea fi încheiat când se urmărea definitivarea pe cale paşnică a raporturilor dintre musulmani şi infideli[117]. Argumentul juridico-religioas invocat era versetul IX/2 din *Coran*: "Să călătoriţi patru luni prin ţară şi să ştiţi că nu-l puteţi slăbi pe Allah...". Credem că nu greşim dacă încadrăm aici "sorocul" de "trei luni" oferit lui Petru Aron de către Mehmed II, la 5 octombrie 1455, pentru încheierea păcii cu Moldova[118]; b) până la 10 ani (cu posibilitatea reînnoirii şi prelungirii duratei cu încă 10 ani), când musulmanii erau în stare de inferioritate şi slăbiciune[119]. Sursa juridică originară invocată cel mai des de juriştii musulmani în acest caz era tratatul de la Hudaybiyya, amintit deja mai sus: „Ambele părţi – se spunea în acest armistiţiu din anul 628 – să se abţină de la toate ostilităţile unul împotriva celuilalt timp de zece ani"[120]. Shafi'iţii şi shi'iţii erau de acord şi cu posibilitatea ca durata de valabilitate să nu fie precizată. Puneau însă o condiţie: în textul *'ahd*-ului trebuia înscris dreptul suveranului musulman de a abroga în mod unilateral pacea[121].

În practica diplomatică otomană, *'ahdnâme*-lele care consfinţeau încheierea unor înţelegeri de pace şi comerţ cu statele creştine erau valabile pe o durată limitată de timp: fie la un anumit număr de ani, specificat în text, fie pe timpul vieţii celor doi suverani. De-a lungul secolelor XV-XVII, multe tratate ale Imperiului otoman cu marile puteri creştine din zona de frontieră (precum Ungaria, Polonia, Imperiul habsburgic), cu care avea periodic conflicte de mai scurtă sau mai lungă durată, erau încheiate pe un număr stabilit de ani. Caracterul de armistiţiu era în acest fel scos în evidenţă fără echivoc. De exemplu, tratatele cu Ungaria, începând cu cel din 1421 şi încheind cu 1519, au fost încheiate pe o durată cuprinsă între 1 an şi 10 ani: 1421 – 5 ani; 1428 – 3 ani; 1444 – 10 ani; 1449 – 7 ani; 1451 – 3 ani; 1483 – 5 ani; 1488 – 3 ani; 1495 – 3 ani; 1498 – 3 ani;

116 Shaybânî, *Kitâb as-Siyar*, III, p. 236-252.
117 Morabia, *Gihad*, p. 319-320; Peters, *Islam*, p. 33.
118 Mehmet, *Documente turc.*, I, doc. 1, p. 1.
119 Cf. J. Wansborough, *Safe-Conduct*, p. 26, 31;Zachariadou, *Trade and Crusade*, p. 179-185.
120 *Târîkh at-Tabarî*, apud. Bishai, *Peace Agreements*, p. 57.
121 Peters, *Islam*, p. 29-30.

1503 – 7 ani; 1502 – 5 ani; 1510 – 3 ani; 1513 – 3 ani; 1519 – 1 an[122]. Primele înțelegeri de pace dintre Polonia şi Imperiul otoman[123], respectiv tratatele încheiate între anii 1489 şi 1528 aveau durata de valabilitate cuprinsă între 2 şi 5 ani: 2 ani (*ad annos duos*) se specifica în tratatul din 1489; pentru 3 ani erau încheiate tratatele din 1494 (*ad decursum trium annorum fecimus*),1519 şi 1525 (*üç yıla sulhı kabul idüb*); în sfârşit, pentru cinci ani erau valide tratatele din 1502 (*e deba durar in fino cinque anni futuri)* şi 1528 (*per anni cinque hovero*). Dacă durata da valabilitate pentru majoritatea înțelegerilor de pace amintite mai sus, încheiate deci în secolul XV şi prima jumătate a secolului XVI de otomani cu Ungaria şi Polonia, nu depăşea cinci ani, seria *'ahdnâme*-lelor cu Imperiul habsburgic din a doua jumătate a secolului XVI marchează un prim salt cantitativ şi calitativ, exprimat într-un număr mai mare de ani, respectiv într-o uniformitate dezarmantă. Deci, de la 1547 până la 1591, în toate textele tratatelor otomano-austriece[124] era specificată aceeaşi durată de valabilitate: 8 ani. Pasul următor se va face odată cu pacea de la Zsitvatorok (1606), prin care începe seria tratatelor încheiate de Poartă cu Imperiul habsburgic de-a lungul secolului XVII, tratate a căror durată de valabilitate creşte la 20-25 de ani: 1606 – 20 ani; 1627 – 25 ani; 1642 – 20 ani; 1664 – 20 ani[125]; 1699 – 25 ani. Şi lista poate continua cu tratatele de pace din prima jumătate a secolului XVIII: 1718 – 24 ani[126]; 1739 – 27 ani[127]. O durată scurtă de valabilitate, care reflectă starea de conflict deschis, au avut-o armistițiile încheiate între Imperiul otoman şi Spania în a doua jumătate a secolului XVI. Ele au fost încheiate pe o durată cuprinsă între câteva luni şi trei ani: "pacea" din 21 martie 1580 urma a fi valabilă doar zece luni (până în ianuarie 1581); pentru 1 an se negociase armistițiul din 7 februarie 1578; pentru 3 ani vor fi încheiate tratatele de pace din 1581, 1584 şi 1587[128].

Pe de altă parte, cancelaria otomană a emis în secolele XV-XVII un tip de *'ahdnâme*, prin care se consfințea încheierea unor înțelegeri de pace şi comerț cu statele europene, în care nu era specificat un anumit număr de ani pentru valabilitate. Printre statele care au beneficiat de acest fel de *'ahdnâme* s-au numărat, în primul rând, statele nemusulmane din sud-estul Europei care au intrat în relații de protecție – tributară cu

[122] Am folosit datele înscrise în actele originale. Vezi şi Noradounghian, *Actes*, I, p. 396-7.
[123] Am folosit datele înscrise în actele originale aflate la AGAD, Varşovia. Vezi şi Noradounghian, *Actes* I, p. 398-400.
[124] Şi în acest caz, am folosit, acolo unde a fost posibil, datele înscrise în actele originale sau copii. Vezi şi, Noradounghian, *Actes* I, p. 385-9.
[125] Articolul X (*onuncu madde*) al tratatului de pace de la Vasvár, încheiat în 1075/1664 preciza: „Pentru ca raiaua şi sărăcimea să trăiască în linişte, această sfântă pace să fie păstrată, cu începere de la această dată, timp de douzeci de ani" (*Silahdar Tarihi*, în *Cronici turc.*, II, p. 329).
[126] În articolul XX, ultimul din tratatul de la Passarowitz din 10/21 iunie 1718, se prevedea şi durata de valabilitate a acestuia:"Armistițiul de față să dureze şi să se prelungească..., până la 24 de ani..." (varianta în limba latină, în Petrescu, Sturdza, *Acte şi documente*, I, p. 39-40; traducere în româneşte în*Relațiile internaționale*, p. 211).
[127] O formulă aproape similară a fost folosită în tratatul de la Belgrad din 7/18 septembrie 1739: „Art. XXIII. Armistițiul de față să dureze şi să se prelungească..., până la 27 de ani şi următorii din ziua când a fost iscălit" (*Duret armistitium hocce et exyendatur favente Deo ad viginti septem annos et continuo sequentes a die, qua ejustem subscriptio facta fuerit*), în varianta în limba latină (în Petrescu, Sturdza, *Acte şi documente*, I, p. 57-58; traducere în româneşte, în *Relațiile internaționale*, p. 226).
[128] Braudel, *Mediterana*, VI, p. 21, 30, 34, 36.

statul otoman în secolele XV-XVI, dar şi mari puteri europene ale căror interese comerciale precumpăneau în relaţiile cu Imperiul otoman (Veneţia, iar din a doua jumătate a secolului XVI, Polonia, Franţa, Anglia şi Olanda). Durata acestor tratate era totuşi limitată, printr-o dublă condiţionare, formulată mai mult sau mai puţin explicit în textul *'ahdnâme*-lelor. Din practica diplomatică a secolelor XV-XVII rezultă că înţelegerile de pace urmau a-şi pierde valabilitatea în cazul decesului unuia dintre parteneri (sultanul sau principele creştin). Justificarea constă în caracterul personal al actelor emise de suveranii medievali, ele purtând ca însemn, în cazul otoman, *tugra*-ua sultanului emitent, care se confunda cu însuşi statul. În consecinţă, jurământul unui sultan de a respecta "legământul" (*'ahd*) nu îl obliga decât pe el şi pe supuşii săi, urmaşul său neaflându-se în situaţia delicată de a rupe vreun tratat de pace, dacă dorea război, întrucât acest act îşi pierduse valabilitatea odată cu moartea predecesorului.

Pentru cazul statelor tributare din Balcani, în care intrau Bizanţul, ţaratale bulgare, Serbia, dar şi Ţara Românească şi Moldova, izvoarele narative (mai mult) sau documentele oficiale (mai puţin) ne oferă câteva argumente[129]. Astfel, şi principii creştini, şi sultanii otomani sunt înfăţişaţi ca fiind conştienţi de provizoratul înţelegerilor de pace, provizorat impus de caracterul personal al acestora. Astfel, Manuel II îl asigura pe Mehmed I, după încheierea tratatului din 1416, că poate "să domnească fără nici o teamă şi nesupărat de nimeni *până la capătul vieţii tale* – consemnează Ducas – dacă tratatele noastre încheiate cu jurământ rămân păzite"(subl.ns.)[130]. Iar "jurământul" şi "pacea" făcute de "ghiaurii" din Ţara Românească (Mircea cel Bătrân şi Mihail I, asociat la domnie?) cu sultanul Mehmed I erau valabile – după Şükrüllah – doar "*în tot timpul vieţii sultanului* „(subl.ns.)[131]. În 1451, Mehmed II jura solilor bizantini "că se leagă şi rămâne *până la capătul vieţii lui* (şi nu mai mult -n.ns.) în pace şi bună înţelegere cu Constantinopolea" (subl.ns.)[132]. Totodată, dacă citim cu atenţie *'ahdnâme*-aua acordată lui Ştefan cel Mare în 1480-1481, observăm că Mehmed II acorda protecţie numai în numele lui ("nici avutul său şi nici ţara sa nu vor fi atacate *de mine*"), neangajând nici un alt urmaş în a respecta acest tratat ("bunăvoinţa împărătească" era numai "*a mea*" – a sultanului Mehmed II)[133]. De altfel, *ben dahi* sau *benden dahi* ("şi eu" sau "şi din partea mea") erau formulările standard folosite de către sultani în textele *'ahdnâme*-lelor acordate în secolele XV-XVII unor mari puteri europene. Alături de ele, notăm sufixul de apartenenţă la persoana I (singular sau plural), *im -imiz*, care indica la fel de clar angajamentul personal al sultanului. Un exemplu: „această pace şi înţelegere să fie fermă şi durabilă, iar această prietenie şi împăcare să fie veşnică şi stabilă – preciza Ahmed I, în *'ahdnâme* acordată regelui Poloniei, în 1607 – *în timpul stăpânirii mele...şi în timpul califatului meu...* " (subl.ns)[134] .

[129] Viorel Panaite, "Câteva observaţii privind reglemetările de pace româno-otomane în secolul XV", în *RIU*, III/1, Iaşi, 1988, p. 469-492.
[130] Ducas, *Istoria*, XXII/5, p. 158.
[131] Şükrüllah, *Behcet üt-tevârih*, în *Cronici turc.*, I, p. 32.
[132] Ducas, *Istoria*, XXXIII/12, p. 288. Vezi şi: Chalcocondil, *Expuneri istorice*, p. 219; Sphrantzes, *Memorii*, XXX/4, p. 77; Melissenos, *Cronica*, p. 355.
[133] Mehmet, *Documente turc.*, I, doc. 5, p. 6.
[134] Feridun, *Münşe'at*, II, p. 417.

Condiționarea respectării legământului de către cealaltă parte – cu argument în Coran IX/7 ("Şi pe cât vă rămân ei credincioşi,rămâneţi-le şi voi credincioşi") – devine, de asemenea, un laitmotiv în practica diplomatică musulmană, inclusiv otomană. Să reamintim aici că Mehmed II, afirmând reînnoirea *'ahd*-ului, invoca acest verset în încheierea *'ahdnâme*-lei acordate lui Ştefan cel Mare în 1480-1481[135]. Sultanii se obligau prin jurământ să nu încalce clauzele tratatului, atât timp cât (*madâm ki*) principele creştin nu le va fi violat primul. Astfel, practic, perioada de valabilitate a tratatului îşi pierdea orice determinare în timp, fiind legată numai de comportamentul celeilalte părţi. Formula, puţin variabilă, era inclusă în textul *'ahdnâme*-lelor şi sună în conţinut la fel cu versetul IX/7 din *Coran*. Iată câteva exemple. *'Ahdnâme*-aua acordată Veneţiei de Süleyman Kanunî, în 17 *Muharrem* 928/17 decembrie 1521 se încheia, aidoma celor din 1513 şi 1517, cu următoarea formulă: "Acceptând prietenia cu ei conform acestui legământ (*'ahd)* pomenit mai sus, jur cu jurăminte puternice ca..., atât timp cât ei respectă legământul şi prietenia şi nu vor face nimic contra legământului, şi din partea mea să nu se facă nimic împotriva legământului. Aşa să se ştie" (*mâdâm ki anlar 'ahdı ve dostlugu ri'âyet idüb 'ahde muhalif nesne sadır olmıya benden dâhi hilâf-ı 'ahd nesne vâki' olmıya*)[136].

Această formulă o regăsim în textele *'ahdnâme*-lelor prin care erau ratificate de către sultani păcile din 1540[137] şi 1595[138], dar totodată, într-o formă mai dezvoltată, şi în *'ahdnâme*-lele emise de cancelaria otomană pentru Franţa[139], Anglia[140] şi Olanda[141] în a

[135] Mehmet, *Documente turc.*, I, doc. 5, p. 6.

[136] Gökbilgin, *Belgeler II,* p. 46. Pentru *'ahdnâme* din 919/1513 *(ibidem*, p. 50), pentru *'ahdnâme* din 923/1517 *(ibidem*, p. 53-4).

[137] Gökbilgin, *Belgeler,* I, p. 128.

[138] Belin, *Relations diplomatiques*, p. 407-8.

[139] "Atât timp cât împăratul Franţei va rămâne în credinţă şi prietenie..., urmând legământul pomenit mai sus, eu, de asemenea, acceptând prietenia, fac legământ şi jur că ...din această parte nu se va face nimic împotriva legământului şi înţelegerii şi contra acordului şi alianţei, < iar> conţinutul acestei cărţi imperiale de legământ va fi respectat. Aşa să se ştie" (*Zikr olunan 'ahd üzere mumaileyh Françe padişahı mâdâm ki südde-i sa'âdet penâhimize sadâkat ve ihlasda sâbit-kadem ü râsih-dem ola ben dahi dostlugu kabul idüb 'ahd ve yemin iderim ki...bu tarafdan hilâf-ı 'ahd ü-misak ve mugayir-i 'akd ü-ittifak iş olmıyub daima işbu 'ahdnâme-i hümayun makrunumun mezmun-ı şerifiyle 'amel oluna. Şöyle bileler*)- din *'ahdname* acordată, în 1604, de Ahmed I regelui Franţei, Henric IV (Feridun, *Münşe'at*, II, p. 404).

[140] În *'ahdnâme* -lele acordate Angliei, începând cu 1580, formula suferă foarte puţine modificări: "Atât timp cât ei vor rămâne în credinţă şi prietenie, urmând acest legământ menţionat mai sus, din această parte, de asemenea, condiţiile legământului şi iertării vor fi ţinute în respect şi îndeplinite ca mai înainte (şi) niciodată nu se va permite să se facă în vreun fel contra" (*Işbu zikr olunan 'ahd üzere mâdâm ki sadâkat ve ihlâsda sâbit-kadem ü râsih kadem olalar bu canibden dâhi şerâyt 'ahd ü-âmân kemâkân mer'i ve muhterem tutılub aslâ bir vecihle hilafına cevaz gösterilmiye)*- din *'ahdnâme* acordată de Mehmed III reginei Elisabeta a Angliei, în 1601(Feridun, *Münşe'at*, II, p. 385). Pentru *'ahdnâme* acordată de Murad III în 1580, vezi Skilliter, *Harborne*, p. 236.

[141] "Atât timp cât ei vor rămâne în credinţă şi prietenie (*sadâkat ve ihlasda)*..., urmând acest legământ pomenit mai sus (*'ahd üzere*), şi eu (*ben dâhi)* accept prietenia <şi> fac legământ şi jur că (*'ahd ve yemin iderim ki*)..., de asemenea, din această parte nu se va face nimic împotriva legământului şi înţelegerii şi contra acordului şi alianţei (*bu tarafdan dâhi hilâf-ı 'ahd ü-misak ve mugayir-i 'ahd ü-ittifak iş olunmıyub*), <iar> conţinutul acestei cărţi imperiale de legământ va fi

doua jumătate a secolului XVI şi în secolul XVII. De asemenea, în *'ahdnâme*-lele acordate Poloniei după 1533[142], durata de valabilitate nu mai era indicată printr-un anumit număr de ani. Se folosea, în schimb, formula consacrată deja de tratatele cu Veneția: „...dacă din partea sus-numitului rege şi a demnitarilor săi şi a altora nu se iveşte nici o purtare care să cauzeze încălcarea pactului şi înţelegerii (*akd-ı 'ahd ü peyman*) – se preciza în încheierea *'ahdnâme* -lei acordate de Ahmed I lui Sigismund III Wassa, în 1607 – ...atunci şi din partea Majestății mele imperiale fac jurământ...să nu fie încălcat acest tratat (*bu muahede*)..."[143] .

Să notăm însă şi cazul statelor tributare. În *'ahdnâme*-aua acordată lui Ştefan cel Mare în 1480-1481, sultanul stabilea într-o manieră imprecisă durata de valabilitate: "...atât timp cât din partea lui se vor vedea fapte drepte, el se va bucura din partea mea de aceeaşi bunăvoință împărătească a mea (*şâhânemle*) şi va fi ocrotit cu aceeaşi mărinimie împărătească a mea (*husrevânemle*)"[144]. Printr-o formulă identică se angaja Ahmed I, în iulie 1614, în *'ahdnâme*-aua de confirmare a domniei principelui Gabriel Bethlen: „Atâta vreme cât actualul stăpânitor al Transilvaniei, Bethlen Gabriel, şi stăpânitorii care vor veni după el, precum şi ceilalți bei şi notabili şi populația celor "trei nații" şi supuşii țării Transilvaniei, cu toții, respectând aceste legăminte şi condiții (*bu uhûd ve şurût riâyet idüb)*, nu se vor abate de la devotamentul adevărat cuprins în cartea de legământ împărătesc, atunci şi eu fac legământ şi pact şi jur pe credința temeinică că...şi eu voi ține constante acest legământ şi această favoare şi nu voi acționa potrivnic (*ben dahi bu 'ahd ve amânı mukarrer tutub hilâfina zâhib olmıyım*)"[145] .

Când au început otomanii să practice încheierea unor tratate perpetue cu principii nemusulmani? Iată o întrebare la care specialiştii au răspuns în mod diferit. D.D. Deltcheff plasa acest moment în secolul XVI, odată cu înlocuirea, pe plan european, a suveranității personale cu suveranitatea teritorială. Motiv pentru care, tratatele au ajuns să-i angajeze în egală măsură nu numai pe emitenți, ci şi pe urmaşii acestora[146]. Respingând opinia juristului bulgar, în replică ne întrebăm dacă un asemenea proces a avut loc şi în Imperiul otoman ? Răspunsul nu poate fi decât negativ. Alți istorici şi jurişti, în special dintre cei care au studiat regimul *Capitulațiilor* în Imperiul otoman, au invocat *'ahdnâme*-aua acordată Franței la 28 mai 1740, ca punct de cotitură în privința duratei de valabilitate a tratatelor încheiate de Poartă cu statele creştine. Într-adevăr, în articolul 85 (după numărătoarea din textul francez) al acestei *Capitulații*, Mahmud I se angaja să respecte "legământul" – evident, atât timp cât şi Ludovic XV va da dovadă "de sincérité et de bonne amitié" – nu numai în numele său, ci şi în numele urmaşilor săi: "Je m'engage sous notre auguste serment le plus sacré et le plus inviolable, soit pour notre sacrée personne

respectat (*işbu 'ahdnâme-i hümayun makrunumun mezmun-ı şerifiyle 'amel oluna)*. Aşa să se ştie" (*Şöyle bileler*)- din *'ahdname* acordată, în 1612, de Ahmed I Olandei (Groot, *OEDR*, p. 246).

[142] Mai precis, odată cu tratatul din 18-26 ianuarie 1533 (*evahır Cemazıülahır* 939).

[143] Feridun, *Münşe'at*, II, p. 416-7.

[144] Mehmet, *Documente turc.*, doc. 5, p. 6.

[145] Gemil, *Documente turc.*, doc. 61, p. 164, 165.

[146] Deltcheff, *Capitulations*, p. 18-19.

impériale, *soit pou nos augustes successeseurs*"(subl.ns.)[147]. Era, într-adevăr, o clauză care marca formal valabilitatea clauzelor *'ahdnâme*-lei şi după moartea celor doi suverani[148]. O astfel de stipulaţie – în care erau invocaţi şi urmaşii sultanului la tron – nu găsim, însă, nici într-o altă *'ahdnâme* (tratat de pace şi comerţ) din secolul XVIII[149], contemporană deci cu *Capitulaţia* din 1740, şi cu atât mai puţin în tratatele de pace încheiate de-a lungul secolelor XV-XVII, perioadă de care ne ocupăm aici[150].

În schimb, în tratatele de pace încheiate cu Imperiul habsburgic şi Rusia în a doua jumătate a secolului XVIII, apare ideea perpetuităţii tratatelor încă din prima parte a textelor negociate, dispărând totodată orice referire la durata de valabilitate indicată prin număr de ani. Astfel, tratatul de pace ruso-otoman de la Küçük-Kainargi (10 iulie 1774) se dorea a fi concretizarea diplomatică a unei "păci perpetue" între Imperiul otoman şi Rusia[151]. Tratatele de pace din ultimul deceniu al secolului XVIII au fost încheiate în acelaşi spirit. În tratatul austro-otoman de la Şiştov (4 august 1791) era definit din start "actualul tratat definitiv de pace", iar cele două părţi se angajau încă din primul articol la "o pace continuă şi universală"[152]. Pentru ca în tratatul ruso – otoman de la Iaşi (9 ianuarie 1792) angajamentul reciproc să se fixeze asupra "unei păci solide şi perpetue...pe uscat şi pe mare"[153] .

Conform *şeriat*-ului, una din situaţiile în care *amân*-ul şi *'ahd*-ul îşi pierdeau valabilitatea era legată de expirarea duratei acestora acordată de suveranul musulman[154]. Din practica otomană, rezultă că *'ahdnâme*-lele urmau a-şi pierde valabilitatea fie la terminarea numărului de ani specificat în text, fie în momentul decesului unuia dintre parteneri (sultanul sau principele creştin). În aceste condiţii, reînnoirea tratatelor era o necesitate din punct de vedere juridic şi diplomatic, bineînţeles, dacă interesele celor două părţi se dovedeau a fi în concordanţă. Raporturile reale de forţe au impus adeseori o prelungire a "coexistenţei paşnice", în condiţiile în care interesele comunităţii şi statului islamic o cereau sau măcar nu erau afectate[155]. De asemenea, şi reînnoirea unui

[147] Testa, *Traités*, I, p. 210.

[148] Acesta era primul şi ultimul caz, care se poate consemna până în secolulu XIX, când în textul unei *'ahdnâme* se lua un angajament şi în numele urmaşilor sultanului emitent (Pélissié du Rausas, *Capitulations*, I, p. 23-24, 78).

[149] Cu Imperiul habsburgic, din 1718, 1739; Regatul celor două Sicilii (1740); Suedia (1737);Prusia (1761); Spania (1782);Rusia (1783).

[150] Şi totuşi atributul "perpetuu" era aplicat unor păci încheiate între creştini şi unii principi musulmani încă din secolul XV. Astfel într-un tratat dintre Veneţia şi un emir turcoman (Uzun-Hasan ?), din 1471 se afirma: "Per suo sagramento ha promesso...de preserverar perpetuamente cum noi in amicicia coniunction et union..." (Iorga, *Veneţia în Marea Neagră*, în Iorga, *Studii*, p. 236, n. 54).

[151] Petrescu, Sturdza, *Acte şi documente*, I, p. 125 ("Traité de paix perpétuelle et d'amitié"); p. 137 ("paix pérpetulle"). În tratatul de comerţ din 1783, era numită " pace eternă" (*Ibidem*, p. 165).

[152] Petrescu, Sturdza, *Acte şi documente*, I, p. 73.

[153] Petrescu, Sturdza, *Acte şi documente*, I, p. 220, 225 ("Le présent traité de paix perpétuelle).

[154] Peters, *Islam*, p. 31;Morabia, *Gihad*, p. 321.

[155] Pentru reînnoirea armistiţiilor dintre califii arabi şi împăraţii bizantini, vezi M. Hamidullah, *Nouveaux documents sur les rapports de l'Europe avec l'Orient musulman au Moyen Age*, în "Arabica", VII, 3, 1960, p. 281-298.

tratat de pace şi comerţ la schimbarea suveranilor era condiţionată de aceleaşi interese. Textele juridice au consacrat, la rându-le, această practică[156].

Reînnoirea tratatelor la urcarea pe tron a unui nou suveran nu era o practică specifică statului osman, ci era, aşa cum rezultă din analiza practicii relaţiilor internaţionale din sud-estul şi centrul Europei, o cutumă medievală. N.H.Biegman constata acest lucru în contactele Dubrovnikului cu Ungaria, Serbia sau Bosnia[157]. Iar noi putem releva aceeaşi practică în relaţiile Moldovei cu Polonia sau ale Ţării Româneşti cu Braşovul în secolul XV, când erau reînnoite tratatele (=privilegii comerciale) între cele două părţi la apariţia unor noi suverani[158]. De altfel, Ducas consemna această practică ca o cutumă a dreptului ginţilor, nu ca una specific otomană sau bizantină. În 1421, la moartea sultanului Mehmed I, erau trimişi soli în principatul de Karaman şi în Bizanţ pentru a anunţa "urcarea pe tron a lui Murad, reînnoind şi legăturile de pace, *după cum e obiceiul la sultanii şi domnii cei noi*"(subl.ns.)[159]. Dacă trecem în revistă seriile de tratate încheiate de Poartă cu statele creştine de-a lungul secolelor XV-XVII, vom observa că principiul reînnoirii tratatelor la schimbarea suveranilor a fost, în general, respectat, în condiţiile în care interesele otomane nu erau afectate de această acţiune diplomatică.

Reînnoirea tratatelor fiind deci o cutumă a dreptului medieval al ginţilor, îi vedem atât pe sultanii otomani, cât şi pe principii creştini preocupaţi de a o respecta la urcarea pe tron. Să analizăm, mai întâi, relaţiile dintre otomani şi câteva state din sud-estul Europei, care au fost, pentru o perioadă mai lungă sau mai scurtă de timp, tributare Porţii. Pentru relaţiile osmano-bizantine, informaţiile oferite de cronicarii greci din secolul XV sunt deosebit de bogate. Teoretic, ar trebui să ne aşteptăm ca la fiecare schimbare de padişahi sau basilei (luând ca punct de plecare acceptarea plăţii tributului în 1372, în vremea lui Murad I), să consemnăm câte o reînnoire a tratatelor. Într-adevăr, cronicarii bizantini reţin încheierea unor reglementări de pace la toate schimbările de sultani ce vor avea loc după 1372: în 1389 (cu Bayezid I), în 1413 (cu Mehmed I), în 1421 (cu Murad II) şi în 1451 (cu Mehmed II)[160]. Dacă avem în obiectiv apariţia unor noi basilei pe tronul din Constantinopol, observăm respectarea, în mare parte, a aceleiaşi reguli, chiar dacă reînnoirea înţelegerilor de pace era dictată de motive reale diferite (ajutor pentru obţinerea tronului, inferioritate politico-militară etc.). Deci, cronicarii bizantini – şi Ducas este unul dintre cei mai scrupuloşi în această privinţă – consemnează încheierea unor tratate în 1376 (uzurparea lui Ioan V de către Andronic IV), în 1379 (reluarea puterii de către Ioan V), în 1390 (uzurparea lui Ioan V de către Ioan VII), în 1391 (urcarea pe tron a lui Manuel II), în 1425 (Ioan VIII, rămas singur împărat) şi în 1449 (urcarea pe tron a lui Constantin XII Dragasses).

În istoria relaţiilor dintre otomani şi statele creştine din sud-estul Europei, sesizăm că aproape după fiecare schimbare de sultan sau principe nemusulman urma o perioadă

---

[156] Peters, *Islam*, p. 35.

[157] Biegman, *Ragusa*, p. 16, n. 38.

[158] Tocilescu, *534 documente*, passim; Bogdan, *Documente. Braşov*, passim.

[159] Ducas, *Istoria*, XXIII/3, p. 170.

[160] Ducas, *Istoria*, XIII/1, p. 74; XX/1, p. 132; XXIII/3, p. 170; Chalcocondil, *Expuneri istorice*, p. 54, 137, 139.

de tatonări, o succesiune rapidă de ostilităţi şi înţelegeri de pace, prin care fiecare parte urmărea o reaşezare a raporturilor de forţe, încercând să le tranşeze în favoarea sa.

Să analizăm acum un segment din lunga serie a tratatelor încheiate de otomani cu câteva puteri creştine din zona de frontieră. Ne-am oprit la cazul veneţian şi cel polonez. Din seria tratatelor osmano-veneţiene apar a fi fost reînnoite la urcarea pe tron a unor noi sultani cele din anii 1411 (Musa Çelebi), 1446 şi 1451 (Mehmed II), 1482 (Bayezid II), 1513 (Selim I), 1521 (Süleyman Kanunî), 1567 (Selim II), 1575 (Murad III), 1595 (Mehmed III) etc. Că reînnoirea tratatelor la schimbarea sultanilor era o necesitate juridică şi diplomatică, este dovedită şi de emiterea unor *'ahdnâme*-le (precum cele din 1482 şi 1575) la puţin timp după ce se pusese capăt unor conflicte armate prin încheierea unor reglementări de pace (în 1479, respectiv 1573). La fel, seria tratatelor polono-otomane încheiate după 1533 dovedeşte că reînnoirea acestora era prilejuită atât de schimbarea sultanilor (1568 – Selim II; 1577 – Murad III; 1597 – Mehmed III; 1607 – Ahmed I etc.), cât şi a regilor polonezi (1553 – Sigismund II August; 1577 – Sigismund Bathory; 1591 – Sigismund III Wassa etc.).

Discuţii şi opinii diferite a suscitat reînnoirea *Capitulaţiilor* acordate statelor occidentale. Referindu-se la Franţa, Pélissié du Rausas afirma că reînnoirea *'ahdnâme*-lelor a constituit o necesitate juridică în relaţiile acesteia cu Imperiului otoman, până în anul 1740[161]. Totuşi, în cazul acestor privilegii comerciale, observăm că nu s-a practicat o reînnoire riguroasă, nici la schimbarea sultanilor, şi cu atât mai puţin la urcarea pe tron a unor noi principi creştini. Unul din motive era sesizat de Saint-Priest. După opinia acestuia, Henric IV (1589-1610) a acţionat pentru reînnoirea *'ahdnâme*-lelor, de către Mehmed III (în 1597) şi Ahmed I (în 1604), nu pentru că privilegiile comerciale şi-ar fi pierdut valabilitatea la decesul suveranilor celor două părţi, ci pentru a respecta acest obicei existent la curtea otomană[162]. Practica reînnoirii *'ahdnâme*-lelor la schimbarea suveranilor, des întâlnită în secolele XV-XVI, va fi urmată din ce în ce mai puţin în secolele XVII-XVIII. Pe de altă parte, reînnoirea *'ahdnâme*-lelor prin care se acordau privilegii comerciale negustorilor din statele occidentale era practicată mai puţin riguros decât reînnoirea tratatelor de pace cu statele creştine din zona de frontieră. O reluare a acestei practici se observă în secolul XIX, când puterile occidentale au forţat fiecare nou sultan să confirme şi să reînnoiască privilegiile comerciale acordate de predecesorii săi.[163]

Izvoarele consemnează, cel mai adesea, ca punct de plecare pentru procedura reînnoirii, cererea principelui nemusulman, care invoca fie expirarea termenului pentru care fusese încheiat, fie apariţia unui nou suveran. În 1564, Maximilian II de Habsburg,

[161] Pélissié du Rausas, *Capitulations*, I, p. 23-4.

[162] Saint-Priest, *Mémoires*, p. 282, 290-1. După prima *Capitulaţie* veritabilă, acordată de Selim II în 1569, privilegiile comerciale vor fi reînnoite de urmaşii săi, la o distanţa mai mică sau mai mare de data întronării: în 1581, de Murad III, în 1597 de Mehmed III, în 1604 de Ahmed I. Ulterior, *'ahdnâme*-lele vor fi reînnoite doar de două ori (în 1673 de Mehmed IV;în 1740 de Mahmud I), după opinia lui Pélissié du Rausas (*Capitulaţiile*, I, p. 24). Saint-Priest şi Gavillot afirmau că reînnoirea – ce-i drept, fără adăugiri – s-a produs, şi în secolul XVII, la fiecare schimbare de sultan (Saint-Priest, *Mémoires*, p. 292; Gavillot, *Capitulations*, p. 26).

[163] Hershlag, *Introduction*, 46-7.

preluând tronul imperial, îi solicita lui Süleyman Kanunî emiterea unei noi *'ahdnâme*, de data aceasta "*pe numele său* „(subl.ns.). Cererea avea două argumente principale, pe care sultanul le nota ca atare: schimbarea suveranului din Viena ("fiind un împărat nou") şi respectarea condiţiilor păcii încheiate anterior ("menţinând şi păstrând cu hotărâre prietenia existentă"). Urma verificarea respectării "legământului lor (*'ahdları*)", care consta în trei elemente fundamentale: plata tributului ("aducându-şi haraciul"); neatacarea teritoriilor otomane, verificare făcută prin intermediul beilerbeiului de Buda ("serhaturile vilaietului amintit se află în deplină siguranţă şi în linişte"); trimiterea de soli ("solii lor se află în drum spre Pragul fericirii mele")[164]. În consecinţă, întrucât şi interesele de moment ale Porţii impuneau reînnoirea păcii încheiată trei ani mai înainte cu Ferdinand I[165], de la Constantinopol (*Kostantinîye*) era emisă o nouă *'ahdnâme*, la 15 *receb* 972/16 februarie 1565[166].

Tot atât de bine, însă, sultanii otomani puteau refuza reînnoirea şi prelungirea duratei de valabilitate, atunci când stipulaţiile din tratatul de pace anterior nu fuseseră respectate sau, pur şi simplu, când acestea nu mai corespundeau noilor interese ale Porţii. În 1630, invocând atacurile cazacilor, Murad IV respingea cererea regelui Poloniei, Sigismund III Wassa, de reînnoire a păcii, întrebându-l: "până ce nu se va proceda potrivit cerinţelor *'ahdnâme*-lelor date mai înainte şi până ce nu vor fi îndeplinite poruncile arătate în cuprinsul lor, la ce ar folosi, celor două părţi, *'ahdnâme*-le noi?" [167]. Sultanul Murad IV (1623-1640) făcea referire la *'ahdnâme*-aua emisă la 15 *Zilhicce* 1032/10 octombrie 1623[168], puţin timp după preluarea puterii, „când înalta coroană otomană şi tronul purtător de fericire al împărăţiei au fost sortite înălţimii noastre"[169].

Reînnoirea tratatelor după conflicte militare poate fi scoasă în evidenţă pentru cazul statelor creştine cu frontieră directă cu Imperiul otoman (Veneţia, Polonia, Imperiul habsburgic, Russia).

[164] Süleyman Kanunî îi comunica acest fapt principelui Transilvaniei, Ioan Sigismund Zápolya, la 14 *Safer 972* / 21 septembrie 1564, interzicându-i atacarea teritoriilor austriece (Mehmet, *Documente turc.*, I, doc. 58, p. 64).

[165] *'Ahdnâme* din 1 *Zilhicce* 969 /2 august 1562 (Text osman facsimilat, transliterat şi tradus în germană, în Schendlinger, *Die Schreiben Süleymans*, doc. 25, p. 67-74). Text latin în, Hurmuzaki-Densuşeanu, *Documente*, II/5, p. 507-513.

[166] Text osman facsimilat, transliterat şi tradus în germană, în Schendlinger, *Die Schreiben Süleymans*, doc. 32, p. 87-94. În Hurmuzaki, *Documente*, VIII, doc. CXXXIII, p. 99-100, se găsesc extrase în italiană din "nostra eccelsa capitulatione", din 15 mai 1564).

[167] Mehmet, *Documente turc.*, I, doc. 158, p. 155 (scrisoare din 1040 *muharrem evahır* /1630 august 30-septembrie 8).

[168] Original la AGAD, Akw-Tureckie, K. 71, t. 307, nr. 564; Abrahamowicz, *Katalog*, p. 252-3. Acest act, la rându-i, reprezenta reînnoirea *'ahdnâme* -lei precedente, emisă de Mustafa I la *evasıt rebi ül-ahır 1032*/12-21 februarie 1623 (AGAD, Akw-Tureckie, K. 71, t. 307, nr. 557; Abrahamowicz, *Katalog*, p. 246-9).

[169] Mehmet, *Documente turc.*, I, doc. 158, p. 155 (scrisoare din 1040 *muharrem evahır* / 1630 august 30-septembrie 8).

'Ahdnâmeler – izvoare diplomatice

Dintre izvoarele diplomatice, înțelegerile de pace și comerț dintre Poarta otomană și statele nemusulmane (în osmană, *'ahdnâme*; în terminologia diplomatică vest-europeană, *Capitulații*) s-au constituit în categoria cea mai importantă de izvoare pentru descifrarea dreptului păcii și regimului negustorilor străini în practica diplomației otomane. Un motiv esențial al folosirii din plin a acestui tip de documente de cancelarie constă în multitudinea informațiilor cu caracter istoric, diplomatic, juridic oferite despre relațiile Imperiului otoman cu statele creștine în secolele XV-XVII. Folosirea în primul rând a textelor osmane a fost un pas pe care am dorit a-l face pentru o analiză mai profundă a acestor documente.

Bineînțeles, majoritatea tratatelor încheiate de Poarta otomană cu statele europene au văzut lumina tiparului, fie după textele păstrate în limba turco-osmană (facsimilate, transcrise în caractere arabe sau transliterate în caractere latine), fie după cele emise sau traduse în limbile diplomatice ale vremii (latină, italiană, greacă, apoi franceză și engleză). Uneori s-au realizat adevărate ediții critice, care cuprind textul osman facsimilat, transcris și transliterat, însoțit de o traducere într-o limbă de circulație. Merită să amintim și să extindem, aici, o afirmație lansată în alt context de J. Wansborough[170], potrivit căreia raportul lingvistic dintre originale și traduceri este esențial în judecarea și interpretarea unor documente otomane, precum *'ahdnâme*-lele. Din păcate, traducerile făcute după originalele *'ahdnâme*-lelor – și ne referim la cele contemporane emiterii lor – nu concordă adesea nu numai în litera, dar nici în spiritul lor[171]. Dintre cauze, subliniem: folosirea neintenționată, în lipsa originalelor, a unor schițe de tratat neratificate; adaptarea intenționată la specificul cancelariilor europene a actelor unilaterale otomane și, prin urmare, transformarea lor în acte bilaterale; adaptarea terminologiei textelor osmane din secolele XV-XVII, specifică dreptului islamic al popoarelor, la cerințele modernizării atitudinii otomanilor față de nemusulmani din secolul al XIX-lea. În consecință, în funcție de utilizarea originalelor, cópiilor sau traducerilor unor *'ahdnâme*-le s-au emis adeseori opinii contrare despre caracterul juridic al acestor acte, despre dreptul otoman al păcii, despre regimul comerțului și străinilor în Imperiul otoman. În ce ne privește, deși nu am reușit să ne apropiem în totalitate de variantele osmane ale *'ahdnâme*-lelor (originale sau cópii), în aceste cazuri făcând apel la traduceri, demersul nostru se bazează, totuși, în cea mai mare parte, pe textele turco-osmane, publicate sau inedite, ale tratatelor încheiate de sultani cu principii creștini de-a lungul secolelor XV-XVII. Practic, în cazul în care am avut la dispoziție mai multe variante ale aceluiași text de *'ahdnâme*, ordinea în care le-am folosit – firească pentru cercetare și, deci, care nu necesită argumentare – a fost: original, copie, traducere. De asemenea, în procesul de adoptare a unei terminologii juridico-diplomatice, am căutat să folosim, pe cât a fost posibil, originalele sau cel puțin copiile textelor turco-osmane.

---

[170] J. Wansborough, "The Safe-Conduct in Muslim Chancery Practice", în *BSOAS*, XXXIV, 1, 1971, p. 30, n. 41 (vorbind despre traducerea salv-conductelor, el afirma că este "the crux of the matter").

[171] Astfel, traducerea *'ahdnâme*-lei din 1569 acordată Franței, făcută de interpretul regal Domenico Olivery, va fi apreciată de Saint-Priest ca fiind "departe de a fi exactă" (Saint-Priest, *Mémoires*, p. 363, n. 1).

'Ahdnâme-lele otomane sunt mai greu de găsit astăzi în original, cel mai adesea păstrându-se cópii sau traduceri ale acestora. Totuşi, pentru realizarea lucrării noastre, am reuşit să ne apropiem de cea mai lungă serie de tratate încheiate de Poarta otomană cu un stat european ale căror originale au ajuns până la noi. Este vorba de tratatele osmano-polone din perioada 1489-1699. Cu foarte puţine excepţii, aceste documente se găsesc în original la Arhiva Centrală de Acte Vechi din Varşovia[172], *'ahdnâme*-lele emise în limba turco-osmană nebucurându-se încă de ediţii critice, care presupun publicarea lor în facsimil, transliterare şi traducere[173]. Dintre tratatele austro-otomane, trei originale de *'ahdnâme* din secolul XVI (1559, 1562, 1565) au devenit accesibile prin publicarea lor recentă după textele aflate în arhivele vieneze[174].

Serii de *'ahdnâme*-le acordate de sultanii otomani principilor europeni începând, în special, cu secolul XVII se păstrează în "Arhiva Otomană a Preşedinţiei Consiliului de Miniştri" (*Başbakanlık Osmanlı Arşivi*) din Istanbul, în colecţia de 111 "Condici ale Statelor Străine" (*Düvel-i Ecnebiye Defterleri* sau *Ecnebi Devletler Defterleri)*[175]. Aceste condici erau alcătuite în *Divân-i Hümayun Amedî Kalemi*, cancelarie a Divanului Imperial care se ocupa de relaţiile cu alte state, inclusiv corespondenţa sosită[176] la curtea otomană. Colecţia cuprinde printre altele: "Condica tratatelor cu Polonia" (*Lehistan Ahidnâmesi Defteri)* din perioada 1016-1173/1607-1759; "Condica tratatelor cu Imperiul habsburgic" (*Nemçelü Ahid Defteri*) din perioada 975-1210/1567-1795, singura serie cu *'ahidnâme*-le şi din secolul XVI; "Condica tratatelor cu Veneţia" (*Venedik Ahidnâme Defteri)* din perioada 1081-1211/ 1670-1796 etc. Cópii de *'ahdname*-le sunt de găsit şi în cele 17 "Condici de scrisori imperiale" (*Nâme-i Hümayun Defterleri*), dar nu înregistrate compact, şi, din păcate, numai începând cu tratatele încheiate la sfârşitul secolului al XVII-lea[177].

Cópii de *'ahdnâme*-le au fost înglobate, de asemenea, în antologii generale de documente osmane de cancelarie (cunoscute în literatura otomană sub titlul de *Münşe'at Mecmu'ası* = "Colecţie de acte / Colecţie epistolară")[178] sau în culegeri speciale care cuprindeau numai tratate încheiate de Înalta Poartă cu principii creştini.

[172] *Archiwum Glowne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD)*, fond *Archiwum Korone Warszawskie (AKW), Tureckie.* Multe din aceste texte se găsesc sub formă de microfilme la DANIC, Bucureşti, Microfilme Polonia, r. 1. Una din excepţiile notabile este *'ahdnâme* din 1607. Recent ele au fost publicate în ediţie critică de Dariusz Kolodziejczyk, *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th Century).* An Annotated Edition of *'Ahdnames* and Other Documents, Brill, Leiden-Boston-Köln, 1999.

[173] Pentru câteva din primele tratate osmano-polone există asemenea ediţii critice (*Monumenta Medii Aevi Historica..., Tomus X: Acta Alexandri Regis Poloniae, Magni Ducis Lithuanie (1501-1506),* w Krakowie, 1927, no. 117, p. 168-170 (Tratatul din 1502); *Acta Tomiciana. XV. 1533*, Wroclaw, 1957, no. 44, p. 63-68 (Texte în poloneză, latină şi italiană ale tratatului din 1533).

[174] A. C. Schaendlinger, *Die Schreiben Süleymans des Prächtingen an Karl V., Ferdinand I, und Maximilian II*, Wien, 1983, doc. 23, 25, 32.

[175] O listă completă a acestor condici, în *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi (Ghidul Arhivei Preşedenţiei Consiliului de Miniştri)*, Ankara, 1992, p. 142-147.

[176] *âmed* (cuvânt persan) = "sosit" (semn oficial folosit în registrele oficiale pentru a marca sosirea unor documente); *âmedçi* = primitorul general al corepondenţei provinciale adresate marelui vizir (*BOA Rehberi*, p. 142).

[177] O listă a acestor condici, care cuprind documente din perioada 1111-1336/1699-1918, în *BOA. Rehberi*, p. 95-96.

[178] *Münşî* = secretar, autorul unor mostre de stil pentru cancelaria otomană.

„Colecțiile de acte" (*münşe'at)*, mai ales cele inedite, sunt destul de greu de utilizat de către istorici, neavând criterii stricte de organizare a materialului documentar (fie ele tematice sau cronologice). Deşi documentele incluse în aceste manuscrise trebuiesc utilizate cu prudență datorită caracterului neoficial al acestor lucrări, totuşi majoritatea acestora pot fi considerate ca autentice, întrucât ele erau destinate a folosi drept model dregătorilor Porții. Pentru a ne convinge noi înşine de aceasta, am confruntat textele de *'ahdnâme* -le acordate Poloniei din antologia lui Feridun (despre care vom vorbi imediat) cu textele originale din arhive. Concluzia: nu apare nici o diferență de conținut, singurele deosebiri fiind de ordin gramatical şi, în puține cazuri, terminologic (accentuate, în cazul invocat, de publicarea acestei "antologii" conform rigorilor secolului XIX). Că acest gen de scriere este foarte important pentru cercetarea din perspectivă juridică a relațiilor externe ale Imperiului otoman, o dovedeşte şi faptul că piese documentare de bază pentru istoria raporturilor româno-osmane, precum *'ahdnâme*-aua din 1480-1481, *berât-ı hümayun*-ul din 1577 şi cel din 1620, se găsesc în manuscrise *münşe'at*.

Cea mai cunoscută realizare de tipul *münşe'at* aparține lui Ahmed Feridun Bey Nişanci (m.991/1583) şi a fost prezentată de acesta proaspătului sultan Murad III, la 9 *şevval 982/* 22 ianuarie 1575[179]. Intitulată *Münşe'at es-Selâtin* ("Corespondența sultanilor"), această antologie masivă conținea la origine – după mărturia cronicarului Mustafa Selaniki – circa 1880 de acte oficiale (în arabă, persană şi turco-osmană) emise de cancelaria otomană (*'ahdnâme, fethnâme, berât, fermân, hüküm* etc.) şi era structurată pe 11 secțiuni ce corespundeau celor 11 sultani care l-au precedat pe Murad III (de la Osman I până la Selim II). Nici unul dintre manuscrisele ajunse până la noi nu atinge dimensiunile acreditate de Mustafa Selaniki. Există două tipărituri din secolul XIX care au pe foaia de titlu numele lui Ahmed Feridun Bey şi denumirea *Mecmu'a-ı Münşe'at es-Selâtin* ("Colecție de scrisori ale sultanilor")[180], dar specialiştii (printre ei, K.Holter) au demonstrat deja că puține pagini din aceste volume provin din antologia originală din secolul XVI, aproape trei sute de documente reproducând o culegere târzie, de secol XVIII. Aşa se şi explică existența unor *'ahdnâme*-le – pe care le-am folosit din plin, dar cu precauție – posterioare anului 1574, respectiv cele emise pentru ratificarea unor înțelegeri de pace cu Polonia (între 1577-1667), Imperiul habsburgic (1606), Franța (1604), Anglia (1601) etc.

O atenție specială trebuie acordată – pentru rolul lor în evoluția dreptului osman al ginților şi depistarea influențelor europene asupra acestuia – acelor culegeri care adună laolaltă *numai* tratate de pace şi comerț (*'ahdnâme*) încheiate de Poarta otomană

[179] Ahmed Feridun a îndeplinit succesiv principalele funcții care serveau diplomația otomană, de la simplu *divan kâtibi* la *re' is ül -kuttab* (*re' is efendi* = şef de cancelarie), din 978/1570. Va deveni *nişanci* în 981/1573 (Danişmend, *OTKronolojisi*, Cilt 2, p. 455-6).

[180] A. Feridun Bey, *Mecmu'a-ı Münşe'at es-Selâtin*, I-II, Istanbul, 1264-1265 / 1848-9 (conține 735 de documente) şi Istanbul, 1274-5/1858 (cu 840 de documente, din care 282 de documente de la sfârşitul secolului XVI şi din secolele XVII-XVIII fac parte dintr-o altă scriere de tip *Münşe'at*). Câteva date suplimentare la J. H. Mordtmann -V. L. Ménage, art. *Feridun Beg*, în EI-2, vol. II, 1977, p. 901-2; A. Antalffy, *Münşa'at al-Salatin al lui Rukhsanzade Ahmed Feridun, Et-Tevkii (pomenit şi sub numele de Ahmed Feridun Bei Nişangi), ca izvor pentru istoria românilor*, în "Buletinul Comisiei Istorice a României", XIII, 1 934, p. 4-23.

cu alte state. În Europa începuse deja din secolul XVIII să fie alcătuite antologii care aveau ambiția să cuprindă "toate" tratatele de pace încheiate până la publicarea respectivei lucrări[181]. Secolul XIX a fost marcat de implicarea într-o măsură şi mai mare a Europei occidentale în "chestiunea orientală" şi de disputa iscată în jurul "Capitulațiilor". Antologiile de tratate axate numai pe relațiile Imperiului otoman cu statele europene au devenit o necesitate. Unele vor fi publicate în Occident (în special Londra şi Paris), altele la Istanbul, unele în limbi de circulație (engleză, franceză), altele în limba turco-osmană. Să subliniem, însă, că aceste antologii, chiar şi mare parte din cele tipărite în limba turco-osmană, nu au fost realizate după originale sau măcar copii osmane de *'ahdnâme*-le, ci, paradoxal, după traduceri în franceză sau engleză, contemporane sau nu emiterii lor oficiale. În ordinea impusă de anii de apariție, cele mai importante culegeri de tratate de acest fel sunt: *Treaties between Turkey and foreign Powers.1535-1855*[182]; I.de Testa, *Recueil des traités de la Porte Ottomane avec les puissances étrangères*[183]; Grégoire Aristarchi Bey, *Législation ottomane ou recueil des lois, règlements, ordonnances, traités, capitulations et autre documents officiels de l'Empire Ottomane*[184]; *Mu'ahedat Mecmua'sı (Culegere de tratate)*[185]; Gabriel Noradounghian, *Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman*[186]; *Kapitulasyonlar. Tarihî, menşei, asılları (Capitulațiile. Istorie, origine, izvoare)*[187]. Încercări – mai mult sau mai puțin reuşite – de a realiza culegeri de tratate încheiate de Înalta Poartă cu statele europene s-au mai făcut şi încă se mai fac[188]. Din păcate, autorii lor nu fac apel, în primul rând, la originale de *'ahdnâme*-le sau măcar la copiile în osmană ajunse până la noi şi putem spune că o mare ediție critică a reglementărilor de pace şi comerț ale Imperiului otoman aşteaptă încă nişte cercetători temerari. Trebuie spus că am apelat la textele incluse în antologiile amintite mai sus – evident, cele la care am avut acces – numai în cazurile limită, în care nu am dispus de textele osmane ale *'ahdnâme*-lelor (originale sau cópii, inedite sau publicate). Şi aceasta pentru că există unele diferențe de terminologie (aspect extrem de important pentru comentariile juridice), diferențe rezultate fie în urma traducerii în limbile de circulație, diplomatice

---

[181] Amintim aici: J. du Mont, *Corps universel diplomatique de droit des gens ...*, vol. I-VIII, Amsterdam, 1726-1732 şi *Suppliment*, vol. I-II, Amsterdam, 1739; Comte d'Hauterive et Baron F. de Cussy, *Recueil des traités de commerce...*, vol. I-II, Paris, 1834-1844; *Hertslet's Commercial Treaties*, 31 vols., London, 1820-1925.

[182] (Foreign Office), London, 1855.

[183] Vol. I-VIII, Paris, 1864-1896; vol. IX-X, par A. de Testa et L. de Testa, Paris, 1898-1901.

[184] Vol. I-VII, Publiée par Demétrius Nicolaides, Constantinople, 1873-1888.

[185] Cilt I-V, Istanbul, 1294-1298/1877-1881.

[186] Vol. I-IV, Paris, 1897-1903: In detaliu: vol. I (1300-1789), Paris, 1897;vol. II (1789-1856), Paris, 1900; vol. III (1856-1878), Paris, 1902; vol. IV (1878-1902), Paris, 1903.

[187] Der-Sa'adet, Istanbul, 1330/1911-1912. Cuprinde şi traducerea în limba turco-osmană a textelor principalelor "Capitulații" acordate Franței în secolele XVI-XVIII, traducere efectuată de Macar Iskender şi Ali Reşad după textele în franceză ale acestor acte (!?).

[188] Reşat Ekrem, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar (1300-1920) ve Lozan Muahedesi (24 Temmuz 1923) (Tratatele otomane şi Capitulațiile (1300-1920) şi Tratatul de la Laussane (24 iulie 1923)*, Istanbul, 1934; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuk ve Siyası Tarih Metinleri. Cilt I: Osmanlı Imparatorlugu Andlaşmaları (Texte de drept internațional şi de istorie politică. Vol. I:Tratatele Imperiului otoman)*, Ankara, 1953; Necdet Kurdakul, *Osmanlı Devletin'de Ticaret Andlaşmaları ve Kapitülasyonlar (Tratatele de comerț cu statul otoman şi Capitulațiile)*, Istanbul, 1981.

sau nu, ale Europei, fie în urma traducerii în limba turcă modernă, fie chiar şi în urma adaptării textelor osmane din secolele XV-XVII la terminologia[189] turco-osmană din secolul XIX şi începutul secolului XX.

Am avut în vedere, însă, acele culegeri de tratate realizate în Imperiul otoman de-a lungul secolelor XVII-XVIII, care sunt păstrate sub formă de manuscrise şi care – din păcate – au fost şi sunt ignorate de turcologi. Aceste antologii – şi vom numi doar acele lucrări la care am putut avea acces – conţin *'ahdnâme*-le acordate fie unui singur stat, fie mai multor state europene[190], de-a lungul unei anumite perioade de timp sau într-un moment istoric dat. Un manuscris interesant, care se apropie în spirit de categoria invocată mai sus, dar care este ancorat mult mai puternic în realitatea politico-diplomatică din a doua jumătate a secolului XVII, mai ales după asediul Vienei (1683), se găseşte la Arhiva Muzeului Palatului Topkapı din Istanbul[191]. El cuprinde nouă texte de *'ahdnâme*-le fixate în timpul negocierilor (sing.*mukâleme*; pl. *mukâlemât*) dintre Înalta Poartă şi opt state europene: Franţa (*Françe*), Anglia (*Ingiltere*), Olanda (*Nederlanda*), Imperiul habsburgic (*Roma Imparotoru*)[192], Rusia (*Mosku*)[193], Veneţia (*Venedik*), Raguza (*Dubrovnik)*, Polonia (*Leh kıralı)*[194].

În continuare vom trece în revistă principalele *'ahdnâme*-le ale căror texte s-au păstrat până astăzi (în original sau copie, în osmană sau alte limbi ale vremii) şi la care – într-un fel sau altul – am putut avea acces, acum grupându-le, însă, după criteriul statelor cu care Înalta Poartă a încheiat tratate de pace şi comerţ în secolele XV-XVII.

Genova a fost unul din primele state vest-europene care a beneficiat de privilegii comerciale în teritoriile otomane consfinţite prin tratate de pace şi comerţ. Textul din 1387, primul astfel de tratat ajuns până la noi, a fost publicat de N. Iorga[195] şi foarte recent, într-o ediţie critică comentată, de Kate Fleet[196].

A urmat **Veneţia**. Din seria tratatelor veneto-otomane din prima jumătate a secolului XV, câteva exemplare (mai precis, cele încheiate în anii 1419, 1430, 1446, 1451) sunt accesibile, în primul rând, în *Diplomatarium Veneto – Levantinum,* volum de documente alcătuit încă din secolul trecut de George Martin Thomas[197]. Unele dintre acestea, la care adăugăm tratatul din 1454, s-au bucurat şi de alte editări, ba chiar de

---

[189] Spre exemplu, în unele texte de *'ahdnâme* -le din colecţia lui A. Feridun publicată în secolul XIX, termenul *kâfir* = infidel, necredincios (care apare în textele osmane originale din secolele XVI-XVII) este înlocuit cu *hıristiyân* =creştin.

[190] De exemplu: *1567-1796 Osmanlı devleti ile Nemçe ve sair devletler arasında akd olunan bazî muahedeler* (Unele tratate încheiate de statul otoman cu Imperiul habsburgic şi alte state. 1567-1796), mss. la Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet, K. 4 şi, parţial, la DANIC, Bucureşti, Microfilme Turcia, r. 53, c. 894-1004.

[191] TKSMA, Istanbul, Defter 7018 (microfilm la *Magyar Országos Levéltár /Hungarian National Archives*, Budapesta, mf. Turcia, r. 10131).

[192] Pentru Imperiul habsburgic, *Roma Imparatorluğu* era una din denumirile folosite de otomani.

[193] În documentele osmane, mai des apare *Moskof* pentru Rusia.

[194] Pentru Polonia, *Leh vilâyeti* sau *Lehistân.*

[195] N. Iorga, *Privilegiul,* p. 14-16.

[196] K. Fleet, "The Treaty of 1387 between Murad I and the Genoese", în *BSOAS,* vol. LVI, 1, 1993, p. 13- 33.

[197] G. M. Thomas, *Diplomatarium Veneto-Levantinum sive Acta et Diplomata Res Veneta Graecas Atque Levantis*, II, a. 1351-1454, New-York, 1965 (prima ediţie, Veneţia, 1880-1889), doc. 172, 198, 209.

analize speciale[198]. Începând cu tratatul din 1482, putem beneficia de textele în limba turco-osmană ale majorităţii *'ahdnâme* -lelor emise de sultani pentru Veneţia, întrucât acestea au fost publicate în mai multe rânduri, de regulă textul osman (transcris sau transliterat), însoţit uneori şi de traducere. Este vorba, deci, de *'ahdnâme* -lele din anii: 1482 (de Aldo Gallotta şi Tayyib Gökbilgin)[199]; 1503 (de Mahmut H.Şakiroglu)[200]; 1513 şi 1517 (de T.Gökbilgin)[201]; 1521 (de T.Gökbilgin şi M.H.Şakiroglu)[202]; 1540 (care s-a bucurat, pe drept, de o atenţie deosebită din partea specialiştilor, precum Luigi Bonelli, W.Lehman, Alessio Bombacci, T. Gökbilgin)[203]; 1595 (de M. Belin)[204]. Dintre tratatele osmano-veneţiene din secolul XVII, amintim cele două extreme, din 1618[205], respectiv 1701[206], dar seria textelor osmane de *'ahdnâme*-le care începe în 1670 şi se încheie în 1796 este de găsit la *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*, în două "Condici ale tratatelor cu Veneţia" (*Venedik Ahidnâme Defteri*) din perioada 1081-1211/ 1670-1796, respectiv 1131-1189/1718-1775[207] .

---

[198] Despre tratatul din 1446, vezi F. Babinger, F. Dölger, *Mehmed's II frühester Staatsvertrag (1446)*, în OCP, XV, 1949, p. 225-258; Alessio Bombaci, *Due clausole del trattato in greco fra Maometto II e Venezia del 1446*, în BZ, 43, 1950, p. 267-271. Textele tratatului din 1454 (în trei exemplare) se găsesc în Arhiva de Stat din Veneţia, inventarul Giacomazzi (M. Şakiroglu, *Venedik Devlet Arşivin'de bulunan Istanbul Balyosu Arşivi üzerinde bir araştırma /O cercetare asupra Arhivei Baylilor de la Istanbul care se află în Arhiva de Stat din Veneţia*, în *Studia Turcologica Memoriae Alexii Bombaci Dicata,* Napoli, 1982, p. 471). O variantă în limba italiană, în S. Romanin, *Storia documentata di Venezia*, t. IV, Venise, 1856, p. 534-6, iar o traducere în engleză, în Hershlag, *Introduction*, p. 294-6.

[199] A. Gallotta, *Il trattato turco-veneto del 12 genario 1482*, în *Studia Turcologica*, p. 219-235; T. Gökbilgin, *Belgeler II*, p. 39-42.

[200] M. H. Şakiroglu, *1503 tarihli Türk-Venedik Andlaşması (Tratatul turco-veneţian din 1503*), în *VIII. Türk Tarih Kongresi*, III. Cilt'ten ayrıbasım, TTK. Basimevi, Ankara, 1983, p. 1559-1569.

[201] T. Gökbilgin, *Belgeler II*, p. 47-50 şi 50-54.

[202] T. Gögbilgin, *Belgeler II*, p. 42-46; M. H. Şakiroglu, *1521 tarihli Osmanlı-Venedik andlaşmasının aslı metni (Textul original al tratatului osmano-veneţian din 1521*), în TED, 12, 1981-1982, p. 387-403.

[203] L. Bonelli, *Il trattato turco-veneto del 1540*, în *Centenario della nascita di Michele Amasi*, Palermo, 1910; W. Lehman, *Der Friedensvertrag zwischen Venedig und der Türkei von 2 Oktober 1540*, Bonner Orientalischen Studien 16, Stuttgart, 1936;A. Bombacci, ŢAncora sul trattato turco-veneto del 2 ottobre 1540", in *Rivista degli Studi Orientali*, XX, 1942, p. 373-381;T. Gökbilgin, *Belgeler I*, p. 121-8.

[204] M. Belin, "Relations diplomatiques de la République de Venise avec la Turquie (fragment)", in *JA*, Septième série, tome VIII, 1876, p. 381-423.

[205] Feridun, *Münşe'at*, II, p. 390-5 (*Venedik Doju tarafına isdar buyurulan 'ahdnâme-i hümayunun suretidir* = este copia cărţii imperiale de legământ poruncită să fie emisă pentru dogele Veneţiei)

[206] *BOA, Amedi Kalemi Odasî, Kâmil Kepeci tasnifi*, no. 53, p. 24-30 (*Venedik Cumhuriyetine virilen ahdnâme ve sulh temessükin suretidir* = copia cărţii imperiale de legământ şi dovada de pace care au fost date Republicii veneţiene) . Text italian, în Hurmuzaki, *Documente,* IX/1, doc. DXXIII, p. 367-380.

[207] *BOA, DED*, 16/4, 199 p., respectiv, 391 p. O ediţie a tratatelor veneto-otomane a publicat pe internet Hans Theunissen, *Ottoman-Venetian Diplomatics: The 'Ahdnames, The Historical Background and the Development of a Category of Political-Commercial Instruments together with an Annotated Edition of a Corpus of Relevant Documents*, Dissertation University of Utrecht, 1991 (*Electronic Journal of Oriental Studies*, I, 1998, no 2, p. 1-698).

Din seria tratatelor încheiate între Poartă şi **Ungaria** în secolul XV şi la începutul secolului XVI, am avut la dispoziţie – în original sau copie în limba turco-osmană sau în limba latină – *'ahdnâme*-lele din anii 1451[208],1483[209], 1488[210] şi 1503[211].

Seria tratatelor osmano-polone din perioada 1489-1699, ale căror originale, după cum am precizat mai sus, se găsesc aproape în totalitate la Arhiva Centrală de Acte Vechi din Varşovia, au fost catalogate încă din 1956 de Z.Abrahamowicz[212], iar mai târziu, parţial, de M.Guboglu[213]. Există, de asemenea, variante în limba poloneză, italiană sau latină ale unor tratate osmano-polone[214], traduceri în limba franceză[215] sau chiar pasaje referitoare la relaţiile polono-moldo-otomane publicate în limba română[216]. Tratatele încheiate de Poartă cu **Polonia** erau păstrate, bineînţeles, şi în cancelaria Divanului Imperial, ce-i drept sub formă de copii. Din secolul XVII, mai precis începând cu *'ahdnâme* din 1607[217], aceste texte au fost grupate într-o "Condică a tratatelor cu Polonia" (*Lehistan Ahidnâmesi Defteri)*, care cuprinde documente din

---

[208] Cea mai bună ediţie, în *DRH*, D, I, doc. 305. Dar şi în Iorga, *Privilegiul*, p. 20-23;idem, *Acte şi fragmente*, III, p. 23-27.

[209] Copie în osmană în *TKSMA*, Istanbul, no. 5861, microfilm la DANIC, Bucureşti, mf. Turcia, r. 4, c. 312.

[210] G. Hazai, *Urkunde des Friedensvertrages zwishen König Matthias, und dem türkischen Sultan 1488*, in *Beiträge zur Sprachwissenschaft Volkskunde und Literaturforschung (Steinitz-Festschrift*), Berlin, 1965, p. 141-5. Vezi şi, idem, *Eine Urkunde der ungarisch-türkischen Friedensverhandlungen in der Zeit von Matthias Corvinus und Bâyezîd II*, in RO, XXXVIII, 1976, p. 155-160; idem, *XV. yüzyıl sonlarında Macar-Türk diplomatik ilişkileri üzerine (Despre relaţiile diplomatice ungaro-turceşti la sfârşitul secolului XV*), in *VII. Türk Tarih Kongresi, Ankara:25-29 Eylül 1970, Kongreye sunulan bildiriler*, II. cilt, Ankara, 1973, p. 596-601.

[211] Originalul s-a păstrat la TKSMA, Istanbul, E. no. 7675 (DANIC, Bucureşti, Microfilme Turcia, r. 1, c. 1-9). Facsimilul acestei *'ahdnâme* a fost publicat de T. Gökbilgin, *Korvin Mathias (Máttyás)' ın Bayezid II. e mektupları tercümeleri ve1503 Osmanlı- Macar muahedesinin Türkçe metni / La traduction des lettres de Korvin Mathias `a Bayezid II et le texte turc du traité hungaro-turc de 1503 (909*), in "Belleten", XXII, 87, 1958, p. 369-390, facsimil. Text în limba latină, în Hammer, *Empire Ottoman*, IV, p. 393-400 şi în Hurmuzaki, *Documente*, II-1, doc. XXIV, p. 20-23.

[212] Z. Abrahamowicz, *Katalog Dokumentow Tureckich...(Catalogue des documents turcs. Documents concernant la Pologne et les Pays Voisins de 1455 a1672*), Warszawa, 1959, passim.

[213] M. Guboglu, *Catalogul documentelor turceşti. Vol. II (1455-1829)*, Bucureşti, 1965, passim.

[214] *Monumenta Medii Aevi Historica..., Tomus X: Acta Alexandri Regis Poloniae, Magni Ducis Lithuanie (1501-1506)*, w Krakowie, 1927, no. 117, p. 168-170 (Tratatul din 1502); *Acta Tomiciana. XV. 1533*, Wroclaw, 1957, no. 44, p. 63-68 (Texte în poloneză, latină şi italiană ale tratatului din 1533); Hurmuzaki-I. Bogdan, *Documente*, Supl. II, Vol. I: 1510-1600, Bucuresci, 1893, doc. XCIX, p. 202-204 (tratatul din 1554); Hurmuzaki-I. Bogdan, *Documente*, Supl. II, Vol. I:1510-1600, Bucuresci, 1893 doc. CXXX, p. 252-254 (numit "tratat de alianţă" din 30 aprilie 1565 - text latin); Hurmuzaki, *Documente*, Vol. III:1576-1599, Bucuresci, 1880, doc. CXLIX, p. 160-162 (text latin din 15 ianuarie 1592).

[215] Czartoryski, IV, 859, p. 41-42, 43-44 (*Articles des Traités de la Pologne avec la Porte Ottomane concernant le Commerce, nommément du Traité de Zurawno et, respectif, de celui de Carlowitz*).

[216] I. Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1979, p. 86-87 (1553); ibidem, *Secolul al XVII-lea*, Bucureşti, 1983, p. 50-51 (1607); Mehmet, *Documente turc.*, I, p. 45 (1554), p. 127-128 (1577), p. 136-137 (1591), p. 142-143 (1598).

[217] Text osman în Feridun, *Münşe'at*, II, 414-417. Traducere în franceză în J. de Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman depuis son origine jusqu'a nos jours, tome huitième, 1600-1623*, traduit de l'Allemand par J. J. Hellert, Paris, 1837, p. 407-415.

perioada 1016-1173/1607-1759[218]. Cópii în osmană ale tratatelor din 1525 și 1553 păstrate în Arhiva de Stat din Veneția au fost publicate de T.Gökbilgin[219], iar textele osmane ale *'ahdnâme* -lelor din 1577, 1607, 1621, 1640 și 1667, reproducând originalele cu mici modificări de terminologie, au fost incluse în *Münșe'at es-Selatin* de Feridun Bey, sub forma publicată în 1265 /1848-49[220].

Textele tratatelor încheiate între Înalta Poartă și **Imperiul habsburgic** sunt, în general, cunoscute. Textul osman al *'ahdnâme*-lei din 1547 ne stă la dispoziție în antologia lui A.Feridun Bey[221], iar o traducere în limba germană, într-un studiu consacrat special acestui tratat[222]. *'Ahdnâme*-lele din 1559, 1562 și 1565 au fost publicate în ediție critică (facsimil, transliterare, traducere în germană), chiar după originalele aflate în arhivele vieneze[223], dar avem acces și la variante în latină sau italiană ale acestora[224]. Începând cu tratatul din anul 975/1568, cópiile *'ahdnâme*-lelor au fost grupate mai târziu în cancelaria Divanului Imperial, în "Condica legămintelor austriece" (*Nemçelü Ahid Defteri*)[225]. Putem ajunge la textele osmane, eventual la variantele în limba latină sau germană, și pe alte căi, unele tratate osmano-austriece făcând obiectul unei culegeri de *'ahdnâme*-le din secolul XVIII rămasă în manuscris[226], dar fiind incluse și în antologia lui Feridun Bey, în forma publicată în secolul XIX. În aceste condiții, continuând lista, am avut acces la *'ahdnâme* -lele din anii 975/1568[227] și 984/1576[228], la importantul tratat de la Zsitvatorok din 1015/1606[229], la tratatele de pace

[218] *BOA, DED*, no. 55/1, 50 p.

[219] Gökbilgin, *Belgeler I*, p. 128-132.

[220] Feridun, *Münșe'at*, II, p. 414-417 (1607),

[221] Feridun, *Münșe'at*, II, p. 341-342 (*Roma imparatoru tarafına isdar buyurulan 'ahdnâme-i hümayun sureti* = Copia cărții imperiale de legământ poruncită a fi emisă pentru împăratul Romei).

[222] E. D. Petritsch, *Der Habsburgisch - Osmanische Friedensvertrag des Jahres 1547*, în "Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs" (Vienna), 38, 1985, p. 49-80.

[223] A. C. Schaendlinger, *Die Schreiben Süleymans des Prächtingen au Karl V., Ferdinand I, und Maximilian II*, Wien, 1983, doc. 23, 25, 32.

[224] Tratatul din 1559, în Hurmuzaki, *Documente*, II-1, doc. CCCXLII, p. 365-7, dar și în Hammer, *Empire Ottoman*, VI, p. 114-117 (probabil o variantă propusă de Ferdinand I, dar respinsă de Süleyman Kanunî); tratatul din 1562, în Hurmuzaki, *Documente*, II-5, doc. CCXXXI, p. 507-513;extrase în italiană din "nostra eccelsa capitulatione" din 1565, în Hurmuzaki, *Documente* VIII, doc. CXXXIII, p. 99-100.

[225] BOA, DED, 57/1, 315 p. (care cuprinde documente din perioada 975-1210/1567-1795).

[226] *1567-1796 Osmanlı devleti ile Nemçe ve sair devletler arasında akd olunan bazı muahedeler* (*Unele tratate încheiate de statul otoman cu Imperiul habsburgic și alte state. 1567-1796*), mss. la Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet, K. 4 și, parțial, la DANIC, București, Microfilme Turcia, r. 53, c. 894-1004.

[227] BOA, DED, 57/1, p. 1-3; DANIC, București, Microfilme Turcia, r. 53, c. 896-7 (*dokuz yüz yetmiș beș semesinde merhum sultan Selim Han zamanînda Nemçe çesarîna virilen 'ahdnâme-i hümayun* = Cartea imperială de legământ dată Împăratului Austriei în vremea decedatului Sultan Selim Han în anul 975); Feridun, *Münșe'at*, II, p. 324-328.

[228] BOA, DED, 57/1, p. 2-5; DANIC, București, mf. Turcia, r. 53, c. 897-898; Hurmuzaki, *Documente*, III/1, doc. I, p. 1-4 (în germană).

[229] BOA, DED, 57/1, p. 5-7; DANIC, București, mf. Turcia, r. 53, c. 898-9; Feridun, *Münșe'at*, II, p. 346-350. O variantă a textului osman din Arhiva Esterhazy a fost publicată de L. Fekete, *Turkische Schriften aus des Palatins Nikolaus Esterhazy*, Budapest, 1932, p. 3-14. Despre încheierea acestui tratat, vezi Karl Nehring, *Adam Freiherrn zu Herbersteins Gesandtschaftsreise nach Konstantinopel. Ein Beitrag zum Frieden von Zsitvatorok (1606)*, München, 1983.

şi comerţ din 1024 / 1615[230], 1037/1627[231], 1075/1664 (de la Vasvár)[232] şi, în sfârşit, la decisivul – pentru evoluţia Europei centrale şi de sud-est în secolul XVIII – tratat de la Karlowitz din anul 1110/1699[233].

La fel de relevante pentru analiza noastră, în special pentru regimul negustorilor străini în Imperiul otoman, s-au deovedit a fi *'ahdnâme*-lele acordate de sultani statelor occidentale (şi ne-am oprit la cei mai importanţi beneficiari din secolele XVI-XVII, respectiv la Franţa, Anglia şi Olanda), texte care cuprindeau mai ales privilegii comerciale, dar, în viziune islamică, reprezentau şi o modalitate de încheiere a păcii cu statele nemusulmane. Deşi am avut la dispoziţie traducerile în franceză sau engleză contemporane sau nu emiterii lor din cancelaria Divanului Imperial (*Divan-ı hümayun*), traduceri incluse în antologiile de tratate amintite mai sus (G. Noradounghian, I. de Testa, Saint-Priest etc.), pentru a ne îndeplini obiectivele demersului nostru am căutat să ne apropiem – pe măsura posibilului – de textele osmane ale acestor tratate de pace şi comerţ. Seria de *'ahdnâme*-le acordate **Franţei** folosită pentru analiza noastre include textele din 1569[234], 1581[235], 1597[236], 1604[237] şi 1673[238], la care vom adăuga – pentru

[230] BOA, DED, 57/1, p. 7-10; DANIC, Bucureşti, mf. Turcia, r. 53, c. 899-904 (*merhum sultan Ahmed Han zamanînda bin yirgmi dört senesinde...*= din anul 1024, în vremea decedatului sultan Ahmed Han); Feridun, *Münşe'at*, II, p. 321-4; Fekete, *Esterhazy*, doc. 2, p. 7-14;Noradounghian, *Actes*, I, p. 113-8.

[231] BOA, DED, 57/1, p. 10-14. Este greşit atribuită lui Ahmed I;de fapt aparţine lui Murad IV (1623-1640) (*merhum sultan Ahmed han zamanında bin otuz yedi senesinde taraf-ı hümayundan Nemçe çasarına virilen 'ahdnâme-i hümayundur*; Feridun, *Münşe'at*, II, p. 330-334. Mai există un text de *'ahdnâme* din anul 1625 (text osman, latin şi maghiar în Gévay Antal, *Az 1625 - diki Május 26 - dikán költ Gyarmati Békékötés, Czikkelyei, Deákúl, Magyarúl és Törökül*, Bécsben, 1837).

[232] BOA, DED, 571, p. 17-19; DANIC, Bucureşti, mf. Turcia, r. 53, c. 905-909 (*bin yetmiş beş senesinde tecdid ahd olundugda taraf-ı hümayunun Nemçe çesarına virilen 'ahdnâmedir* = este carte de legământ dată împăratului Austriei din partea imperială când s-a reînnoit legământul în anul 1075)

[233] BOA, DED, 57/1, p. 21-27; *BOA, Amedi Kalemi Odası (Kamil Kepeci tasnifi)*, 53, p. 2-16: pe coperta condicii scrie *Amedi odası defterlerinden Nemçe çasarına virilen 'ahdnâme-i hümayun kayıtı. Tarihi 1110 = Înregistrarea din condicile cancelariei Amedi a cărţii imperiale de legământ dată împăratului Imperiul habsburgic, Data 1110)*. O altă copie, în mss. 3514 de la Biblioteca Universităţii din Istanbul, care reproduce şi negocierile care au avur loc pentru încheierea acestui tratat de pace: *1110 târihindeki sulhnâmesi...= tratatul de pace din 1110...* (şi la DANIC, mf. Turcia, r. 1, c. 30-429).

[234] BN, DO, Turc 130, f. 2r-8r: *Sultan Selim 'ahdnamesidir*; *Traité entre le sultan et G. S. Sélim II et Charles IX, roi des Français, par l'entremise de Claude Du Bourg, ambassadeur pour le roi au Levant. Octobre 1569; Articles de la capitulation en faveur de roi Charles IX à ses sujets, par le grand turc sultan Sélim II, fils du sultan Soliman s. d.* (AMAE, Mémoires et Documents, Turquie, Tome 2, f. 43-52); BN, Division occidentale, Ancien Fonds Français 16141, f. 47v-58r.

[235] BN, DO, Turc 130, f. 9r-16v: *Sultan Murad 'ahdnamesidir*; *Traicte et ambassades de Turquie». Recueil de pi_ces relatives à l'histoire des relations diplomatiques de la France avec le Levant. 1528-1640* (Bibliothèque d'Arsenal, Ms. 4767-4771, Tome I, f. 36-39).

[236] BN, DO, Turc 130, f. 17r-25v: *Sultan Mehmmed Han hazretlerinden inâyet olunan 'ahdnâme-i hümâyûn suretidir*; *Traicte et ambassades de Turquie». Recueil de pièces relatives à l'histoire des relations diplomatiques de la France avec le Levant. 1528-1640*, Tome I-V (Bibliothèque d'Arsenal, Ms. 4767-4771).

[237] Text osman în Feridun, *Münşe'at*, II, p. 400-405; Noradounghian, *Actes*, I, p. 93-103; Testa, *Traités*, I, p. 141-151.

[238] TKSMA, Istanbul, Defter 7018 (microfilm la MOL/HNA, Budapesta, mf. Turcia, r. 10131), p. 1-5.

comparaţie – textetele din 1528 şi 1536[239] şi *Capitulaţia* din 1740[240]. Pentru *'ahdnâme* -lele acordate **Angliei** în a doua jumătate a secolului XVI şi în secolul XVII, beneficiem într-o măsură mai mare de textele osmane. Astfel, „privilegiul" din anul 988/1580 a fost publicat în ediţie critică (text osman transcris, traducere în engleză) de regretata Susan Skilliter[241]. Dispunem şi de textele osmane, transcrise sau transliterate – chiar dacă nu în variantele cele mai bune – ale *'ahdnâme*-lelor acordate Elisabetei I de Murad III, în 1593[242], respectiv Mehmed III, în 1601[243], precum şi de clauzele negociate de John Finch care vor sta la baza *'ahdnâme*-lei din 1086/1675[244] (pentru care avem, evident, traducerea în engleză)[245]. În sfârşit, pentru *'ahdnâme*-lele acordate **Olandei**, reprezentative sunt textele *Capitulaţiilor* din 1021/1612 ('ahdnâme publicată de A.H. de Groot)[246] şi 1680[247].

Un caz indispensabil analizei noastre a fost **Ragusa**, al cărui statut juridic faţă de Poartă s-a apropiat de cel al ţărilor române. Şansa a făcut ca *'ahdnâme*-lele acordate de sultani acestei republici creştine de pe coasta dalmată să se păstreze, iar câteva dintre ele să fie chiar publicate. Astfel, din secolul XV avem la dispoziţie copiile "tratatelor de privilegii" (*privilegio*) din anii 1430, 1442 şi 1458, toate fiind traduse în franceză de Bosko Bojovic, după textele în limba medio-slavă păstrate în Arhivele de Stat din Dubrovnik[248]. Din secolul XVI avem la dispoziţie primele *'ahdnâme*-le cu texte în osmană: două copii din 918/ 1512-1513 (una din ele, publicată recent de Ahmed

[239] Manuscrisul *Traictez et ambassades de Turquie». Recueil de pièces relatives à l'histoire des relations diplomatiques de la France avec le Levant. 1528-1640* începe cu *Traité entre Soliman et les consuls des Catelans et François. 1528*, şi cu *Traité que fit Jean de la Forest, ambassadeur de France, avec Soliman. 1535* (Bibliothèque d'Arsenal, ms. 4767-4771, tome I, f. 1-3, f. 10-13). Text francez al protiectului din 1536, în Noradounghian, *Actes*, I, p. 283-294; Testa, *Traités*, I, p. 15-21; Charrière, *Negociations*, I, 283-294.

[240] Text osman într-un mss. din secolul XVIII (Bibl. Academiei Ungare, Secţia Orientală, ms. Török, 31). Text francez în Noradounghian, *Actes*, I, p. 270-306; Testa, *Traités*, I, p. 186-210;Saint-Priest, *Mémoires*, p. 475-522.

[241] S. Skilliter, *William Harborne and the Trade with Turkey. 1578-1582. A Documentary Study of the First Anglo-Ottoman Relations*, Oxford University Press, London, 1979, p. 86-89, 232-6. Text osman transliterat, în I. H. Uzunçarşılı, *On dokuzuncu asır başlarına kadar Türk- Ingiliz münasebâtına dair vesikalar (Documente referitoare la relaţiile turco-engleze până la începutul secolului XIX)*, în "Belleten", XIII, 51, 1949, p. 617-9. Text englez, în Hakluyt, *Principal Navigations*, V, p. 178-183 (reprodus de Hurewitz, *Middle East*, p. 8-10).

[242] Uzunçarşılı, *Türk-Ingiliz*, p. 576-9.

[243] Feridun, *Münşe'at*, II, p. 381-5; Uzunçarşılı, *Türk-Ingiliz*, p. 656-661; A. N. Kurat, *Türk-Ingiliz mümasebetlerinin başlangıcı ve gelişmesi. 1553-1610 (Începutul şi evoluţia relaţiilor turco-engleze. 1553-1610)*, Ankara, p. 204-8 (text incomplet).

[244] *TKSMA*, Istanbul, Defter 7018 (microfilm la *MOL/HNA*, Budapesta, mf. Turcia, r. 10131), p. 5-10 (*Ingiltere 'ahdnâmesi)*.

[245] *Treaties*, p. 247-268. O recentă ediţie, în Hershlag, *Introduction*, p. 298-306.

[246] A. H. de Groot, *The Ottoman Empire and the Dutch Republic. A History of the earliest Diplomatic Relations. 1610-1630*, Leiden-Istanbul, 1978, p. 233-246 (text osman transliterat), p. 247-260 (traducere în engleză).

[247] Rezultatul negocierilor, în *TKSMA*, Istanbul, Defter 7018 (microfilm la *MOL*, Budapesta, mf. Turcia, r. 10131), p. 11-14. Traducere în franceză, în Noradounghian, *Actes*, I, p. 169-180.

[248] B. Bojovic, *Dubrovnik et les Ottomans (1430-1472). 20 actes de Murad II et de Mehmed II en médio- serbe*, in "Turcica", XIX, 1987, doc. 2 (1430), doc. 4 (1442), doc. 6 (1458).

Akgündüz)[249] şi un original din anul 983/1575 (publicat de N.H.Biegman)[250]. Cópii de *'ahdnâme*-le emise în secolul XVII au fost incluse în "Condicile de porunci pentru Dubrovnik" (*Dubrovnik Ahkâm Defteri*)[251], alcătuite în cancelaria Divanului Imperial începând cu anul 1013/1604, care fac parte din seria "Condicilor statelor străine" (*Dūvel-i Ecnebiye Defterleri*). O "ciornă" de *'ahdnâme* acordată Ragusei de Mehmed IV am găsit în manuscrisul osman amintit mai sus, care consemna mai multe astfel de texte negociate de Poartă cu unele state europene în a doua jumătate a secolului XVII[252].

Insulele din Marea Egee au fost de-a lungul secolelor XV-XVI tributare Porţii, statut garantat prin *'ahdnâme*-le, ca în cazul Ţărilor române[253]. Un text interesant – nevalorificat încă de istoriografia română – este *'ahdnâme* acordată insulei Andros în anul 946/1539[254], act care face parte dintr-o serie de "lettres de privilège du sultan" prin care era reglementat, în prima jumătate a secolului XVI, regimul Cicladelor faţă de Imperiul otoman. Am avut la dispoziţie, de asemenea, două texte de *'ahdnâme*-le din a doua jumătate a secolului XVI, mai precis din 16 *cemazî ül-evvel* 972 / 20 decembrie 1564[255] şi 28 *ramazan* 972/29 aprilie 1565[256], care veneau să stabilească statutul insulei Naxos (şi, ulterior, al altor două insule, Santorin şi Paros) faţă de Poartă.

---

[249] Copie legiferată de *kâdi* -ul din Bursa şi inclusă într-un "Registru al *şeriat*-ului" (*Bursa Şer' iye Sicilleri*, A, 20, sh. 387/b) din acest important centru comercial anatolian (F. Dalsar, *Selim I'in Dubrovnik Cumhuriyeti ile yaptıgı muahede (Tratatul încheiat de Selim I cu Republica Dubrovnik)*, in TV, cilt II, 12, 1943, p. 410-4 (text osman transliterat, dar cu multe greşeli); A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukı Tahlilleri. 3 Kitap. Yavuz Sultan Selim Devri Kanunnâmeleri (Cărţile otomane de legi şi analiza lor juridică. Cartea a 3-a:Cărţile de legi din epoca sultanului Selim cel Cumplit*), Istanbul, 1991, p. 385-387 (facsimil şi transliterare).

[250] Este prima *'ahdnâme* acordată Ragusei al cărei original în osmană s-a păstrat (N. Biegman, *The Turco-Ragusan Relationship according to the Firmâns of Murad III (1575-1595) extant in the State Archives of Dubrovnik*, The Hage-Paris, 1967, p. 48-59 (text tradus în engleză).

[251] *BOA, DED*, 13, 195 p. (din perioada 1013-1028/1604-1618).

[252] TKSMA, Istanbul, Defter 7018 (microfilm la MOL/HNA, Budapesta, mf. Turcia, r. 10131), p. 31-33 (*Dubrovnik nâmesi*).

[253] Matei, *Domination ottomane*, p. 87.

[254] Text francez prezentat în 1686, împreună cu alte documente, de preotul Saulger ambasadorului Franţei la Constantinopol (R. Saulger, *Histoire nouvelle des anciens ducs et autres souverains de l'Archipel*, Paris, 1698, p. 349-351, reprodus de B. J. Slot, *Archipaelagus Turbatus*, II, p. 76-77).

[255] Text osman transliterat, parţial, în Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, 2, p. 102-3.

[256] Text osman integral în Saffet, "Nakşe (Nâksos) Dukalığı, Kiklâd Adaları (Ducatul Naxos. Insulele Ciclade)", in *TOEM*, IV, 1329, p. 1446-8.

Capitolul V

NEGUSTORII OCCIDENTALI ÎN IMPERIUL OTOMAN. O RADIOGRAFIE A REGIMULUI DE DREPTURI ŞI OBLIGAŢII

Regimul *Capitulaţiilor* în Imperiul otoman s-a bucurat de o atenţie deosebită din partea juriştilor şi istoricilor[1].

ORIGINEA "SISTEMULUI CAPITULAR"

Originea "sistemului capitular" în Imperiul otoman a fost şi este un subiect controversat. Dintre opiniile exprimate de istorici sau jurişti se desprind[2]: atitudinea intolerantă a lumii islamice faţă de străini (atitudine care ar fi fost adoptată şi de otomani)[3]; atitudinea negativă a musulmanilor faţă de comerţ în general, faţă de

[1] J. C. A. Gavillot, *Essai sur les droits des Européens en Turquie et en Egypte. Les Capitulations et la reforme judicaire*, Paris, 1875; F. Rey, *La protection diplomatique et consulaire dans les Echelles des Levant et de Barbarie*, Paris, 1899; A. d'Avril, *Protection des Chrétiens dans le Levant*, în RHD, XIV, 1900, p. 534-653; XV, 1901, p. 69-87; P. Arminjon, *Étrangers et protéjés dans l'Empire Ottoman. Tome premier: Nationalité, protection, indigénat, condition juridique des individus et des personnes morales*, Paris, 1903;A. Schopoff, *Les réformes et la protection des chrétiens en Turquie (1673-1904)*, Paris, 1904; G. Pélissié du Rausas, *Le régime des capitulations dans l'Empire Ottoman*, Vol. I-II, 1er édition, Paris, 1902-1905 (deuxième edition, 1910-1911); P. M. Brown, *Foreigners in Turkey. Their Juridical Status*, Princeton, 1914; H. Abi-Chahla, *L'Extinction des capitulations en Turquie et dans les régions arabes*, Paris, 1924; F. Abelous, *L'évolution de la Turquie dans ses rapports avec les étrangers*, Paris, 1928; A. Rechid, *La condition des étrangers dans la Republique de Turquie*, în RdC, 46, IV, 1933, p. 169-227; N. Sousa, *The Capitulatory Regime of Turkey. Its History, Origin and Nature*, Baltimore, 1933; D. D. Deltcheff, *Le régime des Capitulations en Bulgarie et leur suppression*, Sofia, 1934; H. J. Liebesny, *The Development of Western Judicial Privileges*, în *Law in the Middle East*, ed. by M. Khadduri and H. J. Liebesny, Washington, 1955, p. 309-333; H. Inalcık, art. *Imtiyâzât*, în EI-2, tome III, 1971, p. 1207-1225 (în colaborare cu J. Wansborough).

[2] S-a afirmat chiar că instituţia Capitulaţiilor a apărut din neputinţa turcilor otomani de a guverna. Ca urmare, statele occidentale au căutat mijloacele practice de a proteja interesele supuşilor lor prin impunerea unui sistem extrateritorial în interiorul statului otoman. Concluzia falsă trasă:"De la acea dată a apărut ideea unui regim capitular" (R. Gontaut-Biron, L. de Révérend, *D'Agora a Lausanne*, Paris, 1924, p. 107-108). Un argument contra la îndemâna oricui: sistemul de privilegii capitulare a existat şi s-a aplicat şi înainte de otomani.

[3] J. C. Aristide-Gavillot, *Les Capitulations*, p. 3, 6, 403 ("ele (Capitulaţiile) sunt consecinţa forţată a doctrinei Coranului, a antagonismului religios care este esenţa religiei islamice, a exclusivismului

comerţul cu infidelii în special[4]; adoptarea şi de către otomani a principiului medieval al personalităţii legilor, principiu aplicat deja în lumea mediteraneană faţă de străini.

Respingând, aidoma altor istorici şi jurişti, primele două afirmaţii, aderăm şi noi la ideea că la originea "sistemului capitular" instituit şi în Imperiul otoman pentru reglementarea regimului străinilor a stat principiul medieval al personalităţii legilor. Conform acestei cutume medievale, străinilor nu li se aplica legea statului primitor, ci li se recunoştea dreptul de a trăi în conformitate cu propriile legi, în funcţie de originea, etnia sau religia lor[5]. "Les capitulations nous apparaissent ainsi – afirma Pélissié du Rausas – comme l'espression positive dans les faits internationaux du système de la personalité des lois"[6]. Şi sub acest aspect s-au produs exagerările de rigoare: Islamul nu numai că a aplicat principiul personalităţii legilor, dar l-a şi creat. Afirmaţie combătută de mulţi specialişti prin incursiuni în istoria dreptului roman şi al Europei creştine.

Privilegiile acordate negustorilor europeni nu erau izolate sau specifice ţărilor islamice, ci reprezentau o instituţie comună încă din secolele XI-XII, coastelor mediteraneene[7]. În aceste condiţii, otomanii nu au făcut decât să preia această realitate economică, politică şi juridică şi să-i dea o formă deplină şi sistematică. E adevărat că acest regim aplicat străinilor a căpătat "trăsături clasice" în Imperiul otoman, dar tot atât de adevărat este faptul că acest regim nu este specific numai Imperiului otoman[8]. Discuţiile şi dilemele privind regimul străinilor în Imperiul otoman au la bază, până la urmă, situaţia paradoxală ivită în secolul XVI. Dacă în Europa occidentală sistemul personalităţii legilor a început să fie înlocuit cu sistemul teritorialităţii legilor, în Imperiul otoman vechiul principiu medieval a continuat să fie aplicat străinilor. De la o

---

barbar, a prescripţiilor despotice şi sângeroase care decurg din toate versetele cărţii lui Mahomet, atunci când ele se ocupă de străini, de nemusulmani, adică de infideli"). Opinie combătută de P. M. Brown, *Foreigners in Turkey*, Princeton, 1914, p. 5-6; N. Sousa, *Capitulatory Regime*, p. 30-42.

[4] Dispreţul turcilor faţă de comerţ ar fi fost determinat, după unii de caracterul războinic al turcilor, după alţii de religia islamică, care nu ar fi încurajat negoţul (Alex de Miltitz, *Consul*, I, p. 518- 9; Wood, *Levant*, p. 3; R. Mantran, *Foreign Merchants and the Minorities during the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, în *Christians and Jews*, p. 131-2). Dintre cei care combat cu vehemenţă asemenea aserţiuni, amintesc aici pe Sousa, *Capitulatory Regime*, p. 51, n. 24 şi Cemal Kafadar, *A Death in Venice (1575): Anatolian Muslim Merchants Trading in the Serenissima*, în JTS-TBA, vol. 10, 1986, p. 209-210, pe baza textelor juridice şi practicii . Despre instrucţiunile ce trebuiau să ghideze viaţa şi activitatea unui negustor musulman conform literaturii *sufi*, un studiu interesant ne oferă Leah Kinberg, *Compromise of Commerce. A Study of early Traditions concerning Poverty and Wealth*, în "Der Islam", Bd. 66, Heft 2, 1989, p. 202-209.

[5] Liebesny, *Privileges*, p. 309-310; Sousa, *Capitulatory Regime*, p. 33; Delilbaşı, *Ahidnâme*, p. 97.

[6] Pélissié du Rausas, *Capitulations*, I, p. 20-21.

[7] O analiză comparată poate releva punctele comune dintre atitudinea Islamului faţă de străini şi dreptul romano-bizantin sau Talmudul iudaic (Liebesny, *Privileges*, p. 309; Hershlag, *Introduction*, p. 44; Filipescu, *Drept*, p. 196; V. Hanga, M. Jacotă, *Drept privat roman*, Bucureşti, 1964, p. 120-3).

[8] Liebesny, *Privileges*, p. 315; Hershlag, *Introduction*, p. 40-3. Mai mult, în epoca modernă, sistemul Capitulaţiilor s-a practicat în multe ţări - în special asiatice, din China şi până în Egipt (Geamănu, *Drept*, I, p. 384).

situaţie de "normalitate" (*a normal procedure)* se trecea – în comparaţie cu statele vest-europene – la o situaţie de excepţie, numită cel mai adesea "exteritorialitate"[9].

Dacă am convenit că originea juridică a "sistemului capitular" a fost principiul medieval al personalităţii legilor, iar originea istorică se plasează în zona coastelor Mării Mediterane, rămâne să analizăm modelul diplomatic al *'ahdnâme*-lelor prin care otomanii au reglementat, printre altele, şi regimul negustorilor şi comerţului. Toţi cei care au studiat *Capitulaţiile* au remarcat imobilitatea ce marchează aceste texte. În acest sens, Pélissié du Rausas putea afirma şi la începutul secolului XX: "Les capitulations sont aujourd'hui ce qu'elles étaient il y a quatre siècles; elles n'ont été modifié ni dans leur esprit, ni dans leur texte"[10]. Uniformitatea relevată de conţinutul şi forma acestor documente ridică problema existenţei unui "model de tratat" (*a pattern of treaty*), care ar fi stat la baza privilegiilor comerciale acordate de sultanii otomani. În literatura de specialitate sunt invocate două categorii de "modele": "modele originare", anterioare otomanilor, pe care aceştia le-ar fi preluat şi aplicat în reglementarea regimului negustorilor străini, oferite fie de cancelariile creştine (modelul bizantin[11], modelul cruciat[12]), fie de cancelariile musulmane (modelul nord-african[13], modelul mameluc[14], modelul anatolian[15]); "modele imediate" (*the immediate model; the ultimate model)*, structurate în cancelaria otomană în secolele XV-XVI şi folosite ulterior în relaţiile cu alte state europene (modelul veneţian[16], modelul francez[17]). Oricare ar fi opinia la care cineva ar subscrie, nu poate ignora două evidenţe: experienţa unică câştigată de Veneţia în tot acest proces de reglementare a regimului comerţului şi străinilor în Mediterana

---

[9] Pentru discuţiile şi speculaţiile avansate în această direcţie, vezi A. Heyking, *L'exteritorialité et ses applications en Extrême Orient*, în RdC, 7, II, 1925, p. 241-335; Brown, *Foreigners*, p. 3, 60; Sousa, *Capitulatory Regime*, p. 4, n. 10, 33

[10] Pélissié du Rausas, *Capitulations*, I, p. 22.

[11] Schacht, art. *Amân*, p. 442; Zachariadou, *Trade and Crusade*, p. 185; Ménage, *Capitulation*, p. 375. "Tratatele" încheiate de Bizanţ cu statele italiene (în special, Veneţia şi Genova) au fost apreciate "comme des «capitulations» avans la lettre" (Mantran, Foreign Merchants, p. 127), iar acordarea de privilegii în Imperiul otoman "o prelungire a unei cutume bizantine pe care turcii o adoptaseră" (Wood, *Levant*, p. 8).

[12] Analiza, dar şi respingerea acestui "model", la Pélissié du Rausas, *Capitulations*, I, p. 14-17, cu trimiteri la K. Lippmann, *Die Konsularjurisdiction in Orient*, Leipzig, 1898, p. 1-20.

[13] Lucrarea fundamentală despre înţelegerile de pace şi comerţ dintre statele italiene şi emiratele musulmane din nordul-Africii rămâne până astăzi: M. L. de Mas Latrie, *Traités de paix et de commerce et documents divers concernant les relations des Chrétiens avec les Arabes de l'Afrique septentrionale au Moyen Age*, Paris, 1866.

[14] Exacerbat de J. Wansborough, care invoca drept argumente privilegiile acordate Veneţiei de Selim I după cucerirea Egiptului, la 22 *muharem* 923/14 februarie 1517 (J. Wansborough, *A Mamluk Commercial Treaty concluded of Florence. 894/1489*, în *Documents from Islamic Chanceries*, ed. S. M. Stern, Oxford, 1965, p. 39-79; idem, "Venice and Florence in the Mamluk Commercial Privileges", în *BSOAS*, XXVIII, 3, 1965, p. 483-523; idem, *Safe-Conduct*.

[15] Zachariadou, *Trade and Crusade*, p. 180-4;Inalcık, *Imtiyâzât*, p. 1213.

[16] Ménage, *Capitulation*, p. 375.

[17] Pélissié du Rausas, *Capitulations*, I, p. 139, 141; Shotwell, *The Straits*, p. 482-3; Skilliter, *Harborne*, p. 90;Inalcık, *Ottoman Empire*, p. 137.

estică, în perioada pre-otomană[18]; practica cutumiară, care credem că "şi-a impus", în ultimă instanţă, propriul său model tuturor celor care erau în situaţia să acorde sau să primească privilegii comerciale.

SISTEMUL DE DREPTURI ŞI OBLIGAŢII

Statutul străinilor, în general, al negustorilor străini, în special, se definea prin anumite "drepturi" şi "obligaţii". În literatura de specialitate s-a insistat foarte mult asupra drepturilor de care au beneficiat străinii în Imperiul otoman, unele din aceste "drepturi" fiind numite de jurişti şi "libertăţi", "privilegii" sau "imunităţi". În ce ne priveşte, ezitând a le grupa după criterii strict juridice sau a le înşira după criterii istorice, am optat pentru o radiografie a invariabilelor care grevau regimul negustorilor străini în Imperiul otoman după domeniul în care s-au aplicat: 1. Libertatea de mişcare; 2. Navigaţia; 3. Viaţa, libertatea şi mărfurile negustorilor; 4. Moştenirea; 5. Rezidenţa; 6. Comerţul; 7. Litigiile[19].

Libertatea de mişcare

Pentru a putea intra în teritoriile otomane, negustorii străini aveau nevoie de permisiunea Porţii, ca "stat primitor". Acordarea sau neacordarea acestei libertăţi era, din punct de vedere juridic, un atribut al sultanului, în calitatea sa de suveran. Tratatele de pace şi comerţ (*'ahdnâme*) încheiate de sultani cu principii creştini includeau, mai mult sau mai puţin explicit, un salv-conduct (*amân*) colectiv pentru toţi supuşii acestora. În textul *'ahdnâme*-lelor, acest *amân* se transpunea într-una sau mai multe clauze, care stipulau pentru supuşii statului creştin în cauză, nu numai dreptul de a intra şi a circula în interiorul Imperiului otoman, dar şi pe cel de ieşi din teritoriile stăpânite de sultan. În cazul negustorilor, acest "privilegiu" era asociat, invariabil, cu libertatea de a face comerţ.

De regulă, libertatea de a intra şi a ieşi din Imperiul otoman era stipulată în prima clauză din tratate care se referea la regimul comerţului şi al negustorilor. Subiecţii acestui drept erau, în primul rând, supuşii ("adevăraţi"/ *veramente*) ai principelui creştin căruia îi fusese adresată *'ahdnâme*-aua: *„tuti li Franchi, Venicianj, Genovesi, de Ruodo, Griesi e tuti i Franchi, tuti i mercadanti"*, în 1403[20]; *"tuti veramente mercadanti, homenj et subditi de la dogal gran Signoria de Veniexia"*, în 1430 şi 1446[21]; "negustorii

[18] Seria tratatelor veneto-bizantine (*chrysobulles)*, dintre Veneţia şi emiratele anatoliene (Zachariadou, *Trade and Crusade*, p. 180-5; Ménage, *Capitulation*, p. 375).

[19] Vezi, Viorel Panaite, *Regimul negustorilor străini în 'ahdnâmeler otomane (secolele XV-XVII). O radiografie*, în „Sud-Estul şi Contextul European. Buletin", ed. Alexandru Duţu, Institutul de Studii Sud-Est Europene (Bucureşti), II, 1994, pp. 100-114 (partea I); III, 1995, pp. 95-112 (partea a II-a); IV, 1995, p. 115-130 (partea a III-a).

[20] Iorga, *Privilegiul*, p. 18.

[21] *Diplomatarium VL*, p. 344-5 şi 367.

și oamenii beiilor pomeniți (și) în general, cei care călătoresc în numele Veneției (*mezkûr beğlerin bazergânları ve âdamları bi'l-cümle sefer ehli olan kimesneleri ki Venedik adına olalar*), în *'ahdnâme*-aua din 1482 și în cele care vor fi încheiate cu Veneția în secolele XVI-XVII[22]; "negustorii și dragomanii și alți oameni ai acelor ținuturi" (*ol diyâr tacirleri ve tercüman ve sâyr adamları*), în *berât*-ul imperial acordat de Murad II reginei Elisabeta I a Angliei, în 1580[23]; „tagma negustorilor din ținuturile și locurile aparținând țărilor olandeze" (*Nederlânda vilâyetlerine tâbi' zikr olunan vilayetlerin (ve) onlara tâbi' olan yerlerin tüccar ta'ifesi)*, în *'ahdnâme*-aua acordată de Ahmed I Olandei, în 1612[24].

Și exemplele ar putea continua fără să aducă nimic nou. Să notăm însă că în *Capitulațiile* acordate Veneției, apoi și în cele emise pentru Franța și Anglia, va apare o clauză care codifica o cutumă: negustorii din statele creștine care nu încheiaseră sau nu reînnoiseră tratate de pace și comerț cu Poarta puteau și trebuiau să vină și să facă negoț în teritoriile otomane numai sub pavilionul și sub protecția unui principe creștin "prieten" al sultanului.

Dreptul de a intra acordat negustorilor străini era valabil, conform *'ahdnâme*-lelor, în toate locurile (teritorii și mări) stăpânite de sultan (*Memâlik-i mahruse*, în textele osmane; "*mio paise*","*in tuti i luogi de la mia signoria*", "*per nostra loca et per nostra terras*", „*nos pays*", "*our dominions*", "*terris et dicionibus utriusque nostrum per civitates,oppida et loca omnia*", în variantele tratelor de pace și comerț consemnate și păstrate în limbile latină, italiană, franceză și engleză)[25]. De altfel, o formulă invariabilă era folosită în textele *'ahdnâme*-lelor pentru exprimarea libertății traficului: "pe apă și pe uscat" (în turcă, *yaşdan ve kurudan, denizden ve karadan, deryadan ve karadan*; în traducerile occidentale, *per terras et aquas; tam terra quam mari; tant par mer que par terre; either by lande or sea*). Practica a impus însă apariția unor "precizări speciale", precum cele care priveau navigația în Marea Neagră, odată cu transformarea acesteia într-o "mare otomană".

Libertatea de a intra și a ieși în și din teritoriile stăpânite de sultan era exprimată în formule invariabile: "*possa intrar et insir in tuti i luogi de la mia signoria* ", promitea Mehmed I în 1419, Veneției[26]; "*habiano libertade de intrar et insir in luogi de la mia signoria*", în tratatul veneto-otoman din 1446[27]; "*peuvent venir ...en nos pays*", în textul *Capitulației* acordată Franței, în 1569[28]; "să vină și să plece...în Țările mele bine păzite și în toate locurile care aparțin Țărilor mele bine păzite" (*benüm Memalik-i Mahruseme...ve bi'l cümle cümleten Memâlik-i Mahruseme müte'allik olan*

[22] Gallotta, *Il trattato 1482*, p. 228.
[23] Skilliter, *Harborne*, p. 234, 236.
[24] Groot, *OEDR*, p. 236.
[25] *Diplomatarium VL*, II, p. 319, 344-5 și 367; Gallotta, *Il trattato 1482*, p. 228; Skilliter, *W. Harborne*, p. 234, 236; *DRH*, D, I, doc. 305; Hurmuzaki, *Documente*, Supl. II, vol. I, doc. XCIX; Testa, *Traités*, I, p. 92.
[26] *Diplomatarium VL*, II, doc. 172, p. 319.
[27] *Diplomatarium VL*, II, p. 367.
[28] Testa, *Traités*, I, p. 92.

yerlere...geleler ve gideler), în *'ahdnâme*-lele acordate Veneției în secolele XV-XVII[29]; "să vină și să plece în Țările noastre bine păzite"(*Memâlik-i Mahrusemize gelüb ve gidüb*), în *'ahdnâme*-aua acordată Olandei în 1612[30].

Invariabilele pe care le-am subliniat mai sus, folosite în *'ahdnâme*-le pentru a exprima libertatea de circulație acordată negustorilor străini, erau completate cu unele precizări (cu caracter de privilegiu sau de restricție) al căror obiect era funcție de timpul istoric și aria geografică. Iată, de exemplu, cazul polonez, pe care ni l-am apropiat mai mult datorită accesului la întreaga serie de *'ahdnâme*-le din perioada secolelor XV-XVII. Libertatea de a intra, a circula și a ieși din Imperiul otoman deschidea seria dispozițiilor referitoare la comerț și negustori în tratatele osmano-polone, fiind stipulată printr-o clauză generală, începând cu tratatul din 1494. De remarcat formularea acestei clauze după regimul reciprocității, regim aplicat, de regulă, în tratatele de pace încheiate de otomani cu statele din zona de frontieră (Veneția, Ungaria, Imperiul habsburgic, ulterior, Rusia). "Și negustorii celor două părți să vină și să plece, pe mare și pe uscat" (*iki canibin bazergânları denizden ve karadan gelüb ve gidüb*)[31] – iată formula pe care o găsim, aproape neschimbată, în *'ahdnâme*-lele acordate Poloniei începând cu 1525 (primul tratat al cărui text ajuns până la noi este în limba turco-osmană). Totodată, însă, în aceste *'ahdnâme*-le apar, începând cu 1553, respectiv 1577, două precizări privind traficul negustoresc în zonă: una cu caracter de privilegiu, alta cu nuanță de interdicție. Astfel, într-una din clauze se poruncea autorităților otomane din sangeacurile de Silistra și Cetatea Albă să permită, alături de slujitorii Porții, numai negustorilor celor două părți de a urma drumurile care duceau în Polonia[32]. Pe de altă parte, începând cu *'ahdnâme*-aua din 1577, era inclusă o clauză prin care se interzicea negustorilor care veneau din Polonia și tranzitau Moldova spre sudul Dunării să folosească "drumuri ascunse" (*mahuf yollardan*), recomandându-le "să meargă pe drumurile pe care vin negustorii din vechime"[33]. Motivul real, neinvocat explicit în tratat, era împiedicarea evaziunilor fiscale la care se pretau negustorii prin evitarea traseelor vămuite. Se argumenta, de data aceasta explicit, că ocolirea drumurilor "umblate" (*revinde*) i-ar fi putut expune la jaful "răufăcătorilor" (*ehl-i fesad*). De altfel, legătura dintre comerțul "cinstit" (*istikamet üzere*) și protejarea vieții și mărfurilor negustorilor transpare și din poruncile date de voievozii moldoveni pârcălabilor din cetățile care jalonau drumurile comerciale[34].

Se ivește însă o întrebare: ce se întâmpla cu negustorii străini în momentul în care izbucnea un conflict armat între Poarta otomană și statul creștin ai căror supuși erau? Li se interzicea să mai facă negoț? Erau expulzați? Conform *șeriat*-ului, un străin putea rămâne în *dâr al-Islâm* pentru toată durata acordată prin *amân*, chiar dacă țara sa intra în război deschis cu suveranul musulman, având posibilitatea totodată de a se întoarce în

[29] Gallotta, *Il trattato 1482*, p. 228; Șakiroğlu, *1521*, p. 395.

[30] Groot, *OEDR*, p. 236.

[31] În *'ahdnâme*-aua din 1577 (AGAD, Akw-Tureckie, K. 71, t. 260, nr. 486).

[32] Gökbilgin, *Belgeler I*, p. 129-130. Identic în copia originală emisă în *evasıt muharrem* 962 / 6-15 decembrie 1554 (AGAD, Akw-Tureckie, k. 69, t. 172, nr. 329).

[33] AGAD, Akw-Tureckie, K. 71, t. 260, nr. 486.

[34] Un caz din 1613 este subliniat de Nicolae Iorga (N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, în *Opere economice*, București, 1982, 610).

siguranţă în *dâr al-harb*[35]. În perioada otomană, cele mai dure consecinţe diplomatice şi comerciale apar în urma declanşării războaielor cu statele din zona de frontieră: Ungaria, uneori Polonia, Veneţia, dar mai ales Imperiul habsburgic şi Rusia. În primul rând, cel puţin teoretic, supuşii (ambasadori, negustori) celor două părţi aflate în conflict trebuiau să părăsească teritoriul statului inamic. Un exemplu târziu îl găsim în 1788, în urma intrării Imperiului habsburgic în război împotriva Porţii otomane, alături de Rusia: „de azi încolo, ambasadorul Imperiului habsburgic de la Înalta mea Poartă, întorcându-se în patria sa, nu mai este nevoie să şadă şi să mai stea consulii austrieci şi ceilalţi austrieci, adevăraţi, în ţările mele bine păzite"[36].

În textele tratatelor de pace încheiate cu unele state creştine din zona de frontieră, precum Ungaria, apoi Imperiul habsburgic şi Rusia, se insista – subliniem, în regim de reciprocitate – pe dreptul de ieşire al solilor şi negustorilor din teritoriile otomane, după încetarea valabilităţii păcii – armistiţiu: "Şi, împlinindu-se aceşti trei ani – se preciza în tratatul ungaro-otoman din 1451 –, dacă vreun sol al nostru s-ar afla la domnul guvernator sau negustorii stăpânirii mele <s-ar afla> în regatul Ungariei şi de asemenea solia domnului guvernator la stăpânirea mea şi negustori unguri în ţara stăpânirii mele, *ambele părţi să-i lase să plece liberi cu toate lucrurile lor, şi fiecare să meargă în ţara sa liber şi în pace* (subl.ns.)"[37].

În secolul XVIII, abuzurile comise de autorităţile locale, inclusiv de cele din Principatele române, asupra negustorilor austrieci şi ruşi în momentele declanşării unui război, au dus la apariţia unei clauze în tratatele (*'ahdnâme*) încheiate de otomani cu Imperiul habsburgic şi Rusia în secolul XVIII, în care se preciza ca, în cazul declanşării unui conflict armat, negustorii celor două părţi să aibă libertatea a se întoarce în siguranţă, în ţările lor. "Dacă această pace şi această prietenie...s-ar schimba, Dumnezeu să ferească, în duşmănie – se preciza în tratatul de la Belgrad (7/18 septembrie 1739) –, toţi supuşii celor două stăpâniri aflători pe râuri,pe uscat şi pe mare să fie încunoştiinţaţi din vreme, ca ei, plătind şi primind cele datorate, *să poată să iasă spre hotare teferi şi nevătămaţi împreună cu bunurile lor*"[38].

De asemenea, în tratatul de comerţ încheiat în 1783 între Rusia şi Imperiul otoman se preciza: "dacă prietenia şi amiciţia stabilite între cele două părţi se vor schimba în duşmănie şi răutate, atunci raialele care fac negoţ în ţările celor două părţi să fie libere să-şi vândă mărfurile şi lucrurile şi proprietăţile lor în timp de şase luni, de la data începerii vrăjmăşiei, şi să se întoarcă şi să se retragă în hotarele patriilor lor cu toate avuţiile lor şi fără să li se arate împotrivire. Ele să fie ocrotite de amândouă părţile şi să li se dea asigurări. În ceea ce priveşte sprijinul necesar şi ocrotirea cuvenită, să nu se îngăduie lipsuri din cele două părţi"[39].

---

[35] Canard, *Les relations*, p. 48.

[36] *Fermân* din *evahır, Cemazi ül-ahır* 1202 / 28 martie-6 aprilie 1788 (Mehmet, *Documente turc.*, II, nr. 252, p. 294).

[37] *DRH*, D, I, doc. 305, p. 421.

[38] Sturdza, Petrescu, *Acte şi documente*, I, p. 48-58; *Relaţiile internaţionale*, p. 223-4.

[39] Pasajul a fost invocat într-un document din 1787, imediat după declanşarea războiului cu Rusia (Mehmet, *Documente turc.*, II, nr. 134, p. 175). Vezi şi, *Istoria dreptului românesc*, II/1, p. 236.

Aceste stipulații vor fi invocate în momentul declanșării războiului ruso-austro-turc din 1787-1791, în fața lui Alexandru Ipsilanti, voievodul Moldovei, și a lui Nicolae Mavrogheni, voievodul Țării Românești, cărora sultanul Abdul-Hamid I le cerea să permită negustorilor ruși din Moldova[40], respectiv negustorilor austrieci din Țara Românească[41], să se reîntoarcă în țările lor "teferi și sănătoși". Rațiunea unor asemenea măsuri de prevedere nu necesită explicații suplimentare. Să notăm deci direct argumentația oferită de sultan: "Dar așa cum moscoviții au negustori și oameni de ai lor în țările mele bine păzite, tot astfel și în țările moscovite se găsesc numeroși negustori și raiale de-ale înaltei mele împărății. De aceea, dacă rușii din țările mele bine păzite vor fi atacați și se va interveni în treburile lor, atunci și moscoviții, la rândul lor, vor răspunde în același fel în privința raialelor înaltei mele împărății, aflate în ținuturile lor"[42] .

Navigația

Libertatea de intrare și circulație în Imperiul otoman implica, mai mult sau mai puțin explicit, garantarea dreptului de navigație în mările și porturile otomane pentru corăbiile comerciale, numite în textele osmane cu termenul general *gemiler*, dar și cu denumiri specializate *(kadırgalar, kalyunlar, kökeler, küçük gemiler)*.[43] Să reamintim că formula utilizată în clauza ce stipula, într-o manieră generală, libertatea de intrare, avea două componente: "pe uscat", dar și "pe apă" sau "pe mare" (*denizden; deryadan; quam mari; per mer*). În *'ahdnâme*-aua din 1580 pentru Anglia se stipula: "Și galionale lor și alte corăbii să vină și să pleca în orce moment potrivit siguranței și iertării (*emnu-ü-âmân üzere gelüb gideler)* în porturile și schelele și în alte <locuri> din Țările noastre bine păzite"[44]. Considerată o inovație față de tratatele de drept islamic, libertatea de a naviga era – din punctul de vedere al dreptului islamic – un *amân* maritim[45]. Stipulații referitoare la navigație sunt de găsit chiar în primele "tratate de pace și comerț" încheiate între statele musulmane și cele creștine din jurul Mării Mediterane, deci încă din secolul XII[46].

---

[40] Mehmet, *Documente turc.*, II, nr. 134, p. 175-6 (*fermân* din 3 *zilkade* 1201/17 august 1787).

[41] „deși în clipa de față austriecii au anulat pacea, totuși în *'ahdnâme* -aua împărătească se prevede condiția ca negustorii și oamenii lor să nu fie atacați" (Mehmet, *Documente turc.*, II, nr. 252, p. 294: *fermân* din *evahır, Cemazi ül-ahır* 1202/28 martie-6 aprilie 1788). Vezi și, *Istoria dreptului românesc*, II/1, p. 59, n. 64.

[42] Mehmet, *Documente turc.*, II, nr. 134, p. 176 (*fermân* din 3 *zilkade* 1201/17 august 1787).

[43] On kalyun (war ship), see Idris BOSTAN, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara, 1992, p. 94-5.

[44] Şakiroğlu, *1521*, p. 395; Skilliter, *Harborne*, p. 233-6; Feridun, *Münşe'at*, II, p. 402.

[45] Inalcık, *Imtiyâzât*, p. 1211; S. Maqbul Ahmad, art. Kharîta, in EI-2, vol. IV, 1109-14; Jean-Louis Bacqué-Grammont, „Soutien logistique et présence navale ottomane en Méditerranée en 1517", *Revue de l'Occident Musulman et de la Méditerranée* 39 (1985), 7-34; Colin Imber, „The Navy of the Süleyman Magnificent", *Archivum Ottomanicum* VI (1980), 211-282.

[46] Mas-Latrie, *Traités*, p. 97 și passim.

În Imperiul otoman, problemele referitoare la navigaţia negustorilor străini sunt reglementate mai în detaliu în *'ahdnâme*-lele acordate statelor creştine ai căror supuşi aveau nevoie, pentru a ajunge în porturile otomane, de traversarea Mării Mediterane (*Ak Deniz*) sau a Mării Negre (*Kara Deniz).* În această categorie intrau în special statele occidentale, cetăţile italiene (Genova, Florenţa, Veneţia), Franţa, Anglia, Olanda, dar, parţial, şi statele creştine vecine Imperiului otoman (Imperiul habsburgic, Rusia). Dacă ar fi să luăm ca exemplu cazul francez, se poate observa că o clauză geneală privind libertatea de navigaţie în mările otomane găsim în ahdname-aua din 1569. Câteva detalii se vor adauga în Capitulaţiile din 1581 şi 1597. Siguranţa circulaţiei pe mare şi pe uscat – în forma deplină a acestui drept specific statutului de müste'min francez în Casa Islamului – a fost atinsă în Capitulaţia din 1604, când sunt nuanţate şi definite în clauze distincte multiplele aspecte ale „protecţiei" navigaţiei comerciale franceze în Mediterana[47]. De notat, că era perioada în care şi Anglia, în 1601, şi Olanda în 1612 primeau Capitulaţii detaliate în această privinţă. Dacă în secolul XV-XVI, clauzele referitoare la navigaţie erau puţine şi sumare, ele se înmulţesc şi devin mai detaliate în *'ahdnâme*-lele din secolele XVII-XVIII, şi ca un ecou al abuzurilor pe care puterea centrală nu reuşea să le stopeze.

Marea Neagră. Fără să ne propunem o abordare în detaliu, subliniem o problemă discutată cu ardoare în istoriografia comerţului levantin, cu semnificaţii şi pentru sfârşitul secolului nostru: statutul Mării Negre şi libertatea de navigaţie în perioada otomană. Marea Neagră a fost definită fie ca "mare interioară", fie ca "mare închisă" (*mare clausum).* Noţiunea de "mare interioară" poate fi definită numai după criterii geografice, ea putând fi atribuită unei mări care nu comunică cu o altă mare. Evident, nu este cazul Mării Negre, care prin Strâmtori se află în legătură cu Marea Mediterană. Noţiunea de "mare închisă" – impusă de o realitate politico-militară – presupune stăpânirea tuturor ţărmurilor de către un singur stat. Lucrările mai vechi, în special cele din secolul XIX, au impus o imagine tranşantă, potrivit căreia Marea Neagră a fost o "mare închisă" din a doua jumătate a secolului XV până în a doua jumătate a secolului XVIII. Iată o opinie de acest fel: „Timp de trei sute de ani, adică după cucerirea Caffei de către turci în 1476 (de fapt, 1475- n.ns.) până la tratatul de la (Küçük-) Kainardgy, în 1774, numai ei (otomanii-n.ns.) au navigat şi au făcut comerţ în Marea Neagră: ei au folosit-o ca pe propriul lor domeniu, şi aceasta pe drept, întrucât stăpâneau toate ţinuturile limitrofe"[48].

[47] În Capitulaţia din 1604, putem citi printre altele: « Art. 32. Les marchands et drogmans français, et tous individus dépendent d'eux, viendront par mer ou par terre dans mes États; ils feront le commerce et le négoce; c'est-à-dire qu'après avoir acquitté, selon l'usage et la loi, les droits coutumiers et de *badj,* ils ne seront empêches par personne, dans l'aller et de venir, ni par nos amiraux, ni par les capitaines des bâtiments de guerre, ou navires marchands, ni par nos officiers de terre ou autres » (Text otoman în Feridun, *Münşe'at*, II, p. 402).

[48] Anthoine, *Essai historique sur le commerce et la navigation de la mer Noire, ou Voyage et enterprises pour établir des rapports commerciaux et maritimes entre les ports de la mer Noire et ceux de la Méditerranée,* 2e éd., Paris, 1820, p. 5.

Ţinem să subliniem, aici, că în textele *'ahdnâme*-lelor acordate statelor occidentale nu sunt specificate interdicţii privind accesul în anumite zone controlate de otomani[49], care să confirme, şi din punct de vedere diplomatic, politica "mărilor închise" practicată de otomani în privinţa Mării Neagre[50]. Asemenea stipulaţii – cu referire directă la comerţul în Marea Neagră – apar în tratatele de pace şi comerţ încheiate cu Imperiul habsburgic şi Rusia[51], dar – subliniem îndată – nu era vorba de o interdicţie totală a comerţului în Marea Neagră. Astfel, în tratatul de comerţ (*Tractatus comercii)* de la Passarowitz (27 iulie 1718)[52], după ce era confirmată – în regim de reciprocitate – libertatea de circulaţie şi comerţ (*Liberum et universale commercium inter utriusque Romani et Ottomannici imperii subditos fluviis, terra marique statum est*)[53], se consemnau câteva "precizări speciale" privind navigaţia comercială în Marea Neagră. Era vorba de obligaţia negustorilor austrieci de a-şi descărca mărfurile (aduse cu navele imperiale) în porturile dunărene Brăila, Isaccea, Chilia, şi reîncărcarea pe "nave comerciale" pentru a le putea duce în porturile de la Marea Neagră[54].

Totodată, ne întrebăm dacă se poate afirma – aidoma unor istorici şi jurişti[55] – că *'ahdnâme*-lele nu cuprindeau nici o clauză care să le garanteze navigaţia în Marea Neagră? Răspunsul este negativ. În primul rând, un argument de ordin diplomatic. Noi clauze erau înscrise, de regulă, în tratatele de pace şi comerţ pentru a da tărie, prin codificare, unor cutume tot mai des încălcate prin abuz, şi mai puţin pentru a marca intrarea în funcţiune, în mod brusc, a unui drept sau a unei interdicţii. În al doilea rând, dacă vom citi cu mai multă atenţie textele *'ahdnâme*-lelor din secolul XVII, vom găsi clauze distincte prin care se garanta libertatea de navigaţie şi comerţ în Marea Neagră. Astfel, în *'ahdnâme*-lele emise pentru negustorii olandezi în secolul XVII[56] sau în *'ahdnâme*-aua acordată Angliei în 1680 găsim o clauză potrivit căreia negustorilor celor două puteri occidentale li se confirma libertatea de a comercializa la Caffa şi Azov (*Azak*). Aceste clauze incluse în *Capitulaţiile* din a doua jumătate a secolului XVII reprezentau o confirmare scrisă a unei cutume încălcate prin abuz de către otomani[57]

Principalele componente ale unui *amân* maritim erau: garantarea generală a dreptului de navigaţie în mările controlate parţial sau total de otomani; ajutor în caz de

[49] Pélissie du Rausas, *Capitulations*, p. 138.

[50] Comparând clauza generală prin care se acorda libertatea de circulaţie şi comerţ (în care nu găsim interdicţie în dreptul vreunei zone otomane, inclusiv faţă de Marea Neagră) şi mitul "mării închise", J. T. Shotwell întemeia această concluzie şi pe caracterul confuz al *'ahdnâme*-lelor (Shotwell, *The Straits*, p. 483-4).

[51] Pélissie du Rausas, *Capitulations*, I, p. 138.

[52] Tratatul de comerţ însoţea tratatul de pace (*Instrumentum pacis*). Varianta în limba latină, în Petrescu, Sturdza, *Acte şi documente*, I, p. 41-48.

[53] Sturdza, Petrescu, *Acte şi documente*, I, p. 41.

[54] Sturdza, Petrescu, *Acte şi documente*, I, p. 42; Pélissie du Rausas, *Capitulations*, I, p. 138-9.

[55] "...none of these treaties with western European states granted freedom of navigation in the Black Sea". El remarca, totuşi, că textele Capitulaţiilor sunt confuze (Shotwell, *The Straits*, p. 483-4).

[56] Groot, *OEDR*, p. 338, n. 26 (pentru *'ahdnâme*-aua din 1612).

[57] Inalcık, *Black Sea*, p. 109.

pericol și naufragiu; drept de ancoraj și aprovizionare[58]; drept de plecare[59]; interzicerea jefuirii corăbiilor străine (prevenirea oricăror conflicte printr-o dovadă de prietenie); protecție comună contra piraților; exceptarea corăbiilor și a echipajelor de a fi rechiziționate de autoritățile otomane[60], dar și controlul navelor străine pentru a preveni exportarea unormărfuri prohibite[61]. Clauzele generale din *'ahdnâme*-le nu erau însă suficiente pentru a asigura libertatea deplină de navigația pentru corăbiile negustorilor occidentali în Levant. În consecință, de la Istanbul plecau în mod constant porunci *(hüküm)* către autoritățile din porturile de la Mediterana, în care se cerea asigurarea protecției corăbiilor și negustorilor francezi[62].

Naufragiul. *Amân*-ul maritim presupunea de asemenea definirea tratamentului aplicat naufragiaților. Tratatele de drept islamic nu detaliază sau chiar nu abordează problema naufragiului. Întrebarea esențială rămânea dacă naufragiații aveau sau nu dreptul la *amân* (protecție)? Iar tratamentul aplicat acestora depindea de scopul călătoriei în „Casa Islamului": solii, dacă își dovedeau clar misunea, beneficiau automat de *amân;* negustorii, împreună cu mărfurile și corabia ce-i transporta, deveneau *fay'* (pradă în folosul comunității musulmane)[63].

În *'ahdnâme*-lele otomane cu privilegii comerciale apar în esență două stipulații relative la naufragiu. Prima era o măsură preventivă. În caz de necesitate ("dacă pe mare o furtună provoacă greutăți corăbiilor" / *deryada furtuna gemilerine mazayka virse*), ambarcațiunile otomane trebuiau să ofere ajutor celor în pericol: "să dea sprijin și ajutor"(*mu'âvenet ve muzâheret eyleyeler; leurs donnet tout secours et ayde; be ready to help and seccour*)[64]. A doua stipulație viza tratamentul ce trebuia aplicat *post factum.* Deci, în caz de naufragiu, atunci când, efectiv, „marea aruncă pe uscat corăbiile" (*deniz gemilerin karaya atarsa*), autoritățile locale otomane (*beyler ve kadılar*) aveau obligația

---

[58] Ahdname-lele includeau o clauză specială care acorda oricărei nave ce aparținea negustorilor occidentali să ancoreze în orice port otoman și să plece oricând ar dori.

[59] În ambasada Veneției un rol important în expedierea corăbiilor către țară îl juca *dragomanno piccolo,* numit din această cauză și *protogero delle navi* (Villaine-Gandossi, *Venice,* II, p. 17, n. 32).

[60] Rey, *Protection*, p. 405-7; Inalcık, *Imtiyâzât*, p. 1211.

[61] Ahmed Rechid exagera când afirma că navele negustorilor străini beneficiau de o imunitate completă, ele neputând fi vizitate la bord (Rechid, « Etrangers », p. 175).

[62] BN Turc 130, 200r-199v (1597, October 10 / evâhır Safer 1006: *Cezâir beylerbeyisine emr-i şerif ki gemiler ile Franca padişahı istedüğü yere gide; ecrit le 10me octobre 1597* / poruncă către guvernatorul Algerului pentru ca să permită corăbiilor franceză să navigheze în locurile pe care le doresc).

[63] Abu Yusuf, *Kitâb*, p. 293.

[64] Şakiroğlu, *1521*, p. 395; Skilliter, *W. Harborne*, p. 233-6 (*'ahdnâme* din 1580 pentru Anglia); Feridun, *Münşe'at*, II, p. 402 (pentru *'ahdnâme* din 1604 acordată Franței: "30. Les galions et autres bâtiments français allant et venant avec leurs marchandises et autres choses leur appartement, iront et viendront en toute sécurité et en tout temps, dans les ports, échelles et autres lieux de mon empire. Si la tempête met leurs navires en danger, nos bâtiments de guerre ou autres qui se trouveront sur les lieux, leur donneront aide et assistance. Les commandants de galères, lieutenants et autres officiers ne mettrons pas le moindre retard a les bien accueillir; et ils s'empresseront de leur procurer, moyennant paiement, vivres et provisions" (vezi și în *Capitulațiile* din 1581/art. 5, 6).

să acorde tot sprijinul naufragiaţilor, să le recupereze să le înapoieze bunurile, direct sau prin intermediul consulului acestora[65]. Era interzisă înrobirea supravieţuitorilor. . Începând cu textele din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, clauza aceasta devine mai detaliată, numindu-se chiar şi autorităţile otomane. De exemplu, în *'ahdnâme* din 1595 acordată Veneţiei se preciza că era vorba de *kapudan-paşa* şi oamenii săi[66]. Iată cum suna această stipulaţie în traducerea franceză a Capitulaţiei acordată lui Henri IV al Franţei în 1604: "Art. 31. Si la mer, par la violence du vent, jette leurs navires a la cote, le beylerbey du lieu, les cadis et autres, leur porteront secours; les marchandises et autres objets provenant du sauvetage leur seront rendus; personne n'y mettra obstacle. Personne ne fera empêchement ou opposition aux marchands français, allant et venant, en plein sécurité, sous bannière du padichah de France, non plus qu'a ceux, *harbi* autrefois, devenus sujets de France".[67]

Viaţa, libertatea, mărfurile

Conform *şeriat*-ului, *amân*-ul acordat unui *harbî* era echivalent cu protecţia temporară a vieţii, libertăţii şi avutului acestuia, atâta timp cât se afla în „Casa Islamului". Unui *harbî* care intra în „Casa Islamului" fără *amân* nu i se garanta nici un drept, el fiind pasibil de a fi înrobit. În acest sens, hanefitul as-Shaybânî, preluând o opinie a predecesorilor săi (în primul rând, a lui Abu Yusuf Ya'kub), afirma: „Dacă un om din Casa războiului intră în Casa Islamului fără *amân* şi va fi prins de un locuitor (al Casei Islamului), el va deveni sclavul acelei persoane"[68].

În *'ahdnâme*-lele emise de sultani, acordarea libertăţii de a intra şi circula în Imperiul otoman, precum şi de a se înapoia în ţara de baştină, era însoţită automat de garantarea "inviolabilităţii" negustorilor străini, atât pentru persoana lor (în turcă, *nefs/nefis* sau *can*), cât şi pentru avutul acestora (în turcă, *mal, emvâl ü-esbab, metâ', rızk, davar*). Astfel, clauza generală referitoare la comerţ şi negustori se încheia de regulă prin formule care veneau să exprime *amân*-ul sultanal: "nimeni să nu provoace necazuri amestecându-se asupra proviziilor şi bunurilor şi altor lucruri ale negustorilor sus-pomeniţi" (*mezkür bazergânların rızklarına ve davarlarına ve sayr esbâblarına kimesne dahl idüb zahmet virmeye*), se preciza în *'ahdnâme*-lele acordate Ragusei[69]; "nimeni să nu se amestece, să nu provoace necazuri şi să nu atace pe Englezi" (*Ingilterelülere kimesne mâni' olmıyub dahl ve ta'aruz kalmıya*), se afirma în *Capitulaţiile* acordate Angliei, începând cu 1580[70].

---

[65] Pélissié du Rausas, *Capitulations*, I, p. 134-7.

[66] Belin, *Relations diplomatiques*, p. 403.

[67] Text otoman în Feridun, *Münşe'at*, II, p. 402.

[68] Totodată, ash-Shaybâni ţine să precizeze că acest *harbî* înrobit trebuia să devină *fay'*, adică pradă a întregii comunităţi musulmane (*Shaybânî's Siyar*, p. 162).

[69] Pentru *'ahdnâme* din 1512 (Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 3, p. 384, 385).

[70] Skilliter, *Harborne*, p. 233.

Înrobirea şi jefuirea negustorilor străini beneficiari de *amân* erau prohibite în timpul călătoriei acestora, „la venire şi la plecare" (*gelişte ve gidişte*), fie că aceştia veneau pe mare sau pe uscat (*eğer denizde ve eğer karada*). Clauze mai detaliate apar odată cu *'ahdnâme*-lele acordate statelor occidentale la sfârşitul secolului XVI şi începutul secolului XVII. Ca reflex al unei realităţi dure, negustorul străin fiind supus la tot mai multe abuzuri din partea autorităţilor otomane locale[71], acum sunt precizate cazuri noi în care se interzicea înrobirea şi confiscarea mărfurilor[72]:

a) Când negustorii se îmbarcau cu mărfurile lor pe corăbiile inamicilor sultanului (*harbî gemilerine girüb*), nu se putea invoca – pentru înrobirea negustorilor şi confiscarea bunurilor – motivul: „vă aflaţi pe corăbii inamice" (*harbî gemilerinde bulundunuz deyü*)[73]. Includerea acestei clauze în *'ahdnâme*-aua acordată Franţei în 1604 era explicată de ambasadorul François Savary de Brèves, ca un ecou al deselor înrobiri şi confiscări de mărfuri la care fuseseră supuşi negustorii francezi găsiţi de otomani pe corăbii ce aparţineau unor state inamice Porţii[74]. Găsim această stipulaţie, chiar cu precizări suplimentare, şi printre "privilegiile" acordate negustorilor olandezi în 1612 de acelaşi sultan, Ahmed I. Aici se subliniază, mai mult decât în alte texte, că protecţia împotriva înrobirii era condiţionată "atâta timp cât ei se află (pe corabie) pentru propriul lor comerţ, (şi) nu pentru jaf pe o corabie pirat" (*mâdâm ki kendü hallerinde ticâret üzere olub kursan gemisinde fesad üzere olmayalar*). Clauza se încheie cu încă un avertisment al sultanului adresat autorităţilor otomane: "Să nu fie confiscate mărfurile lor, iar ei să nu fie înrobiţi (folosindu-se) acest pretext" (*ol bahane ile esbâbların girift eylemeyüb ve kendülerin esir eylemeyeler*)[75].

b) De asemenea, când negustorii beneficiari de *amân* îmbarcau mărfuri într-o ţară inamică şi le transportau în alt stat inamic (*harbî vilayetlerine gideriken*), nu se putea invoca – pentru înrobirea lor şi confiscarea mărfurilor – motivul: "voi îi apovizionaţi pe duşman" (*duşmana zahire eyledürsüz*). Includerea acestei clauze în *'ahdnâme*-lele acordate Franţei, Angliei şi Olandei la începutul secolului XVII ne apare ca un adevărat privilegiu, în condiţiile în care ideologia "războiului sfânt", fie el şi defensiv, legitima încă relaţiile cu statele nemusulmane. Această stipulaţie poate fi înţeleasă mai uşor, dacă o comparăm cu o altă clauză din care se subînţelege că transportul de mărfuri (în primul rând, "provizii" = *zahire*) cumpărate de la musulmani într-o "ţară inamică" (*harbî vilayeti*) şi vinderea lor acolo erau complet interzise. Mai mult, se deduce – deşi în *'ahdnâme* nu se afirmă explicit – că în acest caz înrobirea negustorilor străini şi

[71] Era şi opinia ambasadorului Franţei, François Savary de Brèves, faţă de *'ahdnâme* din 1604 (Pélissié du Rausas, *Capitulations*, p. 136).

[72] Pentru legitimarea juridică otomană, prin fetva-lele emise de *şeyh ül-Islam* copiate în manuscrisul Turc 130 de la BN, Paris, vezi ultimul capitol al acestei cărţi consacrat navigaţiei comerciale şi pirateriei în Mediterana otomană.

[73] Feridun, *Münşe'at*, II, p. 401 (în *'ahdnâme* din 1604 pentru Franţa).

[74] Pélissié du Rausas, *Capitulations*, I, p. 136.

[75] Groot, *OEDR*, p. 252-3.

confiscarea mărfurilor erau permise[76]. Tratamentul se asemăna în parte cu cel aplicat supuşilor nemusulmani (*zimmî)* prinşi că aprovizionează pe inamicii sultanului.

c) Negustorii străini nu puteau fi înrobiţi nici măcar în cazul în care ar fi fost găsiţi de autorităţile otomane pe o corabie a unui supus nemusulman (*zimmî)* care transporta "provizii" (*zahire*) din Ţările bine păzite într-o "ţară inamică". Supuşii regelui Franţei se angajau adeseori ca echipaj pe corăbii care aparţineau unor supuşi otomani nemusulmani, evrei, greci, armeni, care în textul ahdname-lelor erau numiţi prin termenul juridic *zimmi.*[77] Mai târziu va apare categoria *berâtlı* (zimmi protejaţi ai statelor creştine).[78]

Se întâmpla însă ca sus-numiţii *zimmî* să fie angrenaţi într-un comerţ ilegal de scoatere a unor mărfuri prohibite la export, în special cereale (numite „provizii" în textele ahdname-lelor), între porturile otomane şi zone din Casa războiului. Prinşi asupra faptului, supuşii nemusulmani al sultanului urmau să suporte personal consecinţele, printre care confiscarea mărfurilor prohibite scoase ilegal din Casa Islamului.

Ce regim trebuia să se aplice francezilor care erau găsiţi pe acea corabie, fie ca membrii ai echipajului fie ca pasageri? O clauză prin care se interzicea luarea în captivitate a *müstemin*-ilor francezi găsiţi de autorităţile otomane pe o corabie a unui supus nemusulman (*zimmî)* care transporta "provizii" (*zahire*) din Ţările bine păzite într-o "ţară inamică".[79] În *'ahdnâme*-aua acordată Franţei în 1604, citim: "Şi cei care se găsesc dintre Francezi pe corăbiile unui *zimmî*, să nu fie înrobiţi, atunci când (acesta) este prins scoţând provizii din ţările Islamului" (*ve zimmetlerinden biri memâlik-i Islâmından zahire alub gideriken girift olundukda Françelülerden gemilerden olan esir olunmıya*)[80]. Această tip de articol va fi înscris şi în *'ahdname*-lele acordate Angliei şi Olandei de Ahmed I la începutul secolului XVII. Deşi supusul nemusulman al sultanului urma să suporte

---

[76] Feridun, *Münşe'at*, II, p. 401 (în *'ahdnâme* din 1604 pentru Franţa); Groot, *OEDR*, p. 249 (în *'ahdnâme* din 1612 pentru Olanda).

[77] Negustorii otomani aveau nevoie de acte justificatoare şi protectoare pentru a intra în Casa războiului. În acest sens, negustorii oficiali ai statului otoman purtau cu ei o scrisoare personală a sultanului, adesea a marelui vizir, către regele Poloniei, scrisoare în care autorităţile locale poloneze erau rugate să asigure trecerea liberă şi protecţia negustorilor din Constantinopol. Georgieva dădea exemplul lui Andrei Halkokondil, care dispunea de o astfel de scrisore la fiecare din călătoriile efectuate între 1519-1549 (Georgieva, « Commerce », p. 44).

[78] Despre *beratlı* (zimmii "protejaţi", "deţinători de berate", "barataires", vezi F. Rey, *La protection diplomatique et consulaire dans les Échelles du Levant et de Barbarie,* Paris, 1899; Ali Ihsan Bağış, *Osmanlı ticaretinde gayri müslimler. Kapitülasyonlar- Beratlı Tüccarlar - Avrupa ve Hayriye Tüccarları (1750-1839),* Yurhan Turhan Kitabevi, Ankara, 1983. În 1808, Rusia avea 120. 000 de greci "protejaţi" (Inalcık, *Imtiyazat*, p. 1217.

[79] 1604, art. 13. (Şi cei care se găsesc dintre Francezi pe corăbiile unui *zimmî*, să nu fie înrobiţi, atunci când (acesta) este prins scoţând provizii din ţările Islamului" Si l'un de nos sujets *zimmis* est pris, tandis qu'il porte à l'ennemi des vivres tirés de pays musulmans, les Français trouvés sur ce navire ne seront pas faits esclaves (*ve zimmetlerinden biri memâlik-i Islâmından zahire alub gideriken girift olundukda Françelülerden gemilerden olan esir olunmıya*).

[80] Feridun, *Münşe'at*, II, p. 401.

personal consecinţele, printre care confiscarea mărfurilor, *müste'min*-ii beneficiau, şi în acest caz, de protecţie. Se sublinia însă cu putere o condiţie, şi anume ca cei în cauză să dovedească clar apartenenţa la o "naţiune" căreia i se garantase *amân*, şi care în consecinţă intrase în rândul müste'min-ilor. „Să nu fie înrobiţi cu forţa cei ce sunt, *într-adevăr (bile)*, dintre olandezi" – se preciza în *'ahdnâme*-aua din 1612[81].

În tratatele osmano-polone, protecţia acordată negustorilor era afirmată – în regim de reciprocitate – încă din prima clauza despre comerţ inclusă în *'ahdnâme:* "să nu se facă pagubă şi stricăciune avutului şi persoanei cuiva" (*kimesnenin malına ve nefsine zarar ve ziyân olmıya*), se atenţionau autorităţile şi supuşii celor două părţi[82]. Condiţiile esenţiale impuse negustorilor pentru a beneficia de protecţie constau în respectarea regimului vamal, prin plata impozitelor stabilite prin cutumă şi lege, şi, în consecinţă, folosirea drumurilor comerciale obişnuite, „vămuite". Aşa cum am mai spus, aceste condiţii defineau "negoţul cinstit" (*istikamet üzere ticaret)*[83], cerut de otomani începând cu *'ahdnâme*-aua din 1577: "Şi negustorii care vin şi pleacă în mod cinstit să nu fie supăraţi, (ci) să li se ia vamă potrivit legii" (*ve istikamet üzere gelüb giden bazergânlar rencide olunmayub gümrükleri kanun-ı kadim üzere oluna)*[84].

În două rânduri se face referire directă la cei ce puteau cauza atacarea şi jefuirea caravanelor negustoreşti: *ehl-i fesad* ("răufăcători"), începând cu 1577[85]; *tatar tayfesi* ("ceata tătărască"), începând cu 1607[86]. Şi într-un caz, şi într-altul, cei în măsură (voievodul Moldovei, sangeacbeii, judecătorii etc.) erau obligaţi să acţioneze pentru împiedicarea acestora de a ataca "tagma negustorească", pentru prinderea lor şi, mai mult, pentru înapoierea "fără lipsă" (*bi-kusur*) a mărfurilor jefuite către cei păgubiţi.

Moştenirea

Problema moştenirii şi respectării dispoziţiilor testamentare reprezintă o formă de manifestare a protecţiei avutului negustorilor străini, de data aceasta după dispariţia proprietarului. Conform *şeriat*-ului, atunci când un *müste'min* murea în „Casa Islamului", *amân*-ul acordat rămânea în vigoare pentru avutul său[87]. *Kanunnâme*-lele otomane – care codificau, de fapt, cutume mai vechi sau mai noi – prevedeau, încă din secolul XV, protejarea moştenirii unui străin decedat în teritoriile otomane[88]. O clauză

[81] Groot, *OEDR*, p. 236.
[82] Formula este neschimbată în *'ahdnâme* -le, începând cu 1525 (AGAD, Akw-Tureckie, k. 66, t. 19, nr. 41).
[83] În *'ahdnâme*-aua din 1577 (AGAD, Akw-Tureckie, k. 71, t. 260, nr. 486).
[84] În *'ahdnâme*-aua din 1591 şi 1598 (AGAD, Akw-Tureckie, k. 71, t. 268, nr. 498; k. 71, t. 280, nr. 518).
[85] AGAD, Akw-Tureckie, k. 71, t. 260, nr. 486.
[86] BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 2, p. 6; Feridun, *Münşe'at*, II, p. 417.
[87] *Shaybânî's Siyar*, p. 167; Khadduri, *War and Peace*, p. 168; Biegman, *Ragusa*, p. 48-9 şi n. 15. Despre regimul aplicat bunurilor unui *müste'min* decedat în "Casa Islamului" ne vorbeşte şi al-Halebî (d'Ohsson, *Tableau*, V, p. 40).
[88] Inalcık, *Imtiyâzât*, p. 1211.

cu referire directă la tratamentul aplicat avutului unui străin decedat apare chiar din primele tratate de pace şi comerţ încheiate între statele musulmane şi cele creştine din jurul Mării Mediterane, deci încă din secolul XII[89]. În *'ahdnâme*-lele otomane, una dintre primele stipulaţii referitoare la regimul străinilor – alături de abolirea responsabilităţii colective – privea "moştenirea" (*metruk;* pl. *metrukât* sau *muhallef;* pl. *muhallefât).* O astfel de "clauză standard" găsim atât în *'ahdnâme* -lele acordate statelor occidentale, cât şi în tratatele încheiate cu statele din zona de frontieră sau în *'ahdnâme*-lele acordate unor state tributare (Ragusa, Naxos)[90]. Urmând în esenţă dispoziţiile *şeriat*-ului şi în detaliu dispoziţiile din *kanunnâme*-le, *Capitulaţiile* interziceau confiscarea bunurilor rămase după decesul unui străin beneficiar de *amân* de către autorităţile otomane (*beytülmalcı; beytülmal emini; kassamlar; nos officiers et commissaires*): "Când un negustor sau altcineva dintre Veneţieni, venind în Ţările mele bine păzite pentru comerţ sau pentru alt motiv, moare..., atunci *beyt ül-malcı* să nu se amestece în (problema) bunurilor sale... (*anun metrukâtına beyt ül-malcı karışmayub*)", se stipula în tratatele osmano- veneţiene[91]; "Şi dacă cineva dintre Englezi şi dintre cei care navighează sub pavilionul Angliei moare, *beytülmalci* să nu se amestece – contrar *'ahdnâme*-lei – în (problema) bunurilor şi proviziilor sale, zicând că avutul este pierdut (*'ahdnâme muhalif emval ve erzakına beytülmalciler malı gaibdir deyü dahl etmiyeler)*", apare în *Capitulaţia* acordată Angliei în 1601 de Mehmed III[92].

Dacă se interzicea confiscarea avutului în folosul visteriei publice, atunci care era tratamentul aplicat bunurilor rămase după decesul unui străin decedat în Imperiul otoman? În *'ahdnâme*-lele acordate statelor occidentale (Veneţia, Franţa, Anglia, Olanda etc.) luându-se în considerare existenţa unor comunităţi de conaţionali şi deci posibilitatea existenţei unor moştenitori, se prevedeau două cazuri: a) Dacă străinul îşi redactase un testament (*ittifâk-ı vafat; vasiyet; his will and testament)*, bunurile decedatului urmau a fi date moştenitorului desemnat, fie direct, fie – cel mai adesea – prin intermediul reprezentantului oficial al comunităţii de *müste'mini (baylos, konsolos)*[93]; b) Dacă străinul decedat nu lăsase în urmă un testament (*vasiyetsiz; sans testar; ab intestat; intestate*), atunci "bunurile" trebuiau încredinţate consulului sau ambasadorului. „Dacă nu există testament, (avutul) să fie luat de baili" – se preciza în *'ahdnâme*-lele pentru Veneţia[94]. Aceştia urmau să intermedieze preluarea moştenirii de către asociaţii săi în ale negoţului: „Dacă (cineva) moare fără testament (avutul său) să fie dat asociatului său compatriot, prin intermediul consulilor săi" (*Eğer vasiyetsiz murd olursa konsolosları marifetiyle ol yerli yoldaşına virile)*[95].

---

[89] Mas Latrie, *Traités*, passim.

[90] Biegman, *Ragusa*, p. 48-9, 53.

[91] Şakiroğlu, *1521*, p. 399; Gökbilgin, *Belgeler I*, p. 126 (*'ahdnâme* din 1540).

[92] Feridun, *Münşe'at*, II, p. 383.

[93] Pentru Veneţia: Şakiroğlu, *1521*, p. 399; Gökbilgin, *Belgeler I*, p. 126 (*'ahdnâme* din 1540). Pentru Franţa: Feridun, *Münşe'at*, II, p. 401 (*'ahdnâme* din 1604). Pentru Anglia: Feridun, *Münşe'at*, II, p. 401 (*'ahdnâme* din 1601). Pentru Olanda: Groot, *OEDR*, p. 241.

[94] Şakiroğlu, *1521*, p. 399; Gökbilgin, *Belgeler I*, p. 126 (*'ahdnâme* din 1540).

[95] Şakiroğlu, *1521*, p. 399; Gökbilgin, *Belgeler I*, p. 126 (*'ahdnâme* din 1540).

În tratatele osmano-polone, una din stipulațiile cele mai timpurii referitoare la negustorii străini marca interdicția confiscării bunurilor unui decedat de către autoritățile otomane: "dacă unul dintre negustorii care vin din Polonia moare în Țările noastre bine păzite, moștenirea celui defunct să nu fie luată de cei din această parte... (*vilayet-i Leh'den gelen bazergânlardan Memâlik-i Mahrusemde fevt olursa muteveffanın muhallefât bu canibin alınmıyub*...), se afirma în toate *'ahdnâme*-lele acordate regilor Poloniei în secolele XV-XVII[96].

Și în această problemă, reciprocitatea era afirmată explicit: "dacă cineva dintre negustorii noștri moare (*fevt olursa)* în Țara Leșească – se preciza – regele să procedeze, de asemenea, în chipul arătat" (*kıral dahi vech-i meşruh üzere eyleye*)[97]. Repetarea cu asiduitate a acestei clauze de la primele tratate osmano-polone (ea apare încă din 1494[98]) reflectă, de fapt, desele încălcări ale acestei reguli atât de către autoritățile otomane, cât și de către cele poloneze[99]. Referitor la tratamentul aplicat bunurilor unui negustor decedat, în tratatele osmano-polone nu sunt consemnate cele două cazuri amintite mai sus, specifice *'ahdnâme*-lelor acordate unor state occidentale. Găsim însă o altă distincție. Până în 1598, clauza despre moștenire prevedea păstrarea (*hıfz oluna*) bunurilor celui decedat până la sosirea moștenitorului din Polonia: "La sosirea din acea parte a moștenitorului cu o scrisoare a regelui, să se dea (avutul)"(*ol tarafdan kıralın mektubu ile varisi geldikde teslim oluna*)[100]. O rezolvare identică era indicată și în *'ahdnâme*-lele acordate Ragusei: "moștenitorul (celui decedat) poate veni și lua bunurile sale", se spune în *'ahdnâme*-aua emisă de Murad III, în 1575[101]. Pentru a înlătura tentația de confiscare, amplificată de perioada lungă de așteptare a sosirii moștenitorului din Polonia, tentație transpusă adeseori în practică de autoritățile locale, clauza despre moștenire va căpăta o formă nouă odată cu tratatul osmano-polon din 1598: „moștenirea celui defunct...să fie predată conducătorilor caravanei, care, plecând în țara lor,să o dea moștenitorilor săi" (*mutefeffa-yi mezburun muhallefâtı ...kârbân-başlarına teslim oluna ki vilayetlerine olub gidüb varislerine vire*)[102].

---

96 Arh. St. Buc., Microfilme Polonia, R. 1, c. 198, 204, 212 (*'ahdnâme* -lele din 1577, 1591, 1598); BOA, DED, 55/1, LAD. doc. 2 (*'ahdnâme* din 1607) etc.

97 Arh. St. Buc., Microfilme Polonia, R. 1, c. 198, 204, 212 (*'ahdnâme* -lele din 1577, 1591, 1598); BOA, DED, 55/1, LAD. doc. 2 (*'ahdnâme* din 1607) etc.

98 AGAD, Akw-Tureckie, k. 66, t. 9, nr. 20; Biblioteca Czartoryski, IV, 611, p. 35-8.

99 În acest sens, C. Georgieva ne oferă destule exemple, mai ales din vremea lui Süleyman Kanunî, când sultanii interveneau pe lângă regii polonezi, pentru rezolvarea unor probleme de succesiune (Georgieva, *Commerce*, p. 43, 44, 46, 48-9).

100 Arh. St. Buc., Microfilme Polonia, R. 1, c. 198, 204 (*'ahdnâme* -lele din 1577, 1591);Gökbilgin, *Belgeler I*, p. 129, 131 (*'ahdnâme* -lele din 1525, 1553).

101 Biegman, *Ragusa*,, p. 59.

102 Arh. St. Buc., Microfilme Polonia, R. 1, c. 212.

Rezidența

Una dintre cele mai evidente discordanțe dintre *șeriat* și *'ahdnâme*-le s-a manifestat în legătură cu dreptul de rezidență al străinilor în Imperiul otoman și scutirea de *djizya*. În virtutea dreptului hanefit, *müste'min* -ii nu beneficiau decât de o protecție temporară din partea suveranului musulman. Un locuitor al "Casei războiului" (*harbî*) putea rămâne în "Casa Islamului" pe durata specificată în *amân* (salv-conduct), care nu trebuia să depășească însă un an. În acest timp, *harbî* avea pe teritoriul statului musulman statutul unui veritabil străin, numit *müste'min* în textele juridice musulmane, respectându-i-se condiția de supus al unui principe străin. În această calitate, *müste'min* nu era obligat să plătească *djizya*, impozit impus de *șeriat* supușilor nemusulmani ai statului islamic (*zimmî*). Această scutire rămânea, de altfel, diferențierea fundamentală între infidelul *zimmî* (supus al statului islamic) și infidelul *müste'min* (supus al statului creștin, cu statut de străin în "Casa Islamului")[103].

Șeriat-ul s-a ocupat și de condițiile în care un *müste'min* putea deveni *zimmî* sau, cu alte cuvinte, de conjuncturile în care străinul nemusulman era asimilat supușilor nemusulmani ai *imâm*-ului, plătitori de capitație. O asemenea posibilitate se ivea la expirarea termenului de valabilitate a *amân*-ului. În cazul în care protecția temporară fusese acordată pe o durată de câteva luni, *müste'min*-ul putea cere prelungirea *amân*-ului, dar numai până la un an. Când anul permis de *șeriat* se împlinea, *müste'min*-ul devenea – conform hanefiților – *zimmî*, fiind obligat să plătească *djizya*. În completare, Abu Yusuf Ya'kub preciza: "Beneficiarul unui *amân* care se stabilește la noi și își prelungește șederea este invitat să se reîntoarcă (în „Casa războiului" -n.ns.); dacă și în urma acestei avertizări el rămâne un an întreg, eu îl supun la plata *djizye*-lei"[104].

Alți juriști au optat pentru codificarea altei practici întâlnită în Califatul arab: conducerea *müste'min*-ului la frontiera dintre „Casa Islamului" și „Casa războiului", la împlinirea termenului de un an[105]. A doua situație în care *müste'min*-ul putea deveni *zimmî* era legată de cumpărarea și cultivarea unui teren agricol. Chiar dacă *amân*-ul fusese acordat pe o durată minimă (1-3 luni) și chiar dacă acest termen de valabilitate nu expirase, un *müste'min* care devenea "proprietarul" unei bucăți de pământ din „Casa Islamului" trebuia să plătească nu numai impozit funciar (*kharâdj*), dar și *djizya*. În consecință, străinul devenea supus al statului islamic[106].

Otomanii au fost confruntați cu realitatea constituirii comunităților de *müste'mini*, începând mai ales cu secolul XVI. În aceste condiții, pentru a evita o exprimare deschisă a contradicției dintre *șeriat* și tratatele de pace și comerț încheiate cu statele creștine s-a optat pentru două soluții: *'ahdnâme*-le în care nu se specifica nimic despre rezidența străinilor în Imperiul otoman, cum este cazul tratatelor osmano-polone; *'ahdnâme*-le în care era inclusă o clauză în care se consemna dreptul negustorilor de a rămâne în teritoriile otomane, fără plata capitației, fără a se preciza însă durata limită de un an,

---

[103] Vezi, „Capitolul despre străini" (*Bâb al- müste'min)* din al-Halebî, *Multeka,* 2 Cild, p. 593-6; d'Ohsson, *Tableau,* V, p. 38;Inalcık, *Imtiyâzât,* p. 1210.
[104] Abu Yusuf, *Kitâb*, p. 293.
[105] Peters, *Islam,* p. 29-30.
[106] d'Ohsson, *Tableau*, V, p. 38.

permisă de *şeriat* (cazul *'ahdnâme*-lelor acordate statelor occidentale). După o perioadă de tatonări, scoasă în evidenţă de tratatele osmano-veneţiene de la începutul secolului XVI, otomanii au reuşit, în cele din urmă, să salveze aparenţele, prin impunerea unei clauze standard, cu o terminologie vagă, care să nu contravină în mod flagrant *şeriat*-ului. Astfel, pornindu-se de la premisa că negustorii – prin specificul activităţii lor – vin şi pleacă (*gelüb gidüb*) în mod continuu, în textele tratatelor de pace şi comerţ nu se specifica nici un termen limită pentru dreptul de rezidenţă al supuşilor unui stat creştin în Imperiul otoman. În mod explicit se afirma doar scutirea acestora de plata capitaţiei (numită în textele osmane fie *haraç*, fie *cizye*): "Atât timp cât cei ce sunt rezidenţi (în Veneţia) – fie celibatari, fie căsătoriţi – vin din Veneţia şi pleacă, făcând comerţ, sosind, să plece înapoi (şi) să nu se stabilească (definitiv) în Ţările mele bine păzite; de la ei să nu se ceară tribut" (*ve Venedikten gelüb temekkün iden kimesneler evli olsun ergin olsun mâdâm ki gelüb gidüb rencberlik idüb benim Memâlik-i Mahrusemde yerleşmiye varub girü gide anlardan haraç taleb olunmıya*), se specifica în *'ahdnâme*-aua din 1540, pentru Veneţia[107].

Mai mult, în *Capitulaţiile* acordate statelor occidentale începând cu a doua jumătate a secolului XVI, precum Franţa, Anglia, Olanda, realitatea existenţei unor comunităţi de *müste'mini* care rezidau în oraşe-porturi ale Imperiul otoman, a impus formula *mütemekkin olanlar* ("cei care sunt rezidenţi", „cei care s-au stabilit"), evitându-se astfel formula "atât timp cât (*mâdâm ki*...) fac comerţ"[108]. Fără a se marca vreun termen limită care să impună străinilor întoarcerea în statele europene de unde veniseră, în *'ahdnâme* -le s-a înscris doar privilegiul acestora de a nu plăti capitaţie: „de la cei care s-au stabilit în Ţările noastre bine păzite...şi care fac comerţ, să nu se ceară tribut" (*Memâlik-i Mahrusemizde mütemekkin olanlar... rencberlik edenler anlardan harâc taleb olunmıya)*[109].

În tratatele de pace şi comerţ încheiate cu statele din zona de frontieră nu se face, de regulă, nici o referire specială la problema rezidenţei. Cazul *'ahdnâme*-lelor poloneze este ilustrativ în această privinţă. Atitudinea este explicabilă, având în vedere specificul comerţului polono-moldo-otoman, care nu necesita prezenţa negustorilor din Polonia în Imperiul otoman mai mult de un an[110].

Comerţul

Ţinând cont de realităţile istorice ale lumii musulmane, în care negoţul juca un rol de prim rang, tratatele de drept islamic nu au adus restricţii drastice tranzacţiilor comerciale cu infidelii. Singura excepţie notabilă în textele juridice, care în practică era

[107] Gökbilgin, *Belgeler I*, p. 126. Aproape la fel în *'ahdnâme* din 1521 (Şakiroğlu, *1521*, p. 398).

[108] Ménage, *Capitulation*, p. 379-380.

[109] Feridun, *Münşe'at*, II, p. 384 (*'ahdnâme* din 1601 pentru Anglia); p. 403 (*'ahdnâme* din 1604 pentru Franţa; Groot, *OEDR*, p. 241 (*'ahdnâme* din 1612 pentru Olanda).

[110] Comerţul polono-moldo-otoman era practicat, de regulă, prin intermediul caravanelor. Vezi, pentru detalii, P. P. Panaitescu, *La route commerciale de Pologne a la Mer Noire au Moyen Age*, în RIR, III, fasc. II-III, 1933, p. 172-193; C. Georgieva, *Les rapports de commerce entre l'Empire Ottoman et la Pologne et les terres bulgares au XVIe siècle*, în BHR, 3, 1978, p. 38-49.

eludată frecvent, consta în prohibirea scoaterii din „Casa Islamului" a armelor şi a materialelor folosite pentru producerea armelor, a animalelor de călărie şi a sclavilor[111]. Motivul esenţial, subliniat de jurisconsulţii musulmani era: "ducând sclavi, arme şi alte lucruri (în „Casa războiului" – n.ns.), *puteau ajuta inamicii să-i atace pe musulmani*" (subl. ns.)[112]. Această interdicţie nu avea însă nimic original. Comerţul medieval era în general guvernat de dictonul "să nu fie pus în slujba duşmanilor"[113].

În tratatele de pace şi comerţ încheiate de otomani cu principii creştini există o clauză generală, de regulă prima din şirul de clauze referitoare la negoţ, în care dreptul de a intra şi circula era garantat supuşilor creştini cu un scop precis: activităţile comerciale. Pentru argumentare să reluăm exemplele din capitolul consacrat libertăţii de a circula şi să le completăm. Conform tratatelor din 1430 şi 1446, negustorii veneţieni "puteau intra şi ieşi" în şi din teritoriile otomane, dar în acelaşi timp "puteau...vinde şi cumpăra" (*possano...vender e comprar*)[114]. În tratatul osmano-ungar din 1451 există o clauză generală despre comerţ, formulată în regim de reciprocitate, conform căreia libertatea de circulaţie a negustorilor celor două părţi era completată cu dreptul de a face negoţ: "şi să facă piaţă fără nici o piedică" (*et facient forum sine ullo impedimento*)[115]. Acest drept va fi de fapt şi raţiunea de a fi a *Capitulaţiilor* acordate Franţei, Angliei, Olandei în secolele XVI-XVIII, dar şi Imperiului habsburgic sau Rusiei în secolele XVII-XVIII: negustorii francezi puteau veni în Imperiul otoman "*pour vendre et acheter, faire trafic des marchandises*", în *Capitulaţiile* acordate Franţei, începând cu 1569[116]; "şi negustorii şi interpreţii şi alţi oameni ai acelei ţări...să vândă şi să cumpere şi să facă comerţ" (*bey' ve şira ve ticaret idüb*), în *berât*-ele cu privilegii acordate Angliei, începând cu 1580[117]; negustorii olandezi "să vândă şi să cumpere" (*alış veriş eyleyüb*), în *'ahdnâme*-lele din 1612[118] şi 1680.

Dreptul de a face comerţ era asociat în clauza generală din *'ahdnâme*-le fie cu dreptul de circulaţie, fie cu dreptul de rezidenţă, dar întotdeauna cu garantarea protecţiei negustorilor străini. În acelaşi timp, această clauză era completată cu alte stipulaţii, care se refereau, în esenţă, la protecţia activităţilor comerciale şi la regimul vamal[119]. Articolele în care se consemna, mai mult sau mai puţin detaliat, protecţia negoţului aveau drept obiectiv a-i feri pe negustorii străini de orice abuz comis de otomani în timpul activităţilor comerciale. Totodată, ele reflectau o practică mult mai dură decât teoria, în care abuzul era prezent la tot pasul.

Totodată, în *'ahdnâme*-le se insistă pe respectarea regimului vamal, atât de către autorităţile otomane, cât şi de către negustorii străini. Principala taxă consemnată în

111 Khadduri, *War and Peace*, p. 227-8.
112 Abu Yusuf, *Kitâb*, p. 292.
113 Afirmaţie făcută şi de Ştefan cel Mare într-o scrisoare adresată braşovenilor (Hurmuzaki, *Documente*, vol. XV/1, p. 91).
114 *Diplomatarium VL*, II, p. 344-5, 367.
115 *DRH*, D, vol. I, doc. 305, p. 418-420.
116 Testa, *Traités*, I, p. 93.
117 Skilliter, *Harborne*, p. 234.
118 Groot, *OEDR*, p. 236.
119 Câteva aprecieri generale, la Pélissié du Rausas, *Capitulations*, I, p. 167-184.

textele tratatelor de pace și comerț, pe care negustorii străini trebuiau să o plătească la intrarea sau ieșirea în și din teritoriile otomane, era numită *gümrük*. Termenul a fost preluat de la bizantini, care numeau acest impozit *kommerkion* (derivat, la rându-i, din latinescul *commercium*)[120]. Ca impozit pur fiscal, *gümrük resmi* era impus pe valoarea bunurilor importate (sau exportate), diferențierea dintre cuantumuri făcându-se numai după naționalitatea sau categoria juridică a proprietarului[121]. În tratatele de drept islamic, cuantumul vămii era invariabil și favorabil musulmani: 10% pentru negustorii *harbî;* 5% pentru negustorii *zimmî;* 2,5% pentru negustorii musulmani[122]. În *kanunnâme*-lele emise de Mehmed II (1451-1481)[123] și urmașii săi, cuantumul taxelor vamale nu era uniform, ci reflecta cutumele vremii, dar proporțiile din *șeriat* rămâneau, în linii mari, aceleași (deși se produce o apropiere între musulmani și tributari[124]): 4-5% pentru creștinii netributari (*harbî)*; 1-3% pentru nemusulmanii tributari (*haraçgüzar)*[125]; 1-2% pentru musulmani[126]. Privitor la cuantumul *gümrük*-ului și a altor taxe impuse negustorilor, în textele *'ahdnâme*-lelor se folosește cel mai adesea formula "potrivit obiceiului și legii" (*'adet ve kanun üzere*), care scoate în evidență adevăratul izvor al regimului vamal, cutuma. Nu se preciza – până în secolul XVII – nici un procent. Se insista, însă, asupra perceperii *gümrük* -ului doar o singură dată în timpul activităților comerciale: la intrare, în cazul importurilor; la ieșire, în cazul exporturilor. Din secolul XVII, cuantumul *gümrük*-ului va fi precizat și în textele *Capitulațiilor* acordate statelor occidentale și fixat, ca un privilegiu, la 3%: pentru negustorii englezi încă din 1601, pentru cei genovezi în 1665, pentru negustorii francezi în 1673[127] etc. Să mai subliniem că, începând cu sfârșitul secolului XVI, în *'ahdnâme*-lele acordate statelor creștine se subliniază, uneori de mai multe ori în același tratat (ceea ce trădează abuzurile autorităților locale otomane), scutirea negustorilor străini de o serie de impozite impuse supușilor otomani, precum *kasâbiyye (kasâb akçesi), reftiyye (reft akçesi), bâc* etc.[128].

---

[120] H. Antoniades-Bibicou, *Recherches sur les douanes a Byzance. L'octava, le "kommerkion" et les commerciaires*, Paris, 1963, p. 66, p. 104-6.

[121] Erau, astfel, lipsite de interes caracterul mărfii și locul de origine (Biegman, *Ragusa*, p. 47, n. 5).

[122] Detalii abundente găsim în ash-Shaybânî, *Kitab as-Siyar*, IV, p. 67-81 (4236-4271). De asemenea, Abu Yusuf, *Kitâb*, p. 204, 213; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, 1, p. 381-2; Morabia, *Gihâd*, p. 469.

[123] Kraelitz, *Kanunnâme*, p. 13-48; Anhegger, Inalcık, *Kanunnâme*, p. 78-9; Mehmet, *Kanunnâme*, p. 155.

[124] În *Gümrük Kanunnâmesi* din 886/1481, considerată de A. Akgündüz ca aparținând lui Mehmed II, fiind inclusă în *kanunnâme*-lele generale, 2% era procentul ce trebuia plătit atât de musulmani, cât și de tributari (*haracgüzar*), față de 4% negustorii "franci" (*Firenk bâzirgânı*) (Anhegger, Inalcık, *Kanunnâme*, p. 78-9; Beldiceanu, *Actes*, p. 151-2; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, 1, p. 381-2)

[125] În 918/1513, se luau: 2 *akçe*-le la 100 de la musulmani (*müsliman*), 5 *akçe*-le la 100 de la *harbî* și 4 *akçe*-le la 100 *akçe*-le de la *zimmî* . Ragusanii reclamă aplicarea procentului de 2%, conform *'ahdnâme*-lei din 1512, mai ales că, practic, li se cerea când 4%, când 5% . Selim I răspundea afirmativ (Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, 3, p. 382-4).

[126] Mehmet, *Kanunnâme*, p. 155.

[127] Inalcık, *Imtiyâzât*, p. 1212.

[128] Feridun, *Münşe'at*, II, p. 382 (*'ahdnâme* din 1601, pentru Anglia); p. 416 (*'ahdnâme* din 1607, pentru Polonia). Inalcık, *Imtiyâzât*, p. 1212.

În *'ahdnâme*-lele încheiate între sultani şi regii polonezi de-a lungul secolelor XV-XVII era confirmată de fiecare dată – în regim de reciprocitate – o clauză generală, înscrisă pentru prima dată în tratatul din 1494, prin care se garanta negustorilor celor două părţi atât dreptul de liberă circulaţie, cât şi libertatea de a face comerţ: „să vândă şi să cumpere" *(bey' ve şira ideler)*. Acest drept, specific categoriei negustorilor, dar acordat, uneori, şi altor supuşi, precum solii[129], este reafirmat de mai multe ori în textul unei *'ahdnâme*. Aproape de fiecare dată se pune accent pe respectarea regimului vamal de către autorităţile teritoriale poloneze, moldoveneşti şi otomane, dar şi de către negustorii înşişi. Până în a doua jumătate a secolului XVII, nici în tratatele osmano-polone nu se pomenea vreun cuantum pentru vămi sau alte impozite. Nici măcar pentru *gümrük*, care – aidoma negustorilor occidentali – trebuia să se perceapă o singură dată la venire şi o singură dată la plecare (cel mai adesea, la Istanbul, Adrianopol sau Brusa, dar şi la Chilia sau Cetatea Albă). Erau indicate, generic însă, izvoarele juridice ale regimului vamal: "potrivit obiceiului şi legii" (*'adet ve kanun üzere*); în Moldova „să se dea în chipul şi în cuantumul în care se dau de obicei" (*ne-vecihle ve ne-mikdar viregelmişler ise ana göre vireler*); "potrivit vechii legi" (*kanun-ı kadim üzere)*[130].

În mai multe clauze sunt enumerate sau chiar reluate privilegiile fiscale acordate negustorilor veniţi din Polonia: scutirea de a plăti *reft akçesi* şi *kasab akçesi;* scutirea de a plăti vamă pentru *guruş*-ii[131] introduşi în imperiu[132]. Începând cu *'ahdnâme*-aua din 1607, apar alte două dispoziţii referitoare la negoţul polonezilor în teritoriile otomane: libertatea de a aduce şi vinde mărfuri, oricât şi oricui, la Adrianopol şi Brusa; interdicţia de a introduce monedă cu titlu (*ayar*) depreciat, în special *guruş*-ul leonin (talerul olandez)[133].

Litigii

Problemele pe care dreptul internaţional privat trebuie să le rezolve sunt determinate – în viziunea unor jurişti – de faptul că în acelaşi moment şi într-o anume zonă geografică există mai multe sisteme de drept. În aceste condiţii, dilema majoră se manifestă în domeniul alegerii sistemului de drept (ce lege i se va aplica străinului?) şi a instanţei de judecată (cine va aplica legea?)[134]. În istoriografia consacrată *Capitulaţiilor*,

[129] Un exemplu din 1585 este oferit de I. H. Uzunçarşılı în *Osmanlı Tarihi*, II. Cilt, Ankara, 1949, p. 678, n. 1.

[130] Pentru *'ahdnâme* din 1598 (AGAD, Akew-Tureckie, k. 71, t. 280. nr. 518); pentru 1607 (BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 2;Feridun, *Münşe'at*, II, p. 415-6).

[131] *Guruş* (sau *kuruş* era folosit pentru a desemna, în general, moneda străină care circula în Imperiul otoman. De exemplu, *tam guruş* = taler Imperiul habsburgicc; *esedî guruş* = taler olandez.

[132] Într-o scrisoare din ianuarie 1617 către regele Poloniei, această scutire era confirmată (Hurmuzaki, *Documente*, Supl. II, vol. II, Buc., 1895, doc. CCVIII, p. 423).

[133] *Arslanlu guruş* = rleeuwendaalders, în lat. *taleri leonis)*, bătut pentru prima dată în 1575 (M. Maxim, *O luptă monetară în secolul al XVI-lea: padişahî contra aspru*, in "Cercetări numismatice", V, 1983, p. 132).

[134] O. Kahn-Freund, *General Problems of Private International Law*, în RdC, vol. 143, III, 1974, p. 147-150.

acest aspect, definitoriu pentru regimul străinilor în Imperiul otoman, a fost consacrat şi comentat sub numele "imunitate de jurisdicţie"[135] . Cu alte cuvinte, rezolvarea litigiilor în care erau angrenaţi, într-un fel sau altul, străinii se baza pe o cutumă medievală, numită în ştiinţa juridică "principiul personalităţii legilor", conform căreia străinul rămânea, în orice loc s-ar găsi, supus legii suveranului propriu[136].

După categoria juridică a părţilor aflate în conflict, criteriu care urma să determine şi modalităţile de rezolvare a acestuia, se disting, în principal, două tipuri de litigii: litigii între străini şi supuşii otomani (musulmani sau *zimmî*); litigii între străinii conaţionali[137].

Litigiile între străini şi supuşii otomani au creat, din punct de vedere juridic, starea dilematică pomenită mai sus. Cum *şeriat*-ul nu oferea soluţii detaliate asupra modului de rezolvare a acestor conflicte, nici *'ahdnâme*-lele nu se avântau în a da soluţii clare şi precise în acest domeniu. Este adevărat că litigiile care puteau surveni între străini şi supuşii otomani se bucurau de o atenţie mai mare în *Capitulaţii,* dar nu se poate vorbi de impunerea, prin aceste acte, a unor reguli de drept. Ele se limitau la a consacra obiceiurile în vigoare prin formularea sumară a unor reguli practice, de urmat pentru o rezolvare echitabilă şi amiabilă a litigiilor dintre cele două părţi[138]. Apar, astfel, invariabil, una sau mai multe clauze care se referă la principalele elemente ale "judecării proceselor": "instanţele de judecată" (*kadı*-ul; „judecătorul acelui loc" / *ol yerin hakimi*[139]; Divanul imperial / *Divân-ı Âlişân*) se stabileau în funcţie de caracterul şi gravitatea conflictului[140]; "acuzarea" trebuia să invoce, iar "instanţa" să ia în seamă, numai dovezi scrise (*sicil, hücet, temessük)*[141]; "apărarea" împricinaţilor trebuia să se manifeste prin prezenţa ambelor părţi, a "interpretului" (*tercüman*) şi chiar a consulului, în cazul negustorilor occidentali[142]; "mărturia mincinoasă" (*şahid-i zûr ile*) nu trebuia acceptată de cei ce judecau litigiul[143].

Analizând seria tratatelor osmano-poloneze dintre 1489 şi 1699, se observă că o clauză cu un asemenea subiect a fost înscrisă pentru prima dată în *'ahdnâme*-aua din 1502[144], fiind impusă de înmulţirea litigiilor dintre otomani şi polonezi, mai ales dintre creditori şi debitori. În Polonia, rezolvarea acestor litigii urma să fie de competenţa

---

[135] Pélissié du Rausas, *Capitulations*, II, p. 197-322; Rechid, *Étrangers*, p. 176-7.

[136] Geamănu, *Drept,* I, p. 385.

[137] Cu subvarianta litigiilor dintre străinii care veneau din state creştine diferite.

[138] Pélissié du Rausas, *Capitulations,* I, p. 201-3.

[139] În textul osman al *'ahdnâme*-lei acordată Poloniei în 1525 (AGAD, AKW-Tureckie, K. 66, t. 19, nr. 41).

[140] Spre exemplu, litigiile care aveau drept obiect de dispută sume mai mari de 4000 *akçe* trebuiau înaintate spre rezolvare Divanului imperial (Feridun, *Münşe'at*, II, p. 382: pentru Anglia-1601).

[141] Feridun, *Münşe'at*, II, p. 382-3, 401-2, 415-6; Groot, *OEDR,* p. 254-5.

[142] Şahiroğlu, *1503,* p. 1568; Şahiroğlu, *1521*, p. 398;Gökbilgin, *Belgeler I,* p. 125; Testa, *Traités*, I, p. 95; Feridun, *Münşe'at*, II, p. 402, 416; Groot, *OEDR,* p. 237.

[143] Şahiroğlu, *1503*, p. 1568; Şahiroğlu, *1521*, p. 398; Gökbilgin, *Belgeler I,* p. 125; Testa, *Traités*, I, p. 95; Feridun, *Münşe'at*, II, p. 402, 416; Groot, *OEDR,* p. 237.

[144] AGAD, AKW-T ureckie, K. 66, t. 11, nr. 26; *MMAH,* nr. 117, p. 169.

"judecătorului acelui loc" (*ol yerin hakimi)*: "Şi dacă cineva din Ţările mele bine păzite ajunge datornic faţă de cineva din ţara regelui, oriunde s-ar întâmpla aceasta, atunci să se deschidă proces la judecătorul acelui loc, şi după ce se va face cercetare şi se va stabili (adevărul), să se înapoieze de îndată stăpânului (*sahib)*, dreptul său"[145].

Începând cu 1553, în privinţa litigiilor dintre supuşii regelui polon şi supuşii otomani, apar noi precizări, ce-i drept sumare şi cu caracter preventiv, pe care le-am amintit deja mai sus. Clauza se va menţine neschimbată de-a lungul întregii perioade analizate de noi. Iat-o: "Şi diferendul unui negustor cu cineva pentru (treburi de) vânzare şi cumpărare să fie înregistrat (la tribunal). Atâta vreme cât nu arată *sicil* şi *hüccet* să nu se aplece urechea (la acuzaţii). Dacă este (vorba de) garanţie (*kefalet)* şi de împrumut (*karz)*,la prezentarea plângerii şi cererii să se ia în consideraţie (numai) *sicil*-ul şi *hüccet*-ul. În absenţa uneia din cele două părţi, să nu se falsifice adevărul prin mărturie falsă (*şahid-i zûr ile*). Din partea regelui, de asemenea (*kıral canibinden dahi)* să nu se aplece urechea (la acuzaţii), până când (acestea) nu sunt aduse la cunoştinţa judecătorilor din ţara sa"[146].

Litigii între străinii conaţionali. O clauză care să exprime direct modul de rezolvare a litigiilor apărute în comunităţile de străini apare pentru prima dată în tratatele osmano-veneţiene din prima jumătate a secolului XVI. Astfel, în '*ahdnâme*-lele din 1503, 1513, 1517, 1521 şi 1540 ea sună invariabil: „Dacă apar litigii între veneţieni, bailul lor să le rezolve, potrivit obiceiurilor lor, (şi) nimeni să nu se amestece" (*ve Venediklünün birbiri arasında niza'ları olsa bayloslan 'adetlerince dinleye kimesne mâni' olmıya*)[147]. Ulterior, această practică va fi înscrisă ori de câte ori noi *'ahdnâme*-le vor fi acordate unor state europene. Vom găsi deci acest priviligiu în *'ahdnâme* -lele acordate Franţei, Angliei, Olandei, dar şi Poloniei, de la o anumită dată. Clauza standard avea deci în vedere diferendele ce se iveau între negustorii conaţionali, pe durata cât ei se aflau în teritoriile otomane: "între veneţieni" (*Venediklünün birbiri arasında*); "între francezi" (*Françelülerin birbiri arasında*); "între cei ce sunt din ţinuturile Olandei" (*Nederlanda vilâyetlerinden olanların*) etc.[148]. Litigiile nu erau precizate, vorbindu-se despre ele la modul general. Se subînţeleg însă atât litigii de natură civilă cât şi litigii de natură penală. Câteva formule: "dacă se ivesc certuri"(*nizâ'ları olsa*); „dacă se comite o crimă sau un alt act mârşav" (*kân veyhud gayrı şena'at)*; „fiind sau ceartă sau dispută pentru o problemă" (*bir husus içün ya kıl ve kal olub)*; „dacă se ivesc plângeri şi conflicte, sau apar cazuri de crimă şi jaf" (*da'vâ ve husumet vâki' olub ve dem ü-diyet da'vâları olur ise)*[149]. Dilema soluţionării litigiilor apărute într-o comunitate de străini era rezolvată printr-o clauză, care codifica de fapt o cutumă ameninţată tot mai des de

[145] În textul osman al *'ahdnâme* -lei din 1525 (AGAD, AKW-T ureckie, K. 66, t. 19, nr. 41).

[146] AGAD, AKW-Tureckie, K. 71, t. 268, nr. 498 (*'ahdnâme* din 1591); AGAD, AKW-Tureckie, K. 71, t. 280, nr. 518 (*'ahdnâme* din 1598).

[147] Şahiroğlu, *1503*, p. 1568;Şahiroğlu, *1521*, p. 398;Gökbilgin, *Belgeleri I*, p. 125.

[148] Şahiroğlu, *1503*, p. 1568; Şahiroğlu, *1521*, p. 398; Testa, *Traités*, I, p. 95 (Franţa-1569); Feridun, *Münşe'at*, II, p. 402 (Franţa-1604); Groot, *OEDR*, p. 237 (Olanda-1612).

[149] Şahiroğlu, *1503*, p. 1568; Şahiroğlu, *1521*, p. 398; Testa, *Traités*, I, p. 95 (Franţa-1569); Feridun, *Münşe'at*, II, p. 402 (Franţa-1604); Groot, *OEDR*, p. 237 (Olanda-1612).

abuz, în care se prevedea: "sistemul de legi" aplicat străinului ("potrivit obiceiurilor lor" / *'adetlerince, ayınları üzere, selon leurs lois et coutumes, according to their own customes*); "instanţa de judecată" a litigiului (şefii comunităţilor de *müste'mini* / *baylos, elçi, konsolos, karbân-başı, les ambasadeurs et consuls d'icelle nation puissent*); "imunitatea de jurisdicţie" ("nimeni să nu se amestece" / *kimesne mâni' olmıya; kimesne dahl etmiye*)[150].

Rezolvarea litigiilor dintre negustorii care formau o caravană venită din Polonia în Imperiul otoman de către şeful acesteia era o practică cutumiară. Atâta timp cât nu era încălcată, înscrierea acesteia în textul *'ahdnâme*-lelor osmano-polone apare a fi fost fără rost. Situaţia s-a schimbat către sfârşitul secolului XVI şi începutul secolului XVII. În condiţiile în care abuzul a devenit tot mai frecvent, s-a încearcat înlăturarea ingerinţelor autorităţilor otomane prin înscrierea unei clauze speciale în *'ahdnâme*-le. Ea apare pentru prima dată în 1607: "Dacă se iveşte ceartă în tagma negustorească pentru o problemă (şi) se ajunge la plângeri între ei, răspunsul corespunzător să fie dat de şeful caravanei lor" (*tüccar tayfesi yanında bir husus içün ya kıl ve kal olub da'valarıı düşürse aralarında kârban-başıları kim olursa ol göre ve lâzim olana cevab vire)*[151] .

Printre cele mai importante clauze înscrise în *'ahdnâme*-le se numără şi abolirea responsabilităţii colective, prevedere considerată adesea un "privilegiu juridic" acordat străinilor. În evul mediu, a existat întotdeauna tendinţa de a-i trata pe străinii de aceeaşi naţionalitate ca un grup cu responsabilitate colectivă. O dovadă în acest sens o constituie însăşi invocarea sa în textele oficiale, încercându-se, astfel, să se impună respectarea principiului responsabilităţii individuale[152]. Abolirea responsabilităţii colective este una din primele stipulaţii înscrise în tratatele de pace şi comerţ încheiate încă din secolul XII, între statele musulmane şi cele creştine din bazinul Mării Mediterane[153].

Otomanii au încercat la rându-le să impună acest principiu, aidoma predecesorilor lor din Marea Mediterană, în reglementarea statutului negustorilor străini, întrucât securitatea comerţului şi a fiecărui străin în parte depindea de abolirea responsabilităţii colective. O clauză cu acest subiect o vom găsi încă din primele tratate de pace şi comerţ încheiate de sultanii otomani cu principii creştini[154]. În textul osman al *'ahdnâme*-lei din 1482, acordată de Bayezid II Veneţiei, ea suna astfel: "Dacă cineva din Veneţia a venit în Ţările mele bine păzite şi pleacă după ce a devenit dator sau a comis o pagubă, să nu fie reţinut un alt veneţian în locul lui" (*Eger Venedik'den bir kimesne benim Memâlik-i Mahruseme gelüb borç veyahûd bir ziyân idüb giderse anun*

[150] Şahiroğlu, *1503*, p. 1568; Şahiroğlu, *1521*, p. 398; Gökbilgin, *Belgeleri I*, p. 125; Testa, *Traités*, I, p. 95; Feridun, *Münşe'at*, II, p. 402, 416; Groot, *OEDR*, p. 237.

[151] Feridun, *Münşe'at*, II, p. 416-7.

[152] Biegman, *Ragusa*, p. 48, n. 14. Astfel de încercări găsim şi în privilegiile comerciale acordate de voievozii munteni negustorilor braşoveni în secolul XV: "Şi încă, cine îşi dă avutul pe datorie, săşi caute datornicul sau chezaşii, dacă are; iar pe omul drept să nu bănuiască" (Tocilescu, *534 documente*, doc. 3, p. 4-6.

[153] Mas-Latrie, *Traités*, passim.

[154] De exemplu, în tratatul din 1403 (Iorga, *Privilegiul*, p. 18).

gayrı Venediklü kimesneyi tutmıyalar)[155]. Ulterior, în toate *'ahdnâme*-lele acordate Veneţiei, Franţei, Angliei, Olandei, Poloniei etc. erau incluse una sau chiar două clauze în care se afirma abolirea responsabilităţii colective. Conjuncturile în care începea să se producă abuzul, deşi ar fi trebuit să funcţioneze principiul responsabilităţii individuale se rezumau, conform *'ahdnâme*-lelor, la două: străinul datornic (*borç idüb, borcı içün, se trouve debiteur, medyun olsa* etc.) sau vinovat de un delict (*günahı içün, bir ziyân idüb, shall commit any great crime* etc.) dispărea fără a-şi plăti datoria sau fără a da socoteală pentru "infracţiunea" comisă (*giderse* / "dacă pleacă"); nu exista garant / chezaş pentru achitarea datoriei (*kefil olmıyacak, eger kefil degil ise*). Afirmarea responsabilităţii individuale în faţa autorităţilor otomane încheia clauza standard: „să nu fie arestat şi supărat cineva pentru datoria altuia" (*gayrı kimesne borçı içün anı tutub incitmiyeler*); "pentru datoria lui să nu reţinut atcineva şi să nu se ceară de la altul"(*anun borçı içün âher tutılmıya ve âherden taleb olunmıya*)[156].

La fel ca în toate *'ahdnâme*-lele acordate statelor occidentale, şi în tratatele osmano-polone găsim – în regim de reciprocitate – dispoziţii privind responsabilitatea individuală, atât în privinţa împrumuturilor neachitate, cât şi a unor infracţiuni cu caracter penal (*günah*). O primă stipulaţie cu acest conţinut apare încă din 1525, reflex al abuzului, întâlnit des în evul mediu, de a considera negustorii străini ca o comunitate (*tayfe*) cu responsabilitate colectivă. Abuzul nu disparea, însă, odată cu înscrierea în tratat a unei clauze care îl combătea. Mai mult, în cazul tratatelor osmano-polone, dublarea vechii clauze cu o stipulaţie aproape identică, începând cu 1577, trădează o intensificare a abuzurilor la care erau supuşi negustorii: „Să nu fie reţinută tagma negustorilor pentru datoria altcuiva – se preciza în *'ahdnâme* -aua din 1598 – atât timp cât nu există chezaş pentru paguba avutului" (*Ve bir gayrı kimesnenin borcı içün zarar-ı mala kefil olunmıya tüccar tayfesi tutulmıya)*[157].

Teoretic, *Capitulaţiile* ofereau suficiente garanţii privind protecţia negustorilor străini şi libertatea comerţului practicat de aceştia în teritoriile otomane. Esenţiale erau, însă, recunoaşterea şi respectarea privilegiilor şi imunităţilor de către autorităţile otomane, în special cele locale. Căci, practic, stipulaţiile din *'ahdnâme*-le erau răstălmăcite adeseori de funcţionarul otoman pentru a legitima abuzul, „part of the normal experience of the little factories in the Levant"[158]. În aceste condiţii, una din misiunile principale care revenea ambasadorilor de la Istanbul şi consulilor din marile centre comerciale otomane, unde existau comunităţi de străini (*müste'min*), consta în a determina autorităţile otomane să respecte drepturile acordate negustorilor străini prin *Capitulaţii.* Arzurile ambasadorilor şi consulilor, precum şi firmanele sultanale scot în evidenţă această realitate dură, marcată fie de abuzurile autorităţile otomane locale

[155] Gallotta, *Il trattato 1482*, p. 228.

[156] Şahiroğlu, *1503*, p. 1568; Şahiroğlu, *1521*, p. 398; Gökbilgin, *Belgeler I*, p. 126; Feridun, *Münşe'at*, II, p. 383, 403; Groot, *OEDR*, p. 241; Skilliter, *Harborne*, p. 234.

[157] AGAD, AKW-Tureckie, K. 71, t. 280, nr. 518. În *'ahdnâme* din 1591: "*Ve bir gayrı kimesnenin borcı içün tacir tayfesi tutulmıya* " (AGAD, AKW-Tureckie, K. 71, t. 268, nr. 498).

[158] Pornind de la cazul negustorilor englezi, Wood generaliza: „Francii... erau priviţi de Turci în acelaşi fel ca Evreii în Anglia evului mediu:ei erau oaia ce urma să fie tunsă de lâna de aur pe care o produceau prin comerţul lor" (Wood, *Levant*, p. 16).

(impunerea unor taxe vamale excesive sau chiar a unor impozite ilegale) şi ale negustorilor autohtoni (impunerea preţului în schimburile comerciale efectuate cu străinii), fie, pur şi simplu, de jefuirea, înrobirea sau asasinarea negustorului străin. În arhivele otomane există "Registrele referitoare la străini"(*Ecnebî Defterleri)*, în care erau consemnate nu numai aspecte privind relaţiile interstatale, ci şi aspecte ale activităţii străinilor, ca rezidenţi în Imperiul otoman. În aceste registre erau copiate, pe lângă *'ahdnâme* -lele acordate statelor europene, şi documente emise de sultani în urma arzurilor înaintate Porţii de către reprezentanţii diplomatici şi consulari ai statelor creştine. Conform unui obicei al cancelariei otomane de a evita emiterea unor acte în cazurile în care arzul fusese respins de sultan sau marele vizir, în aceste *Ecnebî Defterleri* – ca şi alte "condici" realizate la Poartă nu se găsesc decât documente favorabile negustorilor străini. Pe de altă parte, se simte influenţa practicii în textele *'ahdnâme*-lelor şi, mai ales, ale *kanunnâme*-lelor. De exemplu, abuzurile s-au reflectat direct în terminologia şi conţinutul *'ahdnâme*-lelor. *Hüküm*-urile sultanale trimise *beylerbey*-ilor, *sancakbey*-ilor, *kadi*-ilor şi altor demnitari otomani pentru a-i atenţiona asupra respectării privilegiilor comerciale de care beneficiau negustorii străini deveneau – în momentul negocierii şi acordării unei noi *'ahdnâme* – parte integrantă a acesteia. Trebuie spus, de asemenea, că practicile cutumiare au continuat a juca un rol important în definirea regimului negustorilor şi comerţului şi în secolele XV-XVII, funcţie de spaţiul geografic şi timpul istoric.

Capitolul VI

NEGUSTORII OCCIDENTALI FĂRĂ AMBASADOR PERMANENT LA POARTĂ

Piața levantină a atras negustori din toată Europa. În teritoriile otomane își desfășurau activitatea comercială nu numai negustorii veniți din statele creștine cărora Poarta le acordase privilegii comerciale. Întotdeauna, dar mai ales în secolele XV-XVII, un grup masiv de negustori străini era format din supușii unor state creștine care nu erau reprezentate la Curtea sultanală prin ambasadori. În secolele XV-XVII privilegiile comerciale acordate de statul otoman nu cunoscuseră generalizarea pe care o vor căpăta în secolele XVIII-XIX, astfel că sub patronajul principalelor puteri occidentale, Franța și Anglia, făceau negoț și alți negustori străini.

Analizând "protecția civilă și religioasă în Imperiul otoman", Pélissié du Rausas constata o realitate de necontestat: "națiunile puterilor care au încheiat tratate cu Poarta otomană nu erau singurele beneficiare ale regimului creat de Capitulații". Celebrul jurist îi numea "protégés" pe ceilalți beneficiari de privilegii comerciale, împărțindu-i în două categorii: "protejați străini" și "protejați supuși otomani".[1] Aici ne vom ocupa numai de prima categorie.

Literatura de specialitate consacrată regimului *Capitulațiilor* nu a ignorat acest aspect[2]. Nefolosirea izvoarelor otomane este punctul slab al acestor lucrări, publicate de regulă înainte de 1923, anul desființării regimului *Capitulațiilor*. Paginile noastre încearcă să suplinească acest gol. În plus, demersul nostru constituie o premieră în istoriografia română.

Cine erau "protectorii" ? Cine erau "protejații" ? De-a lungul secolelor XV-XVII, situația acestora nu a fost aceeași. Unii au trecut din rândul "protejaților" în rândul "protectorilor" (cazul Angliei fiind cel mai semnificativ), alții au urmat drumul invers (pentru scurtă perioadă, cazul Veneției). Cei mai mulți însă, fără a fi "protectori", dar pierzându-și dreptul de a avea ambasadori permanenți la Poartă, au îngroșat rândurile negustorilor străini "protejați".

Protejații

Din punctul de vedere al dreptului islamic, pe care Poarta otomană l-a adoptat în mare măsură și l-a utilizat în textele *'ahdnâme*-lelor, *harbîler* erau numiți locuitorii "Casei războiului", zonă în care intrau și statele europene occidentale, întrucât teritoriile lor nu intraseră încă sub stăpânirea Islamului. Datorită acordării de privilegii comerciale

---

[1] Pélissié du Rausas, *Capitulations*, II, p. 1.
[2] Pélissié du Rausas, *Capitulations*, II, p. 1-77.

în cadrul unor tratate de pace şi comerţ, în dreptul otoman al popoarelor s-a produs în premieră pentru lumea Islamului o disjuncţie nouă: între *harbî* cu *'ahdnâme* (şi deci cu ambasadori proprii la Poartă) şi *harbî* fără *'ahdnâme* (şi deci fără ambasadori la Poartă).

Merită să ne întrebăm dacă în *şeriat* era definit şi legitimat juridico-religios statutul negustorilor străini "protejaţi", numiţi – după cum vom vedea în textele *Capitulaţiilor ('ahdnâme)*? În acest sens, Pierre Arminjon, într-o lucrare clasică consacrată acestui subiect, intitulată *Étrangers et protégés*, cita un pasaj din dreptul islamic hanefit, conform căruia un *harbî* dintr-o ţară care nu încheiase tratat de pace cu musulmanii avea acelaşi statut cu un harbî dintr-o ţară în pace cu musulmanii, dacă – în drum spre Casa Islamului – el traversase ţara cu *'ahd* printr-un salv-conduct primit de la autorităţile acesteia: "Dacă supusul unei ţări *harbî* fără tratat de pace cu noi intră, având salv-conduct, într-un teritoriu aflat în pace cu noi, iar apoi trece din această ultimă ţară în "Casa Islamului" fără a avea salv-conduct de la musulmani (*amân),* aceştia din urmă (adică Musulmanii) nu au nici un drept asupra lui, pentru că el vine dintr-o ţară aflată în pace cu noi şi are acelaşi statut cu supuşii aceste ţări şi, întrucât aceştia se bucură de protecţie completă la noi fără a avea nevoie de *amân* (în afara tratatului), străinul care li se alătură nu are nici el nevoie de salv-conduct. Situaţia era aceeaşi în cazul în care două popoare *harbî* sunt în relaţii pacifice iar acelaşi individ va trece din ţara în pace cu noi în *dâr al-Islam;* deoarece pacea care există între cele două popoare *harbî* le ţine loc de salv-conduct în mon reciproc".[3]

Deşi intrarea în "Casa Islamului" era condiţionată de traversarea în prealabil a teritoriului aflat în pace cu musulmanii, Pierre Arminjon considera regimul acordat prin şeriat negustorilor străini ca fiind extrem de "liberal". Practic, şi negustorii din statele nereprezentate prin ambasadori la Poartă intrau în categoria *muste'min*-ilor.[4] Arminjon aprecia că aceasta s-a produs prin extensia privilegiilor acordate de sultani prin *'ahdnâme*-le unor popoare *harbî* la negustorii de altă naţionalitate "qui se sont joints aux sujets de l'État contractant".[5] Ne întrebăm însă dacă cutuma nu a jucat şi aici un rol improtant, la fel ca în privinţa altor aspecte ale regimului negustorilor străini în Imperiul otoman ?

Textele *'ahdnâme*-lelor fac referire adesea la această categorie de negustori, precizând că ei se bucurau de un regim identic cu al negustorilor veniţi din statele care primiseră Capitulaţii. Erau folosite două căi de identificare în bloc. Prima formulă făcea apel la neacordarea unor privilegii comerciale şi, în consecinţă, la inexistenţa ambasadorilor care să le protejeze interesele. Astfel, în *'ahdnâme*-aua acordată regelui Franţei, Henric IV, în 1604 se vorbeşte despre "întreaga tagma negustorilor inamici care nu au soli aparte" (*müstakil elçileri olmıyan cümle harbî tüccar tayfesi,* în varianta otomană; *les autres nations alienées de l'amitié de notre grande Porte, lesquelles n'y tiennent Ambassadeur,* în traducerea franceză*).*[6] A doua modalitate de încadrare juridică s-a făcut prin trimitere la pavilionul statului european utilizat de aceştia pentru a naviga.

[3] Caurroy, Législation, în *JA*, IV/19, 1852, p. 537.
[4] Arminjon, *Étrangers,* p. 11-12.
[5] Arminjon, *Étrangers,* p. 50.
[6] Feridun, *Münşe'at,* II, p. 400-401.

De exemplu, în *'ahdnâme*-aua acordată Angliei în 1601 era inclusă şi "tagma negustorilor care navighează sub pavilion englezesc" (*Ingiltere bayrağı altında yürüyen tüccar tayfesi).*[7] Să remarcăm că în textele osmane ale Capitulaţiilor din secolele XV-XVII nu găsim un termen sinonim cuvântului "protégés" folosit în traducerile franceze contemporane.[8] O definiţie clară a ultimei categorii ne oferă Pélissié du Rausas: "Ce sont les nationaux des divers États chrétiens qui n'ont pas conclu de Capitulations avec la Porte Ottomane et qui, par conséquent, n'ont pas de représentent accrédité aupres du Gouvernement ottoman"[9]. În acelaşi timp, el considera că problema "protejaţilor" străini îşi afla originea în *Capitulaţiile* acordate Franţei.

Care erau, din perspectivă istorică, aceşti "protejaţi" străini ?

Încă din privilegiile comerciale acordate de selgiuchizi Veneţiei în secolul al XIII-lea erau amintiţi "latinii" care nu aveau consuli, termenul "latini" înglobând toţi negustorii veniţi din statele europene occidentale[10].

Textele *'ahdnâme*-lelor acordate Franţei conţin cele mai multe detalii despre negustorii străini fără *Capitulaţii,* datorită luptei diplomatice dusă de aceasta pentru a-şi apăra "dreptul de protecţie" obţinut prin cutumă. *'Ahdnâme*-aua din 1569 consemna – oarecum în fugă – că genovezii, sicilienii şi anconitanii ("et autres") aveau "obiceiul să navigheze în apele otomane sub pavilionul Franţei"[11]. În următoarea *'ahdnâme* acordată regelui Franţei, din 1581, erau precizaţi "toţi cei care obişnuiseră din zilele de demult să navigheze în numele şi sub pavilionul padişahului Franţei" (*bi'l cümle Franca padişahının nâmı ve sancağı altında yürüyenler kadim ül-eyyamdan ila*), şi anume următoarele opt grupuri de negustori: genovezii *(Ceneviz),* englezii, portughezii, spaniolii, catalanii, sicilienii, anconitanii şi ragusanii. Mai târziu, în *'ahdnâmeler* din 1597 şi 1604, întrucât englezii obţinuseră dreptul de a naviga sub pavilion propriu, precum veneţienii ("în afară de veneţieni şi englezi" / *Venediklü ve Ingilterelüden mâ'ada),* printre negustorii protejaţi erau numiţi direct: genovezii, portughezii, catalanii, sicilienii, anconitanii, spaniolii, florentinii.[12] În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, mai precis în *'ahdnâme*-aua din 1673, în categoria "naţiunilor inamice" protejate de Franţa mai intrau portughezii, sicilienii, catalanii şi messinezii. Cei nespecificaţi intrau la categorie "les autres".[13] În sfârşit, în *Capitulaţia* din 1740 acordată de Mahmud I erau

[7] Feridun, *Münşe'at,* II, p. 550.

[8] În traducerea franceză a *'ahdnâme*-lei din 1604 (Saint-Priest, *Mémoires,* p. 419; Pélissié du Rausas, *Capitulations,* II, p. 3, 37). În textul francez al *'ahdnâme*-lei din 1597 găsim formula "les autres nations ennemies" (Saint-Priest, *Mémoires,* p. 401-402). În Capitulaţia din 1673: "ceux qui n'ont point leurs Ambassadeurs ou Residants à nostre Porte de felicité" şi "nations ennemies" (Saint-Priest, *Mémoires,* p. 473; Pélissié du Rausas, *Capitulations,* II, p. 4). În 1740: "nations ennemies qui n'ont ni ambassadeurs ni consul, ni agens à ma Sublime Porte" (Saint-Priest, *Mémoires,* p. 496-497; Pélissié du Rausas, *Capitulations,* II, p. 4-5).

[9] Pélissié du Rausas, *Capitulations,* II, p. 2-22: Chapitre I. Sect. I: *Les protégés étrangers*).

[10] În *'ahdnâme* din 8 martie 1220 (Delilbaşı, *Ahidnâme,* p. 97).

[11] Saint-Priest, *Mémoires,* p. 366.

[12] Feridun, *Münşe'at,* II, p. 400-401; Saint-Priest, *Mémoires,* p. 418.

[13] Saint-Priest, *Mémoires,* p. 473.

numiţi, "printre alte naţiuni inamice" care puteau intra pentru comerţ în teritoriile otomane, portughezii, sicilienii, catalanii, messinezii şi anconitanii.

Câteva detalii despre fiecare grupare de negustori străini "protejaţi" sunt necesare.

Florentinii, deşi obţinuseră reînnoirea privilegiilor comerciale printr-o *'ahdnâme* acordată de Süleyman Kanunî în 1562, la scurt timp după acest moment favorabil, Selim II îl va alunga pe avut bailul toscan de la Constantinopol. Motivul invocat de Poartă: ajutorul pe care Cosmo I, marele duce al Toscanei l-a dat papei Pius V şi cavalerilor de Malta, prin ordinul religios şi militar al Sfântului Ştefan al cărui sediu se afla la Florenţa. În absenţa unui reprezentant permanent la Istanbul, negustorii florentini au cerut protecţia Franţei şi au intrat sub jurisdicţia ambasadorului şi consulilor francezi din Levant. Florentinii erau amintiţi explicit pentru prima dată în *Capitulaţiile* acordate Franţei în cele din anul 1597. Probabil că în *'ahdnâme*-aua din 1581 negustorii florentini intrau în categoria "et autres". Aceştia nu se vor mulţumi cu acest statut şi, în consecinţă, vor încerca în mai multe rânduri (1574, 1578-1579, 1598) să iasă de sub "protectoratul" regelui Franţei şi să navigheze sub propriul pavilion. Astfel, după opinia lui Hammer pe la 1578, florentinii obţineau o *'ahdnâme*, conform căreia trebuia să se facă distincţie între vasele comerciale şi galerele ordinului religios Sf. Ştefan[14]. Călătorul Stephan Gerlach, care îl însoţea pe David Ungnad în solia sa la Istanbul, descrie întâlnirea pe care au avut-o cu trimisul florentin, care mergea la Poartă cu daruri evaluate la circa 125000 ducaţi pentru reînnoirea privilegiilor comerciale şi obţinerea dreptului de rezidenţă a unui ambasador toscan la Curtea sultanală, după modelul veneţian[15]. De subliniat că în corespondenţa diplomatică franceză nu se face însă referire la vreo *Capitulaţie* florentină acordată în această perioadă, ceea ce poate însemna şi o ignorare cu bună ştiinţă a acesteia pentru a masca insuccesul diplomaţiei franceze. Opoziţia Franţei şi Veneţiei a fost însă mai puternică decât demersurile diplomatice ale florentinilor, care au avut cel mult numai consecinţe pozitive temporare. În 1579, deşi înmânase darurile la Poartă, ambasadorul florentin era rechemat acasă fără a fi obţinut 'ahdnâme-aua mult dorită. O reînnoire solidă a *Capitulaţiilor* pentru Florenţa s-a produs abia în secolul următor, mai precis în anul 1658[16].

Genova a fost unul din primele state vest-europene care a beneficiat de privilegii comerciale în teritoriile otomane consfinţite prin tratate de pace şi comerţ. Textul din 1387, primul astfel de tratat ajuns până la noi, a fost publicat de Nicolae Iorga[17] şi foarte recent, într-o ediţie critică comentată, de Kate Fleet[18]. Genovezii şi-au pierdut oficial

[14] Hammer, *Empire Ottoman* (ed. Dochez), vol. II, p. 213; Rey, *Protection*, p. 127, n. 3. Noradounghian o aminteşte şi el în lista tratatelor de pace (Noradounghian, *Actes*, I, p. 404-405).

[15] Veceva, *Commerce*, p. 66-67. Oricum Gerlach se afla la Adrianopole în 1578 (Yarasimos, *Voyageurs*, p. 301-304).

[16] Charrière, *Négociations*, III, p. 697, 793; Rey, *Protection*, p. 123-124, 127; Pélissié du Rausas, *Capitulations*, II, p. 31; Mantran, *Istanbul XVII*, p. 517-518.

[17] Iorga, *Privilegiul*, p. 14-16.

[18] K. Fleet, *The Treaty of 1387 between Murad I and the Genoese*, în BSOAS, vol. LVI, 1, 1993, p. 13-33.

dreptul de a naviga sub pavilion propriu în 1581, când îi găsim amintiți în *'ahdnâme*-aua acordată Franței de Murad III[19]. Era o consecință îndepărtată a atitudinii pe care Genova a avut-o în prima jumătate a secolului al XVI-lea, când s-a aliat cu Carol V împotriva lui Süleyman Kanunî (în 1535, Andrea Doria ataca și prăda Tunis). Consecința imediată a constat în pierderea dreptului de a avea reprezentanță diplomatică permanentă la Istanbul. Totuși, nu dorința Porții de a plăti cu aceeași monedă lipsa de fidelitate a fost factorul determinant în trecerea genovezilor în rândul *harbî*-ilor fără *Capitulație*. Eliminarea Genovei dintre statele creștine beneficiare de *'ahdnâme*-le cu privilegii comerciale și eșecurile acesteia suferite în plan diplomatic în relațiile cu Poarta la mijlocul secolului al XVI-lea s-au datorat Franței, care dorea a fi, dacă nu singurul, atunci cel mai puternic partener european al Imperiului otoman. Astfel, insuccesul genovezilor de a primi o *'ahdnâme* de la Süleyman Kanunî în 1554 a avut la origine opoziția făcută de ambasadorul francez, M. de la Vigne.[20]

Bineînțeles că genovezii au încercat a recâștiga încrederea Porții și a obține dreptul de a înființa o ambasadă permanentă la Poartă. Scrisori din anul 1558 dovedesc aceasta[21]. Dar, aceste tentative (repetate de altfel în anii 1560 și 1564) au fost sortite eșecului[22]. Deși, către sfârșitul secolului al XVI-lea, genovezii au reintrat în favorurile Porții, ei au fost scoși din rândul negustorilor străini protejați de regele Franței abia în 1673, când au fost șterși din textul *'ahdnâme*-lei acordată lui Ludivic al XIV-lea. Până atunci ei au continuat să navigheze în apele otomane sub pavilion francez[23]. Motivul formal era obținerea în 1665 a unei *Capitulații* din partea sultanului Mehmed IV. În anul următor, în ciuda opoziției Franței, Angliei și Olandei, marele vizir a obținut emiterea *'ahdnâme*-lei pentru Genova.[24] În consecință, marchizul Durazzo, trimis încă din 1664 să trateze cu otomanii în calitate de ambasador extraordinar, a instalat un rezident permanent genovez la Istanbul și un consul la Smyrna. Toate aceste măsuri au avut drept rezultat scoaterea negustorilor genovezi de sub protecția franceză.

Cele trei mari puteri occidentale ale comerțului levantin, Franța, Anglia și Olanda, nu au acceptat un nou concurent. Dacă metodele diplomatice au eșuat, ele au trecut la aplicarea metodelor economice pentru distrugerea comerțului genovez de postavuri. Curând, în 1685, la circa 20 de ani de la recâștigarea statutului de independență pentru negustorii săi, Genova a renunțat singură la dreptul de a avea pavilion separat, împrumutându-l pe cel al Franței sau Angliei, deoarece întreținerea reprezentanților permanenți la Poartă presupunea cheltuieli fără profit apreciabil. Deja în 1680, M. de Guilleragues îi scria regelui Franței că l-a admis sub protecția sa pe unul din marii negustori genovezi din Levant, la cererea acestuia, exprimându-și speranța că genovezii vor renunța definitiv la întreținerea unui ambasador la Istanbul[25].

[19] Mitler, *Galata*, p. 78.
[20] Charrière, *Négociations*, II, p. 490.
[21] Charrière, *Négociations*, II, p. 633, 673, 745-746; III, 697.
[22] Charrière, *Négociations*, II, p. 633, 745-746; Rey, *Protection*, p. 123.
[23] Rey, *Protection*, p. 145-146.
[24] Hammer, *Empire Ottoman* (ed. Dochez), vol. III, p. 103. Un rol important în această reușită l-a avut dragomanul Panaiotti.
[25] Rey, *Protection*, p. 146; 148, n. 3.

Deşi în 1712 Genova a obţinut din nou reînnoirea privilegiilor comerciale şi diplomatice din 1666, negustorii genovezi au obţinut autorizaţia ca un număr de corăbii să navigheze în apele otomane sub pavilion englez. Peste trei ani, în 1715, în condiţiile în care reprezentantul Genovei la Poartă a fost alungat deoarece Genova a furnizat vase de război veneţienilor în campania din Moreea, negustorii genovezi au recurs la serviciile oferite de ambasadorul şi consulii francezi din Imperiul otoman[26].

Englezii[27] au făcut şi ei parte din categoria negustorilor străini fără *Capitulaţie* până la obţinerea primei *'ahdnâme* cu privilegii comerciale în 1580. Pentru a desfăşura în siguranţă şi "legalitate" activităţi comerciale în Imperiul otoman, negustorii englezi se găseau sub protecţia agenţilor francezi numiţi în unele porturi levantine în prima jumătate a secolului XVI, fiind obligaţi să navigheze sub pavilionul Franţei[28]. Un caz celebru este cel al negustorului A. Jenkinson, în al cărui salv-conduct individual din

[26] Rey, *Protection*, p. 153, n. 2; 154.

[27] Despre prezenţa engleză în Levant, vezi: J. T. Bent, „The English in the Levant." *English Historical Review,* V (1890), 654-65; Sir Harry Luke, *Cyprus under the Turks, 1571-1878. A record based on the Archives of the English Consulate in Cyprus under the Levant Company and after,* London, 1921; H. F. Rawlinson, "The Embassy of William Harborne to Constantinople. 1583-1588." *TRHS*, IV, 5, 1922, 1-27; A. N. Kurat, *Türk-Ingiliz münasebetlerinin başlangıcı ve gelişmesi (1553-1610)*, Ankara, 1953; A. C. Wood, *A History of the Levant Company*, Oxford University Press, 1935; P. Wittek, "The Turkish Documents in Hakluyt's «Voyages»." *Bulletin of the Institute of Historical Research*, XIX, 57, nov. 1942 (jan. 1944), 1221-39; F. L. Baumer, „England, the Turk, and the Common Corps of Christendom." *American Historical Review,* October 1944, 26-49; I. H. Uzunçarşılı, "On dokuzuncu asır başlarına kadar Türk-Ingiliz münasebâtına dair vesikalar." *Belleten*, XIII, 51, 1949, 617-9; Orhan Burian, „Interest of the English in Turkey as Reflected in the Literature of the Renaissance." *Orients,* V (1952), 209-29; Anthony D. Alderson, „Sir Thomas Sherley's Piratical Expedition to the Aegean and his Imprisonment in Constantinople", *Oriens. Journal of the International Society for Oriental Research,* (Leiden: Brill), vol. 9, 1-40; Elie Salem, „The Elizabethan Image of Islam", in *Studia islamica,* XXII, 1965, 43-54; P. Cernovodeanu, "Anglo-Dutch Mediation in the Russo-Turkish Peace Treaty of the Prut (1712-1713)", *Southeastern Europe* (Arizona State University), 5, I, 1978, 88-101; S. Skilliter, *William Harborne and the Trade with Turkey. 1578-1582. A Documentary Study of the First Anglo-Ottoman Relations*, Oxford University Press, London, 1979; V. L. Ménage, "The English Capitulation of 1580. A Review Article." *IJMES*, nov. 1980, 373-83; John Stoye, "The English Ambassador at Istanbul and the Great Turkish War. 1681-1687." *Studia Austro-Polonica*, 3, 1983; Sonia P. Anderson, *An English Consul in Turkey: Paul Rycaut at Smyrna, 1667-1678,* Oxford: Clarendon Press, 1989; P. A. Jorgensen, „Theoretical Views of War in Elizabethan England." *Journal of The History of Ideas,* XIII (1952), 469-81; A. N. Kurat, *Hoca Sâdeddin efendinin Türk-Ingiliz münasebetlerinin tesisi ve gelişmesindeki rolü*, in *Fuad Köprülü Armağanı,* Istanbul, 1953, p. 305-315; C. R. Waggoner, „An Elizabethan Attitude toward Peace and War." *Philological Quartely,* XXXIII (1954), 20-33; O. Burian, *The Report of Lello, Third English Ambassador to the Sublime Porte,* Ankara, 1953; C. R. Pennell, *Piracy and Diplomacy in Seventeenth Century North Africa. The Journal of Thomas Baker, English Consul in Tripoli. 1677-1685,* ed. C. R. Pennell, London, Toronto; Daniel Goffman, *Britons in the Ottoman Empire, 1642-1660,* Seattle, London: University of Washington Press, 1998; *Friends and Rivals in the East: Studies in Anglo-Dutch Relations in the Levant from the Seventeenth to the Early Nineteenth Century,* Alaistair Hamilton, Alexander H. de Groot and Maurits H. van den Boogert (eds.), Leiden: Brill, 2000.

[28] Wood, *Levant,* p. 6.

1553 se preciza condiţia de a naviga sub pavilionul regelui francez[29]. Între 1560-1566, la Constantinopol şi-au desfăşurat activitatea succesiv trei rezidenţi (William Dennis, William Malim şi Thomas Cotton), toţi trei intrând cu *amân* individual în teritoriile otomane[30], dar navigând sub pavilion francez. Astăzi dispunem de puţine documente care să ilustreze limpede statutul de negustori străini aflaţi sub protecţia Franţei în Imperiul otoman. Susan Skilliter a găsit însă câteva piese din acest dosar. Statutul de "protejaţi" este exemplificat de cazul lui Edward Clarke, care s-a aflat la Marsilia între 1570-1578 în slujba lui Thomas Cordell. El descrie că în această perioadă a făcut două călătorii la Constantinopol cu o corabie din Marsilia. Cum a putut naviga în siguranţă şi în mod legal în apele otomane ne-o spune singur: "prin intermediul Abatelui Lille, ambasadorul regelui Franţei la Curtea turcească, am avut un salv-conduct care mi-a permis să călătoresc prin toată Turcia sub pavilion francez" (*by means of the Abbate Lille... I had a safe-conduct to enable me to travel throughout all Turkey under the French banner).* După opinia avansată de Susan Skilliter, documentul trebuie să fi fost un *fermân* emis de cancelaria otomană pentru a fi utilizat ca un salv-conduct sub protecţie franceză şi arătat autorităţilor otomane ori de câte ori ar fi fost nevoie[31]. Un document original otoman obţinut de ambasadorul Franţei pentru a fi folosit de un *harbî,* adică de un supus francez sau de un negustor străin "protejat" pentru a naviga în apele otomane datează din *evâsıt-ı Ramadân* 983 / 4-13 decembrie 1575. Este un *hüküm* emis de Murad III, document folosit de regulă în cancelaria otomană pentru a exprima poruncile sultanale adresate propriilor supuşi sau, uneori, străinilor. De actul amintit mai sus s-a folosit un anume Captain Giacomo. Susan Skilliter se întreba dacă acest personaj nu era un negustor englez stabilit în Franţa, considerând documentul din decembrie 1575 ca fiind un exemplu rar de salv-conduct bazat pe *'ahdnâme*-aua acordată Franţei în 1569, de care negustorii englezi aveau nevoie pentru a intra, circula şi ieşi din teritoriile otomane înainte de obţinerea propriilor privilegii comerciale în 1580 şi 1601[32]. În 1580, John Keele de pe *Bark Reynolds*, vas ai cărui proprietari erau celebrii Osborne şi Staper, descria modalitatea în care a navigat şi a făcut comerţ, în mod legal, în apele şi teritoriile otomane, în calitate de supus al unui stat care nu primise *'ahdnâme* de la Poartă: "Am făcut comerţ cu teritoriile turceşti sub pavilionul Franţei şi nu aveam nici un salv-conduct, cu excepţia aceluia pe care ni l-a dat ambasadorul francez.... Şi sunt doi ani de când ambasadorul Franţei a obţinut acest salv-conduct la Constantinopol şi l-a trimis în Anglia în păstrarea şefilor mei, care mi l-au trimis apoi în Levant pentru protecţia corăbiei Reynolds, astfel încât dacă am fi întâlnit flota turcească nici o pagubă să nu ne fie produsă"[33]. Chiar şi William Harborne, trimis la Constantinopol pentru a negocia un viitor "tratat" între Anglia şi Poartă, a călătorit şi a făcut comerţ între

[29] Hurewitz, *Middle East*, p. 5-6.

[30] Skilliter, *Harborne*, p. 10 (primul este pomenit în lucrarea lui Hill, *A Full and Just Account of the Present State of the Ottoman Empire*, 2nd ed., London, 1710, p. 140; al doilea a stat 8 luni în Imperiul otoman).

[31] Gilles de Noailles, abbé de Lisle, ambasador între 1574-1578 (Skilliter, *Harborne*, p. 12-13).

[32] Skilliter, *Harborne*, p. 3, 13-19.

[33] Cineva care văzuse acest salv-conduct îl descia astfel: "He had a patent of the Great Turk to enable him to go everywhere to trade, which I have seen that it is a large seale" (Skilliter, *Harborne*, p. 13).

octombrie 1578, când a sosit la Istanbul, şi iunie 1580, când i s-a acordat "diploma imperială" (*berât-ı hümâyûn)* cu privilegii comerciale, sub pavilion francez[34].

Oficial, negustorii englezi reuşesc să iasă de sub protectoratul francez şi să navigheze sub pavilionul Angliei odată cu acordarea *'ahdnâme*-lei din 1580. Dar nu pentru mult timp, întrucât Franţa accepta cu greu o emancipare de sub protectoratul său. Ambasadorul Franţei la Istanbul, M. de Germigny, a luptat şi a obţinut în 1581, odată cu reînnoirea privilegiilor negustorilor francezi, reincluderea englezilor pe lista *harbî*-ilor care trebuiau să navigheze în apele otomane sub pavilionul Franţei[35].

Spaniolii au fost amintiţi ca "protejaţi" în *'ahdnâme*-lele acordate Franţei începând cu cea din 1581. De altfel, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, Franţa supraveghea de regulă negocierile dintre Imperiul otoman şi Spania (precum ambasadorul M. de Germigny în 1579), pentru ca solii spanioli să nu obţină drept de rezidenţă permanentă la Poartă şi, în consecinţă, pavilion propriu[36].

Olandezii sunt menţionaţi ca negustori în Imperiul otoman în deceniul nouă al veacului al XVI-lea. Una din primele menţiuni despre implicarea negustorilor olandezi în comerţul levantin o găsim într-un raport din 4 octombrie 1589 al ambasadorului englez al Angliei la Poartă, Eduard Barton (*"Lately some Hollanders have arrived under colour of being travellers to get orders and safe conducts to traffic in Turkey")* [37]. Până la revolta împotriva lui Filip II, în opinia lui Wood, care invoca impropriu dreptul de protecţie câştigat de Franţa prin "tratatul" din 1536, negustorii olandezi puteau face negoţ în teritoriile otomane sub pavilion francez. Sprijinul primit din partea Elisabetei I a avut ca rezultat strângerea legăturilor cu Anglia. După 1590, când de fapt s-au făcut simţiţi în mod constant în comerţule levantin, statutul juridic al negustorilor olandezi în Levant era neclar: nu mai puteau fi priviţi ca supuşi ai Spaniei dar nici ca independenţi. În viziune otomană, ei erau negustori fără *'ahdnâme* care aveau nevoie de "protectortul" unui stat european cu *'ahdnâme* de la Poartă.

După Wood, problema statutului juridic al negustorilor olandezi a fost ridicat pentru prima dată în 1595, când aceştia au cerut protecţia Angliei pentru două corăbii ce urmau a naviga de la Amsterdam la Constantinopol. Iniţial a apărut o atitudine de respingere de teama implantării olandezilor în comerţul levantin, dar o reavaluare a puterii comerciale a Olandei (de care Sanderson nu a fost străin) a dus la acceptarea şi apoi la atragerea negustorilor olandezi sub protecţie engleză[38].

---

[34] Wood, *Levant,* p. 8 ("traded under the French flag"). Joseph Clements, unul din agenţii celor doi mari negustori englezi, Osborne şi Staper, trimişi în 1575 la Constantinopol a făcut rost deun salv-conduct pentru Williame Harborne, agent şi el al lui Osborne, pentru a avea acces liber în teritoriile turceşti. La Istanbul face negoţ, însă, sub pavilion francez (Hakluyt, *Principal Navigations*, vol. V, p. 158-169).

[35] Saint-Priest, *Mémoires,* p. 384; Skilliter, *Harborne,* p. 273.

[36] Rey, *Protection*, p. 128.

[37] Wood, *Levant,* p. 28, n. 2 (care o considera chiar prima menţiune despre negustorii olandezi în Imperiul otoman).

[38] Wood, *Levant,* p. 28.

În scurt timp, problema protecției negustorilor olandezi, protecție care aducea cu sine o deloc neglijabilă sumă de bani din taxa de consulat (în 1599 se aprecia că *consulage* de 2% plătită de olandezi era aproape suficientă pentru întreținerea ambasadorului și consulilor englezi), a dat naștere, la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea, unui conflict acerb între ambasadorii Angliei (Eduard Barton și Henry Lello) și ambasadorul Franței (François Savary de Brèves). În corespondența diplomatică engleză se susținea că olandezii erau sub protecția Elisabetei I și deci trebuiau să navigheze sub pavilion englez; în schimb, în cea franceză se sublinia că negustorii olandezi se aflau sub jurisdicția reprezentanților francezi la Poartă la fel ca ceilalți negustori fără *'ahdnâme*[39]. Oficial, în aprilie 1598, Olanda a obținut pentru negustorii săi permisiunea regelui Franței, Henric IV, de a naviga în apele și a intra în porturile otomane sub pavilion francez[40]. În ciuda pretențiilor Franței și a cererilor oficiale olandeze, protecția reală a negustorilor olandezi era asigurată în ultimul deceniu al secolului al XVI-lea de către consulii englezi, cărora negustorii olandezi le plătei taxa consulară încă din 1590. În acest sens, Henry Lello îi scria lui Sir Robert Cecil în noiembrie 1599 că niște negustori flamanzi au venit cu o corabie la Surria și "s-au pus sub protecția Majestății Sale <regina Angliei – n.ns.>, zicând: noi suntem supușii Majestății Sale și vrem să fim sub pavilionul ei; de care fapt consulul francez dându-și seamna a căutat să-i înspăimânte, amenințându-i că ambasadorul său va face în așa fel ca ei <flamanzii – n.ns.> să fie spânzurați..."[41]

O dispută diplomatică fără menajamente s-a declanșat între ambasadorul englez, Henry Lello, și cel francez, Savary de Brèves, în care englezii – siguri pe rezultat – au fost gata să le permită olandezilor să decidă asupra "protectorului", dar francezii nu au fost de acord să cedeze. În urma eforturilor lui Henry Lello, care propusese printre articolele suplimentare care urmau a fi negociate cu Poarta și incluse în noua și dorita *Capitulație* și unul referitor la dreptul de protecție asupra negustorilor olandez, în *'ahdnâme*-aua din 1601 acordată Elisabetei I de Mehmed III, dreptul Angliei de protecție asupra negustorilor olandezi – protecție dorită și de aceștia din urmă – era expus explicit[42].

În 1612, olandezii au obținut prima lor *'ahdnâme* cu privilegii comerciale, în ciuda eforturilor contrare depuse de ambasadorul Franței, *Capitulație* care le dădea dreptul de a avea reprezentanță permanentă la Poartă și consuli în porturile otomane[43]. În 1634, li se acordă o nouă *'ahdnâme*, după François Rey. În ciuda acestor privilegii comerciale, până spre mijlocul secolului al XVIII-lea, negustorii olandezi au intrat în apele otomane fie sub pavilion francez și sub protecția Franței, fie sub cele ale Angliei.

---

[39] Rey, *Protection*, p. 141-145; Wood, *Levant*, p. 28-29.

[40] Noradounghian, *Actes*, vol. I, nr. 197: *1598, Avril, Privilèges accordés aux marchands de Pays-Bas sur la demande de l'ambassadeur de France, h. 1006.* Vezi și G. R. Bosscha Erdbrink, *At the Threshold of Felicity: Ottoman-Dutch Relations during the Embassy of Cornelis Calkoen at the Sublime Porte. 1726-1744*, Ankara, 1975, p. 2.

[41] Bosscha Erdbrink, *Ottoman-Dutch Relations*, p. 2, n. 4.

[42] Feridun, *Münşe'at*, II, p. 381-385; Wood, *Levant*, p. 29.

[43] A. H. de Groot, *The Ottoman Empire and the Dutch Republic. A History of the earliest Diplomatic Relations. 1610-1630*, Leiden-Istanbul, 978, p. 233-246 (text osman transliterat), p. 247-260 (traducere în engleză).

De asemenea, aceştia au preferat protecţia consulilor străini în locul celei oferită de proprii consuli. Deşi au apelat şi la consulii francezi, cei englezi au profitat mai mult de pe urma acestei situaţii.

Odată cu reînnoirea *Capitulaţiei* în 1680, negustorii olandezi par a renunţa la protecţia şi la serviciile consulilor străini[44]. Totuşi, după unele ştiri, la sfârşitul secolului al XVII-lea, în 1698, Olanda a ajuns să încredinţeze protecţia propriilor negustori Angliei[45]. Era nevoie de o ordonanţă a Statelor Generale, din 28 ianuarie 1741, prin care să li se interzică negustorilor olandezi – sub ameninţarea unor pedepse severe – de a căuta o altă protecţie decât cea a statului din care proveneau, adică a Olandei, obligându-i să navigheze sub pavilion olandez şi să facă apel la serviciile consulilor olandezi[46].

Austriecii. La mijlocul secolului al XV-lea, înainte de cucerirea Constantinopolului, izvoarele vorbesc de negustori germani din Augsburg şi Nuremberg care veneau pentru comerţ în Bizanţ sub protecţia Veneţiei. Obiceiul s-a perpetuat şi după trecerea oraşului sub stăpânire otomană[47]. Până în 1615, negustorii austrieci se pare că veneau în teritoriile otomane sub protecţia Franţei, întrucât atunci când prin *'ahdnâme*-aua ("lettres-patentes") din 1 iulie 1615, sultanul acorda negustorilor austrieci dreptul de a naviga sub propriul pavilion, regele Franţei era cel care prosta vehement[48]. Mai târziu, însă, în 1683, M. de Guillerages scria că negustorii din spaţiul german, ca nu aveau ambasador permanent la Poartă, s-au pus sub protecţia Angliei[49].

Ragusanii, în calitate de *re'âyâ-le* tributare ale sultanului, teoretic, nu puteau fi înscrişi printre negustorii străini "protejaţi", adică printre "les nations soumises à la bannière de France"[50]. Ragusa primise privilegii comerciale de la sultanii otomani încă din prima jumătate a secolului al XV-lea[51]. Şansa a făcut ca *'ahdnâme*-lele acordate de sultani acestei republici creştine de pe coasta dalmată să se păstreze, iar câteva dintre ele să fie chiar publicate. Astfel, din secolul al XV-lea avem la dispoziţie copiile "tratatelor de privilegii" (*privilegio*) din anii 1430, 1442 şi 1458, toate fiind traduse în franceză de Bosko Bojovic, după textele în limba medio-slavă păstrate în Arhivele de Stat din Dubrovnik[52]. Din secolul al XVI-lea avem la dispoziţie primele *'ahdnâme*-le cu texte în osmană: două copii din 918/ 1512-1513 (una din ele, publicată recent de Ahmed

---

[44] Rezultatul negocierilor, în *TKSMA*, Istanbul, Defter 7018 (microfilm la *MOL*, Budapesta, m. Turcia, r. 10131), p. 11-14. Traducere în franceză, în Noradounghian, *Actes*, I, p. 169-180; Rey, *Protection*, p. 143-145.

[45] Pélissié du Rausas, *Capitulations*, II, p. 5-9.

[46] Rey, *Protection*, p. 143-145; Sousa, *Capitulatory Regime*, p. 64, n. 71.

[47] Inalcık, *Imtiyâzât*, p. 1215.

[48] Scrisoare către ambasadorul M. de Sacy (Rey, *Protection*, p. 145).

[49] Rey, *Protection*, p. 145, n. 3.

[50] Charrière, *Négociations*, III, p. 827-828.

[51] H. N. Biegman considera actul din 1430 emis de Murad II ca fiind "prima capitulaţie" acordată Ragusei de Poarta otomană (Biegman, *Ragusa*, p. 238).

[52] B. Bojovic, *Dubrovnik et les Ottomans (1430-1472). 20 actes de Murad II et de Mehmed II en médio- serbe*, in "Turcica", XIX, 1987, doc. 2 (1430), doc. 4 (1442), doc. 6 (1458).

Akgündüz)[53] şi un original din anul 983/1575 (publicat de N.H. Biegman)[54]. Cópii de *'ahdnâme*-le emise în secolul al XVII-lea au fost incluse în "Condicile de porunci pentru Dubrovnik" (*Dubrovnik Ahkâm Defteri*)[55], alcătuite în cancelaria Divanului Imperial începând cu anul 1013/1604, care fac parte din seria "Condicilor statelor străine" (*Düvel-i Ecnebiye Defterleri*). O "ciornă" de *'ahdnâme* acordată Ragusei de Mehmed IV am găsit în manuscrisul osman amintit mai sus, care consemna mai multe astfel de texte negociate de Poartă cu unele state europene în a doua jumătate a secolului al XVII-lea[56].

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, odată cu recunoşterea Franţei ca principală putere europeană în comerţul leventin prin *'ahdnâme*-aua din 1569, îi găsim pe ragusani în rândul "protejaţilor" regelui francez, chiar dacă în textul *Capitulaţiei* sus-numite nu erau numiţi explicit, ci intrau la categoria "les autres". Multă vreme, negustorii ragusani au folosit pavilionul francez pentru a se bucura de privilegiile acordate supuşilor francezi în imperiu şi a eluda statutul lor de "plătitori de tribut" (*harâcgüzarlar*). Totodată, însă, asistăm la încercări ale acestora de a sustrage protecţiei Franţei, devenită tot mai autoritară. O primă astfel de încercare a negustorilor ragusani este consemnată ca având loc încă din vremea lui Henric II (1547-1559), dar ea a fost anulată prin ameninţarea formulată de regele francez de a-i considera inamici, ameninţare pusă în practică prin confiscarea unei corăbii ragusane[57]. În deceniul opt al secolului al XVI-lea disputa se înteţeşte. În anul 980/1572, invocând statutul juridic de "tributară" a Porţii (*harâcgüzar*), Ragusa s-a debarasat de protecţia Franţei, într-un context în care şi alţi "protejaţi" ai Franţei urmăreau aceeaşi ţintă (fapt semnalat de ambasadorul francez la Istanbul, François de Noilles, într-un amplu raport adresat regelui în 10 iunie 1572)[58]. Dubrovnikul obţine chiar dreptul de a avea un consul în Egipt, la Alexandria[59], cei mai mulţi cercetători punând această reuşită temporară a Ragusei pe seama originii slavone a marelui vizir, care a militat pentru emiterea unui

---

[53] Copie legiferată de *kâdi*-ul din Bursa şi inclusă într-un "Registru al *şeriat*-ului" (*Bursa Şer'iye Sicilleri*, A, 20, sh. 387/b) din acest important centru comercial anatolian (F. Dalsar, *Selim I'in Dubrovnik Cumhuriyeti ile yaptıgı muahede (Tratatul încheiat de Selim I cu Republica Dubrovnik)*, in TV, cilt II, 12, 1943, p. 410-4 (text osman transliterat, dar cu multe greşeli); A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukı Tahlilleri. 3 Kitap. Yavuz Sultan Selim Devri Kanunnâmeleri (Cărţile otomane de legi şi analiza lor juridică. Cartea a 3-a:Cărţile de legi din epoca sultanului Selim cel Cumplit*), Istanbul, 1991, p. 385-387 (facsimil şi transliterare).

[54] Este prima *'ahdnâme* acordată Ragusei al cărei original în osmană s-a păstrat (N. H. Biegman, *The Turco-Ragusan Relationship according to the Firmâns of Murad III (1575-1595) extant in the State Archives of Dubrovnik*, The Hage-Paris, 1967, p. 48-59 (text tradus în engleză).

[55] *BOA, DED*, 13, 195 p. (din perioada 1013-1028/1604-1618).

[56] *TKSMA*, Istanbul, Defter 7018 (microfilm la *MOL/HNA*, Budapesta, m. Turcia, r. 10131), p. 31-33 (*Dubrovnik nâmesi*).

[57] Într-un raport al lui François de Noilles către rege, din 10 iunie 1572 (Charrière, *Négociations*, III, p. 275).

[58] "Votre Majesté n'a moins d'occasion de faire le semblable que le feu roy son père, veu qu'il n'est pas question des Raguzois seullement..." (Charrière, *Négociations*, III, p. 275; Rey, *Protection*, p. 125).

[59] Testa, *Traités*, I, p. 101; Charrière, *Négociations*, III, p. 793 (raportul lui S. Juyé către rege); Rey, *Protection*, p. 125; Arminjon, *Etrangérs*, p. 52; Pélissié du Rausas, *Capitulations*, II, p. 31-32; Inalcık, *Imtiyâzât*, p. 1214.

astfel de *fermân* de către cancelaria otomană. Mai mult, profitând de un moment de slăbiciune diplomatică a Franţei (cauzat şi de războaiele religioase interne), Dubrovnikul a încercat să devină din "protejat" "protector". Era vorba de obţinerea unei porunci sultanale care să-i plaseze pe negustorii florentini, genovezi, sicilieni şi anconitani din Alexandria sub jurisdicţia consulului ragusan, scoţându-i de sub "protecţia" Franţei[60]. Din mai multe motive, care ţin atât de reacţia diplomatică puternică a Franţei cât şi de neputinţa Ragusei de a întreţine pe termen lung un consulat la Alexandria (la moartea consulului nu a fost numit de altfel nici un succesor), încercarea de emancipare a Dubrovnikului a avut un caracter temporar. Odată cu instalarea lui de Germigny ca ambasador al Franţei la Poartă, în 1579, începe ofensiva diplomaţiei franceze de readucere a negustorilor străini "rebeli", printre care se numărau şi ragusanii, sub pavilion francez. Iniţial otomanii au refuzat invocând ca argument statutul de "tributar" al Dubrovnikului[61]. Ulterior, în 1580, chiar reprezentantul ragusan la Poartă, după câteva incidente "diplomatice" neplăcute cu autorităţile otomane (Germigny vorbeşte de insultele încasate de ragusani), cerea permisiunea autorităţilor otomane de a reveni sub protecţia Franţei[62].

Veneţienii, deşi sunt catalogaţi de regulă ca "protectori", au fost siliţi – după opinia unor istorici – să se plaseze pentru perioade mai scurte sau mai lungi de timp sub protecţia Franţei. Astfel s-a întâmplat după pacea dezastruoasă din 1540[63]. De asemenea, la sfârşitul secolului al XVII-lea, în 1698, Veneţia a ajuns ca să încredinţeze protecţia propriilor negustori Angliei[64].

Treptat, în Imperiul otoman vor fi primiţi şi negustori străini care nu se aflau sub protecţia niciunui stat european. În 1781, Franţa recunoştea la rându-i această realitate.[65]

Protectorii

Veneţia. Din seria tratatelor veneto-otomane din prima jumătate a secolului XV, câteva exemplare (mai precis, cele încheiate în anii 1419, 1430, 1446, 1451) sunt accesibile, în primul rând, în *Diplomatarium Veneto – Levantinum,* volum de documente alcătuit încă din secolul trecut de George Martin Thomas[66]. Unele dintre

[60] Charrière, *Négociations,* III, p. 791; Rey, *Protection,* p. 126 (scrisoare din 16 ianuarie 1579 – Henric III către M. Juyé, însărcinat ad-interim la Istanbul);

[61] Scrisoare a lui M. de Germigny către rege din 1 octombrie 1579 (Charrière, *Négociations,* III, p. 827; Rey, *Protection,* p. 127-128).

[62] Scrisoare a lui M. de Germigny către rege din martie 1580 (Charrière, *Négociations,* III, p. 857; vezi şi p. 886; Rey, *Protection,* p. 127-128)

[63] E. Maron, *François Ier et Soliman le Grand,* Paris, 1853, p. 26-27; J. Zeller, *La diplomatie française vers le milieu du XVIe siècle,* Paris, 1881, p. 210; cf. Rey, *Protection,* p. 122.

[64] Pélissié du Rausas, *Capitulations,* II, p. 5-9.

[65] Pélissié du Rausas, *Capitulations,* II, pp. 5-9.

[66] G. M. Thomas, *Diplomatarium Veneto-Levantinum sive Acta et Diplomata Res Veneta Graecas Atque Levantis,* II, a. 1351-1454, New-York, 1965 (prima ediţie, Veneţia, 1880-1889), doc. 172, 198, 209.

acestea, la care adăugăm tratatul din 1454, s-au bucurat şi de alte editări, ba chiar de analize speciale[67]. Începând cu tratatul din 1482, putem beneficia de textele în limba turco-osmană ale majorităţii *'ahdnâme* -lelor emise de sultani pentru Veneţia, întrucât acestea au fost publicate în mai multe rânduri, de regulă textul osman (transcris sau transliterat), însoţit uneori şi de traducere. Este vorba, deci, de *'ahdnâme* -lele din anii: 1482 (de Aldo Gallotta şi Tayyib Gökbilgin)[68]; 1503 (de Mahmut H. Şakiroglu)[69]; 1513 şi 1517 (de T. Gökbilgin)[70]; 1521 (de T. Gökbilgin şi M.H. Şakiroglu)[71]; 1540 (care s-a bucurat, pe drept, de o atenţie deosebită din partea specialiştilor, precum Luigi Bonelli, W. Lehman, Alessio Bombacci, T. Gökbilgin)[72]; 1595 (de M. Belin)[73]. Dintre tratatele osmano-veneţiene din secolul XVII, amintim cele două extreme, din 1618[74], respectiv 1701[75], dar seria textelor osmane de *'ahdnâme*-le care începe în 1670 şi se încheie în 1796 este de găsit la *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*, în două "Condici ale tratatelor cu Veneţia" (*Venedik Ahidnâme Defteri*) din perioada 1081-1211/ 1670-1796, respectiv 1131-1189/1718-1775[76].

Veneţia este cea mai veche putere occidentală care a obţinut privilegii comerciale în porturile din Mediterana estică din partea unor suverani musulmani, şi anume din partea suveranilor selgiuchizi la începutul secolului al XIII-lea. În *'ahdnâme*-aua din

---

[67] Despre tratatul din 1446, vezi F. Babinger, F. Dölger, *Mehmed's II frühester Staatsvertrag (1446)*, în OCP, XV, 1949, p. 225-258; Alessio Bombaci, *Due clausole del trattato in greco fra Maometto II e Venezia del 1446*, în BZ, 43, 1950, p. 267-271. Textele tratatului din 1454 (în trei exemplare) se găsesc în Arhiva de Stat din Veneţia, inventarul Giacomazzi (M. Şakiroglu, *Venedik Devlet Arşivin'de bulunan Istanbul Balyosu Arşivi üzerinde bir araştırma /O cercetare asupra Arhivei Baylilor de la Istanbul care se află în Arhiva de Stat din Veneţia*, în *Studia Turcologica Memoriae Alexii Bombaci Dicata*, Napoli, 1982, p. 471). O variantă în limba italiană, în S. Romanin, *Storia documentata di Venezia*, t. IV, Venise, 1856, p. 534-6, iar o traducere în engleză, în Hershlag, *Introduction*, p. 294-6.

[68] A. Gallotta, *Il trattato turco-veneto del 12 genario 1482*, în *Studia Turcologica*, p. 219-235; Gökbilgin, *Belgeler II*, p. 39-42.

[69] M. H. Şakiroğlu, *1503 tarihli Türk-Venedik Andlaşması (Tratatul turco-veneţian din 1503)*, în *VIII. Türk Tarih Kongresi*, III. Cilt'ten ayrıbasım, TTK. Basimevi, Ankara, 1983, p. 1559-1569.

[70] Gökbilgin, *Belgeler II*, p. 47-50 şi 50-54.

[71] Gögbilgin, *Belgeler II*, p. 42-46; M. H. Şakiroğlu, *1521 tarihli Osmanlı-Venedik andlaşmasının aslı metni (Textul original al tratatului osmano-veneţian din 1521)*, în TED, 12, 1981-1982, p. 387-403.

[72] L. Bonelli, *Il trattato turco-veneto del 1540*, în *Centenario della nascita di Michele Amasi*, Palermo, 1910; W. Lehman, *Der Friedensvertrag zwischen Venedig und der Türkei von 2 Oktober 1540*, Bonner Orientalischen Studien 16, Stuttgart, 1936; A. Bombacci, *Ancora sul trattato turco-veneto del 2 ottobre 1540*, in Rivista degli Studi Orientali, XX, 1942, p. 373-381; Gökbilgin, *Belgeler I*, p. 121-8.

[73] M. Belin, *Relations diplomatiques de la République de Venise avec la Turquie (fragment)*, în JA, Septième série, tome VIII, 1876, p. 381-423.

[74] Feridun, *Münşe'at*, II, p. 390-5 (*Venedik Doju tarafina isdar buyurulan 'ahdnâme-i hümayunun suretidir* = este copia cărţii imperiale de legământ poruncită să fie emisă pentru dogele Veneţiei)

[75] *BOA, Amedi Kalemi Odasî, Kâmil Kepeci tasnifi*, no. 53, p. 24-30 (*Venedik Cumhuriyetine virilen ahdnâme ve sulh temessükin suretidir* = copia cărţii imperiale de legământ şi dovada de pace care au fost date Republicii veneţiene). Text italian, în Hurmuzaki, *Documente*, IX/1, doc. DXXIII, p. 367-380.

[76] *BOA, DED*, 16/4, 199 p., respectiv, 391 p.

1220, Veneţiei i se acorda, printre alte privilegii, şi dreptul de a se îngriji de procesele "latinilor" care nu aveau consuli în porturile selgiuchide, expresie folosită pentru a-i desemna pe toţi negustorii străini fără *'ahdnâme*. Veneţia a râmas şi în perioada de început a istoriei otomane, mai ales în secolul al XV-lea, cel mai puternic stat creştin căruia Poarta i-a acordat privilegii comerciale. Era normal ca toţi negustorii europeni veniţi din state care nu încheiaseră "tratate" cu Poarta să caute "protecţia" bailului şi consulilor veneţieni. Negustorii germani din Augsburg şi Nurenberg făceau comerţ la Istanbul, şi înainte şi după 1453, sub protecţia Veneţiei[77]. Şi mai târziu, după ce Franţa şi Anglia s-au impus în comerţul levantin în defavoarea Veneţiei, aceasta din urmă îşi păstra dreptul de a proteja negustorii îmbarcaţi pe corăbiile veneţiene, indiferent de naţionalitatea lor. Cel puţin aşa se afirmă într-un act din 23 decembrie 1604, în contextul luptei diplomatice dusă la Poartă de Franţa şi Angliei pentru obţinerea exclusivă a dreptului de protecţie[78].

Franţa. Secolul al XVI-lea a adus cu sine o schimbare esenţială în privinţa relaţiilor dintre negustorii străini "protejaţi" şi statul "protector". Influenţa crescândă a Franţei în comerţul levantin a generat un fenomen de migrare a negustorilor străini fără *Capitulaţie* de sub aripa Veneţiei sub protecţia şi pavilionul Franţei. În lucrările de specialitate, acest fenomen este descris în două moduri: fie ca o acceptare de către Franţa a cererii negustorilor *harbî* de a naviga sub pavilonul său, fie o extindere a protecţiei Franţei asupra *harbî*-ilor fără *'ahdnâme*, protecţie pe care aceştia au acceptat-o de voie sau de nevoie. Pentru Pélissié du Rausas, originea dreptului de protecţie al Franţei faţă de negustorii străini stabiliţi în colonii europene în marile porturi otomane trebuie legată de situaţia generală a străinilor în comerţul levantin şi de dezvolatarea acestuia în secolul al XVI-lea. În condiţiile în care negustorii străini care nu aveau "tratat" cu Poarta se aflau la discreţia indigenilor, aceştia au cerut protecţia Franţei, cu un credit sporit pe lângă autorităţile otoman faţă de Veneţia, după principiul "cei slabi se adună în jurul celor puternici"[79]. În privinţa dreptului de protecţie al Franţei, situaţia de dinainte de *'ahdnâme*-aua din 1581 a fost caracterizată pertinent de Susan Skilliter: "Deşi este evident că francezii nu aveau la început nici un drept legal să protejeze supuşii altor state europene, care nu aveau tratate cu Poarta dar doreau să facă comerţ în siguranţă în Imperiul otoman, nu există nici o îndoială că Franţa şi-a extins protecţia asupra lor şi că *harbî*-ii au acceptat-o, navigând sub pavilion francez şi folosind consulii francezi din porturile levantine"[80].

Oricum s-ar fi întâmplat, a apărut un "obicei" care sintetiza această practică şi care a fost recunoscut şi fixat în scris în *'ahdnâme*-aua din 1581, în momentul în care el a fost contestat de Anglia. În esenţă, în această *'ahdnâme* Murad III proclama în mod

[77] Inalcık, *Imtiyâzât*, p. 1215.
[78] Rey, *Protection*, p. 138.
[79] Pélissié du Rausas afirma că regelui Franţei îi erau adresate cererile statelor mediteraneene de a naviga în apele Levantului sub pavilion francez (Pélissié du Rausas, *Capitulations*, II, p. 29-31).
[80] Skilliter, *Harborne*, p. 1.

solemn dreptul Franței de a proteja pe toți negustorii străini care obișnuiseră să vină în Imperiul otoman sub pavilion francez[81]. Evident, erau exceptați negustorii venețieni, care veneau sub pavilion propriu.

Așa cum remarca în mod pertinent Susan Skilliter, anterior, nici în proiectul de "tratat" din 1536 și nici în *berât*-ul cu privilegii comerciale din 1569 sultanii otomani nu au acordat Franței un drept clar de a proteja negustorii *harbî*[82].

În proiectul de tratat din 1536 era înscrisă o simplă invitație acordată suveranului englez de a adera la viitorul "tratat", fără a se menționa nici un grup de negustori străini care naviga sub pavilionul Franței. François Rey a lansat două ipoteze care să explice această absență, pornind de la premisa că textul din 1536 era un veritabil tratat otomano-francez: fie că dreptul de protecție era admis fără obiecții ca rezultat al poziției privilegiate a Franței în relațiile cu Imperiul otoman; fie că acest privilegiu era consemnat în "convenții adiționale" care nu s-au păstrat. Rey înclina spre a doua ipoteză, bazându-se pe o afirmație a lui d'Ohsson, potrivit căreia la ambasada Franței exista o copie completă a acestui "tratat", care îngloba și o clauză despre negustorii străini fără *'ahdnâme* și despre obligația acestora de a naviga sub pavilion francez[83]. Bineînțeles, problema este fals pusă în condițiile în care s-a demonstrat deja că textul din 1536 nu era un "tratat" veritabil ci numai un proiect. Pe de altă parte, nu negăm că exista "obiceiul" ca mulți negustorii străini să navigheze sub pavilion francez în Marea Mediterană, iar această practică să fi fost recunoscută odată cu acordarea *'ahdnâme*-lei din 1569.

În privilegiul comercial din 1569 se consemna oficial doar "obiceiul" negustorilor *harbî* fără *Capitulație* (fiind numiți genovezii, sicilienii și anconitanii) de a-și transporta mărfurile sub pavilion francez. După opinia lui Saint-Priest, această clauză exprima pentru prima dată privilegiul de protecție a altor categorii de negustori străini acordat Franței. De fapt, în *'ahdnâme*-aua din 1569 avem de-a face doar cu consemnarea în scris a unei cutume (cum sublinia și Susan Skilliter), și nu cu o noutate în domeniu. Să subliniem că în actele emise de cancelaria otomană un obicei era consemnat atunci când fusese încălcat sau apărea tot mai evident acest pericol. Oricum, *Capitulația* din 1569 vine să sublinieze o realitate de necontestat la acel moment: preponderența Franței în comerțul levantin. Chiar dacă nu sunt menționați în mod expres în textul *'ahdnâme*-lei, negustorii englezi și olandezi navigau în apele otomane tot sub pavilion francez, ca și ceilalți negustori europeni, cu excepția celor venețieni[84].

Odată cu recunoașterea oficială a Franței ca cel mai puternic "protector" al negustorilor străini fără *'ahdnâme* din Levant, apar și încercările, încununate în unele de cazuri de succes, de ieșire de sub "protecția" acesteia. În anul 980/1572, invocând statutul juridic de "tributară" a Porții (*harâcgüzar)*, Ragusa s-a debarasat de protecția Franței, într-un context în care și alți "protejați" ai Franței urmăreau aceeași țintă. Această situație alarmantă era semnalată de ambasadorul francez la Istanbul, François

[81] Saint-Priest, *Mémoires*, p. 384-385; Skilliter, *Harborne*, p. 273.
[82] Skilliter, *Harborne*, p. 3.
[83] Saint-Priest, *Mémoires*, p. 362; Rey, *Protection*, p. 119-120, n. 1; 159-160; 200.
[84] Saint-Priest, *Mémoires*, p. 366; Rey, *Protection*, p. 200-201; Inalcık, *Ottoman Empire*, p. 137.

de Noilles, într-un amplu raport din 10 iunie 1572, în care cerea regelui să ia măsuri energice pentru a nu se generaliza încercarea şi reuşita temporară a negustorilor din Dubrovnik[85]. De altfel, în 1574 mai multe state italiene (Florenţa, Genova, Milano, Lucca) au încercat să stabilească relaţii diplomatice cu Poarta şi, în consecinţă, să iasă de sub protecţia franceză, acţiune care poate fi legată şi de nemenţionarea acestora în *'ahdnâme*-aua din 1569[86].

După Susan Skilliter, statutul negustorilor străini "protejaţi" a devenit o problemă diplomatică în 1576, când o corabie negustorească *harbî* care naviga sub pavilion francez a fost confiscată de *sancakbey*-ul din Rhodos, negustorii fiind înrobiţi şi trimişi la Istanbul. În faţa plângerii făcută de ambasadorul Franţei, Gilles de Noilles, marele vizir nu a recunoscut existenţa unui privilegiu acordat special Franţei de a proteja negustorii *harbî* din statele europene fără *Capitulaţie*. Ambasadorul francez era, se pare, convins de existenţa acestui privilegiu, altfel nu putem înţelege declanşarea unor acţiuni de căutare a unor acte probatorii în Franţa, Egipt şi Istanbul. Oricum, ambasada Franţei din Istanbul nu păstrase copii ale acestor acte[87].

În condiţiile în care puterile comerciale europene au acţionat în primul rând pentru obţinerea dreptului de a naviga în apele otomane sub propriile lor pavilioane, Franţa a dus o permanentă luptă diplomatică pentru menţinerea dreptului de protecţia asupra negustorilor străini fără *'ahdnâme*, care însemna şi păstrarea supremaţiei comerciale în Levant[88]. Instrucţiunile trimise de la Paris ambasadorilor de la Poartă, rapoartele acestora, precum şi corespondenţa dintre Henric III şi Murad III sunt izvoare de primă mână în această privinţă. În general, pentru susţinerea dreptului de protecţie, regele Franţei invoca "tradiţia" existentă deja (precum într-o scrisoare din 25 aprilie 1579). Cererea acestuia de a nu se acorda privilegii comerciale altor principi creştini era întâmpinată de sultan cu promisiuni ferme[89]. Totuşi, în deceniul opt al secolului al XVI-lea, Poarta şi-a manifestat disponibilitatea să negocieze şi cu alte puteri comerciale europene pentru a le acorda privilegii comerciale. În aceste condiţii, instrucţiunile regelui trimise ambasadei franceze de la Constantinopol cereau imperios blocare acţiunii altor "naţiuni" europene de a ieşi de sub protecţia Franţei. Iată, ca argument, ce putem citi în instrucţiunile adresate, la 16 aprilie 1579, lui M. de Germigny:

---

[85] "Votre Majesté n'a moins d'occasion de faire le semblable que le feu roy son père, veu qu'il n'est pas question des Raguzois seullement: car si ceulx-là joyssent de ce qu'ilz ont obtenu par deçà, vous ne debvez faire doubte que, aussitost que la paix sera faicte, les Genevoys, Florentins, Napolitains, Anconitains et Millanoys n'en obtiennent aultant. Car il n'y a rien icy qui ne soit à vendre, et par ce moïen voylà les Espaignolz plantez en ceste Porte, vostre intelligence dissipée et vostre consulat d'Alexandrie ruyné et par conséquent tout le trafficq de voz subjectz de Levant destruict, et vostre traicte foraine de Marseille perdue" (Charrière, *Négociations*, III, p. 275; Rey, *Protection*, p. 125).

[86] Acţiune discutată de François de Noilles în scrisoarea din 18 septembrie 1574 către Catherine de Médicis (Charrière, *Négociations*, III, p. 572; Skilliter, *Harborne*, p. 3).

[87] Textul italian al petiţiei lui Gilles de Noilles în Charrière, *Négociations*, III, p. 615; Skilliter, *Harborne*, p. 2.

[88] Pélissié du Rausas, *Capitulations*, II, p. 31.

[89] Charrière, *Négociations*, III, p. 924; Rey, *Protection*, p. 130.

"Empechera par tous moyens, que le Duc de Florence et autres princes et potentats d'Italie, ou leurs sujets, ne puissent trafiquer és Ports et Havres dudit Grand Seigneur, si ce n'est sous la bannière de France ou adveu de Sa Majesté, laquelle entend qu'il fasse aussi le semblable pour le regard des Genevois, Lucquois et Anconitains, mettant peine de conserver les privileges et dignité, en quoy ladite bannière a est''tenus par cy-devant, et que Sa Majesté ne soit en cela moins respectée qu'ont esté les Roys se Prédécesseurs"[90]. Aceste instrucțiuni nu erau străine de faptul că William Harborne sosise la Poartă ca trimis oficial al Elisabetei I.

După ce Anglia a obținut, în iunie 1580, pentru prima dată o *'ahdnâme* cu privilegii comerciale, îngrijorarea a crescut în mediile diplomatice și comerciale franceze, care se vedeau în fața unui nou competitor în comerțul levantin, ce se instala alături de tradiționala Veneție. În consecință, eforturile ambasadorului Franței, Jacques de Germigny, s-au concentrat asupra anulării în totalitate a privilegiilor comerciale acordate negustorilor englezi în iunie 1580, până atunci "protejați" ai Franței în teritoriile otomane, unul din motivele acestei acțiuni constând în teama ca prin documentul amintit mai sus să nu se înțeleagă și anularea obligației negustorilor englezi de a naviga sub pavilion francez. Temporar, aceste demersuri diplomatice s-au terminat cu succes, M. de Germigny reușind nu numai să reînnoiască *Capitulația* acordată Franței în 1569, ci să-i includă în noul text, în calitate de negustori protejați, și pe "rebelii" negustori ragusani și englezi[91]. În *'ahdnâme*-aua acordată regelui Franței în 3-12 iulie 1581 erau precizați "cei care obișnuiseră din zilele de demult să navigheze în numele și sub pavilionul padișahului Franței" (*Franca padişahının nâmı ve sancağı altında yürüyenler kadim ül-eyyamdan ila*), și anume următoarele opt grupuri de negustori: genovezii *(Ceneviz tacirleri)*, englezii (*Ingiltere tacirleri)*, portughezii *(Portukal tacirleri)*, spaniolii *(Ispanya tacirleri)*, catalanii *(Katalan tacirleri)*, sicilienii *(Çiçiliye tacirleri)*, anconitanii *(Ankona tacirleri)* și ragusanii *(Dubrovnik tacirleri)*. Exista și categoria "toți ceilalți" (*bi'l cümle)* care aveau obiceiul să navigheze sub pavilion francez. Dintre occidentali, singurii excluși explicit au rămas negustorii venețieni (*Venediklüden mâ'adâ)*. Negustorii englezi continuau a fi menționați printre negustorii protejați, în ciuda protestelor Angliei, care dorise și obținuse o *'ahdnâme* cu privilegii comerciale în 1580. "În afară de venețieni, negustorii genovezi și englezi și portughezi și spanioli și catalani, și sicilienii și anconitanii și ragusanii și toți cei care au navigat în numele și sub pavilionul împăratului Franței, din timpurile vechi și până acum, dacă au continuat să vină în acest mod, să vină și să plece și de acum încolo cu galioanele și corăbiile, așa cum au obișnuit, timp în care să nu apără din partea lor vreo faptă contrară păcii sigură și fericită"[92]. Și în scrisoarea din 15 iulie 1581 care însoțea *'ahdnâme-i hümâyûn* și anunța regelui Franței, Henric III, "le renouvellement des Capitulations faites par les soins du Sieur Germigny", sultanul Murad III reafirma dreptul Franței de a proteja negustorii englezi și obligația acestora de a naviga sub

---

[90] Rey, *Protection*, p. 129, n. 3.

[91] Rey, *Protection*, p. 130-131; Wood, *Levant*, p. 9.

[92] Skilliter, *Harborne*, p. 273 (text osman). Pentru comentarii, vezi și: Decei, *Imp. otoman*, p. 261-262; Inalcık, *Imtiyâzât*, p. 1213.

pavilion francez[93]. Practic, însă, negustorii englezi nu s-au supus acestei stipulații din *Capitulația* acordată Franței și au început să folosească propriul pavilion pentru a naviga în apele otomane.

Între anii 1592-1597, în contextul ofensivei diplomației engleze și a duplicității marelui vizir (care amâna luarea unei decizii pentru a o pune în final la mezat), ambasadorul Franței, Savary de Brèves, a avut de luptat pentru menținerea dreptului de protecție al Franței asupra negustorilor fără *Capitulație*. Rezultatele diplomației franceze au fost fructuoase pentru Franța. În *'ahdnâme*-aua din 1597, acordată de Mehmed III, venețienilor, deja exceptați de a naviga sub pavilionul Franței, li s-au adăugat negustorii englezi, care obținuseră între timp, prin *'ahdnâme*-aua din 1580, dreptul de a naviga sub pavilion propriu la fel ca venețienii. Ceilalți negustori fără *Capitulație* rămâneau însă sub protecția Franței. În consecință, "cu excepția venețienilor și englezilor" (*Venediklü ve Ingilterelüden mâ'ada),* ceilalți negustori din statele care nu primiseră *'ahdnâme* cu privilegii comerciale urmau a naviga în apele otomane sub pavilionul Franței, fiind numiți genovezii, portughezii, catalanii, sicilienii, anconitanii, spaniolii și florentinii. Dorința Porții de a curma acest conflict anglo-francez, sterp și fără obiect din punct de vedere otoman, s-a exprimat printr-o formulare autoritară a clauzei respective. În textul francez al *Capitulației* din 1597: "tous les autres nations ennemies de notre Grande Porte, lesquelles n'ont d'ambassadeur à icelle, voulant trafiquer par nos pays, elles aient d'y marcher sous la bannière de France..."[94].

Deși diplomația comercială franceză a mai încercat readucerea negustorilor englezi sub pavilionul Franței (la moartea ambasadorului englez, se poate spune că disputa dintre Franța și Anglia de la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea cu privire la dreptul de protecție[95] a fost curmată prin *'ahdnâme*-aua acordată Franței la 20 zilhicce 1012 / 20 mai 1604 și prin *hatt-ı şerif*-ul din 20 aprilie 1607. Emise de Ahmed I, prin aceste documente Franța obținea drept de protecție și de pavilion pentru toți negustorii străini care nu aveau reprezentanță permanentă la Poartă, drept afirmat categoric tocmai pentru a curma pretențiile crescânde ale Angliei. Veneția și Anglia erau exceptate și, teoretic, nu li se permitea să-și întindă protecția asupra altor negustori occidentali. "Noi poruncim astfel – se scria în *hatt-ı şerif*-ul din 20 aprilie 1607, amintit mai sus: începând cu această zi, toate națiunile străine care nu au ambasador la Fericita Poartă, venind să facă comerț în imperiul nostru, să vină sub pavilionul împăratului Franței, după vechiul obicei și să se supună ambasadorului și consulilor Franței; și *Capitulațiile* și ordinele obținute de Anglia asupra acestei probleme care se vor găsi în contradicție cu sublima noastră *Capitulație,* să nu fie îndeplinite în nici un fel, în orice port al imperiului nostru în care sunt arătate".[96]

---

[93] Negustorii englezi "qui viendront à contracter, faire marchandise, et traffiquer soubs mon Empire et Estat, comme d'ancienneté jusques à present, ils venoient et viennent sous le nom et bannière de Vostre Majesté" (Hurmuzaki, *Documente,* supl. I, vol. I, doc. CXII, p. 61).

[94] Pentru *'ahdnâme* din 1597, vezi: Saint-Priest, *Mémoires,* p. 418; Pélissié du Rausas, *Capitulations,* II, p. 36. Pentru *'ahdnâme* din 1604, vezi Feridun, *Münşe'at,* II, p. 400-401.

[95] Pélissié du Rausas, *Capitulations,* II, p. 34-39; Rey, *Protection,* p. 137-138

[96] Text francez în Noradounghian, *Actes,* I, p. 108-110; Testa, *Traités,* I, p. 152-154. Vezi și Pélissié du Rausas, *Capitulations,* II, p. 3-4.

Conflictul dintre Franța și Anglia în privința dreptului de protecția a continuat și după 1607, chiar dacă mai scăzut ca amploare. Inițial, efortul diplomatic al Franței a țintit interzicerea stabilirii unor consulate engleze în zonele unde negustorii francezi se implantaseră, una din acestea fiind Egiptul. Când acest lucru, respectiv fixarea unui consulat englez în Egipt, nu a mai putut fi împiedicat, ambasadorul francez a obținut de la sultan o poruncă (datată *cemazi ül-evvel* 1054/ iulie 1644) prin care consulului Angliei i se interzicea perceperea taxei consulare de la negustorii genovezi și sicilieni care făceau negoț în Egipt și, în consecință, menținerea acestora sub protecția consulului francez[97]. La presiunea Franței, în anul 1062/1652, Mehmed IV va emite un document prin care toți negustorii străini care nu aveau reprezentanță permanentă la Poartă erau obligați să navigheze și să facă comerț sub pavilionul Franței[98].

În anii 60 ai secolului al XVII-lea, relațiile Franței cu Imperiul otoman devin din ce în ce mai încordate. Această situație s-a repercutat și în creșterea abuzurilor autorităților otomane față de supușii francezi și negustorii protejați de Franța. În acest sens, semnificative sunt instrucțiunile lui Ludovic XIV către M. de Nointel, trimis ambasador la Istanbul în 1670 cu scopul declarat de a primi o nouă *'ahdnâme* cu privilegii comerciale. Se cerea a i se reaminti sultanului că singurul pavilion acceptat în porturile otomane a fost cel al Franței (cu excepția corăbiilor engleze, olandeze, genoveze și arabe), uitându-se însă cazul Veneției. Trebuia subliniat faptul că numai politica otomană de încurajare a libertății comerțului a dus la folosirea altor pavilioane de către negustorii străini fără reprezentant permanent la Poartă[99].

În acest punct, merită a fi amintit memoriul cavalerului d'Arvieux înaintat regelui Franței la 24 septembrie 1672, document care ilustrează atât poziția Franței cât și atitudinea Porții cu privire la dreptul de protecție. Conform opiniei marelui vizir, amintită în interiorul documentului, trebuia făcută o distincție între clauza din *'ahdnâme*-aua din 1604 (o obligație formală pentru negustorii străini fără *Capitulație* de a folosi pavilionul Franței) și cea dintr-o *'ahdnâme* ulterioară (din 1614, la Fr. Rey), conform căreia negustorii străini cărora li se interzise inițial să facă negoț, dar li se acordase permisiunea de a reveni în teritoriile otomane, puteau să navigheze sub pavilion francez. Acesta însemna, după opinia demnitarului otoman, consemnată de cavalerul d'Arvieux, că negustorii străini fără *'ahdnâme* nu erau obligați să vină sub pavilionul Franței, așa cum au fost siliți prin vechile *Capitulații,* ci aveau acum libertatea de a alege și de a fi egali negustorilor francezi[100].

Efortul diplomației lui Ludovic XIV a avut succes. Vechile privilegii comerciale au fost reînnoite și îmbogățite prin *Capitulația* din iunie 1673, unde se reafirma, printre altele, și dreptul Franței de a-și arbora pavilionul în apele otomane și de a proteja

[97] Vezi R. Fedden, *Notes on the British Consulate in Egypt,* în BIE, XXVII, 1946, p. 1-21; cf. Inalcık, *Imtiyâzât,* p. 1214.

[98] Document citat de Inalcık, *Imtiyâzât,* p. 1214.

[99] Hammer, *Empire Ottoman* (ed. Dochez), III, p. 136; Testa, *Traités,* II, p. 157; Rey, *Protection*, p. 149.

[100] Testa, *Traités,* I, p. 9; II, p. 157 ("Mais ces termes ne les obligent pas à y venir sous votre bannière, comme ils y sont obligés par les anciennes Capitulations; ils les laissent dans une liberté qui fait aller de pair avec vos sujets et met une egalité quțil ne convient pas de souffrir..."); Rey, *Protection*, p. 151, n. 1.

negustorii din statele fără *'ahdnâme*. În condiţiile în care Anglia câştigase teren în această direcţie, dintre "naţiunile inamice" protejate de Franţa, în *'ahdnâme*-aua din 1673 mai erau numiţi explicit numai portughezii, sicilienii, catalanii şi messinezii. Cei nespecificaţi intrau la categorie "les autres"[101]. În condiţiile în care tot mai multe grupuri de negustori străini căutau să iasă de sub protecţia Franţei, eforturile diplomaţiei franceze s-a concentrat asupra readucerii acestora sub pavilion francez. În deceniul nouă al secolului al XVII-lea, în vizor s-au aflat negustorii olandezi. Astfel, la 31 august 1686, Ludovic XIV, recunoscând că este vorba de acţiune "foarte delicată", îl instruia pe M. Girardin să acţioneze la Poartă pentru excluderea din comerţul levantin a olandezilor care nu navigau sub pavilion francez[102].

În sfârşit, în *Capitulaţia* din 1740 acordată de Mahmud I erau numiţi, "printre alte naţiuni inamice" care puteau intra pentru comerţ în teritoriile otomane: portughezii, sicilienii, catalanii, messinezii şi anconitanii.

Două realităţi trebuie subliniate în încheiere. Pe de o parte, Franţa şi-a păstrat, teoretic, dreptul de a reprezenta naţiunile europene care nu aveau ambasador permanent la Poartă, consemnat pentru prima dată în *'ahdnâme*-lele acordate în a doua jumătate a secolului al XVI-lea[103]. Pe de altă parte, începând cu sfârşitul secolului al XVI-lea şi până în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, tot mai multe state europene au reuşit să stabilească relaţii directe cu Poarta şi să-şi instaleze un reprezentant permanent la Curtea sultanală (la început Anglia şi Olanda, apoi Austria, Suedia, Regatul celor două Sicilii, Danemarca, Prusia, spania, Rusia, Sardinia), negustorii din aceste state ieşind de sub protecţia Franţei şi navigând sub pavilionul naţional.

Anglia a parcurs drumul de la "protejaţi" la "protectori". Până în 1580, când au primit prima *'ahdnâme,* negustorii englezi puteau naviga în apele otomane numai sub pavilion francez. Cererea reginei Angliei din 1579, adresată lui Murad III, era considerată de regele Franţei ca o încercare de a câştiga prietenia Porţii şi "d'avoir le commerce libre en ses ports pour tous ses subjects"[104]. În 1580, Anglia obţinea pentru prima dată dreptul de a naviga sub pavilion propriu, drept anulat la presiunea Franţei un an mai târziu. Chiar dacă se sublinia prejudiciul adus Franţei prin recâştigarea acestui privilegiu în deceniul zece al secolului al XVI-lea şi reconfirmat în *'ahdnâme*-aua din 1601, această realitate era recunoscută chiar de francezi: "Il y a quelque temps que les Anglais... obtiendrent... permission de trafficquer par toutes les Echelles de son Empire soubs la bannière anglaise...", afirma Henric IV în instrucţiunile adresate ambasadorului de Salignac în 1604[105]. Deşi diplomaţia comercială franceză a mai încercat readucerea negustorilor englezi sub pavilionul Franţei (la moartea ambasadorului englez, Henric IV îi scria lui Savary de Brèves în această privinţă, la 21

---

[101] Saint-Priest, *Mémoires*, p. 473; Rey, *Protection*, p. 149-152.
[102] Rey, *Protection*, p. 144, n. 2.
[103] Afirma François Rey, care considera însă că acest drept a fost înscris în "tratatul" din 1535 (Rey, *Protection*, p. 149-152).
[104] Scrisoare a lui Henric III către Mehmed III (Rey, *Protection*, p. 130, n. 2).
[105] Rey, *Protection*, p. 139, n. 1.

aprilie 1598), în final, dreptul Angliei de a avea consuli distincți în porturile otomane este înscris chiar în textul *'ahdnâme*-lei acordată lui Henric IV în 1604[106].

Emanciparea de sub tutela Franței nu era de ajuns pentru un stat în plină ascensiune în comerțul levantin. Astfel că asistăm din partea Angliei, odată cu eforturile diplomatice de a obține dreptul de navigație sub propriul pavilion[107], și la încercări de a smulge Franței câteva din grupurile de negustori străini fără *'ahdnâme.* Acest efort s-a concentrat mai mult în perioada cuprinsă între 1585-1607. Inițial, Anglia a aplicat politica faptului împlinit, încercând să creeze un precedent și, totodată, un obicei, contând pe faptul că aceeași procedură a adus câștig de cauză Franței. În acest sens a acționat pentru impunerea protectoratului englez asupra coloniei florentine de la Cairo, folosindu-se și de complicitatea vice-consulului francez la Cairo, Paul Mariani. Eșecul acestui plan a determinat Anglia să treacă la ofensiva diplomatică, profitând mai ales de momentele în care postul de ambasador al Franței la Istanbul era vacant. Astfel, până la numirea lui Savary de Brèves, în 1592-1593, ca ambasador francez la Istanbul, diplomația engleză a revendicat dreptul de protecție asupra negustorilor străini fără *'ahdnâme*, invocând imposibilitatea Franței de a se achita de această sarcină datorită situației interne și externe complicate a acesteia. Mai mult, prin *'ahdnâme*-aua din 1601, Anglia obținea drept de protecție asupra negustorilor olandezi[108], ceea ce reprezenta o

---

[106] *Venedik ve Ingilterelüden mâ'adâ Ceneviz ve Portokal ve Katâlan tacirleri Çiçiliye ve Ankona ve Ispanye ve Florentin ve Dubrovniklü ve bi'l-cümle Franca padişahının kadimî dostluğu müsted'asınca namı ve sancağıla memâlik-i mahrusama gelüb gitmeğe ruhsat verilenler evvelden ner ne-vecihle yürüyügelmişlerse min-ba'd dahi kemakân ol minval üzere kalyonları ve gemileri ile kendü hallerinde gelüb gidüb Françe padişahı sancağını nasb idüb benderlerde França konsoloslarına müraca'at ideler; ... ve dahi Venediklü ve Ingilterelüden mâ'adâ müstakil elçileri olmıyan cümle harbî tüccâr ta'ifesi Franca padişahı sancağı altında gelüb harbî tüccârdan sonra Francalu 'ahdnamesine ilhak olunmuşdur deyü min-ba'd Ingiltere elçisinden ve gayrı tarafından dahl ve ta'aruz olunmıya... Bu husus içün işbu 'ahdname-i hümayunuma mugayır mukaddem ve mu'ahhar bir tarikle emr-i şerif ibraz olunursa bu 'ahdname-i hümayunum mucebince 'amel oluna. Ve Francalular hakkında olan şurut ve kuyud anlar hakkında dahi ibraz oluna)* (Feridun, *Münşe'at*, II, p. 400-1; Saint-Priest, *Mémoires*, p. 418-9).

[107] Despre această luptă diplomatică, vezi: Pélissié du Rausas, *Capitulations*, II, p. 34-39; Arminjon, *Étrangers*, p. 53-54.

[108] *ve Âsitane-i sa'adetimde olan França padişahı ile Ingiltere kralıçesi elçilerinin Flândralu tüccarı hususunda niza'ları olub ikisi dahi Rikâb-ı hümâyunuma arz u-hâllar sunub zikr olunan Flândralu tüccarı Memâlik-i mahrusama geldiklerinde kendü bayrakları altında gelmek rica eyledüklerinde iki tarafa hatt-ı hümâyunumla fermân sadır olmuş iken sabıka vezir-i a'zamım olub haliyan vezarele kapudanım olan Sinan Paşa - edam Allahu te'ala iclâlehu - Flândralu ta'ifei Ingiltere kralıçasına tayın olunub nâme-i hümâyûn verilmek gerektir deyü ilâm edüb mümaileyh derya tarfalarının hakimi ve ehl-i vikufu olmakla sa'ir vüzera-i izamım dahi müşarünileyhin reyi üzere 'amel olunmak münasıbdır dedikelri paye-i serir-i a'lama arz olundukda müşarünileyh kapudanım ve sa'ir vüzera-i izamım münasıb gördükleri üzere Flândra vilâyetlerinden Hollandiya ve Zelendiye ve Frizlandiya ve Gilderlandiya nam dört pare vilâyetlerin tüccar ta'ifesi Ingiltere kralıçası bayrağı altında gelüb gidüb sa'ir Ingiltere tüccarı gibi kendü metâ'larından ve gemiler ile getürdükleri sa'irin metâ'larından konsolusluk hakkın ve sa'ir ava'idin müşarünileyha Ingiltere kralıçasının elçisine verüb min ba'd Franca elçisi tarafından dahl ü ta'arruz olunmıya deyü hatt-ı hümâyûnum ile fermân-ı âlişanım sadır olmağla bu 'ahdnâme-i hümâyûnum mucibince 'amel olunub Flandra ta'ifesi sadır olan hatt-ı hümâyûn mucibince min ba'd Ingiltere bayrağı altında yürüyüb sa'ir Ingiltere tüccarı gibi*

înfrângere severă pentru Franţa. Mai târziu, în 1605-1606, când Savary de Brèves era rechemat în Franţa, ambasadorul englez, Thomas Glover, a reuşit un succes temporar: promisiunea de a obţine o *Capitulaţie* prin care se recunoştea dreptul Angliei de a-i proteja pe toţi negustorii străini fără *'ahdnâme* nu numai pe olandezi[109].

Contraofensiva diplomatică franceză a fost pe măsură, anulând – cel puţin formal – încercările Angliei. Prin *'ahdnâme*-lele din 1597 şi 1604, Savary de Brèves obţinea reconfirmarea dreptului de protecţie, iar prin *hatt-ı şerif*-ul din 20 aprilie 1607, baronul de Salignac obţinea revocarea tuturor documentelor otomane care acordau Angliei drept de protecţie asupra negustorilor străini fără *'ahdnâme*[110].

În secolul al XVII-lea, puterea comercială şi prestigiul Angliei s-au impus tot mai mult în comerţul levantin, fapt recunoscut şi prin *'ahdnâme*-lele cu un număr crescut de privilegii comerciale acordate în această perioadă. Mai mult, treptat, mulţi negustori *harbî* din statele care nu aveau *'ahdnâme* cu Poarta, preferând protecţia engleză, mai sigură şi mai puţin oneroasă decât a Franţei, au cerut şi au trecut sub protecţia Angliei, fapt recunoscut oficial de Poartă în *Capitulaţiile* din 1661 şi 1675. Chiar şi Olanda sau Veneţia, cărora li se acordase de către Poartă *'ahdnâme*-le cu privilegii comerciale şi aveau reprezentanţi permanenţi la Poartă, au ajuns să-şi încredinţeze Angliei protecţia propriilor negustori[111].

Imperiul habsburgic a parcurs acelaşi drum, de la "protejaţi" la "protectori", precum Anglia. În 1615, prin *'ahdnâme*-aua ("lettres-patentes") acordată de Ahmed I, negustorii austrieci obţineau dreptul de a naviga sub propriul pavilion, în ciuda protestelor Franţei, care se vedeau în postura de a pierde încă un client[112]. În secolul al XVIII-lea, mai ales după ce în 1718 erau reînnoite *Capitulaţiile,* iar influenţa sa a crescut mult în Levant, pavilionul imperial a început a fi folosit nu numai de sicilieni şi napolitani (care depindeau de împăratul habsburgic) ci şi de genovezi, livournieni şi "tous les autres peoples d'Italie"[113]. Protestele Franţei vor continua, dar fără efect.

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, pentru a scăpa de conflictul diplomatic franco-englez în privinţa dreptului de protecţie, Poarta a sfârşit prin a permite negustorilor străini de a naviga în apele otomane sub pavilionul puterii occidentale pe care o doreau, în ciuda protestelor Franţei[114].

---

vaki' olan konsolosluk hakkını Ingiltere konsolosliklarına verüb Franca elçisi ve konsoloslukları ve adamları tarafından min ba'd Flandralu ta'ifesine dahl ü ta'arruz olunmıya (Feridun, *Münşe'at,* II, 381-5: ***hâlâ Ingiltere Kraliçesine müceddeden yazılmıs 'ahdnâme-i hümâyûn suretidir***; Uzunçarşılı, Türk-Ingiliz, 656-61; Kurat, Türk-Ingiliz, 204-8; Wood, Levant, p. 29).

[109] Wood, *Levant,* p. 29-30 (pentru 1609, se afirmă că s-a ajuns la o înţelegere diplomatică între ambasadorii celor două puteri, care prevedea ca Anglia să nu mai reclame jurisdicţia consulară asupra altor grupuri de negustori, cu excepţia olandezilor).

[110] Pélissié du Rausas, *Capitulations,* II, p. 34-39.

[111] Pélissié du Rausas, *Capitulations,* II, p. 5-9 (vorbeşte de anul 1698); Hershlag, *Introduction,* p. 46; Inalcık, *Imtiyâzât,* p. 1214.

[112] Rey, *Protection*, p. 145.

[113] Rey, *Protection*, p. 155.

[114] Inalcık, *Imtiyâzât,* p. 1214.

Condiția juridică a « protejaților »

Condiția juridică a "protejaților" trebuie analizată din două puncte de vedere: 1) al raporturilor cu autoritățile otomane și 2) al relațiilor cu statul protector[115]. Aceasta înseamnă scoaterea în evidență a drepturilor și obligațiilor negustorilor protejați față de de Poartă, pe de o parte, și față de statul european protector, pe de altă parte.

Poarta a avut inițial o atitudine de "indiferență", acceptând ca pe o cutumă ce se impune de la sine gruparea tuturor negustorilor europeni, cu excepția celor venețieni, sub protecția Franței. Toți acești negustori din state fără *'ahdnâme* aveau în viziune otomană același statut cu negustorii din statele care încheiaseră "tratat" cu Poarta. Mai mult, consulii francezi primeau misiunea de a apăra interesele comerciale ale altor negustori străini nu numai din Franța, ci și de la autoritățile otomane[116]. În această privință, o clauză din *'ahdnâme*-aua acordată Franței în 1604 de Ahmed I este clară și precisă: "Și condițiile și regulile referitoare la francezi să le fie aplicate și lor", negustorilor *harbî* fără *Capitulație* (*ve Francalular hakkında olan şurut ve kuyud anlar hakkında dahi ibraz oluna)*[117]. Cu alte cuvinte, "les Européens protégés français" beneficiau de clauza națiunii celei mai favorizate[118]. Practic, Poarta a ajuns să nu mai facă nici o diferență între negustori *harbî* cu *'ahdnâme* și negustori *harbî* fără *'ahdnâme*, protejați de un stat european care avea acreditat la Istanbul un ambasador permanent. Această viziune va fi confirmată și în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, înaintea reînnoirii *Capitulațiilor* pentru Franța, în 1673, de către cavalerul d'Arvieux. Fiind consultat de către Ludovic XIV asupra dreptului de protecție al Franței în viziune otomană oficială, d'Arvieux răspundea în memoriul său din 24 septembrie 1672 că: "Marele vizir pretinde a se înscrie în noile *Capitulații* că străinii care vor să vină în Turcia sub pavilionul Franței vor fi considerați ca francezi și vor primi același tratament"[119].

François Rey, care a realizat încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea o analiză profundă asupra statutului "protejaților" străini, bazată însă numai pe izvoare franceze, a consacrat un capitol special privilegiilor și imunităților acordate prin *'ahdnâme*-le negustorilor francezi și, implicit, negustorilor "protejați". Conform clasificării lui Rey era vorba de șase grupe de libertăți și privilegii: libertăți individuale, libertăți comerciale, libertăți religioase, libertatea de navigație, privilegii fiscale și privilegii juridice[120]. La fel, negustorii protejați de Anglia se bucurau de același statut identic ca cel acordat negustorilor englezi. În *'ahdnâme*-aua acordată Angliei în 1601 de Mehmed III, clauzele

[115] Rey, *Protection*, p. 385-450. Rey a analizat în special raporturile din protejați și reprezentanții francezi în Levant, Franța fiind în concepția lui Rey singurul stat european care câștigase acest drept de la otomani.

[116] Pélissié du Rausas, *Capitulations*, II, p. 29-31.

[117] Feridun, *Münşe'at*, II, p. 400-401.

[118] Rey, *Protection*, p. 401.

[119] Testa, *Traités*, I, p. 9; Rey, *Protection*, p. 151, n. 1.

[120] Rey, *Protection*, p. 401-414 (capitolul *Condition des protégés dans leurs rapports avec les autorités ottomanes)*.

despre regimul moştenirii şi despre scutirea vamală a banilor se referă atât la negustorii englezi cât şi "la tagma negustorilor care navighează sub pavilionul Angliei" (*Ingiltere ve Ingiltere bayrağı altında yürüyen tüccar tayfesi).*[121]

Cutuma a fost sursa juridică principală şi pentru condiţia negustorilor protejaţi. Astfel, litigile străinilor fără *Capitulaţie* erau încredinţate spre rezolvare consulilor statelor protectoare încă din *'ahdnâme*-aua acordată de selgiuchizi veneţienilor în martie 1220[122]. Acest privilegiu se va perpetua şi va fi înglobat, explicit sau implicit, în *'ahdnâme*-lele acordate în perioada otomană Veneţiei, Franţei şi Angliei.

Condiţia juridică a "protejaţilor" străini trebuie analizată mai ales din perspectiva relaţiilor cu statul protector[123]. Care erau deci raporturile dintre negustorii "protejaţi" şi "protectorii" lor? În practică, negustorul venit dintr-un stat care nu avea un tratat în vigoare cu Poarta şi, deci, un sol permanent la Istanbul avea două obligaţii mari:

a) să accepte "protecţia" unui stat care primise *'ahdnâme* şi, deci, avea un ambasador permanent la Constantinopol şi consuli în marele centre comerciale otomane;
b) să navigheze în apele otomane sub pavilionul statului sub a cărui protecţie se afla.

Dreptul de protecţie consemnat în textele *Capitulaţiilor* era rezultatul unei practici cutumiare, conform căreia negustorii din statele cu o mai slabă tradiţie comercială în porturile levantine s-au adunat sub aripa statului cel mai puternic, pentru a putea să-şi desfăşoare în siguranţă activităţile comerciale. De remarcat că dreptul de protecţie nu împiedica "naţiunile" protejate de a avea proprii reprezentanţi consulari în Imperiul otoman[124]. În acest context, merită să ne întrebăm de ce, începând cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea, s-a declanşat o puternică luptă diplomatică la Istanbul pentru apărarea dreptului de protecţie (mai ales Franţa), pentru ieşirea de sub protecţia unui stat european mai puternic (mai ales Anglia) şi pentru câştigarea dreptului de protecţie asupra altor negustori străini în Imperiul otoman ?

Din perspectiva statelor "protectoare" (şi aici trebuie să-i amintim pe principalii "actori" care au jucat acest rol în secolele XV-XVII: Veneţia, Franţa şi Anglia) era vorba de două mari avantaje ce decurgeau din posesia dreptului de protecţie asupra negustorilor fără *'ahdnâme*: creşterea prestigiului în Levant şi beneficiile financiare necesare pentru întreţinerea consulatelor din Imperiul otoman. În această ultimă privinţă, raportul unui ambasador francez din a doua jumătate a secolului al XVI-lea vorbeşte de un venit adus din taxa de consulat cuprins între 3000 şi 6000 écus pe an[125].

---

[121] Feridun, *Münşe'at*, II, p. 550.

[122] Delilbaşı, *Ahidnâme*, p. 97.

[123] Rey, *Protection*, p. 415-450 (capitolul *Condition des protégés dans leurs rapports avec la nation française et l'autorité consulaire).*

[124] Hershlag, *Introduction*, p. 46, n. 74.

[125] Pélissié du Rausas, *Capitulations*, II, p. 29-31; Wood, *Levant*, p. 28-29 (unde se referă mai ales la cazul olandezilor).

Atitudinea negustorilor străini fără *'ahdnâme* față de statul "protector" poate fi considerată duplicitară: pe de o parte, căutarea unei protecții europene sigură și autoritară în fața autorităților otomane, predispuse oricând la abuzuri asupra negustorilor străini; pe de altă parte, încercări dese de câștigare a "independenței" comerciale, de ieșire de sub protecția, uneori prea autoritară, a statului protector, în special a Franței[126].

Aspecte care nu sunt cercetate îndeajuns privesc relațiile negustorilor străini "protejați" cu comunitățile "națiunii" protectoare din Imperiul otoman (în special cu cea din Istanbul). Mai multe date deținem în legătură cu raporturile dintre comunitatea franceză din Constantinopol și negustorii protejați de statul francez. Astfel, știm că "protejații" participau la ceremoniile oficiale, religioase sau laice, alături de ambasadorul sau consulul comunității protectoare. Mai mult, în semn de solidaritate, la moartea regelui sau a unui membru din familia regală, ei arborau doliu la fel ca membrii comunității franceze. În schimb, trebuie să subliniem că "protejații" Franței nu făceau parte din adunarea comunității franceze din Istanbul, evitându-se în acest mod depășirea numărului francezilor, fapt care putea duce la adoptarea unor măsuri contrare intereselor comerțului francez în Levant. Mai mult, din plângerile negustorilor "protejați" reiese că interesele lor comerciale erau afectate adeseori de deciziile comunității franceze[127].

[126] Încercările din a doua jumătate a secolului al XVI-lea sunt constate și consemnate cu tristețe de ambasadorul francez, de Noilles, într-un memoriu adresat regelui Franței (Charrière, *Négociations*, III, p. 254; Rey, *Protection*, p. 126-127).

[127] Rey, *Protection*, p. 417-418. Vezi și Viorel Panaite, „Negustorii străini «protejați» în Imperiul otomane în secolele XVI-XVII. Observații generale", în *Istorie și ideologie. Omagiu profesorului Stelian Brezeanu la 60 de ani*, coord. Manuela Dobre, Edit. Universității din București, 2002, p. 124-141.

Capitolul VII

NEGUSTORII STRĂINI DIN ZONA DE FRONTIERĂ. CAZUL POLONEZILOR ÎN SECOLUL AL XVII-LEA

Există o bogată istoriografie consacrată regimului *Capitulaţiilor*, respectiv despre regimul negustorilor străini în Imperiul otoman, în special despre cei veniţi din Europa vestică (Veneţia, Franţa, Anglia, Olanda).[1] Nu acelaşi lucru se poate afirma despre comerţul desfăşurat în zona de frontieră între Imperiul otoman şi statele creştine, zonă în care supuşii unguri, polonezi, moldoveni, munteni, transilvăneni, ragusani şi otomani erau antrenaţi în activităţi comerciale în ciuda unor relaţii adeseori tensionate şi a stării permanente de război.

Având la îndemână întreaga serie a tratatelor de pace şi comerţ încheiate în secolul al XVII-lea între Poarta otomană şi Polonia, ne-am propus să continuăm[2] cercetarea noastră asupra regimului juridic al comerţului şi negustorilor, aşa cum a fost el definit în cele mai semnificative documente pentru această problemă, adică în *'ahdnâme*-le.

Seria tratatelor osmano-polone care stau la baza analizei noastre începe în 1607 şi se sfârşeşte în 1699. Originalele acestor *'ahdnâmeler* sunt, cu câteva excepţii, la Arhiva de Acte Vechi din Varşovia,[3] microfilme după aceste acte aflându-se şi la Arhivele Statului din Bucureşti.[4] Ele au fost catalogate şi rezumate de Zygmunt Abrahamowicz încă din anul 1953[5] şi de Mihail Guboglu în 1965.[6] Cópii ale *'ahdnâme*-lelor osmano-

---

[1] G. Pélissié du Rausas, *Le régime des capitulations dans l'Empire Ottoman*, Vol. I-II, deuxième edition, Paris, 1910-1911; H. Abi-Chahla, *L'Extinction des capitulations en Turquie et dans les régions arabes*, Paris, 1924; N. Sousa, *The Capitulatory Regime of Turkey. Its History, Origin and Nature*, Baltimore, 1933.

[2] Vezi: Viorel Panaite, *Trade and Merchants in the 16th century Ottoman-Polish Treaties*, în RESEE, tome XXXII, 1994, nos. 3-4, pp. 259-274; Viorel Panaite, *Comerţ şi negustori în tratatele osmano-polone. Un studiu de caz: 1607*, în "Caietele Laboratorului de studii otomane", Bucureşti, 1993, pp. 29-48). De asemenea, Viorel Panaite, *Regimul negustorilor străini în 'ahdnâmeler otomane (secolele XV-XVII). O radiografie*, în „Sud-Estul şi Contextul European. Buletin", ed. Alexandru Duţu, Institutul de Studii Sud-Est Europene (Bucureşti), II, 1994, pp. 100-114 (I); III, 1995, pp. 95-112 (II); IV, 1995, p. 115-130 (III).

[3] Archivum Glowne Akt Dawnych w Warszawa (AGAD), colecţia Archiwum Korone Warszawskie (AKW), Tureckie (K = carton; t = teczka = mapă mică).

[4] Direcţia Arhivelor Naţionale Istorice Centrale. Arhivele Statului Bucureşti (DANIC), Colecţia Microfilme Polonia = Mf. Polonia, Rola 1 = r. 1).

[5] Z. Abrahamowicz, *Katalog Dokumentow Tureckich.../ Catalogue des documents turcs. Documents concernant la Pologne et les Pays Voisins de 1455 à 1672*, Warszawa, 1959, nr. 256 and

polone sunt păstrate la Istanbul, în Arhiva Preşedinţiei Consiliului de Miniştri (*Başbakanlık Osmanlı Arşivi)*. Astfel, numărul 55/1 din „Registrele Statelor Străine" (*Düvel-i Ecnebiyye Defterleri)* cuprinde *'ahdnâme*-lele acordate Poloniei între 1607 şi 1699 (*Lehistan Ahidnamesi Defteri)*. De altfel, tratatul din 1607 ne-a parvenit printr-o astfel de copie, originalul nefiind păstrat în arhivele poloneze.[7] Cópii ale *'ahdnâme*-lelor acordate regilor poloni în secolul al XVII-lea au fost incluse tardiv în colecţia de documente iniţiată în a doua jumătate a secolului al XVI-lea de Ahmed Feridun Bey, intitulată *Mecmua-i Münşe'at es-Selatin* şi publicată la Istanbul în 1265/1848-1849.[8] În sfârşit, trebuie să notăm că extrase din aceste tratate privind direct relaţiile polono-moldo-otomane au fost traduse în româneşte de Ilie Corfus[9] şi Mustafa A. Mehmet (după textele otomane).[10] Pentru o mai bună înţelegere, la sfârşitul acestui capitol vom anexa o listă cronologică a principalelor *'ahdnâmeler* osmano-polone din secolului al XVII-lea, menţionându-se data acordării, sultanul emitent, destinatarul şi locul unde sunt accesibile în prezent.

Pace, război şi comerţ

De-a lungul secolului al XVII-lea, relaţiile otomano-polone au balansat între pace şi război, ceea ce a împiedicat menţinerea pe durată lungă a unor relaţii comerciale solide.[11] Pe aceeaşi direcţie se înscrie şi aprecierea lui Fernand Braudel, potrivit căruia secolul al XVII-lea nu a fost favorabil schimburilor comerciale otomano-poloneze, faţă de secolul al XVI-lea, când între Polonia şi teritoriile otomane a existat un comerţ intens.[12]

Să încercăm punctarea principalelor momente politico-militare şi diplomatice care caracterizează evoluţia relaţiilor osmano-polone în secolul al XVII-lea. Seria tratatelor de pace este deschisă în 1607. Printre evenimentele anului 1016 (1607-1608), cronicarul otoman Şarih ul-Menaroğlu Ahmed (m. 1656/1657) consemna, de asemenea,

257, pp. 246-250 (1623); nr. 310, pp. 298-299 (1634); nr. 325, pp. 312-314 (1640); nr. 373 şi 374, pp. 352-354 (1667); nr. 378 şi 380, pp. 357- 362 (1672).

[6] M. Guboglu, *Catalogul documentelor turceşti. Vol. II (1455-1829)*, Bucureşti, 1965, doc. 209 (1623), doc. 215 (1630), doc. 225 (1634), doc. 234 (1640), doc. 441 (1667), doc. 506 (1672).

[7] În *Düvel-i Ecnebiye Defterleri, 55/1, Lehistan Ahidnâmesi Defteri* (abreviere: BOA, DED, 55/1, LAD).

[8] Ahmed Feridun Bey, *Mecmu'a-i Münşe'at es-Selatin (Corespondenţa sultanilor)*, vol. II, Istanbul, 1265/1848-1849, pp. 414-417 (1607), pp. 420-425 (1667).

[9] I. Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII-lea*, Bucureşti, 1983, p. 50-51 (1607).

[10] M. A. Mehmet, *Documente turceşti privind istoria României. Vol. I: 1455-1774*, Bucureşti, 1976, doc. 157 (1623), doc. 162 (1634), doc. 170 (1640), doc. 183 (1672).

[11] Robert Mantran, *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle. Essai d'histoire institutionnelle, économique et sociale*, Paris, 1962, p. 580.

[12] Fernand Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Paris, 1949, p. 149-150, cf. Mantran, *Istanbul XVII*, p. 581.

momentul „reînnoirii păcii" între Sigismund III Wasa și sultanul venit la domnie în 1603, Ahmed I: „Craiul leșesc Jigmond - scria cronicarul -, trimițând sol la Poarta împărăției s-a rugat pentru aceeași prietenie din vechime, arătându-i sinceritatea și devotamentul lor."[13]

Perioada cuprinsă între anii 1616 și 1623 a fost extrem de tensionată, fiind marcată de conflicte deschise între cele două părți. În septembrie 1617 se încheia convenția de la Jarucha (Busza), chiar înainte de a începe lupta între cele două oștiri.[14] De altfel, confruntări de amploare nu avuseseră loc de circa un an și jumătate, mai precis după lupta de la Hotin din primăvara lui 1616. Actul era numit *foedera pactaque coventa* în versiunea latină a unei scrisori a sultanului otoman către regele polon[15] și cerea regelui Poloniei, în primul rând, „să-l trimită pe solul său cel mare la Poarta magnificului padișah" (*ve büyük elçisini șevketlü pâdișâhın âsitanesine göndereler).*[16] Stipulațiile impuse Poloniei prin această convenție aveau un caracter preponderent politico-militar (garantarea frontierelor, neutralizarea țărilor române, recunoașterea controlului otoman asupra țărilor române, renunțarea la pretenții, evitarea sprijinirii pretendenților), dar printre ele se regăsesc și clauze referitoare, fie și sumar, la comerț (libertatea negoțului în Țara Românească).[17] La 9 octombrie 1621, relațiile osmano-polone erau reglementate printr-un tratat de pace încheiat la Hotin.[18] Această pace punea capăt unui conflict de scurtă durată, dar cu o premieră în relațiile polono-otomane (în 1620, la Țuțora și Nistru avuseseră loc primele confruntări armate directe).[19] Înfrângerea oștirii otomane condusă de Osman II la Hotin, din septembrie 1621, a fost transformată într-o victorie diplomatică și politică prin pacea încheiată în aceeași localitate o lună mai târziu.[20] Polonia accepta din nou condiții stabilite în vremea lui Süleyman Kanunî, înțelegeri de pace invocate de

---

[13] Mihail Guboglu, *Crestomație turcă. Izvoare narative privind istoria Europei centrale și orientale (1263-1683)*, Universitatea din București, Facultatea de Istorie, 1977, pp. 490-491. Tratatul din 1607 s-a păstrat sub formă de copie la Bașbakanlık Osmanlı Arșivi din Istanbul (BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 2). Vezi și: Feridun, *Münșe'at*, II, p. 414-417; I. Corfus, *Documente XVII* p. 50-51 (1607). Traducere în franceză în J. de Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman depuis son origine jusqu'a nos jours, tome huitième, 1600-1623*, traduit de l'Allemand par J. J. Hellert, Paris, 1837, p. 407-415.

[14] Vezi detalii la Șarih ül-Menârzade Ahmed (n. 1574-m. 1656-1657), *Tarih*, în Guboglu, *Crestomație turcă*, p. 506-7 (despre „solul cel mare polonez).

[15] În traducerea franceză: *„les alliances et les traités et...les conventions"* (E. de Hurmuzaki - ed. I. Bogdan, I. Skupiewski, *Documente privitoare la istoria Românilor*, Supl. II, Vol. II. 1601-1640, București, 1895, doc. CCVIII, p. 425).

[16] Tahsin Gemil, *Relațiile româno-otomane cu Poarta otomană în documente turcești (1601-1712)*, București, 1984, doc. 67, pp. 172-176.

[17] Text polonez în Hurmuzaki, *Documente*, Supl. II, vol. 2, p. 429-433; text osman în A. Feridun Bey, *Münșe'at*, II, p. 428-9; Tahsin Gemil, *Documente turcești*, nr. 67, p. 173-6 (*'ahdnâme* din 1026 = convenția polono-otomană de la Jarucha); Tahsin Gemil, *La Moldavie dans les traités de paix ottomano - polonais du XVII[e] siècle (1621-1672)*, în RRH, XII, 4, 1973, p. 691-692.

[18] Text osman în Feridun, *Münșe'at*, II, p. 429-431. Vezi și Guboglu, *Crestomație turcă*, p. 537-8. Consemnată și de Miron Costin în *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron vodă încoace*, în Miron Costin, *Opere*, ed. critică de P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 84.

[19] Gemil, *Țările române*, p. 42, n. 29.

[20] Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman până la 1656*, București, 1978, p. 318-323.

otomani: „venind câţiva soli dintre cei mai renumiţi, s-au rugat pentru următoarele: «Primim firmanul preafericitului padişah. El să ierte vina şi greşeala noastră». Măria sa împăratul, la rândul său, urmând drumul milei şi al iertării, a consimţit la încheierea păcii potrivit condiţiilor şi clauzelor tratatului de pe vremea...sultanului Suleiman han...".[21] Aceasta însemna restabilirea relaţiilor de răscumpărare a păcii faţă de tătarii crimeeni prin plata a 30 000 florini pe an, care venea să scoată în evidenţă relaţiile de aparentă subordonare faţă de Poartă.[22] Bineînţeles, activităţile militare din această perioadă au avut consecinţe imediate nefavorabile asupra comerţului polono-otoman şi otomano-rus pe ruta moldo-polonă,[23] caravanele negustorilor otomani fiind obligate să folosească Crimeea ca drum de tranzit spre zonele ruseşti.

De-a lungul celor aproximativ 50 ani care au urmat anului 1621,[24] deci până în 1672, Polonia şi Imperiul otoman au evitat conflictele deschise,[25] datorită antrenării lor în războaie cu alte state. Un prim pas se realiza în anul 1623, care marchează o pacificare complexă şi de lungă durată a relaţiilor osmano-polone. Înţelegerile de pace de la Jarucha şi Hotin, din 1617, respectiv 1621, vor căpăta o formă diplomatică completă prin două *'ahdnâme*-le acordate succesiv de sultanii Mustafa I, în februarie 1623,[26] şi Murad IV, la 10 octombrie 1623.[27] Primul tratat fusese negociat şi adus în Polonia de marele sol Cristofor Zbaraski.[28] A doua *'ahdnâme*, emisă ca urmare a schimbării de suveran survenită la Poartă, va fi rodul călătoriei lui Krysztof Serebkowicz („să confirm şi să întăresc tratatele care s-au făcut...").[29] Tot în această perioadă, respectându-se principiul reînnoirii tratatelor la schimbarea celor doi suverani, noi *'ahdnâmeler* au fost acordate regilor Poloniei în 1623 (la întronarea lui Murad IV, după cum am afirmat deja), în 1634 (la urcarea pe tron a lui Vladislav IV)[30] şi în 1640

[21] Kâtip Çelebi, în *Cronici turceşti privind Ţările române. Extrase. Vol. II. Sec. XVII - începutul sec. XVIII*, Volum întocmit de Mihail Guboglu, Bucureşti, 1974, II, p. 85.

[22] Decei, *Imperiul otoman*, p. 322-3 (care exagerează prin afirmaţia că Polonia reintra sub influenţa Porţii şi „nu mai era o putere independentă"). Existenţa unor texte poloneze şi osmane diferite în conţinut a dus la apariţia unor interpretări diferite (Gemil, *Ţările române*, p. 46-48.

[23] M. Berindei, *Contribution à l'étude du commerce ottoman des fourures moscovites. La route moldavo-polonaise. 1453-1700*, în CMRS, vol. XII, 4, 1971, p. 403.

[24] În octombrie 1621, la Hotin, era încheiat un tratat de pace care respecta în mare condiţiile şi articolele tratatului încheiat în vremea lui Süleyman Kanunî (1520-1566), consemna Kâtib Çelebi (*Cronici turc.*, II, p. 85).

[25] Gemil, *Moldavie XVII*, p. 695.

[26] *Ahdnâme* emisă de Mustafa I, în februarie 1623 (AGAD, AKW-Tureckie, k. 71, t. 304, nr. 557; DANIC, Mf. Polonia, r. 1, c. 221-226).

[27] *Ahdnâme* emisă de Murad IV, la 10 octombrie 1623 (AGAD, AKW-Tureckie, k. 71, t. 307, nr. 564); Gemil, *Ţările române*, p. 51-53.

[28] Mehmet, *Documente turc.*, I, p. 159; Gemil, *Ţările române*, p. 51-53.

[29] Corfus, *Documente XVII*, doc. 52.

[30] De altfel, domnia lui Vadislav IV (1632-1648) a inaugurat o epocă de linişte în interior, ceea ce a dus la reapariţia negustorilor otomani (Berindei, *Commerce*, p. 403). Vezi şi scrisoarea lui Murad IV către Vladislav IV din aprilie 1634 (Mehmet, *Documente turc.*, I, doc. 161, p. 160).

(când îşi începe domnia sultanul Ibrahim)[31]. În 1079/1667 Mehmed IV îi acorda lui Ioan II Cazimir o „carte imperială de legământ". În antologia lui Feridun Bey a fost inclusă ulterior o „copie a cărţii imperiale de legământ poruncite regelui Poloniei" (*Leh kıralı tarafına ısdar buyurulan 'ahdnâme-i hümayûn suretidir)*[32]. Regele Poloniei ceruse satisfacţie lui Mehmed IV pentru năvala făcută de tătari şi moldoveni, vasali (*vasallos)* ai Porţii în Polonia, acţiune făcută împotriva unei vechi prietenii ce caracterizase relaţiile polono-otomane: „*...bonae amicitie nostrae foedera antiqua inter portam ottomanicam et Poloniam".*[33]

Între 1670 şi 1699, timp de aproape 30 de ani, între Polonia şi Poartă se instaura o reală şi continuă stare de război, iar Moldova devenea, cu scurte intermitenţe, un teatru de război. Un punct de cotitură s-a produs în 1672, când Cameniţa, „centru comercial de prim rang pe drumul de tranzit între Turcia şi Polonia", a fost ocupată de otomani. Consecinţele în plan comercial au fost diverse şi profunde: a fost paralizat comerţul pe vechiul drum moldovenesc; compania de negustorii armeni din Cameniţa şi-a încetat activitatea; mare parte din negustorii armeni din Podolia şi Moldova au emigrat în Transilvania (unde se formează comunităţi de armeni la Gheorghieni, Ciuc, Bistriţa, Gherla).[34] Chiar şi în aceste condiţii negoţul îşi avea rolul său deloc de neglijat în grăbirea reglementării relaţiilor pacifice osmano-polone. Tratatele din 1672 şi 1678 o dovedesc prin însăşi faptul că includ clauze cu caracter comercial, deşi obiectul principal al negocierilor pare a fi fost de natură politico-militară. Merită ă invocăm aici scrisoarea din 1682, în care Ioan III Sobieski promitea domnului Moldovei să găsească „les moyens d'arranger tous les rapports commerciaux entre nos États et ceux de la Sublime Porte".[35] În anul 1111/1699, la Karlowitz, în urma unui lung şi dezastruos conflict, Poarta încheia şi cu Polonia tratat de pace,[36] în care erau incluse şi stipulaţii despre comerţ, preluate în mare parte din experienţa tratatelor anterioare.

O interdependenţă complexă trona între starea de pace şi activităţile comerciale. Poarta era interesată şi în secolul al XVII-lea în a obţine mărfuri poloneze (în special, metale) şi pentru creşterea veniturilor din încasarea taxelor vamale. Mai mult, Poarta avea nevoie de trecere liberă prin teritoriile poloneze pentru comerţul cu blănuri din

[31] Microfilm la DANIC, CM, Polonia, r. 1, c. 87-91. Copie în osmană (BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 4, p. 8-12: *Merhum sultan Ibrahim han cülüsunde Leh kıralı yazılan 'ahdnâme-i hümâyûn* = „Carte imperială de legământ care a fost scrisă regelui polon la întronarea răpăsatului sultan Ibrahim han). Text în otomană în Feridun, *Münşe'at*, II, p. 435-438.

[32] Originalul *'ahdnâme*-lei emisă de Mehmed IV pentru Janem Kazimierzem, în AGAD, AKW - Tureckie, k. 77, t. 453, nr. 772; copie în BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 5; Feridun, *Münşe'at*, II, p. 420-5.

[33] Hurmuzaki, *Documente,* V, 1, doc. LXXXVI, pp. 73-74.

[34] L. Demény, *Comerţul de tranzit spre Polonia prin Ţara Românească şi Transilvania (ultimul sfert al secolului al XVII-lea),* în „Studii. Revistă de istorie", 3, 1969, p. 466.

[35] Hurmuzaki, *Documente,* Supl. II/3, doc. LXXV, p. 144-145.

[36] *Tahriren fi evasıt şehr Rebi' ül-ahıra sene ahad aşere ve ma'e ve elf* (TKSMA, Defter 7018, p. 35); Biblioteca Czartoryski, IV, 859, p. 43-44;

ținuturile moscovite.[37] De asemenea, și în secolul al XVII-lea, piața poloneză continua să fie, pentru mărfurile orientale, una din cele mai absorbante piețe din nord-estul Europei.[38] În consecință, negoțul a fost și în secolul al XVII-lea unul din motivele principale care i-au determinat pe otomani să ducă o politică pacifică față de Polonia, aidoma secolului al XVI-lea. Interesele comerciale puteau determina sau măcar grăbi negocierile pentru încheierea păcii. Astfel, în ciuda relațiilor politice tensionate existente în anumite perioade, se poate remarca că Poarta a dus, și în secolul al XVII-lea, mai ales între anii 1623 și 1672, o politică de reînnoire a *Capitulațiilor* cu Polonia. La fel de netăgăduit este faptul că toate *'ahdnâme*-lele acordate de sultanii otomani regilor Poloniei cuprind clauze privind comerțul și negustorii. În acest sens, nuanțări semnificative găsim chiar în tratatele osmano-polone din secolul al XVII-lea. În comparație cu secolul al XVI-lea legătura strânsă dintre comerț și pace era invocată în chiar textele *'ahdnâme*-lelor. Se poate afirma că atât autoritățile otomane cât și cele poloneze par a-și fi dat seama mai mult decât în veacul anterior de locul și rolul activităților comerciale în pacificarea relațiilor dintre cele două state. Acest sentiment este scos în evidență de o nouă și explicită formulă care deschidea anumite clauze ale tratatelor osmano-polone, care suna astfel: „pentru a întări și mai mult prietenia dintre cele două părți" (*ve hâlâ mabeyinde dostluk ziyâde olmağiçün)*. Un exemplu: în toate tratatele osmano-polone încheiate în secolul al XVI-lea supușilor polonezi le fusese acordat privilegiul de „a-și aduce mărfurile lor pe Nistru până în schela Cetatea Albă și de a face comerț",[39] dar numai în *'ahdnâmeler* din secolul al XVII-lea acest drept este legat direct de relațiile pașnice dintre cele două părți: „pentru a întări și mai mult prietenia dintre cele două părți (*ve hâlâ mabeyinde dostluk ziyâde olmağiçün)* – se poate citi în *'ahdnâmeler* din 1640,[40] 1667[41] și 1672 – supușii polonezi să-și aducă mărfurile lor pe Nistru până în schela Cetatea Albă și să facă comerț". Mai mult, conform tratatului încheiat la Zurawna (15 *Sefer* 1089 / 10 aprilie 1678), Mehmed IV garanta negustorilor polonezi dreptul de a avea intrare liberă și de a face comerț în teritoriile otomane „cu scopul de a consolida și mai mult pritenia.[42]

[37] Berindei, *Commerce*, p. 402; idem, *Le rôle des fourrures dans les relations commerciales entre la Rusie et l'Empire Ottoman avant la conquête de la Siberie*, în *Passé turco-tatar, présent soviétique. Études offertes 'a Alexandre Bennigsen*, ed. Ch. Lemercier-Quelquejay, G. Veinstein, E. S. Wimbush, Louvain-Paris, 1986, p. 89-98.

[38] C. Georgieva, *Les rapports de commerce entre l'Empire Ottoman et la Pologne et les terres bulgares au XVIe siècle*, în "Bulgarian Historical Review", 3, 1978, pp. 38-49.

[39] Și în *'ahdnâme*-aua din 1607 (BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 2, p. 4-7; Feridun, *Münșe'at*, II, p. 414-417).

[40] AGAD, AKW-Tureckie, t. 376, nr. 663; DANIC, CM, Polonia, r. 1, f. 87-91; BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 4, p. 8-12; Mehmet, *Documente turc.*, I, doc. 170, p. 172.

[41] Feridun, *Münșe'at*, II, p. 424: *Leh tevâba'ı ve re'âyâsı Turlu suyundan Akkerman iskelesine metâ' getürüb bey' ve șirâ eylemeleri iltimas olunmuș.*

[42] Biblioteca Czartoryski, IV, 859, p. 41-42 *(Articles des Traités de la Pologne avec la Porte Ottomane concernant le Commerce, nommément du Traité de Zurawno et, respectif, de celui de Carlowitz).*

Pe de altă parte, comerțul era beneficiar direct al instaurării unor relații pașnice între puteri rivale. În tratatul de pace de la Karlowitz (4 *Receb* 1110 / 6 ianuarie 1699),[43] acordarea libertății de comerț pentru "negustorii celor două părți" pornea de la premisele terminării războiului și încheierii păcii: "Deoarece comerțul este fructul păcii și prieteniei și contribuie la înflorirea statelor, iar <relațiile dintre noi> au fost reglementate după cea mai bună metodă...(*Ticaret ahvalı*[44] *semere-i*[45] *sulh ve salahdan olub muceb-i*[46] *imaret-i*[47] *memleket olmağla ba'd el-yevm ahsen vecih üzere nizama*[48] *koyunulub*...).[49]

Tratate și cutumă

'Ahdnâmeler. *'Ahdnâme*-lele erau izvorul juridic prin care se putea institui raporturi bilaterale noi între sultani și principii creștini sau prin care se putea confirma sau abroga norme mai vechi. Ele s-au constituit în sursă de drept și în domeniul regimul comerțului și negustorilor străini în Imperiul otoman. În comparație cu procesul cutumiar, unde regula de drept se induce pe calea raționamentului dintr-o serie de atitudini a căror coordonare și legitimare nu se stabilește decât *a posteriori*, în tratat, voința de creare a dreptului se exprimă pe o cale directă și expresă.

Actele folosite de Poarta otomană pentru ratificarea păcilor cu Polonia erau numite – conform practicii otomane de cancelarie – *'ahdnâme-i hümâyûn*.[50] Aceste documente erau, din punctul de vedere al dreptului otoman al popoarelor, materializarea în scris a

[43] BOA, DED, 55/1, LED, doc. 7, pp. 24-25.

[44] *ahval* = condiții, stare, circumstanțe (Pentru traducere am utilizat: *Turkish and English Lexicon, New Edition,* Edited by Sir James W. Redhouse, Istanbul, 1992 and *Türkçe-Ingilizce Redhouse Sözlüğü - New Redhouse Turkish-English Dictionary,* 12th edition, Istanbul, 1991).

[45] *semer* = fruct; *semere* (pl. *semerât)* = frucntul unei plante; un rezulttat, bun sau rău.

[46] *muceb, mucib* = consecință necesară; cerut.

[47] *imaret* = stare bună, construirea unei case sau prosperitatea unui ținut sau unei țări; *imaret etmek* = a restaura, a îmbunătăți.

[48] *nizam* = ordine, lege, set de legi; *nizama koymak* = a reglementa, a pune în ordine.

[49] După o traducere în franceză: „Le commerce étant le fruit de la Paix, et contribuant à faire fleurir les États, les commerçans des deux parts observeront de passer par les grandes Routes et après qu'ils auront payé les Droits d'usage pour leurs exportations, ou importations, on n'en exigera aucun autre; on n'en exigera aussi aucun Droits pour l'Argent comptant, qu'ils auront sur eux. Les Sujets natifs de Pologne, de Lithwanie et d'autres Provinces dependantes eperceront (endroits d'iceux), tandis qu'ils viennent en qualité de Marchands..." (Biblioteca Czartoryski, IV, 859, p. 43-4).

[50] M. Sertoglu, *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, Istanbul, 1958, p. 8; N. H. Biegman, *The Turco-Ragusan Relationship. According to the Firmans of Murad III (1575-1595) extant in the State Archives of Dubrovnik*, Mouton, The Hague-Paris, 1967, p. 48-59; T. Gökbilgin, *Venedik ve Leh Kralına verilen bir kısım ahitnâme lerin şekil ve muhteva bakımandan taşıdıkları önem ve tarihi gerçekleri,* în *VII Türk Tarih Kongresi. Ankara, 25-29 Eylül 1970. Kongreye sunulan bildiriler*, II, Ankara, 1973, pp. 473-483. În turca modernă, *ahitnâme* sau *ahidnâme* = tratat (*Türkçe Sözlük*, 1, yeni baskı, Ankara, 1988, p. 29-30).

'ahd-ului şi *amân*-ului garantate nemusulmanilor de către musulmani.[51] În acest sens, în textul *'ahdnâme*-lelor găsim formule de tipul: "fiind reînnoite legământul şi iertarea" (*'ahd ü-aman mukarrer olub)* sau "să nu se facă nimic împotriva legământului şi protecţiei" (*hilâf-i ahd ü-aman; ahd ü-amana mugayir*). În ciuda negocierilor care aveau loc între cle două părţi, pentru încheierea acestor înţelegeri de pace, în concordanţă cu practica otomană de cancelarie, şi în secolul al XVII-lea sultanii „notificau" stipulaţiile *'ahdnâme*-lelor sau chiar le „poruncеau". Astfel, în *'ahdnâme*-aua din 1607 se poate citi încă: "Am dat această carte imperială de legământ şi am poruncit ca..." (*işbu 'ahdnâme-i hümâyûn verdüm and buyurdum ki*).[52] Cât priveşte durata de valabilitate, *'ahdnâmeler* otomano-polone din secolul al XVII-lea erau – pe linia inaugurată în 1533 – tratate aplicabile pe timpul vieţii suveranilor (sultani şi regi) care le încheiaseră. Astfel, în textul acestor *'ahdnâmeler* nu era specificată nici o perioadă de validitate, dar se stipula în schimb că ele vor fi valabile atât timp cât regii Poloniei le-ar fi respectat. Aidoma tuturor *'ahdnâmeler* otomane prin care erau reglementate relaţiile cu statele creştine, tratatele de pace şi comerţ otomano-polone din secolul al XVII-lea enumerau „condiţiile iertării şi protecţiei" (*şerayt-i emn ü-amân*) stabilite după negocieri între cele două părţi, numite în *'ahdnâmeler* fie „probleme" (*hususlar*), fie "condiţii" (sing. *şart;* pl. *şartlar, şerayt or şurut).* În *Düvel-i Ecnebiye Defterleri, Lehistan Ahidnamesi Defteri,* condică păstrate la *Başbakanlık Osmanlı Arşivi* din Istanbul, începutul fiecărei clauze era indicat printr-o linie roşie trasată sub primul cuvânt.

Tratatul încheiat la Karlowitz era primul text care aduna toate stipulaţiile referitoare la comerţ într-un singur articol, şi anume „articolul opt" (*sekizinci madde).* Până la *'ahdnâme*-aua din 1699, articolele care priveau comerţul şi negustorii nu erau menţionate în mod succesiv, ci erau interpolate printre alte articole care priveau solii, prizonierii, pagubele, relaţiile cu vecinii etc. Motivul consta în faptul că aceste stipulaţii erau la origine porunci emise de sultanii otomani pentru reglementarea problemelor care apăreau în practică. Această practică diplomatică o găsim exprimată în mod sintetic în *'ahdnâme*-aua din 1699: „Şi, de asemenea, să fie respectate conţinutul poruncilor ilustre care sunt în mâinile lor, fiind-le acordate mai înainte în anumite scopuri." *(Ve kendülere mahsusan*[53] *mukaddema*[54] *ihsan olunub yedlerinde olan evamir-i şerifenin mazmunu dahi mer'i*[55] *tutıla).*[56]

Din această cauză, toate stipulaţiile par a fi adresate mai mult sau mai puţin explicit autorităţilor locale cu care negustorii puteau intra în contact în timpul călătoriei şi activităţilor comerciale (sangeacbei, judecători, domnii Moldovei etc.). Iată un exemplu extras din *'ahdnâme-aua* 1607: „Şi cei ce sunt voievozi <ai Moldovei> să păstreze prietenia <cu regele Poloniei>, aşa cum se obişnuia în trecut să fie pritenie cu

---

[51] H. Inalcik, art. *Imtiyâzât*, în *Encyclopédie de l'Islam,* nouvelle édition (abreviere: EI-2). Tome III, Paris, Leyda, 1971, p. 1208. Despre *amân* (iertare, protecţie), vezi J. Schacht, art. Amân, in EI-2, Tome I, p. 441-442.

[52] BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 2, p. 4-7; Feridun, *Münşe'at,* II, p. 416.

[53] *mahsus, mahsusan* = în special, expres; *mahsus etmek* = a face un lucru cu un scop precis.

[54] *mukaddema, mukaddem* = înainte, anterior; *andan mukaddem* = înainte de aceasta.

[55] *mer'i* = respectat (o lege); *mer'i olmak, mer'i tutulmak* = a fi respectat.

[56] BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 7, pp. 24-25.

<aceşti> regi. Şi să nu se întâmple vreo faptă contrară condiţiilor <acestui> tratat. ŞI să nu ia mai multe impozite şi vămi de la negustorii celor două părţi, <ci aceştia> să dea în chipul şi în cuantumul în care dau de obicei" (*ve voyvoda olanlar sabıka olan kırallar ile ne-vecihle dostluk üzere oıgelmişler ise ol minval üere dostluk eyleyeler şartlarına muhalif iş sadır olmıya ve iki canib tacirlerinin vergülerin ve gümrüklerin ziyâde almıyub ne-vecihle ve ne-mikdar viregelmişler ise ana göre vireler*).[57]

Cutuma. Cutuma a fost definită în diferite moduri, în funcţie de criteriile adoptate de autori. În dreptul intern, cutuma era dreptul nescris, opus legii (dreptul scris)[58]. În dreptul internaţional, cutuma a fost caracterizată în termeni opuşi tratatului. După opinia lui Paul Guggenheim, dacă tratatul lua naştere în urma unei acţiuni conştiente, în schimb regulile cutumiare se caracterizează prin faptul că destinatarii lor nu pot reconstitui în mod raţional etapele care au dus la apariţia acestor reguli.[59] În dreptul ginţilor, o regulă cutumiară este valabilă fie pentru tot teritoriul comunităţii internaţionale, fie pentru o parte a acestuia. Prin urmare, cutumele internaţionale au fost clasificate în trei categorii: a) *cutume generale*, care se aplică tuturor statelor; b) *cutume regionale*, care sunt respectate de un grup restrâns de state; c) *cutume bilaterale*, care se pot constitui pe baza unei practici îndelungate existente numai între două state.[60]

"Obiceiul", în accepţiunea medievală de îndelungată repetare a aceleiaşi practici, a constituit o sursă de drept importantă şi pentru regimul comerţului, negustorilor şi consulilor în Imperiul otoman. Practic, otomanii au preluat şi aplicat în acest domeniu practici cutumiare din bazinul estic al Mării Mediterane: acordarea de "privilegii comerciale"; principiul medieval al personalităţii legilor; regimul aplicat moştenirii; abolirea responsabilităţii colective; regimul vamal etc. În aceste condiţii, se poate afirma că *'ahdnâme*-lele (*Capitulaţiile*) au constituit o formă de codificare a unor reguli cutumiare structurate de-a lungul unei perioade mai lungi sau mai scurte de timp în domeniul regimului comerţului şi străinilor, în relaţiile dintre statele musulmane şi cele creştine.[61] De altfel, trebuie spus că în *'ahdnâme*-le nu erau exprimate toate regulile cutumiare în funcţiune la un moment dat. Cutuma era invocată, de regulă, atunci când ea era contestată prin apariţia abuzului.

Tratatele codificau obiceiuri mai vechi sau mai noi, fără însă a intra în amănunte. Astfel, în *'ahdnâme*-aua de la Jarucha (1026/1617), un document mai puţin important

[57] BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 2; Feridun, *Münşe'at*, II, p. 416.

[58] Valentin Al. Georgescu, *La place de la coutume dans le droit des états feodaux roumains de Valachie et de Moldavie jusqu'au milieu de XVIIe siècle*, în RRH, VI, 4, 1967, pp. 553-586; idem, *Structura şi izvoarele dreptului*, în *Istoria dreptului românesc*, II/1, Bucureşti, 1984, pp. 65-85 .

[59] Paul Guggenheim, *Traité de droit international public. Avec mention de la pratique internationale et suisse*, Tome I, Geneve, 1967, p. 94. Despre relaţiile dintre cutumă şi tratat, vezi, de asemenea: Charles de Visscher, *Coutume et traité en droit international public*, în "Revue générale de droit international public", Paris, 3, 1955; R. R. Baxter, *Treaties and Custom*, în RdC, tome 129, I, 1970, pp. 27-105.

[60] Guggenheim, *Droit*, I, p. 107-109.

[61] Argumente de autoritate: Pélissié du Rausas, *Capitulations*, I, pp. 55-58, 77; Inalcık, *Imtiyâzât*, p. 1210-1.

decât celelalte tratate osmano-polone din secolul al XVII-lea pentru reglementarea statutului negustorilor, era consemnată numai la modul general obligaţia celor două părţi de a respecta „vechile obiceiuri": "şi, nimeni dintre negustorii regelui Poloniei care vin în şi pleacă din ţările ilustrului padişah şi din ţările Transilvaniei, Moldovei şi Valahiei, să nu se abată de la obiceiurile respectate până acum" *(ve Leh kıralının bâzargânları şevketlü pâdişâhın memleketlerine ve Erdel ve Boğdan ve Eflâk vilâyetlerine varub gelüb bir ferd olagelen 'âdet-i kadimden tecâvüz eylemiye).* [62]

În *'ahdnâme*-lele otomano-polone din secolul al XVII-lea nu se stabileşte cuantumul taxelor vamale sau al altor impozite. Nici măcar pentru *gümrük*[63] principala taxă pe care negustorii trebuiau s-o plătească la venire sau la plecare, la Istanbul, Adrianopol şi Brusa. În schimb erau menţionate sursele juridice care stabiliseră aceste taxe, oferindu-ne astfel argumente destule privind locul cutumei în regimul comerţului şi negustorilor: "potrivit obiceiului şi legii" (*kanun ve 'âdet üzere*), în toate *'ahdnâme*-lele acordate regilor Poloniei; în Moldova, impozitele "să fie plătite potrivit modului şi în cantitatea obişnuite" (*ne-vecihle ve ne-mikdar viregelmişler ise ana göre vireler)* [64]; "potrivit vechii legi" (*kanun-i kadim üzere*). În acelaşi sens, se poate cita din tratatul de pace şi comerţ din 1672: "Les commerçants de part et d'autre ne paieront que les contributions et les droit habituels; on ne leur demandera rien de plus et ils doivent payer dorénavant seulement ce qu'ils payaient jusqu'à présent".[65]

Regimul juridic al negustorilor polonezi. Drepturi şi obligaţii

Încercând să definim statutul negustorilor este necesar mai întâi să răspundem la întrebarea: care erau supuşii la care se refereau tratatele osmano-polone?

Datorită principiului reciprocităţii care caracterizează aceste tratate de pace şi comerţ, formula „negustorii celor două părţi" (*iki canibin bazergânları)* este folosită cel mai des pentru a desemna atât supuşii otomani cât şi cei ai regelui polon. În alte clauze, se procedează la o diferenţiere între negustorii otomani şi cei polonezi. Primii sunt numiţi „negustorii noştri" (*bizim bazergânlarımız*) sau „cineva din Ţările mele bine păzite" (*Memâlik-i Mahrusemizden bir kimesne*). Pe de altă parte, pentru desemnarea negustorilor polonezi formulele erau mult mai bogate: „negustorii care vin din ţările regelui menţionat mai sus (*mezbur kıral memleketinden gelen bazergânlar)*; „negustorii care vin din Ţara Leşească" (*vilayet-i Leh'den gelen bazergânlar)*; „tagma negustorilor" (*tüccar tayfesi)* sau „negustorii regelui" (*kıralın bazergânları)*; "Armenii şi alţi negustori care sunt supuşii regelui" (*kıralın eli altında ermeni ve sayr kefere*

---

[62] Tahsin Gemil, *Relaţiile româno-otomane cu Poarta otomană în documente turceşti (1601-1712)*, Bucureşti, 1984, doc. 67, pp. 172-174.

[63] *Gümrük* se ridica pentru mărfurile importate sau exportate (Biegman, *Ragusa*, p. 47, n. 5 şi 6).

[64] În *'ahdnâme* din 1607 (BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 2; Feridun, *Münşe'at*, II, p. 415-416).

[65] E. de Hurmuzaki (ed. I. Bogdan şi I. Skupiewski), *Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*, Supl. II, vol. 3 (1641-1703), Bucureşti, 1900, p. 98.

bazergânlar); „polonezii şi lituanienii şi alte popoare care sunt supuşi polonezi, născuţi în Polonia" *(ve Leh vilayetinde doğmuş Leh re'ayası olan Leh ve Litun ve gayrı milletden)* [66] sau pur şi simplu „negustorii Polonezi" (*Leh bazergânlar)*. Trebuie să subliniem că statutul juridic al supuşilor moldoveni era reglementat vag şi numai în *'ahdnâme*-aua din 1607. În textul otoman al acestui tratat erau menţionaţi „negustorii ţinuturilor moldoveneşti" (*Boğdan vilayetlerinin bazergânları)*.[67]

Principalele articole referitoare la comerţul şi negustorii osmano-moldo-polonezi incluse în *'ahdnâmeler* osmano-polone din secolul al XVII-lea erau aproape identice cu cele din secolul al XVI-lea şi priveau: libertatea de intrare în, circulaţie prin şi ieşire din teritoriile otomane; protecţia vieţii, libertăţii şi mărfurilor negustorilor inviolabilitatea bunurilor rămase după decesul unui negustor; datoriile; responsabilitatea individuală pentru infracţiuni civile *(borc)* şi penale *(günah)*; siguranţă pentru negustori şi mărfurile lor după plata taxelor vamale (*gümrük)*; procedurile legale privind disputele dintre negustori, care presupuneau existenţa unor documente scrise *(sicil, hüccet, temessük)* şi respingerea mărturiilor false *(şahid-i zûr ile)*; trecerea liberă a Nistrului sub protecţia autorităţilor otomane din Silistra şi Cetatea Albă; judecarea disputelor dintre negustorii polonezi de către şeful caravanei *(karbân-başı)*; principii moldoveni să nu strângă mai multe dări de la negustorii otomani şi polonezi; protecţie pentru comerţ cinstit *(istikâmet üzere ticaret)*; plata taxelor vamale să se facă „conform obiceiului şi legii" *('âdet ve kanun üzere)*; scutirea de la plata altor dări *(reft akçesi, kassab akçesi)* la Istanbul, Bursa şi Adrianopol.

Din punct de vedere juridic, aceste stipulaţii pot fi clasificate în modul următor:

Libertatea de mişcare pe mare şi pe uscat. Comerţul de tranzit din Polonia spre sudul Dunării s-a desfăşurat în secolul al XVII-lea pe două drumuri comerciale: prin Moldova, pe vechiul drum comercial, până în anul 1672; prin Transilvania şi Ţara Românească, trecând prin Câineni şi Turnu-Roşu, şi continuând pe valea Oltului, după 1673.

Până în 1672, pentru a face comerţ între Polonia şi Imperiul otoman, negustorii au folosit în special vechiul drum care traversa Moldova. Un punct de cotitură avea loc în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, mai precis după 1672, când Cameniţa, un important centru comercial de pe drumul de negoţ dintre Polonia şi Imperiul otoman, a fost cucerit de către otomani. Starea de război ce a caracterizat perioada cuprinsă între 1672 şi 1699 a paralizat comerţul de tranzit prin Moldova, mutându-l în Transilvania.[68]

Războiul afecta în primul rând drumurile comerciale. De exemplu, observatori contemporani începutului de secol al XVII-lea consemnau faptul că această perioadă (aidoma celei de la sfârşitul secolului al XVI-lea) era nefavorabilă atât comerţului de

[66] BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 7, pp. 24-25.

[67] BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 2; Feridun, *Münşe'at*, II, p. 415-416.

[68] L. Demény, *Comerţul de tranzit spre Polonia prin Ţara Românească şi Transilvania (ultimul sfert al secolului al XVII-lea)*, în „Studii. Revistă de istorie", 3, 1969, p. 465-466. Vezi, de asemenea, M. Dan, *Le commerce de la Transylvanie avec la Pologne au XVIe siècle*, în „Revue Roumaine d'Histoire" (Bucarest), 3, 1969, pp. 621-634.

frontieră cât şi comerţului de tranzit.[69] Trimişi, negustori sau călători care călătoreau din Polonia spre Istanbul şi treceau prin Moldova, notau nesiguranţa drumurilor datorită deselor atacuri ale tătarilor şi cazacilor. În acest sens sunt semnificative relatările rămase de la Simeon Dbir Lehaţi, Johann Wilden, Gregori di Nicolo şi Tommaso Alberti.[70] În aceste condiţii, încercări ale polonezilor sau otomanilor de reinstaurare a ordinii pe drumurile de tranzit sunt scoase în evidenţă de izvoarele vremii. Astfel, în august 1614, Samuil Targowski, secretar al regelui polon şi sol la Poartă, era sfătuit să insiste pe lângă autorităţile otomane pentru „cedarea către Polonia a Cetăţii Albe şi în aşezarea polonilor acolo". Avantajele acestei schimbări ar fi fost atât de natură politico-militară (era „mijlocul de a se împiedica tătarii de a năvăli în Polonia, iar cazacii în ţinuturile turceşti"), cât mai ales de natură comercială şi financiară: „iar negustorii poloni n-ar mai trece prin Moldova, Ţara Românească şi Transilvania, ci pe la Cetatea Albă, unde ar plăti vama pentru sultan, iar nu ca până acum pentru domnii români".[71]

În consecinţă, permisiunea de a intra în, a circula în interiorul şi a ieşi din teritoriile otomane a fost primul drept garantat supuşilor polonezi (soli, negustori etc.) în tratatele de pace şi comerţ din secolul al XVII-lea, la fel ca în cele încheiate în secolul al XVI-lea. Astfel, în *'ahdnâme* -aua din 1623 găsim, la fel ca în toate celelalte tratate din secolul al XVII-lea următoarea clauză: „Oamenii şi solii din cele două părţi să vină şi să plece, fără ca să fie necesare acte."[72]

Cât priveşte negustorii, în *'ahdnâmeler* apare un articol general, de fapt primul dintr-o serie de stipulaţii care priveau comerţul incluse într-un tratat osmano-polon. Trebuie să subliniem aici că această clauză era formulată în conformitate cu principiul reciprocităţii, aplicat de otomani şi în tratatele încheiate cu statele creştine vecine (în secolul al XVII-lea, Veneţia, Imperiul habsburgic, Rusia). Acest articol general despre libertatea de a circula şi a face negoţ, despre protecţia negustorilor şi a mărfurilor lor suna astfel în *'ahdnâme*-aua din 1623: „Şi negustorii <celor două> părţi să vină şi să plece de pe mare şi de pe uscat şi să facă comerţ. Achitându-şi impozitele oricare ar fi ele, potrivit obiceiului şi legii din locurile în care se găsesc, nimeni să nu facă pagubă asupra bunurilor şi persoanei lor" (*ve tarafının bâzargânları denizden ve karadan gelüb gidüb bey' ü-şirâ eyleyüb bulundukları yerlerde 'âdet ve kanun üzere rüsumları ne ise virüb kimesne mallarına ve nefslerine zarar eylemiye).*[73]

Pe aceeaşi direcţie se înscrie şi începutul „articolului al VIII-lea" *(sekizinci madde)* din *'ahdnâme*-aua încheiată în 1699: „Întrucât starea comerţului este fructul

[69] M. Berindei, *Contribution à l'étude du commerce ottoman des fourrures moscovites. La route moldavo-polonaise. 1453-1700*, în CMRS, vol. XII, 4, 1971, p. 403.

[70] *Călători străini despre Ţările Române*, vol. IV, edited by M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, Bucureşti, 1972, p. 343-365.

[71] Corfus, *Documente XVII*, doc. 38, p. 90.

[72] În *'ahdnâme* din 1623 (AGAD, AKW-Tureckie, t. 304, nr. 559; DANIC, CM, Polonia, r. 1, f. 222; Mehmet, *Documente turc.*, I, p. 152-3).

[73] AGAD, AKW-Tureckie, t. 304, nr. 559; DANIC, CM, Polonia, r. 1, f. 222. În *'ahdnâme*-aua din 1607: *iki canibin bâzargânları denizden ve karadan gelüb gideler bey' ü-şirâ idenler bulundukları yerlerde 'âdet ve kanun üzere rüssumu her ne ise vireler kimesnenin malına ve nefsine zarar ve ziyân olmıya)* (Feridun, *Münşe'at*, II, p. 415).

păcii şi prieteniei, (şi) contribuie la reconstrucţia ţării, iar acum au fost reglementate cel mai bine (relaţiile dintre noi-n.ns.), negustorii (celor două) părţi să nu meargă prin locuri ascunse, (ci) să meargă prin locurile publice, (şi) după ce au plătit vama pe mărfurile aduse cu ei sau cumpărate şi cărate, potrivit legii vechi, să nu mai fie supăraţi prin cererea de dări inventate"[74] *(Ticaret ahvalı semere-i sulh ve salahdan olub muceb-i imaret-i memleket olmağla ba'd*[75] *el-yevm*[76] *ahsen-i*[77] *vecih üzere nizama koyunulub tarafının tüccarı mahfi yerlerden gelüb gitmeyüb memerr-i nas*[78] *olan yerlerden kendü hallerinde gelüb gidüb getürdükleri ve alub götürdukleri emti'anın*[79] *gümrükün kanun-u kadim üzere eda eyledüklerinden sonra muhdes*[80] *olan tekâlif talebile rencide*[81] *olunmıyalar).*[82]

Două stipulaţii cu specific local continuă a fi specificate şi în *'ahdnâmeler* din secolul al XVII-lea: una, privind traversarea Nistrului, cu caracter de privilegiu; cealaltă, traversarea Moldovei pe „drumuri necunoscute" *(mahuf yollar)*, cu caracter de interdicţie. Traversarea liberă a Nistrului sub protecţia autorităţilor din Silistra şi Cetatea Albă era consemnată şi în tratatul din 1623:[83] „Guvernatorii serhaturilor de la Silistra şi Cetatea Albă şi intendenţii de schele şi vameşii să nu lase pe nimeni să meargă liber în vilaietul leşesc, pe apa Nistrului, în afară de supuşii Pragului fericirii mele şi de negustorii celor două părţi". (*Ve Silisre ve Akkerman serhadlarının hakimleri ve iskele eminleri ve bâcdârları*[84] *Südde-i Sa'adetim kullarından ve iki canibin tacirlerinden gayrı Turlu suyundan Leh vilayetine kimesne salıvirmiyeler* [85]).

Interdicţia de a folosi drumuri ascunse, practică urmată de negustori care stătea la baza unei reale evaziuni fiscale, era compensată cu promisiunea de a proteja negustorii care folosesc drumurile publice: „De asemenea, dacă negustorii armeni şi alţi necredincioşi, supuşi ai regelui Poloniei, vor dori să vină şi să facă negoţ în ţara

---

[74] O traducere în franceză din secolul XVIII sună astfel: „Le commerce étant le fruit de la Paix, et contribuant à faire fleurir les États, les commerçans des deux parts observeront de passer par les grandes Routes et après qu'ils auront payé les Droits d'usage pour leurs exportations, ou importations, on n'en exigera aucun autre; on n'en exigera aussi aucun Droits pour l'Argent comptant, qu'ils auront sur eux..." (Biblioteca Czartoryski, IV, 859, p. 43-44).

[75] *ba'd* = după aceasta.

[76] *el-yevm* = în prezent.

[77] *ahsen* = mai bine; *ahsen al-vecihin* = cel mai bine din două metode alternative.

[78] *memerr* = cale, drum; *memerr nas* = drum public.

[79] *emti'a* (sing. *metâ'*) = bunuri, vite, mărfuri.

[80] *muhdes* = făcut recent, inovaţie; *muhdis* = care inovează.

[81] *rencide* = supărat, rănit.

[82] BOA, DED, 55/1, LED, doc. 7, pp. 24-25.

[83] AGAD, AKW - Tureckie, k. 71, t. 304, nr. 557; DANIC, CM, Polonia, r. 1, f. 221; Mehmet, *Documente turc.*, I, doc. 157, p. 153. În *'ahdnâme* din 1607: *ve Silisre ve Akkerman sancakları beğleri ve iskele eminleri ve bâcdârları Südde-yi sa'adetim kullarından ve iki canibin tüccarlarından gayrı kimesneyi Leh vilâyetine koyuvirmiyeler* (BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 2, p. 4-7; Feridun, *Münşe'at*, II, p. 416).

[84] *Bâc* era folosit pentru a desemna diferite impozite, dar în special taxă de trecere (Biegman, *Ragusa*, p. 48, n. 12).

[85] *salıvermek* = a permite să treacă, a lăsa să meargă liber.

Moldovei sau în celelalte Țări ale mele bine păzite – găsim în *'ahdnâmeler* din 1607 şi 1623 – să nu vină prin locuri sălbatice şi ascunse, ci să vină pe drumuri publice pe care circulă negustorii din vechime. Dacă se vor aduce pagube sufletului şi avutului celor de acest fel, răufăcătorii să fie prinşi şi să li se vină de hac." *(ve kıralın eli altında olub ermeni ve sayr kefereden olan bâzargânlar Boğdan vilâyetine ve sâyr Memâlik-i mahrusemize gelüb ticaret etmek istediklerinde mahuf yollardan gelmiyüb kadimden bâzargânlar ve ayında ve revinde geldüği yollardan geleler anun gibi birinin malına ve canına zarar gelürse ehl-i fessad olanlar ile getürülüb haklarından geline).* [86]

În *'ahdnâmeler* din 1640 şi 1667, articolul referitor la accesul liber pe Nistru şi în Cetatea Albă a fost unit cu stipulația despre comerțul cinstit: „Intervenindu-se ca, pentru întărirea şi mai mult a prieteniei dintre cele două părți, raialele dependente de țara leşească să-şi aducă mărfurile lor, pe apa Nistru, la schela Akkerman şi să facă alişveriş, de aceea, nimeni să nu-i oprească pe cei de acest fel, care vin cu gând de negoț cinstit şi care nu se gândesc să pricinuiască pagube şi stricăciuni țărilor mele bine păzite" (*ve hâlâ mabeyinde dostluk ziyâde olmağiçün Leh tevâba'ı ve re'âyâsı Turlu suyundan Akkerman iskelesine metâ' getürüb bey' ve şirâ eylemeleri iltimas olunmuş*[87], *ol makule*[88] *Memâlik-i mahruseme zarar ve ziyân kasdında*[89] *olunmıyub kendü halında ticaretile gelenlere kimesne manı' olmıya).* [90]

Moştenirea. Protecția bunurilor negustorilor includea, firesc, şi problema moştenirii. În *şeriat* se stipulase deja că *amân*-ul era valabil pentru mărfuri, şi după decesul unui negustor.[91] În *'ahdnâmeler* otomane exista deja o clauză standard potrivit căreia bunurile unui negustor străin care murise în teritoriile otomane nu puteau fi confiscate de către Visteria otomană, ci trebuiau păstrate şi predate, într-un fel sau altul, moştenitorilor în drept.[92]

Cu acelaşi conținut era înscris un articol şi în *'ahdnâmeler* osmano-polone din secolul al XVII-lea, potrivit căruia averea unui negustor polonez decedat în teritoriile

---

[86] Pentru 1607: BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 2, p. 4-7; A. Feridun Bey, *Münşe'at*, II, p. 416. Pentru 1623, vezi: AGAD, AKW-Tureckie, t. 304, nr. 559; DANIC, CM, Polonia, r. 1, f. 221; Mehmet, *Documente turc.*, I, doc. 157, p. 153. Pentru *'ahdnâme* din 1672, vezi: AGAD, AKW-Tureckie, t. 467, nr. 783; DANIC, CM, Polonia, r. 1, f. 114-117. Într-o traducere franceză: „Les Arméniens et autres commerçants sujets du Roi de Pologne, se rendant en Moldavie ou dans nos autres États pour faire du commerce, ne doivent passer ni par des champs déserts ni par des voies secrèts, mais ils doivent prendre l'ancienne route que prennent d'habitude les commerçants; ceux qui s'y conformeront ne subiront aucun dommage ni quant à leurs marchandises; si un dommage leur est fait, nous devrons arrêter et punir les malfaiteurs" (Hurmuzaki-Bogdan-Skupiewski, *Documente*, Supl. II, vol. III, p. 98).

[87] *iltimas olunmak* = a cere; *iltimas* = solicitare, cerere.

[88] *makule*, pl. *makulât* = fel, mod.

[89] *kasd, kasıt* = intenție rea, atentat la viața cuiva.

[90] Pentru *'ahdnâme* din 1667, vezi: Feridun, *Münşe'at*, II, p. 424. Pentru *'ahdnâme* din 1640, vezi: AGAD, AKW - Tureckie, t. 376, nr. 663; DANIC, CM, Polonia, r. 1, f. 87-91; Mehmet, *Documente turc.*, I, doc. 170, p. 172.

[91] I. Mouradgea d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire Ottoman*, vol. V, Paris, 1824, p. 37-44. El a tradus şi comentat *Mülteka el-abhur (Confluența mărilor)* de Ibrahim al-Halebî (d. 1549).

[92] N. H. Biegman, *Ragusa*, p. 48-49.

otomane urma a fi luată de şeful caravanei, dusă în Polonia şi înmânată moştenitorilor săi (sing. *vâris*). De notat regimul reciprocității care caracteriza inviolabilitatea bunurilor moştenite, la fel ca alte clauze din tratatele otomano-polneze: "Şi dacă <cineva> dintre negustorii care vin din țara regelui sus-numit moare în Țările mele bine păzite – găsim în *'ahdnâme* din 1623 – proviziile sale nefiind luate de această parte imperială, să fie predate şefului caravanei lor, care ducându-le în țara lor, să le dea moştenitorilor. Şi proviziile celor care mor dintre negustorii acestei părți în Țara Leşească să fie trimise moştenitorilor din această parte tot în chipul arătat". *(Ve eğer mumaileyh kıralın memleketinden gelen bâzargânlardan Memâlik-i mahrusemde murd* [93] *olurlar ise rızkları*[94] *taraf-ı hümâyûn alınmıyub kârban-başılarına teslim oluna ki vilayetlerine götürüb varislerine teslim eylemiye. Ve bu tarafın bâzargânlarından dahi Leh memleketinde vefât* [95] *edenlerin rızkları vecih-i meşruh üzere bu canibe varislerine gönderile).* [96]

Menționarea acestei clauze şi în secolul al XVII-lea (de specificat că ea apare pentru prima dată în tratatele osmano-polone încă din 1494[97]) reflectă, de fapt, frecvente violări ale unui obicei. Ea este de găsit şi în tratatul de la Karlowitz din 1699: "Şi când negustorii unei părți mor în altă țară, bunurile şi proviziile să nu fie confiscate de către Visteria bunurilor testamentare, <ci> să fie predate cuiva de încredere dintre ei, care, cărându-le, să le predea moştenitorilor cu inventar" (*ve tarafının bazergânlarından aher vilâyetde vefât edenlerin emval* [98] *ve erzaklarına beyt al-mal* [99] *ve kuşam tarafından dahl ve ta'arruz olunmıyub mabeynlerinde i'timad* [100] *eyledüklerinde kimesneye teslim oluna ki götürüb defterile varislerine teslim eyleye)*[101].

Siguranța comerțului. Dreptul de a face negoț („să vândă şi să cumpere" / *bey' ve şira ideler)* era afirmat de mai multe ori în textul unei *'ahdnâme*. Acest drept, specific categoriei negustorilor, era acordat uneori şi altor supuşi, precum solii.[102]

[93] În 1525, 1553-1554, 1591 era folosit verbul *fevt olmak* = a muri; *murd olur ise*, în 1598.

[94] *rızk* (pl. *erzak*) = provizii; mijloace de subzistență.

[95] *vefât* = moarte; *vefât etmek* = a muri; *fevt olur ise*, în 1598.

[96] AGAD, AKW-Tureckie, t. 304, nr. 559; DANIC, CM, Polonia, r. 1, f. 222. Pentru *'ahdnâme* din 1607, vezi: BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 2, p. 4-7; Feridun, *Münşe'at*, II, p. 416. În *'ahdnâme* din 1678: *Ve eğer mumaileyh kıralın memleketinden gelen bâzargânlardan Memâlik-i mahrusemde murd olursa rızkları taraf-ı miriden alınmıyub kârban-başılarına teslim oluna ki götürüb varislerine teslim eyleyeler. Ve bu tarafın bâzargânlarından dahi Leh memleketinde vefât edenlerin mallarına ve rızklarına vecih-i meşruh üzere öte canibden mudahale olunmıyub bu canibde varislerine gönderile.* (BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 6, p. 19).

[97] AGAD, AKW-Tureckie, k. 6, t. 9, nr. 20.

[98] *emval* (sing. *mal)* = bunuri, avut, efecte.

[99] *beyt* = casă; *beyt al-mal* = „Casa tezaurului", Visteria otomană; în special, acea ramură a Visteriei administrată conform şeriatului, ai căror funcționari care se ocupa cu împărțirea moştenirilor.

[100] *i'timad* = încredere; *i'timad etmek* = a se bizui, a se încrede.

[101] BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 7, pp. 24-25.

[102] Un exemplu din 1585 este oferit de I. H. Uzunçarşılı în *Osmanlı Tarihi*, II. Cilt, Ankara, 1949, p. 678, n. 1.

În general, negustorii polonezi puteau să-şi aducă mărfurile în orice loc din „Ţările bine păzite". Cu toate acestea, anumite centre comerciale sunt amintite în mod special: Cetatea Albă *(Akkerman),* Istanbul, Brusa şi Adrianopol *(Edirne).* Începând cu *'ahdnâme* din 1607, apare o dispoziţie specială referitoare la negoţul polonezilor în teritoriile otomane: libertatea de a aduce şi vinde mărfuri, oricât şi oricui.[103] Era deseori subliniată în textul unei *'ahdnâme* obligaţia negustorilor şi autorităţilor poloneze, otomane şi moldoveneşti de a respecta regimul vamal.

„Protecţia" *(amân)* acordată de sultani nemusulmanilor era exprimată în *'ahdnâmeler* prin interdicţia poruncită autorităţilor locale de a produce necazuri negustorilor veniţi din Polonia. De altfel, dreptul de a face comerţ implica protecţia vieţii, libertăţii şi mărfii negustorilor. În textele otomane ale *'ahdnâmeler* din secolul al XVII-lea, această protecţie era marcată aproape în fiecare clauză referitoare la comerţ. Iată o stipulaţie din tratatul de la Karlowitz care sintetizează acest drept: „Şi să nu fie păgubiţi Polonezii şi Lituanienii şi alte neamuri, care sunt supuşi Polonezi născuţi în ţara Leşească, atât timp cât ei vin pentru comerţ." (*Ve Leh vilayetinde doğmuş Leh re'ayası olan Leh ve Litun ve gayrı milletden*[104] *ticaret ile gelenler mâdâm ki zararları olmıya).*[105]

Cei care ar fi putut ataca şi jefui caravanele negustoreşti, şi anume „briganzii" (*ehl-i fessad)* şi „bandele tătărăşti" (*tatar tayfesi),* erau menţionaţi în mod expres în *'ahdnâme*-aua din 1607. În ambele cazuri, autorităţilor locale le revenea sarcina să împiedice înrobirea „tagmei negustorilor", să-i prindă şi să-i pedepsească pe cei vinovaţi în cazul în care abuzul s-ar fi produs şi, mai mult, să dea înapoi negustorilor bunurile jefuite „fără lipsă" (*bî-kusur)*: "Şi întrucât neamul tătărăsc a pricinuit supărare negustorilor polonezi – se preciza în tratatul din 1607 – la venirea lor pentru comerţ în Ţările mele bine păzite, în fiecare ţinut din Ţările mele bine păzite în care există neam tătărăsc, judecătorul şi sangeacbeiul acelui ţinut să-i împiedice şi să-i oprească <astfel încât> – conform cărţii ele imperale de legământ – ceata tătărască să nu-i atace pe cei ce vin pentru comerţ". (*ve Leh bâzargânları Memâlik-i mahruseme ticarete geldiklerinde tatar tayfesi rencide iderler imiş ol makula tatar tayfesi Memâlik-i mahrusemizden her kangi vilayetde olurlarsa ol vilâyetin hakimi ve sancakbeği men' ve def' idüb 'ahdnâme-i hümâyûn mucibince ticaret tarikle gelenlere tatar tayfesi dahl etmiyüb eğer bir nesneleri alınmış ise bî-kusûr alıvirilüb hilaf-ı 'ahd ve misak bir iş etdirilmiye).* [106]

Pe de altă parte, continuă a fi subliniată legătura dintre un „comerţ cinstit" (*istikamet üzere ticaret),* plata corectă a taxelor vamale şi garantarea protecţiei asupra vieţii şi mărfii negustorilor: „Şi negustorii care vin şi pleacă în mod cinstit – se preciza în 1607 – să nu fie supăraţi, <ci> să li se ia taxele vamale potrivit legii *(ve istikmet üzere gelüb giden bâzargânlar rencide olunmıyub gümrükleri kanun üzere alına).* [107]

---

[103] BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 2, pp. 4-7; Feridun, *Münşe'at,* II, p. 417.
[104] *millet* = religie, popor, naţionalitate, naţiune.
[105] BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 7, pp. 24-25.
[106] BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 2, pp. 4-7; Feridun, *Münşe'at,* II, p. 417.
[107] BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 2, pp. 4-7; Feridun, *Münşe'at,* II, p. 416. În *'ahdnâme* din 1623: *Ve istikamet üzere gelüb giden bazargânlar rencide olunmıyub gümrükleri kanun-u kadim üzere*

În tratatul de la Karlowitz va fi inclusă o clauză prin care se acorda protecţie asupra vieţii şi libertăţii negustorilor şi însoţitorilor lor (inclusiv pentru robii răscumpăraţi de aceştia şi duşi în Polonia), precum şi pentru mărfurile exportate de negustorii polonezi, cu excepţia celor prohibite: „Şi când negustorii polonezi se întorc în ţara lor, să fie în posesia unui *hüccet* al *şeriat*-ului prin care armele, proviziile şi vitele lor să fie în siguranţă. Să nu se ceară ceva dintre robii cu care <negustorii> se întorc în ţara lor <şi> să nu fie atacaţi şi molestaţi cei ce îi însoţesc. Dar, cu acest motiv, <negustorii> să nu care bunuri prohibite, <provocând> belea şi necaz." *(Ve Leh bazergânları vilâyetlerine 'avdet*[108] *eyledüklerinde yat ve yarakların*[109] *ve davarlarına*[110] *ve tahlis*[111] *olunduğuna elinde hüccet şeriyesi olub vilâyetlerine giden esirlerden nesne taleb olunmıyub bile*[112] *götürdüklerine dahl ve ta'arruz olunmıya. Amma bu bahane ile memnu*[113] *olan eşyayı*[114] *belâ-i*[115] *iddet*[116] *götürmiyeler).*[117]

Protecţia negustorilor era condiţionată aproape de fiecare dată de respectarea regimului vamal de către aceştia. Până în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, nici în tratatele osmano-polone nu se pomeneşte nici un cuantum pentru vămi sau alte impozite. Nici măcar pentru *gümrük*, care – la fel ca pentru negustorii occidentali – trebuia să se perceapă o singură dată la venire şi o singură dată la plecare (de regulă, la Istanbul, Adrianopol sau Brusa, dar şi la Chilia sau Cetatea Albă). Erau indicate, generic însă, izvoarele juridice ale regimului vamal: obiceiul (*'âdet)* şi legea (*kanun*).

Iată câteva stipulaţii din *'ahdnâmeler* acordate în secolul al XVII-lea care se refereau la taxele vamale: "Achitându-şi impozitele oricare ar fi ele, potrivit obiceiului şi legii din locurile în care se găsesc – se afirma în *'ahdnâme* din 1678 -, nimeni să nu facă pagubă asupra bunurilor şi persoanei lor". (*bulundukları yerlerde 'âdet ve kanun üzere rüssumları ne ise virüb kimesne mallarına ve nefslerine zarar eylemiye)*[118]; „Şi negustorii din ţinuturile Moldovei, după ce-şi plătesc vama potrivit obiceiului şi legii, să nu fie împiedicaţi şi supăraţi de nimeni." (*ve Boğdan vilayetlerinin bâzargânları 'âdet ve kanun üzere gümrüklerin virdikden sonra kimesne men' ve mezahim olmıya)*[119]; „Şi

---

alındıkdansonra Istanbulda ve Brusada ve Edirnede reft akçesi ve kassabiyye deyü akçe taleb olunmıya. (AGAD, AKW-Tureckie, t. 304, nr. 559; DANIC, CM, Polonia, r. 1, f. 221).

[108] *'avdet* = întoarcere; *'avdet etmek* = a se întoarce.

[109] *yat* = arme; yarak = provizii, armură; *yat ve yarak* = arme şi tot ce este necesar.

[110] *davar* = vite, bunuri, posesiuni.

[111] *tahlis* = păstrare, conservare; *tahlis etmek* = a păstra, a salva.

[112] *bile* = tovărăşie; *bilem* = cu mine.

[113] *memnu'* = interzis.

[114] *eşya* = lucruri, bunuri, efecte.

[115] *bela* = necaz.

[116] *iddet* = calamitate, supărare.

[117] BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 7, pp. 24-25.

[118] BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 6, p. 19. În *'ahdnâme* din 1607: *Bulundukları yerlerde 'adet ve kanun üzere russumu her ne ise vireler. Kimesnenin malına ve nefsine zarar ve ziyân* („Şi cei ce vând şi cumpără să achite impozitele oricare ar fi ele, potrivit obiceiului şi legii din locul în care se află. Să nu se facă pagubă şi stricăciune nimănui") (BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 2, pp. 4-7; Feridun, *Münşe'at,* II, p. 416).

[119] BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 2, pp. 4-7; Feridun, *Münşe'at,* II, p. 417.

deşi negustorii polonezi obişnuiau din vechime să-şi dea vama lor la Istanbul – se preciza în *'ahdnâme* din 1607 –, acum în unele locuri li se cere din nou vamă. Să se procedeze în felul de mai înainte, şi < negustorii>, după ce şi-au plătit vama o dată la Istanbul, să nu mai fie supăraţi cerându-li-se din nou vamă în alt loc." (*ve Leh bâzargânları kadim ül-eyyamdan gümrüklerin Istanbulda viregelmişler iken haliya ba'zi yerlerde tekrar gümrük taleb ederlermiş uslûb-u sabıka üzere 'amel olunub bir def'a Istanbulda gümrük virdiklerinden sonra tekrar âher yerde gümrük taleb olunmıyub rencide etmiyeler).* [120]

În mai multe clauze sunt enumerate sau chiar reluate o serie de privilegii fiscale acordate negustorilor veniţi din Polonia. În primul rând, se prevedea scutirea negustorilor de la plata taxei *reft akçesi* [121] şi *kassab akçesi*[122] şi a altor impozite nescrise în tratatele de pace. Astfel, în *'ahdnâme*-aua din 1607 se preciza: „Şi să nu se ia *reft* şi *kassabiyye* şi nimic altceva decât ceea ce este scris şi înregistrat şi arătat în cărţile noastre de legământ" *(ve reft ve kassabiye ve sayr 'ahdnâmelerimizde tahrir ve mestur ve mukayyed olandan ziyâde nesne alınmıya).* [123]

În acelaşi tratat, precum şi în cele următoare, această scutire era reluată într-o altă clauză, cu precizarea celor trei mari oraşe unde negustorii polonezi îşi desfăşurau activităţile comerciale, Istanbul, Adrianopol şi Bursa. Iată cum sună ea în *'ahdnâme*-aua din 1623: „Şi negustorii care vin şi pleacă în mod cinstit să nu fie necăjiţi, (ci) după ce li s-au luat taxele vamale potrivit vechii legi, să nu se ceară bani ca taxă de plecare şi dare de măcelărie la Istanbul şi la Brusa şi la Edirne" (*ve istikamet üzere gelüb giden bazargânlar rencide olunmıyub gümrükleri kanun-u kadim üzere alındıkdansonra Istanbulda ve Brusada ve Edirnede reft akçesi ve kassabiyye deyü akçe taleb olunmıya).*[124]

În tratatul care încheie seria analizată de noi aici, şi anume în *'ahdnâme*-aua din 1699, se puncta în special pe scutirea negustorilor polonezi de la plata „tributului", în condiţiile în care acest abuz era comis tot mai des de autorităţile otomane locale în practica de zi cu zi: „Şi când fac comerţ, vânzări şi cumpărări potrivit modului amintit mai sus – se preciza în *'ahdnâme*-aua din 1699 – <negustorii> să nu fie supăraţi cu cereri de tribut şi dări dificile, aşa cum se menţionează clar în cărţile de legământ acordate mai înainte." *(Minval-ı*[125] *meşruh*[126] *üzere ticaret ve bey' ve şiraların eyledüklerinde selefde*[127] *virilen 'ahdnâmelerde tasrih olunduğu üzere harâc ve tekâlif-i*[128] *şakka*[129] *talebile rencide olunmıya).* [130]

---

[120] BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 2, pp. 4-7; Feridun, *Münşe'at,* II, p. 415.

[121] *Reftiye* = taxă de export, de plecare

[122] *Kassabiye* = taxă pe animale aduse în oraş pentru sacrificare (N. H. Biegman, *Ragusa,* p. 48, n. 12).

[123] BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 2, pp. 4-7; Feridun, *Münşe'at,* II, p. 417.

[124] AGAD, AKW-Tureckie, t. 304, nr. 559; DANIC, CM, Polonia, r. 1, f. 221. În *'ahdnâme*-aua din 1607: *Ve getürdükleri metâ'larının kanun üzere gümrüklerin virdiklerinden sonra Istanbul ve Edirnede reft akçesi ve kassab akçesi virmiyeler* (BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 2, pp. 4-7; Feridun, *Münşe'at,* II, p. 416).

[125] *minval* = metodă, modalitate.

[126] *meşruh* = sus-menţionat.

[127] *selef* (sing. *salif)* = predecesori.

[128] *tekâlif* (sing. *teklif)* = dări, taxe, impozite.

În toate tratatele de pace şi comerţ osmano-polone din secolul al XVII-lea, se prevedea scutirea negustorilor polonezi[131] de a plăti vamă pentru guruşii[132] introduşi în Imperiul otoman.[133] În tratatul din 1607, acest privilegiu era stipulat mai întâi la modul general, pentru ca imediat să fie reamintită interdicţia supuşilor polonezi de a introduce în circulaţie monedă cu titlu depreciat, în special guruşul leonin (talerul olandez): „Şi să nu se ceară vamă pentru banii aduşi cu ei (*ve getürdükleri guruşlarından gümrük taleb olunmıya). Dar ayar*-ul[134] guruşului leonin (*arslanlu guruş*)[135] care se foloseşte în Polonia fiind rău şi neautentic produce pagubă publică şi este pricină de distrugere a monedei imperiale; <de aceea> am dat ilustrul mei firman cu semn imperial ca de acum încolo în Ţările mele bine păzite să nu mai fie folosit în circulaţie guruşul leonin cu lipsă la greutate. De acum încolo să nu mai fie <adusă> monedă rea din acea parte în Ţările mele bine păzite, <ci> să vină monedă cu titlu întreg şi mărfuri de tot felul".[136]

În *'ahdnâme*-aua din 1623 se făcea trimitere şi la punctul de plecare al acestui privilegiu – o poruncă emisă de sultanul Mehmed III (1595-1603): „Şi, de asemenea, răposatul meu părinte, măria-sa sultanul Mehmed han gaziul, să-i fie ţărâna uşoară, dăduse firman cu *hatt-ı hümayûn*-ul său propriu zicând să nu se ceară vamă nici pe guruşii aduşi cu ei" *(ve getürdükleri guruşlerinden dahi gümrük taleb olunmıya deyü merhum ve mekfurle babam sultan Mehmed Han Gazi...hazretleri hatt-ı hümâyûnları ile fermân... olunub alınmıya).*[137]

În *'ahdnâmeler* ulterioare scutirea şi interdicţia erau sintetizate sub forma: „Şi să nu se ceară vamă pe banii buni[138] aduşi cu ei." (*ve getürdükleri nakd-ı akçeden gümrük taleb olunmıya).* [139]

---

[129] *şakka* = dificil.

[130] BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 7, pp. 24-25.

[131] Această scutire va fi reconfirmată într-o scrisoare a sultanului din ianuarie 1617 (Hurmuzaki - Bogdan, Skupiewski), *Documente privitoare la istoria Românilor*, Supl. II, Vol. II. 1601-1640, Bucureşti, 1895, doc. CCVIII, p. 423).

[132] *Guruş* (sau *kuruş)* era folosit pentru a desemna în general moneda străină care era în circulaţie în Imperiul otoman. De exemplu, *tam guruş* = talerul austriac; *esedı guruş* or *arslanlu guruş* = talerul olandez (M. Maxim, *O luptă monetară în secolul al XVI-lea: padişahî contra aspru,* în "Cercetări numismatice", V, 1983, p. 132; idem, *Considerations sur la circulation monétaire dans les pays roumanins et l'Empire Ottoman dans la seconde moitiè du XVIe siècle*, in „Revue des Etudes Sud-Est Européennes" (Bucharest), 3, 1975, p. 414).

[133] Într-o scrisoare din ianuarie 1617 către regele Poloniei, această scutire era confirmată (Hurmuzaki, *Documente,* Supl. II, vol. II, doc. CCVIII, p. 423).

[134] *Ayar* = titlul unei monede.

[135] *Arslanlu guruş* = taler olandez (*leeuwendaalders*, în latină *taleri leonis*), bătut pentru prima dată în 1575 (M. Maxim, *O luptă monetară în secolul al XVI-lea: padişahî contra aspru,* în "Cercetări numismatice", V, 1983, p. 132.

[136] BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 2; Feridun, *Münşe'at*, II, p. 416-417.

[137] AGAD, AKW-Tureckie, t. 304, nr. 559; DANIC, CM, Polonia, r. 1, f. 221; Mehmet, *Documente turc.*, I, doc. 157, p. 154.

[138] *nakd* = monedă cu greutate întreagă; alegerea monedei bune.

[139] În *'ahdnâme-aua* din 1699: BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 7, pp. 24-25. Pentru *'ahdnâme* din 1672, vezi: AGAD, AKW-Tureckie, t. 467, nr. 783; DANIC, CM, Polonia, r. 1, f. 114-117; Mehmet, *Documente turc.*, I, doc. 183, p. 189.

Litigii. După categoria juridică a părţilor aflate în conflict, criteriu care urma să determine şi modalităţile de rezolvare a acestuia, se disting în principal două tipuri de litigii: litigii între străini şi supuşii otomani (musulmani sau *dhimmî)*; litigii între străinii conaţionali.[140]

Problemele pe care dreptul internaţional privat trebuie să le rezolve sunt determinate – în viziunea unor jurişti – de faptul că în acelaşi moment şi într-o anume zonă geografică există mai multe sisteme de drept. În aceste condiţii, dilema majoră se manifestă în domeniul alegerii sistemului de drept (ce lege i se va străinului?) şi a instanţei de judecată (cine va aplica legea?).[141] În istoriografia consacrată *Capitulaţiilor*, acest aspect, definitoriu pentru regimul străinilor în Imperiul otoman, a fost consacrat şi comentat sub numele "imunitate de jurisdicţie".[142] Cu alte cuvinte, rezolvarea litigiilor în care erau angrenaţi, într-un fel sau altul, străinii se baza pe o cutumă medievală, numită în ştiinţa juridică "principiul personalităţii legilor", conform căreia străinul rămânea, în orice loc s-ar găsi, supus legii suveranului propriu.[143]

Litigiile între străini şi supuşii otomani au creat, din punct de vedere juridic, starea dilematică pomenită mai sus. Cum *şeriat* -ul nu oferea soluţii detaliate asupra modului de rezolvare a acestor conflicte, nici *'ahdnâme* -lele nu se avântă în a da soluţii clare şi precise în acest domeniu şi nu se poate vorbi de impunerea, prin aceste acte, a unor reguli de drept. Ele se limitează la a consacra obiceiurile în vigoare prin formularea sumară a unor reguli practice, de urmat pentru o rezolvare echitabilă şi amiabilă a litigiilor dintre cele două părţi.[144] Apare, astfel, invariabil, una sau mai multe clauze care se referă la principalele elemente ale "judecării proceselor": cazurile civile şi penale; "instanţele de judecată" („judecătorul acelui loc" / *ol yerin hakimi)*; "acuzarea" trebuia să invoce, iar "instanţa" să ia în seamă, numai dovezi scrise (*sicil, hücet, temessük*); "mărturia mincinoasă" (*şahid-i zûr ile*) nu trebuia acceptată de cei ce judecau litigiu. „Şi dacă un datornic din Ţările mele bine păzite ajunge în ţara regelui – se preciza în *'ahdnâme* din 1623 -, <şi> făcându-se plângere pe lângă judecătorul acelui loc, dacă se va stabili în urma cercetării <că aşa este>, să se înapoieze stăpânului dreptul său" *(ve eğer Memâlik-i mahrusemizden bir kimesnenin medyunu kıral vilayetine varsa ol yerin hakimine murâfa'a olub teftiş olundukda sabit olur ise sahibe hakkı alıvirile).*[145]

Necesitatea actelor scrise este marcată în toate *'ahdnâmeler* din secolul al XVII-lea, de la 1607 până în 1699: "Şi diferendul unui negustor cu cineva pentru (treburi de) vânzare şi cumpărare să fie înregistrat (la tribunal). Atâta vreme cât nu arată *sicil* [146] şi *hüccet* [147] să nu se aplece urechea (la acuzaţii). Dacă este (vorba de) garanţie şi de

[140] Cu subvarianta litigiilor dintre străinii care veneau din state creştine diferite.

[141] O. Kahn-Freund, *General Problems of Private International Law*, în RdC, vol. 143, III, 1974, p. 147-150.

[142] Pélissié du Rausas, *Capitulations*, II, pp. 197-322.

[143] Grigore Geamănu, *Drept internaţional public*, Bucureşti, 1981, I, p. 385.

[144] Pélissié du Rausas, *Capitulations*, I, p. 201-3.

[145] AGAD, AKW - Tureckie, k. 71, t. 304, nr. 557; DANIC, CM, Polonia, r. 1, c. 222). Pentru *'ahdnâme* din 1607, vezi: BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 2, pp. 4-7; Feridun, *Münşe'at*, II, p. 415.

[146] *sicil* = registru juridic; *sicil olunmak* = a fi înregistrat.

[147] *hüccet* = document, decizie juridică materializată într-un act scris.

împrumut, la prezentarea plângerii şi cererii să se ia în consideraţie <numai> *sicil*-ul şi *hüccet*-ul. În absenţa uneia din cele două părţi, să nu se falsifice adevărul prin mărturie falsă. Din partea regelui, de asemenea să nu se aplece urechea <la acuzaţii>, până când <acestea> nu sunt aduse la cunoştinţa judecătorilor din ţara sa" *(ve tüccar tayfesinin bir kimesne ile bey' ve şirâsı naza'yı sicil oluna ve sicil ve hüccet olmıyınca istimâ' olunmıya eğer kefalet ve eğer karzdır da'va ve taleb etdiklerinde sicil ve hüccete nazar oluna bu ikisinden biri olmıyınca şahid-i zûr ile telbis ve tezvir etmiyeler kıral canibinden dahi memleketi hakimlerinin ma'lumları olmıyınca istimâ' olmıya).* „Când se cere datoria de la un polonez – se poate citi în 1607 -, să nu se ceară împrumutul atâta timp cât nu există act pecetluit" *(ve Lehlüden borc taleb olundukda elinde mühürlü temessüki olmıyandan borc taleb olmıya).*[148] "Să nu se ceară, contra ilustrului şeriat, datoria care nu este dovedită printr-o înţelegere, chitanţă sigilată sau sentinţă judecătorească – se afirma în *'ahdnâme* din 1699. Să nu se aplece urechea la acest fel de plângeri legate de datorie şi chezăşie, <înfăţişate> în vorbe <sau> printr-o mărturie mincinoasă, (ci) să fie examinate mai întâi sentinţa judecătorească şi chitanţa şi poruncile ilustre care sunt în mâinile lor şi să se judece cu dreptate şi echitate" (*Ma'mulün bih*[149] *ve memhur temessük veyahud hüccet ile sabit* [150] *olmıyan borc hilaf-ı şer'-i şerif taleb olunmıya. Bu makule deyn ve kefâlet da'valarıı mücerred* [151] *şahid-i zûr ile istimâ' olunmıyub hüccet şer'yye ve temessükâta evvelden yedlerinde olan evamir-i şerifiyeye*[152] *nazar*[153] *olunub hak ve 'adl* [154] *üzere fasl*[155] *oluna).*[156]

Printre cele mai importante clauze înscrise în *'ahdnâmeler* se numără şi abolirea responsabilităţii colective, prevedere considerată adesea un "privilegiu juridic" acordat străinilor. În evul mediu, a existat întotdeauna tendinţa de a-i trata pe străinii de aceeaşi naţionalitate ca un grup cu responsabilitate colectivă. O dovadă în acest sens o constituie însăşi invocarea sa în textele oficiale, încercându-se, astfel, să se impună respectarea principiului responsabilităţii individuale.[157] Otomanii au încercat să impună acest principiu, aidoma predecesorilor lor din Marea Mediterană, în reglementarea statutului negustorilor străini, întrucât securitatea comerţului şi a fiecărui străin în parte depindea de abolirea responsabilităţii colective.

[148] BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 2, pp. 4-7; Feridun, *Münşe'at*, II, p. 416.
[149] *ma'mulün bih* = o regulă conform căreia are loc o acţiune.
[150] *sabit* = stabilit, demonstrat.
[151] *mücerred* = abstract, izolat.
[152] *evamir* (sing. *emr*) = porunci, ordine.
[153] *nazar* = examinare; *nazar etmek* = a reflecta asupra unei probleme; a analiza.
[154] *'adl* = dreptate, echitate.
[155] *fasl* = decizie; *fasl etmek* = a decide, a judeca.
[156] BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 7, pp. 24-25.
[157] Biegman, *Ragusa*, p. 48, n. 14. Astfel de încercări găsim şi în privilegiile comerciale acordate de voievozii munteni negustorilor braşoveni în secolul XV: "Şi încă, cine îşi dă avutul pe datorie, să-şi caute datornicul sau chezaşii, dacă are; iar pe omul drept să nu bănuiască" (Gr. G. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-române din Ţara Românească şi Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul. 1346-1603*, Bucureşti, 1931, doc. 3, pp. 4-6).

La fel ca în toate *'ahdnâme*-lele acordate statelor occidentale, şi în tratatele osmano-polone din secolul al XVII-lea găsim – dar în regim de reciprocitate – dispoziţii privind responsabilitatea individuală, atât în privinţa împrumuturilor neachitate, cât şi a unor infracţiuni cu caracter penal (*günah*). O primă stipulaţie cu acest conţinut apare încă din 1525, reflex al abuzului, întâlnit des în evul mediu, de a considera negustorii străini ca o comunitate (*tayfe)* cu responsabilitate colectivă. Bineînţeles, abuzul nu dispare odată cu înscrierea în tratatele osmano-polone a unei clauze care îl combate.[158] Astfel încât în toate *'ahdnâmeler* din secolul al XVII-lea, era înscris un articol care se dorea a fi o reafirmare a responsabilităţii individuale: „Să nu fie reţinută tagma negustorilor pentru datoria altcuiva atât timp cât nu există chezaş pentru paguba avutului“ *(ve kimesnenin borcu ve günahı içün aher kimesneyi zarar-ı mala kefil olmıyınca tutub rencide etmiyeler).*[159]

În Europa centrală şi sud-estică, negustorii foloseau pentru comerţ în special caravanele alcătuite din căruţe.[160] În lucrarea sa, „Voyages et observations", publicată la Paris în anul 1635, François Boullaye le Gouz ne oferă o listă de caravane care mergeau spre Istanbul, printre care figura şi drumul Cracovia – Istanbul.[161] Rezolvarea litigiilor dintre negustorii care formau o caravană venită din Polonia în Imperiul otoman de către şeful acesteia era o practică cutumiară. Atâta timp cât nu era încălcată, înscrierea acestui obicei în textul *'ahdnâme*-lelor osmano-polone era fără rost. Situaţia s-a schimbat către sfârşitul secolului al XVI-lea şi începutul secolului al XVII-lea. În condiţiile în care abuzul devine tot mai frecvent, se încearcă înlăturarea ingerinţelor autorităţilor otomane prin înscrierea unei clauze speciale în *'ahdnâm* -le. Ea apare pentru prima dată în 1607: "Dacă se iveşte ceartă în tagma negustorească pentru o problemă (şi) se ajunge la plângeri între ei, răspunsul corespunzător să fie dat de şeful caravanei lor" (*tüccar tayfesi yanında bir husus içün ya kıl ve kal olub da'valarıı düşürse aralarında kârban-başıları kim olursa ol göre ve lâzim olana cevab vire*).[162]

În acest mod, dilema soluţionării litigiilor apărute într-o comunitate de străini era rezolvată printr-o clauză, care codifica de fapt o cutumă ameninţată tot mai des de abuz, în care se prevedea: a) "sistemul de legi" aplicat străinului ("potrivit obiceiurilor lor" / *'adetlerince*); b) "instanţa de judecată" a litigiului („şeful caravanei" / *karbân-başı*); c) "imunitatea de jurisdicţie" ("nimeni să nu se amestece" /*kimesne mâni' olmıya; kimesne dahl etmiye*). Clauza se menţine de-a lungul întregului secol al XVII-lea. Iată cum sună ea în *'ahdnâme*-aua din 1699: "Dacă în cadrul tagmei negustorilor intervine o neînţelegere,

[158] În *'ahdnâme* din 1607: *Ve bir gayrı kimesnenin borcu içün zarar-ı mala kefil olmıyınca tüccar tayfesi tutulmıya* (BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 2, pp. 4-7; Feridun, *Münşe'at*, II, p. 417).

[159] În *'ahdnâme* din 1607: BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 2, pp. 4-7; Feridun, *Münşe'at*, II, p. 415. Pentru *'ahdnâme* din 1623, vezi: AGAD, AKW - Tureckie, k. 71, t. 304, nr. 557; DANIC, CM, Polonia, r. 1, c. 222.

[160] S. Faroqhi, *Camels, Wagons and the Ottoman States*, în S. Faroqhi, *Peasants, Dervishes and Traders in the Ottoman Empire*, Variorum Reprints, London, 1986, p. 532.

[161] François Boullaye le Gouz, *Les voyages et observations du sieur...*, Paris, 1657, cf. N. Iorga, *Istoria comerţului cu Orientul*, în N. Iorga, *Opere economice*, ed. Georgeta Penelea, Bucureşti, 1982, p. 373.

[162] BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 2, pp. 4-7; A. Feridun Bey, *Münşe'at*, II, p. 417.

din nou să fie analizată prin intermediul şefului lor, care să dea răspunsul corespunzător situaţiilor" (*ve tüccar tayfesinin mabeynlerinde bir 'arıze*[163] *zuhur*[164] *iderse yine*[165] *aralarında başları ma'rifetile*[166] *görüle ki lazim olan yerlere*[167] *cevab vireler)*[168].

În loc de concluzii ne propunem să răspundem la următoarea întrebare: ce statut juridic aveau negustorii care veneau din Polonia în teritoriile otomane în secolul al XVII-lea. Pentru a răspunde avem nevoie de trei termeni de comparaţie: a) statutul supuşilor otomani (musulmani sau nemusulmani); b) statutul negustorilor străini veniţi în Imperiul otoman din alte state creştine; c) statutul negustorilor otomani în Polonia.

a) În tratatele de drept islamic, inclusiv în cele scrise de otomani în secolele XV-XVII, străinul era numit *müste'min*, termen tradus prin "persoană care cere protecţie" sau "beneficiar de *amân*".[169] În tratatele de pace şi comerţ osmano-poloneze din secolul al XVI-lea nu a fost inclusă nici un articol referitor la rezidenţă, deoarece călătoria şi sejurul unui negustor polonez în teritoriile otomane nu puteau să dureze practic mai mult de un an. Dar, datorită abuzurilor autorităţilor otomane, în *'ahdnâme*-aua din 1667 a fost inclusă o stipulaţie privind dreptul de rezidenţă fără plata capitaţiei: "Şi negustorii cu marfă din ţările lor, intrând în Ţările bine păzite pentru câştig şi achiziţii, după ce au achitat fără kusur vămile pe mărfuri, potrivit legii vechi, să nu fie supăraţi contra legii sfinte şi legii civile şi, aşa cum nu se ia haraci de la un alt negustor mustemin, să nu se ceară haraci nici de la un negustor polonez" (V*e kendü vilâyetlerindeki metâ' ile bâzargânları kâr ü-kesb*[170] *içün Memâlik-i mahruseye çıkub kanun-ı kadim üzere metâ'larının gümrüklerin be-kusûr virdüklerinden sonra hilaf-ı şeri' ve kanun rencide olunmıyub – sayr müste'min tüccarından harâc alınmaduğu gibi – Leh tüccarından dahi harâc taleb olunmıya)*[171]. Aceasta este o dovadă că supuşii regelui polonez erau consideraţi *müste'mini*, adică străini nemusulmani toleraţi şi protejaţi, distincţi de supuşii nemusulmani (*dhimmî)*, nu numai în şeriat ci şi în *'ahdnâmeler*. În consecinţă, se poate afirma că negustorii polonezi aveau în teritoriile otomane un „statut special".[172]

Dar regimul negustorilor polonezi în Imperiul otoman nu este aşa de limpede în practică precum sunt înfăţişate în textele juridico-diplomatice (aici, cazul *'ahdnâme*-lelor). Suraya Faroqhi ne oferea în acest sens cazul armenilor, care puteau fi supuşi otomani („Iranieni") sau supuşi polonezi. Mai mult, unii armeni, deşi erau supuşi otomani, se stabileau în oraşele poloneze (în special în Liov) pentru a-şi conduce

[163] *'arız* (fem. *'arıze*) = pagubă, obrăznicie, necuviinţă, insultă; care se întâmplă; *'arız olmak* = a se întâmpla, a apare.
[164] *zuhur* = întâmplare; *zuhur etmek* = a apare; a se întâmpla.
[165] *yine* = din nou, mai mult.
[166] *ma'rifet* = mijloc, intervenţie, intermediere.
[167] *yer* = loc.
[168] BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 7, pp. 24-25.
[169] *Redhouse*, p. 384.
[170] *kâr ü-kesb* = profit, câştig.
[171] Feridun, *Münşe'at*, II, p. 422.
[172] Despre „statutul special" în dreptul internaţional privat, vezi: I. P. Filipescu, *Drept internaţional privat*, Bucureşti, 1991, p. 198-203; Geamănu, *Drept*, I, p. 385-386.

afacerile comerciale.[173] De notat, totuşi, că în conformitate cu o clauză inclusă în *'ahdnâme* din 1699, supuşii polonezi stabiliţi în teritoriile otomane trebuiau să fie consideraţi de autorităţile otomane cu un altfel de statut decât străinii: „Dar, pe de altă parte, părăsind ţara Leşească şi stabilindu-se în Ţările mele bine-păzite, să nu fie prejudiciat statul (otoman) prin confundarea lor cu străinii" (*Amma Leh vilayetini terk*[174] *ve memâlik-i mahrusemde tevattun*[175] *idüb veyahud aralarına ecnebi*[176] *karışmağla*[177] *taraf-ı miriye gadr* [178] *olunmıya)*[179].

b) Pe de altă parte, în concordanţă cu stipulaţia menţionată mai sus şi cu alte documente otomane emise în a doua jumătate a secolului al XVI-lea şi în secolul al XVII-lea, Polonia era considerată de sultani ca făcând parte din rândul statelor creştine care se bucurau de privilegii comerciale în teritoriile otomane.[180] Astfel, cu ocazia acordării primelor *'ahdnâmeler* Angliei se făcea trimitere şi la Polonia, ca termen de referinţă: "la fel cum negustorii Poloniei şi Franţei şi Veneţiei vin şi pleacă, negustorii ţării voastre să aducă de asemenea mărfuri în Ţările mele binepăzite şi să ia mărfuri (*Leh ve France ve Vendik bâzergânları gelüb gitdüği üzere sizin vilayetinizin bâzergânları dahi Memalik-i mahrusemize metâ' getürüb ve metâ' alub gidüb*)[181]. Cu alte cuvinte, negustorii polonezi se bucurau în secolul al XVII-lea de aceleaşi privilegii de care se bucurau negustorii veneţieni, francezi, englezi şi olandezi. Un bun argument putem găsi în tratatul din 1699: „Şi în problema acestor litigii articolul înscris şi arătat în cărţile de legământ acordate altor tagme de *müstemin*-i să fie respectat şi faţă de negustorii polonezi." (*Ve bu da'va*[182] *hususunda sayr müste'min tayfelerine ihsan*[183] *olunan 'ahdnâmelerde mestur ve mukayyed olan madde Leh tüccarına dahi şamil*[184] *ola)*. Se poate spune, deci, că negustorii polonezi se bucurau de regimul clauzei naţiunii celei mai favorizate.[185]

---

[173] Suraya Faroqhi, *Camels, Wagons and the Ottoman States*, in S. Faroqhi, *Peasants, Dervishes and Traders in the Ottoman Empire*, Variorum Reprints, London, 1986, p. 532.

[174] *terk* = abandon, părăsire.

[175] *tevattun* = aşezare permanentă într-un loc; *tevattun etmek* = a se stabili cu rezidenţă permanentă.

[176] *ecnebi* = străin.

[177] *karışmak* = a se amesteca; a deveni confuz.

[178] *gadr* = greşeală, injustiţie; *gadr etmek* = a acţiona injust.

[179] BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 7, pp. 24-25.

[180] De exemplu, într-o scrisoare a lui Murad III către regina Elizabeta I a Anglie(1558-1603) din 8 *Cemaziülevvel* 988 / 21 iunie 1580: *Leh ve França ve Venedik bâzargânları gelüb gitdüği üzere sizin vilayetinizin bâzargânlar dahi Memâlik-i mahrusemize metâ' getürüb ve metâ' alub gidüb*) (S. Skilliter, *William Harborne and the Trade with Turkey. 1578-1582. A Documentary Study of the First Anglo-Ottoman Relations*, London, Oxford University Press, 1977, p. 247). De asemenea, I. H. Uzunçarşılı, *On dokuzuncu asir başlarına kadar Türk-Ingiliz münasebetlerine dair vesikalar*, in "Belleten", c. 13, s. 51, 1949, p. 616, 617. Comparaţia cu negustorii polonezi era făcută şi în *'ahdnâme* acordată de Mehmed III aceleeaşi regine în 1601 (Feridun, *Münşe'at*, II, p. 382).

[181] Skilliter, *Harborne*, p. 235, 247; Uzunçarşılı, *Türk-Ingiliz*, p. 6.

[182] *da'va* = pretenţie, reclamaţie; *da'va etmek* = a cere (un drept).

[183] *ihsan* = a acţiona bine; *ihsan etmek* = a face o favoare, a acorda o bunăvoinţă.

[184] *şamil* = care conţine, care presupune; *şamil olmak* = a conţine, a-i presupune.

[185] Pentru detalii privind clauza naţiunii celei mai favorizate, vezi: Filipescu, *Drept*, p. 198- 203; Geamănu, *Drept*, I, p. 385-386.

c) *'Ahdnâme*-lele acordate regilor Poloniei în secolul al XVII-lea erau structurate, la fel ca cele din secolele XV-XVI, după principiul reciprocităţii. Astfel, libertatea de a circula şi a face comerţ, siguranţa negustorilor şi mărfurilor lor se aplicau în mod egal "negustorilor celor două părţi" (*iki canibin bazergânları*). Încă din prima clauza despre comerţ inclusă în *'ahdnâme*-lele osmano-polone autorităţile şi supuşii celor două părţi erau atenţionaţi: "să nu se facă pagubă şi stricăciune avutului şi persoanei cuiva" (*kimesnenin malına ve nefsine zarar ve ziyân olmıya*). De asemenea, articolul prin care negustorilor polonezi le era garantată protecţia bunurilor testamentare (*muhalefatı*) şi retrocedarea lor moştenitorilor de drept era completat printr-o stipulaţie ce marca explixit reciprocitatea: "dacă cineva dintre negustorii noştri moare (*fevt olursa)* în Ţara Leşească – se afirma în toate *'ahdnâme*-lele acordate regilor Poloniei în secolul al XVII-lea – regele să procedeze, de asemenea, în chipul arătat" (*kıral dahi vech-i meşruh üzere eyleye*).[186] Chiar dacă, formal, nu toate clauzele erau concepute după principiul reciprocităţii, din *'ahdnâme*-lele acordate regilor poloni se subînţelege că protecţia acordată negustorilor, respectarea regimului vamal şi a responsabilităţii individuale se impuneau, practic, în regim de reciprocitate. În consecinţă, se poate spune că negustorii polonezi beneficiau de regimul reciprocităţii, aidoma celor veniţi din Veneţia, Imperiul habsburgic şi Rusia[187].

Principalele *'ahdnâmeler* acordate de sultanii otomani regilor Poloniei între 1607 şi 1699

Locul şi data emiterii	Sultanii otomani	Regii poloni	Arhiva
20 *rebiülevvel* 1016 / 15 iulie 1607 Constantinopol	Ahmed I (1603-1617)	Sigismund III Wasa (1587-1632)	Copie în osmană (BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 2, p. 4-7)[1]
1026 / 1616	Ahmed I (1603-1617)	Sigismund III Wasa (1587-1632)	Copie î□n osmană (BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 3, p. 7-8)[2]
evasit rebiülevvel 1032 / 12-21 februarie 1623 Constantinopol	Mustafa I (1622-1623)	Sigismund III Wasa (1587-1632)	Original în osmană (AGAD, AKW-Tureckie, k. 71, t. 304, no. 557)[3]

[186] DANIC, Mf. Polonia, r. 1; BOA, DED, 55/1, LAD. doc. 2 (*'ahdnâme* din 1607) etc.

[187] Vezi: Viorel Panaite, „Trade and Merchants in the Ottoman-Polish 'Ahdnames (1489-1699)." In: *The Great Ottoman-Turkish Civilisation, vol. II. Economy and Society*, ed. Kemal Çicek, Yeni Turkiye Yayınları, Ankara, 2000, pp. 220-229 (publicat de asemenea in limba turcă, Viorel Panaite, „Osmanlı-Leh Ahidnâmelerinde Ticaret ve Tüccarlar. 1489-1699", in *Osmanlı*, vols. 1-12, ed. Güler Eren, Yeni Turkiye Yayınları, Ankara, 2000, Vol. 3, p. 342-350

[1] Text în otomană (A. Feridun Bey, *Münşe'at*, II, p. 414-417). Traducere în franceză în J. de Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman depuis son origine jusqu'à nos jours, Tome huitième, 1600-1623*, traduit d'Allemand par J. J. Hellert, Paris, 1837, p. 407-415).

[2] *Bin yiğrmi altı senesinde vizir Iskender paşa tarafından Leh kıralına yazılan 'ahdnâmedir* (BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 3, p. 7-8).

[3] Microfilm în DANIC, CM, Polonia, r. 1, c. 221-226. Rezumat în Z. Abrahamowicz, *Katalog Dokumentow Turekich... (Catalogue des documents turcs...)*, Warszawa, 1959, doc. 256, p. 246-249.

15 *zilhicce* 1032 / 10 octombrie 1623 Constantinopol	Murad IV (1623-1640)	Sigismund III Wasa (1587-1632)	Original în osmană (AGAD, AKW-Tureckie, k. 71, t. 307, no. 564)[4]
eva'il cemaziülevvel 1044 / 23 octombrie – 1 noiembrie 1634 Constantinopol	Murad IV (1623-1640)	Vladislav IV (1632-1648)	Original în osmană (AGAD, AKW – Tureckie, k. 75, t. 362, no. 643)[5]
evahır muharrem 1050 / 13-22 mai 1640 Constantinopol	Ibrahim (1640-1648)	Vladislav IV (1632-1648)	Original în osmană (AGAD, AKW-Tureckie, k. 75, t. 376, no. 663)[6]
evasit safer 1078 / 2-11 august 1667 Adrianopol *(Edirne)*	Mehmed IV (1648-1687)	Ioan II Cazimir (1648-1668)	Original în osmană (AGAD, AKW-Tureckie, k. 77, t. 453, no. 762)[7]
1 *receb* 1083/ 23 octombrie 1672, Zwancem	Mehmed IV (1648-1687)	Mihail Korybut Wisniowiecki (1669-1673)	Original în osmană (AGAD, AKW-Tureckie, k. 77, t. 467, no. 783)[8]
15 *safer* 1089/ 10 aprilie 1678, Zuravna	Mehmed IV (1648-1687)	Ioan III Sobiecki (1674-1696)	Copie în osmană (BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 6, p. 16-20)[9]
15 *rebiülahır* 1111 / 11 octombrie 1699, Karlowitz, Constantinopol	Mustafa II (1695-1703)	August II Saxa „cel Puternic” (1697-1706)	Original în osmană (AGAD, AKW-Tureckie, k. 78, t. 507, no. 832)[10]

[4] Rezumat în Abrahamowicz, *Katalog*, doc, 260, p. 252-253.

[5] DANIC, CM, Polonia, r 1, c. 74-78. Rezumat în Abrahamowicz, *Katalog*, doc. 310, p. 298-299.

[6] Microfilm în ASB, CM, Polonia, r. 1, c. 87-91. Copie în otomană (BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 4, p. 8-12: *Merhum sultan Ibrahim han cülüsunde Leh kıralı yazılan 'ahdnâme-i hümâyûn)*. Text în otomană în Feridun, *Münşe'at*, II, p. 435-438. Rezumate în Z. Abrahamowicz, *Katalog*, p. 312-314 şi M. Guboglu, *Catalogul documentelor turceşti*, II, nr. 234.

[7] Copie în otomană (AGAD, AKW-Tureckie, k. 77, t. 453, nr. 762). Text otoman în Feridun, *Münşe'at*, II, p. 420-425 (*Leh kıralı tarafına isdar buyurulan 'ahdnâme-i hümâyûnun suretidir)*. Copie în otomană în BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 5 (*Bin yetmiş sekiz senesinde canib-i hümâyûndan Leh kıralına yazılan 'ahdnâme-i hümâyûn)*. Rezumate în Abrahamowicz, *Katalog*, nr. 373 şi 374, p. 352-4.

[8] Texte în latină şi franceză în Hurmuzaki, *Documente*, Supl. II, vol. III, doc. LIII, p. 94-98. Rezumat în Z. Abrahamowicz, *Katalog*, nr. 380, p. 360-1. Există şi o *'ahdnâme* din 25 *Cemaziülahır* 1083/ 18 octombrie 1672, încheiată la Buczaczem (Text în poloneză în Biblioteca Czartoryski, ms. 609, f. 46, 89-90; Rezumat în Abrahamowicz, *Katalog*, nr. 378, p. 357-9)

[9] *Bin seksen dokuz senesinde canib-i hümâyûndan Leh kıralına yazılan 'ahdnâme-i hümâyûndur)*. Copie în Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, nr. doc. 7018/1, Y 42a-43b (Rezumat în Nigâr Anafarta, M. Kavala *Osmanlı Imparatorluğu ile Lehistan (Polonya) arasındaki münasebetlerle ilgili tarihi belgeler (Historical Documents concerning Relations between the Ottoman Empire and Lehistan (Poland)*, Istanbul, 1979, doc. 24). Text în latină în Biblioteca Czartoryski, ms. nr. 1864/34, p. 81-87 (*Sacrarum capitulationum imperialum puncta)*.

[10] Copie în Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, nr. doc. 7018/1, Y 34a-37a (Rezumat în N. Anafarta, M. Kavala, *Osmanlı Imparatorluğu ile Lehistan*, doc. 25). Copie în otomană în BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 7, p. 22-26 şi în BOA, *Kâmil Kepeci tasnifi, Amedi Kalemi Odası*, nr. 53, p. 31-35. Traducere franceză în Biblioteca Czartoryski, ms. nr. IV, 616, p. 349-369.

Capitolul VIII

NAVIGAŢIE COMERCIALĂ, PIRATERIE ŞI DREPT OTOMAN ÎN VREMEA LUI FRANÇOIS SAVARY DE BRÈVES

Comerţ şi piraterie

Negustoria era o meserie periculoasă, atacurile piratereşti reprezentând pericolul major. La sfârşitul secolului al XVI-lea şi începutul secolului al XVII-lea, pirateria era o prezenţă cotidiană în Marea Mediterană, cu aspecte cutumiare subliniate atât de contemporani cât şi de istoricii care au studiat acea epocă[1]. De altfel, ultimele două decade ale secolului al XVI-lea reprezintă începutul unei epoci de aur în istoria pirateriei din Marea Mediterană ce va ţine circa o sută de ani[2].

Pirateria nu era apanajul unei singure naţii, autorii fiind creştini şi musulmani deopotrivă. Un apetit deosebit pentru piraterie îl aveau renegaţii, care alcătuiau de regulă echipajele corăbiilor otomane pirat. În relaţiile de călătorie ale lui Nicolas de Nicolay publicate în 1568 era inclusă o ilustraţie tipică a renegatului creştin[3]. Nici o corabie nu era practic protejată în faţa piraţilor. În ianuarie 1591 avem de-a face cu corsari englezi care capturau o corabie catalană şi vindeau echipajul – alcătuit probabil

[1] Despre piraterie în Marea Mediterana, vezi: Alberto Tenenti, *Piracy and the Decline of Venice. 1580-1615*, translated from *Venezia e i corsari, 1580-1615*, Bari, 1961, with an introduction and glossary, by Janet and Brian Pullan, Univeristy of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1967; Ch. Pellat, C. H. Imber, J. B. Kelly, art. „Kursân," in *EI-2*, vol. V, p. 506-12; J. H. Kramers-W. J. Griswold, art. „Lewend," in *EI-2*, vol. V, p. 733-4; Kâtib Çelebi, *History of the Maritime Wars of the Turks, translated from the Turkish of Hagi-Khalifeh, by James Mitchell*, Londres, 1831; D. A. Zakinthinos, „Corsaires et pirates dans les mers grecques au temps de la domination turque", *L'hellénisme contemporain* III/10-11 (avril-mai 1939), 695-738; A. Tenenti, „I corsari in Mediterraneo all'inizio del Conquecento", in *Rivista Storica Italiana* LXXII (1960), 234-87; Paul Cassar, „The Maltese corsairs and the Order of St. John of Jerusalem," *Scientia* XXIX/1-2 (Malte, 1963), 26-69; A. Tenenti, „Venezia e la pirateria nel Levante: 1300-1460," *Venezia e il Levante fino al secolo XV*, A. Pertusi éd., Florence, 1973, I/2, 705-771; Maurice Aymard, „Chiourmes et galères dans la Méditerranée au XVIe siècle," in *Histoire économique et sociale du monde méditerranéen 1450-1650. Mélanges en l'honneur de Fernand Braudel*, Toulouse, 1973; Michel Fontenay, „L'Empire ottoman et le risque corsaire au XVIIe siècle," *Actes du IIe Colloque International d'histoire. Économies méditerranéennes, équilibres et intercommunications. XIIIe-XIXe siècles*, Athènes, 1985, 429-59. Significant names of Mediterranena pirates: Svat Soucek, „The rise of the Barbarossas in North Africa," *Archivum Ottomanicum* III (1971), p. 238-250; R. Le Tourneau, art. „'Arûdj", *EI-2*, vol. I, 698-9; C. Orhonlu, art. „Hâdjidji Husayn Pasha", *EI-2*, vol. III, 650-1; G. Marçais, art. „al-'Annâba", *EI-2*, vol. I, 527.

[2] Tenenti, *Piracy. Venice*, p. 29.

[3] Vezi reproducerea *Les Yurongnes* în Nicolas de Nicolay, *Les quatre premiers livres des navigations et pérégrations orientales*, Lyon, G. Roville, 1568.

din creştini precum prădătorii – undeva în Nordul Africii, la musulmani.[4] În octombrie 1590 pirații erau un grup de creştini conduşi de un renegat genovez, iar victimele erau două corăbii turceşti.[5]

Era practicată uneori o piraterie de violență extremă, în care scopul principal al piraților era de a jefui bunurile de pe corăbii, şi în consecință oamenii erau ucişi fără milă.[6] Alteori, în urma unei piraterii mai „blânde", echipajul şi pasagerii de pe corăbiile jefuite erau luați captivi şi duşi spre vânzare în târgurile de sclavi din nordul Africii.

După Pàl Fodor, existau patru mari grupuri de pirați ce activau în Marea Mediterană.[7] Grupul *uskok* (refugiați din rândul slavilor de sud) acționau în special în Marea Adriatică, pe coastele dalmate, şi adeseori erau sprijiniți de Habsburgi şi Statul Papal să pagubească comerțul venețian şi otoman în zonă.[8] Pirații din nordul Africii (Barbarie) îşi aveau bazele de plecare în porturile Alger, Tunis şi Tripoli, tot mai independente de Poartă. Acționau nu numai în Mediterana occidentală dar şi în Levant. Pirații musulmani şi-au găsit o legitimare juridică. Ei vorbeau de piraterie ca despre o "datorie religioasă" (*farz*), întrucât între musulmani şi *harbî* era o stare permanentă de război.[9] Un alt grup de pirați îşi avea originea în ordinele militare stabilite în Mediterana Occidentală, care după 1580 acționau mai mult în Levant (Cavalerii Ordinului Sfântului Ştefan, fondat în 1562 de Cosimo Medici în Pisa şi Livorno, şi Cavalerii Ordinului Sfântului Ion din Ierusalim, fondat în Malta în 1530).[10] Corsarii englezi şi olandezi au intrat şi ei în competiția mediteraneană după 1580. Pentru ei pirateria era o formă violentă de a-şi suplimenta profitul adus de comerț şi cărăuşie, dar şi de a înlătura pe cei doi importanți şi tradiționali competitori, negustorii francezi şi venețieni. De altfel, Anglia şi Olanda au reuşit după circa 30 de ani să controleze mare parte din comerțul mediteranean, în detrimentul Veneției şi Franței.

Cei mai mulți istorici sunt de părere că prin piraterie unele comunități din jurul Mării Mediterane încercau să recupereze şi să compenseze în parte – pe cale violentă – pierderile cauzate de puternicul comerț al oraşelor-port europene, mai ales al celor din

---

[4] „The English also captured a Catalan ship which, with all its crew and all its cargo, was sent to Barbary, where the people were sold to the Turks and Moors as slaves", 18 ianuarie 1591, Tomaso Contarini, ambasadorul Veneției în Spania către Doge şi Senat (*State Papers. Venice*, vol. VIII, doc. 1003, p. 519).

[5] „There is news from Barcelona that two Turkish galleys, on their way from Algiers to Constantinople, had come near the coast and had fallen into the hands of the Christians through a rising of the galley slaves led by a Genoese renegade." (*State Papers. Venice*, vol. VIII, doc. 975, p. 507).

[6] Tenenti, *Piracy. Venice*, p. 30.

[7] Pàl FODOR, „Piracy, Ransom Slavery and Trade. French participation in the liberation of Ottoman slaves from Malta during 1620s", *Turcica*, 33, 2001, p. 119-34.

[8] Kálmán Bend, „Les uscoques entre Venise, la porte ottoman et la Hongrie", în *Venezia e Ungheria nel contesto del barocco europeo*, Florence, 1979, p. 399-408; Catherine Wendy Bracewell, *The Uskoks of Senj. Piracy, Banditry, and Holy War in the Sixteenth Century-Adriatic*, Ithaca-London, 1992.

[9] Caurroy, « Législation », 1er ar, p. 13, n. 6.

[10] Michel Fontenay, „Corsaires de la fois ou rentiers du sol. Les Chevaliers de Malte dans le 'corso' méditerranéen au XVIIe siècle", *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, XXXV, 1988, p. 361-84.

peninsula italică.[11] O dovadă palpabilă al acestui succes parţial constă în dezvoltarea porturilor din nordul Africii – Algerul ajunge la 100000 de locuitori în secolul al XVII-lea – în comparaţiei cu stagnarea sau chiar declinul economic al porturilor tradiţionale (Genova, Veneţia, Barcelona). De notat şi legătura strânsă stabilită între aceste porturi din nordul Africii – Alger, Tunis, Tripoli – şi noii veniţi în comerţul mediteranean, la început negustorii din Marsilia, iar apoi negustorii englezi şi olandezi. S-a discutat mult asupra consecinţelor pirateriei în Mediterana. Alberto Tenenti a susţinut o legătură directă între piraterie şi declinul navigaţiei veneţiene în Levant. Dincolo de pierderile umane, atât de sensibile, oficialii vremii făceau adeseori evaluări ale pagubelor materiale. Savary de Brèves, care era direct interesat de profitul comerţului Marsiliei în Levant, vorbea de pierderi anuale de circa 500.000 sau 600.000 écus în ultima decadă a secolului al XVI-lea, cauzate numai de piraterie.[12]

De multe ori pirateria la care se angrenau corăbiile musulmane era un act conjunctural şi nu ceva organizat. Tentaţia era puternică la întâlnirea unei corăbii occidentale plină cu mărfuri şi potenţiali captivi, care puteau fi vânduţi ca sclavi sau de pe urmă cărora se putea obţine o răscumpărare bună. Una din problemele (*mesele)* supuse des atenţiei marelui muftiu din Istanbul în *fetva*-lele copiate de ambasadorul francez François Savary de Brèves în manuscrisul Turc 130 era atitudinea negativă manifestată de căpitanii navelor musulmane *(re'is)* – fie ele militare sau comerciale – la întâlnirea în mările otomane (*Memâlik-i islâmiye)* cu navele comerciale occidentale[13]. Se practica de asemenea o piraterie mai aproape de porturile otomane, în care corăbiile *müste'min* erau atacate în special la sosire, când erau gata să intre în port cu mărfuri aduse din alte zone ale Mediteranei *(benderlere dahil olunduklarında)*[14]. În acest caz, o eventuală plângere a negustorilor atacaţi – făcută în portul unde intenţionau să acosteze – putea să fie mai greu de dovedit (mărfurile fiind aduse din afară şi nu cumpărate din pieţele locale).

Străbătând rutele comerciale către marile porturi otomane din Mediterana, navele comerciale occidentale întâlneau inevitabil corăbiile militare otomane însărcinate cu paza zonelor maritime otomane. Tentaţia de jaf şi înrobire manifestată în practică a dus la includerea în *ahdnâme*-lele acordate Franţei în secolul al XVI-lea (inclusiv în proiectul de tratat din 1536) a unei clauze prin care se statua obligaţia ca navele de comerţ şi război care se întâlnesc pe mare să facă dovada de prietenie unele faţă de altele, fără a produce pagube reciproce[15]. Un astfel de articol găsim atât în prima

---

[11] Fodor, « Piracy », p. 121; M. Fontanay, „La place de la course dans l'économie portuaire: l'example de Malte et des ports barbaresques", *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, XLIII/6, 1988, p. 1321-47.

[12] *Histoire du commerce de Marseille publiée par la Chambre de Commerce de Marseille*, sous la direction de Gaston Rambert, Tome III, *De 1480 à 1515* par Raymond Collier; *De 1515 à 1599* par Joseph Billioud, Paris, 1951, p. 549.

[13] BN, DO, Turc 130, f. 27v, 29r, 30r (fetva 3, 5, 8, 12, 13, 16).

[14] BN, DO, Turc 130, f. 29v (fetva 14).

[15] În *'ahdnameler* franceze: 1569/art. 14, 1581/art. 20, 1597/art. 29, 1604/art. 45.

Capitulație obținută de Savary de Brèves în 1597[16], cât și în a doua *ahdnâme*, cea acordată de Ahmed I în 1604[17]. Teoretic, așa cum se stipula și în Capitulațiile acordate Franței, întâlnirea corăbiilor comerciale cu navele otomane trebuia să decurgă în mod pașnic. În practică, însă, se instaurase un obicei ca navele comerciale occidentale să ofere daruri căpitanilor otomani la întâlnirea pe mare a celor două părți pentru a se evita vreun abuz. Atitudinea îngăduitoare sau nu a *re'is*-ilor otomani depindea de mult ori de mărimea darului. În textul din 1604, se stipula ca navele celor două părți să-și arate dovezi de prietenie chiar dacă căpitanul corăbiei franceze nu făcea daruri omologului său otoman[18].

Documentele copiate de Savary de Brèves în manuscrisul Turc 130 fac referire la două tipuri de piraterie care afectau direct și în mod negativ comerțul francez în Mediterana. Unul era practicat de musulmanii din nordul Africii (așa-numita *Barbarie* din izvoarele occidentale), fie ei supuși simpli, funcționari locali de rang înalt sau căpitani de nave otomane. Altul era practicat de alte grupuri de străini care navigau legal în mările otomane, cu aluzie la corsarii englezi și olandezi. Ambele tipuri de piraterie erau condamnate juridic și administrativ de autoritățile otomane de la Istanbul.

Într-una din *fetva*-lele semnată de *şeyh ül-Islam* Mehmed bin Sa'adeddin Efendi (1601-1603) și copiată în manuscrisul Turc 130 de la Bibliothèque Nationale se expune cazul clasic al contra-pirateriei ca atitudine a Curții otomane. Corăbii franceze, încărcate cu mărfuri franceze în porturi franceze, cu negustori francezi, sunt atacate de corăbii conduse de comandanți otomani (*re'is*). Acești pirați musulmani se limitau doar la jefuirea mărfii, nu înrobeau pasagerii și nu confiscau corabia. Nu aveau de gând nici să legitimeze credibil acțiunea lor, cum de regulă făceau comandanții navelor militare otomane. Singura lor reacție, aproape puerilă – consemnată în *fetva*-ua citată – era să contra-acuze la plângerea făcută de negustorii atacați *(geminin re'isi olan Nikola ve kâtibi olan Mihâl ikrâr etdiler)* în fața autorităților otomane din portul unde intenționau să acosteze: „el m-a jefuit pe mine" *(ana binâen gâret olundu deyü iddi'a edüb)*. Evident, pirații în cauză se bazau că apartenența mărfurilor putea să fie mai greu de dovedit (mărfurile fiind aduse din afară și nu cumpărate de pe piețele locale). Era un act de jaf care se poate încadra în categoria acelei piraterii din apropierea porturilor otomane, când corăbiile *müste'min* se pregateau să intre în port cu mărfuri aduse din alte zone ale Mediteranei *(benderlere dahil olunduklarında)*[19]. Răspunsul dat de marele muftiu la o asemenea problemă supusă atenției sale era fără echivoc. Nu trebuia acceptată în justiție reclamația mincinoasă. Mai

[16] 1597, France, art. 29: „Que les galères, vaisseaux et armées qui sortent de nos pays, se rencontrant en mer avec ceux de France, aient de s'entre-caresser et faire amitié sans s'y procurer dommage les uns aux autres." (Saint-Priest, *Mémoires*, p. 409).

[17] „Art. 45. Les vaisseaux, galères et flottes ottomanes se rencontrant en mer avec les escadres françaises, les uns et les autres feront échange de procédés amicaux et ne se feront aucun mal. Tant que, de leur plein gré, les seconds ne feront pas de présents, on ne se permettra, envers eux, nulle vexation, en prenant violemment agrès ou autres objets, des jeunes gens imberbes ou quoi que ce soit » (text osman în Feridun, *Münşe'at*, p. 402).

[18] Tenenti, *Piracy. Venice*, 29-30.

[19] BN, DO, Turc 130, f. 29v (fetva 14).

mult, marfa trebuia restituită, iar piraţii de conjuctură încarceraţi *(habs-ı ebed olunurlar)* pentru că au încălcat pacea cu Franţa *('akd olunan sulhi naksa)*[20].

Întâlnirea cu navele otomane desemnate pentru paza Casei Islamului *(muhafaza içün ta'yîn olunan kadırgalara rast geldükde)*, care aveau, de asemenea, misiunea să verifice exportul de mărfuri prohibite către Casa războiului, putea să degenereze în acte de pirateria semi-oficială. Adică, pe lângă confiscarea mărfurilor prohibite, căpitanii navelor otomane treceau adesea la jefuirea proviziilor *(içinde olan akçesiyle alduğı zahiresin girift eylemek)*, înrobirea negustorilor străini *(içinde olan müste'minleri esîr olmak)* şi confiscarea corăbiei *(gemisi dahi girift olunub)*. Or, *şeyh ül-Islam* Mehmed bin Sa'adeddin (1601-1603), consultat fiind cu privire la legalitatea acestor acţiuni, le califica abuzuri în contradicţie cu şeriatul şi interzicea înfăptuirea lor[21].

O altă *fetva*, emisă de acelaşi *şeyh ül-Islam*, marca un studiu de caz. Trei căpitani de corăbii otomane *(re'is)*, cărora li se dă şi nume generice, Zeyd, Amru, Bekir, întâlnesc pe mare trei negustori străini (*müste'min*), numiţi tot generic Mihâl, Nikola şi Aleksi, care veneau cu marfă în Ţările bine păzite. Fie întâlnire accidentală, fie acostare premeditată, consecinţa luată în discuţie era aceeaşi, şi anume jefuirea mărfurilor de pe corăbiile comerciale occidentale *(metâ'ların ahz ü gâret etmeğe)*. Primul răspuns dat de marele muftiu la această problemă era clar. Această acţiune era contrară şeriatului *(olmazlar)*. Situaţia devenea mai complicată şi mai gravă prin nesupunerea celor trei *re'is* la porunca sultanală prin care se cerea imperativ înapoierea mărfurilor jefuite negustorilor păgubiţi *(gâret etdükleri metâ zikr olunan müste'minlere redd oluna deyü emr-i pâdişahı vârid oldukda)*. Soluţia sugerată de Mehmed bin Sa'adeddin era una obişnuită în caz de nesupunere la ordinele de la centru, „pedeapsă severă şi încarcerare de durată" *(ta'zîr şedîd ü habs-ı medîd)*[22].

Pirateria nu era însă apanajul oamenilor fără căpătâi care – pentru a avea mijloace de subzistenţă – optaseră pentru traiul pe mare. Pirateria era o formă complementară de îmbogăţire practicată de unii supuşi sau chiar de autorităţi locale otomane. Pe aceştia îi putem vedea cumpărând, echipând şi înarmând una sau mai multe corăbii, pe care ulterior le trimiteau pe mare pentru a intercepta şi jefui bogatele nave comerciale[23].

Participarea unor funcţionari otomani locali la acte de piraterie era condamnată puternic în textele juridice. Într-una din *fetva*-lele inclusă în manuscris de Savary de Brèves, care fusese emisă de Mehmed Efendi (Hoca Sa'düddin Efendizade), în prima sa şedere în funcţia de *şeyh ül-Islam*, adică între 1601-1603, se blama ferm un *hâkim* (termen generic prin care se subînţelegea orice funcţionar otoman, până la guvernatorul unei provincii otomane), care ar fi tolerat sau s-ar fi angrenat în activităţi piratereşti, personal sau prin închirierea corăbiei sale *(hükkâmdan Zeyd kendü kadırgasın levendata verüb korsanlığa gönderüb)*. Pedeapsa ce trebuia aplicată unui asemenea funcţionar consta în primul rând în despăgubirea negustorilor francezi. În cazul în care această vină era dublată

[20] BN, DO, Turc 130, f. 27v (fetva 8).

[21] BN, DO, Turc 130, f. 29r (fetva 12).

[22] BN, DO, Turc 130, f. 29r (fetva 13)

[23] În 1590 era reclamat cazul locuitorilor din Castel Novo care înarmaseră o galeră folosită pentru a jefui mărfurile şi a înrobi câţiva negustori veneţieni (Villain-Gandossi, *Venice*, II, p. 18-19).

de nesupunerea la ordinele imperiale care cereau imperativ înapoierea mărfurilor jefuite, pedeapsa putea şi trebuia însoţită şi de înlocuirea din funcţie a demnitarului în cauză *(hâkim-i zâlim mahall-ı hükûmetinden ref' olunmak lâzımdır).* Afectarea legământului dintre sultan şi regele Franţei, prin aceste abuzuri, era argumentul suprem invocat de marele muftiu[24].

Această *fetva* cere însă lămuriri suplimentare, întrucât ea este legată strâns de evoluţia Capitulaţiilor acordate Franţei în 1569, 1581 şi 1597. Despre ce este vorba? În capitulaţiile din 1569 (art.13) şi 1581 (art.14) exista o clauză prin care, constatându-se pirateria şi înrobirea la care erau supuşi negustorii francezi, se interzicea această activitate, se ordona punerea în libertate a robilor francezi, prinderea şi pedepsirea corsarilor[25]. În Capitulaţia din 1597, această problemă căpăta conotaţii noi. În primul rând se preciza limpede despre ce corsari era vorba, respectiv despre cei din Barbarie (Alger şi Tunis). Mai mult, era adăugat un pasaj nou la această clauză, în care se stipula responsabilitatea beilerbeilor în caz că tolerau sau patronau activităţile pirątereşti[26]. De precizat că această clauză va fi reluată în *'ahdnâme*-aua din 1604, în plus Henric IV fiind autorizat a interveni direct cu măsuri anti-piraterie în Mediterana[27].

Or, *fetva*-ua emisă de Mehmed bin Sa'adeddin Efendi în 1601-1603, deci după Capitulaţia din 1597 şi înainte de cea din 1604, venea să legitimeze, din punctul de vedere al şeriatului, noua clauză introdusă în *'ahdnâme*-aua din 1597, ce privea pirateria *bey*-ilor otomani locali. Totodată, constatând continuarea în practică a acestui abuz al demnitarilor din porturile mediteraneene, marele muftiu de la Istanbul legitima pedepsele pe care puterea centrală le aplica acestora[28]. Demnitarii otomani *(hâkimler)* din Alger sunt acuzaţi direct şi într-o altă *fetva* emisă de *şeyh ül-Islam* Mehmed bin Sa'adeddin Efendi, pentru jefuirea şi înrobirea negustorilor care veneau sub pavilionul şi protecţia regelui Franţei, în mările otomane *(mâl ü metâ'ların gâret ve kendülerin esîr eylemek)*[29].

---

[24] BN, DO, Turc 130, f. 26v (fetva 2).

[25] „Si les fustes des coursaires font esclaves ou les portent vendre bien au loin, comme en Grèce ou Anatolie, voulons que, quand lesdits eclaves seront retrouvez, qu'avec toute instance se face diligence de scavoir en quelle main ils sont, de qui... (în *ahdnameler* franceze din 1569/art. 13 şi 1581/art. 14).

[26] În *ahdnameler* franceze din 1597/art. 8 şi 1604/art. 19 („Bien que les corsaires d'Alger soient bien accueillis dans les ports français ou ils se procurent de la poudre, du plomb, de la voilure et d'autres agrès, cela ne les empêche pas de piller les bâtiments français, quand ils les rencontrent, et de faire esclaves ceux qui sont à bord. Maintes fois, feu mon père a donne a cet égard des ordres, dont ils n'ont pas tenu compte, et ils ont continue leurs brigandages. De pareils méfaits encourant ma propre réprobation, si des Français ont été faits esclaves de cette, ils seront mis en liberté, et leurs biens leur seront restitués. Puis, si dorénavant le roi nous dénonce, par lettres royales, de nouveaux brigandages, de la part de ces corsaires insoumis, le beilerbei sous l'administration duquel ils auront en lie, sera destitue et rendu responsable des indemnités a payer pour le pillage commis")

[27] În 'ahdname din 1604: "20. Enfin, si, malgré mes ordres itératifs, ces corsaires, ne se tenant pas pour dûment avertis, persistent dans leur désobéissance, le padichah de France leur fermera ses places et ports, et avisera aux moyens de se faire justice lui-même; et, confirmant la précédente déclaration de mon père, je déclare a mon tour que cela ne rompra nullement l'alliance conclue entre nous; et que je réserverai aussi bon accueil aux plaintes qu'aux bons témoignages du roi, à cet égard".

[28] BN, DO, Turc 130, f. 26v (fetva 2).

[29] BN, DO, Turc 130, f. 27b (fetva 7).

După secţiunea juridică a manuscrisul Turc 130, au fost copiate mai multe porunci imperiale cu acelaşi subiect precum consultaţiile juridice rezumate mai sus. Ele vorbesc direct de aplicarea unor pedepse acelor demnitari otomani, numiţi în funcţie pentru aplicarea "legii", dar care nu se supuneau *hüküm*-urilor de la centru, care porunceau eliberarea captivilor creştini şi încetarea actelor de piraterie comise împotriva *müste'min*-ilor. În decembrie 1597 o poruncă circulară era trimisă autorităţilor locale din Tripoli de Libia, Tunis şi Alger, şi anume către beilerbeii, kadii, căpitanii de corăbii, aga ienicerilor şi yoldaşi. Conform arzului înaintat de solul Franţei la Poartă, sultanul îi acuza că piraţii, corsarii şi levenzii din Tripoli, Tunis şi Alger „în timp ce navigau pe mare cu fregatele lor, au jefuit corăbiile franceze pe care le-au întâlnit şi au înrobit negustorii". Datorită acestor acţiuni – reclama Savary de Brèves şi confirma Mehmed II – negustorii francezi „au abandonat comerţul către Ţările bine păzite". Porunca era clară şi venea să confirme încă o dată protecţia pe care otomanii trebuiau să o acorde francezilor, în calitatea lor de *müste'mini*: „de acum înainte să ai mare grijă să nu se facă supărare vreunui Francez, contra scrisorii imperiale" *(min ba'd nâme-i hümâyûna muhâlif Frâncaluları kimesneye rencide etdürülmeyüb beğâyet hazer eyleyesin)*[30]. La aceeaşi dată, decembrie 1597, era trimisă o poruncă şi căpitanului Murad din Alger (*Cezâ'ir-i Garb kapudânlarından Murâd re'is*) cerându-i-se să nu înrobească şi să nu jefuiască oştenii din Marsilia care veneau la Alger *(kendü vilâyetlerinden Marsilya nâm kal'anın mukâbelesinde olan Cezireye)* în virtutea prieteniei dintre sultan şi regele Franţei. Aceste fapte contrare legământului şi protecţiei fuseseră reclamate direct printr-o scrisoare trimisă la Poartă, iar sultanul le făcuse cunoscute şi beilerbeilor din Alger, Tunis şi Tripoli[31].

De asemenea, avem câteva documente din iulie 1598. Mehmed III semna un *hüküm* prin care interzicea comandanţilor de ieniceri din Alger, Tunis şi Tripoli de Libia să practice pirateria *(Cezâyir ve Tunis ve Trâblus-u Garbda olan yeniçeriler ağalarına ve yâyâ-bâşılarına ve kethüdâlarına)*[32]. La aceeaşi dată, din cancelaria otomană era expediat un document – cu caracter de circulară -, pe care Savary de Brèves îl intitulează „ordin padişahal pentru pedepsirea celor care nu se supun poruncii imperiale" *(emr-i pâdişâhıya itâ'at etmiyenlere siyâset olmak içün hükm-ü hümâyûn)*. În text se făcea referire la *beylerbeyi, beyi, kapudani şi re'is* care erau pe mare şi care înrobeau şi jefuiau negustorii francezi şi protejaţii Franţei, contrar cărţii imperiale acordată regelui Franţei. Mai mult, cei numiţi erau acuzaţi că nu duceau la îndeplinire porunca lui Mehmed III de eliberare a francezilor luaţi captivi în acest mod[33].

Una din frecventele pedepse hotărâte la Istanbul era înlocuirea acelor funcţionari locali otomani, fie ei *beylerbeyi, sancak-beyi* sau *kadii*, vinovaţi de organizarea,

[30] BN, DO, Turc 130, f. 183r-182r: 1597, decembrie 2-11 / 1006 evâhır-ı safer, *Trablus beylerbeyine ve kadısına hassa ve gönüllü re'islerine ve yeniçeriler ağasına ve yoldâşlarına. Tunis ve Ceza'ire bu minvâl üzere hükümler verilmişdir.*

[31] BN, DO, Turc 130, f. 184r-183v: 2-11 decembrie 1597 / 1006 evâhır-ı safer.

[32] BN, DO, Turc 130, f. 140v-r: 5-14 iulie 1598 / 1006 evâ'il-i zilhicce.

[33] BN, DO, Turc 130, f. 147v-146v: 5-14 iulie 1598 / 1006 evâ'il-i zilhicce.

patronarea sau tolerarea unor activităţi de piraterie. În iulie-august 1590, Murad III poruncea sangeacbeiului Herţegovinei şi cadiului de Castel Novo să verifice autenticitatea actelor de piraterie organizate de supuşii din zonă şi reclamate de bailul veneţian, să distrugă nava folosită pentru piraterie şi să pedepsească vinovaţii[34].

Marsilia, al cărui comerţ era afectat de piraţii din Alger şi Tunis, era interesată direct în combaterea pirateriei. Se făceau de cele mai multe ori planuri, dar se acţiona rar. În 1600 comandantul unei corăbii din Provence alcătuia şi făcea cunoscut un plan de distrugere a corăbiilor de piraţi ce îşi găseau adăpost în portul Tunis, numit *Dessein pour aller bruler les vaisseaux de Tunis*."[35] În practică, nici un stat european nu s-a implicat decisiv în eradicarea piraterie nord-africane la sfârsitul secoulului XVI şi începutul secolului următor. S-au întreprins câteva acţiuni militare contra Algerului – considerat a fi cuibul cel mai periculos al piraţilor nord-africani – dar ele au fost ori prea prudente ori isuficient pregătite.

Exemplul ambasadorului francez François Savary de Brèves poate fi invocat aici. El a acţionat de-a lungul întregului său mandat pentru apărarea navelor şi negustorilor francezi împotriva pirateriei din Mediterana. Arzurile sale stau la baza emiterii de *hüküm*-uri sultanale pentru *beylerbeyi*, *beyi* şi *kadii* din nordul Africii. Cea mai cunoscută acţiune a ambasadorului francez în această direcţie a fost însă misiunea diplomatică din 1605 la Tunis şi Alger, făcută în timpul călătoriei sale de întoarcere în Franţa. Savary de Brèves, care era însoţit şi de *kapuci* Mustafa Aga, puteri depline de la sultan, a încercat să obţină de la autorităţile din cele două centre maghrebiene: eliberarea captivilor francezi, restituirea corăbiilor, banilor şi mărfurilor jefuite de corsari, reconstruirea fortăreţei Bastion (fondată de francezi ca un punct comercial francez în zonă şi care fusese distrusă de algerieni în deceniul zece al secolului al XVI-lea). La Tunis, unde ajungea la 26 iunie 1605, Savary de Brèves reuşeşte – după grele negocieri – să elibereze 154 de francezi captivi şi să încheie o înţelegeri în 9 puncte, cu Mehmed Paşa, *beylerbeyi* de Tunis, pe care l-a susţinut în obţinerea funcţiei, în ciuda opoziţiei *Dey*-ului Kara Osman. Pentru a restabili şi asigura pacea şi buna vecinătate dorită de cele două părţi, între supuşii regelui Franţei şi vice-regele, generalii şi comandanţii ienicerilor şi căpitanii galerelor regatului de Tunis, erau necesare două acţiuni. În primul rând, de a repara cu bună credinţă injuriile trecute; în al doilea rând, de a ordona ca pe viitor Capitulaţiile şi tratatele de prietenie şi alianţă făcute între regii Franţei şi sultanii otomani să fie respectate. La Alger, însă, încercările de negociere ale lui Savary de Brèves s-au soldat cu un eşec[36].

[34] Villain-Gandossi, *Venice*, II, p. 18-19.

[35] AMAE, Mém et Doc. Afrique, t. VIII, f. 4, cf. Plantet, *Correspondance. Tunis*, I, doc. 4.

[36] Jean-Baptiste de Vinot de Banon, *Discours du voyage en Barbarie et de la navigation que fit Monsieur de Brèves aux royaumes de Tunis et d'Alger, l'an 1605* (ms. de la Bibliothèque de l'Institut, Paris, no. 525, publicat sub titlul *Relation des voyages de Monsieur de Brèves, tant en Grèce, Terre Saincte et Aegypte qu'aux royaumes de Tunis et Arger. Ensemble, Un traicté faict l'an 1604 entre le roy Henry le Grand et l'empereur des Turcs. Et Trois discours dudit sieur. Le tout recueilly par le S.(ieur) D(u) C(astel)* (Jacques Du Castel), Paris, N. Gasse, 1628 (2nd ed. 1630), p. 1-2, 305-353; Plantet, *Correspondence. Tunis*, I, p. 6-9, doc. 6; Marcel Emerit, „Au temps de Saint Vincent de Paul.

Navigaţia comercială: între privilegii şi abuzuri

În ciuda interdicţiilor juridice şi diplomatice, *müste'min*-ii oocidentali cădeau adesea pradă *abuzurilor* căpitanilor corăbiilor otomane din Mediterana, fiind înrobiţi şi jefuiţi. În 1577, otomanii capturau vasele cu pavilion francez şi înrobeau echipajele şi pasagerii. Se spune că ei au „profitat" de lipsa de sprijin pe care regele Franţei – antrenat în conflicte interne – o manifestase faţă de ambasadorul său la Istanbul, Gilles de Noailles.[37]

În 'ahdname-lele franceze din 1597 şi 1604 se disting clar trei situaţii posibile în care se interzicea înrobirea supuşilor francezi[38]: când francezii navigau cu propriile lor corăbii; când francezii navigau pe nave ale „inamicilor" Imperiului otoman; şi când francezii foloseau corăbii ale supuşilor otomani (musulmani sau nemusulmani).

În primul caz, când marfa era franceză, negustorul francez şi corabia transportatoare aidoma, confiscarea mărfurilor şi înrobirea negustorilor erau în contradicţie flagrantă cu *şeri'at*-ul şi '*ahdnâme*-lele. Era greu de găsit pretexte pentru a legitima abuzul.

Ce se întâmpla însă când lucrurile nu erau aşa clare, iar cele trei elemente – marfa, corabia, negustorul – erau mixte? De exemplu, negustorii *harbî* puteau folosi corăbii *müste'min* pentru a transporta marfă, şi invers. Pe de altă parte, supuşii otomani, fie *zimmii* (adică negustori evrei şi greci) fie musulmani, foloseau pentru a trasporta mărfuri nu numai corăbii proprii ci şi nave *müste'min*, precum cele veneţiene sau franceze. Abuzul funcţionarului otoman se manifesta mai ales în aceste cazuri, legitimarea supremă pentru jaf şi înrobire fiind atributul „inamic" (*harbî)* aplicat negustorului, mărfii sau corăbiei în cauză[39].

În consultaţiile juridice copiate în manuscrisul Turc 130, emise de *şeyh ül-Islam* Mehmed bin Sa'adeddin Efendi (1601-1603), sunt citate trei pretexte invocate de oficialii otomani, mai ales de căpitanii navelor otomane, pentru confiscarea mărfurilor şi înrobirea negustorilor francezi. Ele erau:

a) „Vă aflaţi pe corăbii inamice" (*harbî gemilerinde bulundunuz deyü*)
b) „Marfa de pe corabie este a inamicului" *(gemide olan metâ' harbînindir)*
c) „Tu cumperi şi transporţi provizii la duşman" *(düşmana zahîre alur gidersin)*

Pretextele invocate de autorităţile otomane locale, de căpitanii corăbiilor musulmane şi de supuşii otomani ar fi avut nuanţe de legalitate dacă ele nu ar fi fost

---

La mission de Savary de Brèves en Afrique du Nord (1606)." *Revue française d'histoire d'Outre-Mer,* Paris, Tome LII, 1965, no 186, p. 297-314.

[37] Charrière, *Négotiations*, III, p. 591, 695; Rey, *Protection*, p. 126.

[38] Ele vor fi reluate în '*ahdname*-aua acordată în 1673 de către Mehmed IV lui Ludovic al XIV-lea (Saint-Priest, *Mémoires*, p. 461-462).

[39] Aceste tendinţe de „piraterie selectivă" nu sunt specifice numai lumii musulmane. În 1609, piraţii din Sicilia şi Neapole jefuiau de pe corăbiile veneţiene atacate numai mărfurile ce „aparţineau turcilor, evreilor şi a altora ca ei" (Tenenti, *Piracy. Venice*, p. 178-9, n. 21)

anulate prin clauze despre navigația comercială în Mediterana incluse în *'ahdname*-lele acordate în ultimul deceniu al secolului al XVI-lea şi primele două decenii ale secolului al XVII-lea. Ca reflex al unei realități dure, negustorul străin fiind supus la tot mai multe abuzuri din partea autorităților otomane locale[40], acum sunt precizate acele situații noi în care se interzicea înrobirea şi confiscarea mărfurilor.

„Vă aflați pe corăbii *harbî*"

În *ahdnâme*-aua acordată Franței în 1597 se interzicea jefuirea şi înrobirea francezilor găsiți pe nave "inamice" (*harbî*): „Art. 4. Et parce qu'aucuns subjectz de France navigans sur vaisseaux estrangers pour exercer la marchandise, sont faictz le plus souvent esclaves et leurs marchandises prises, par ce, Nous commandons que d'icy en avant ilz ne puissent estre faictz esclaves sinon qu'ilz soient pris sur vaisseaux de course, et commandons que ceux qui ont esté pris autrement soient faictz libres, leurs marchandises et robes restitées sans aucune contradiction".[41]

Acestă interdicție va fi reafirmată şi în *ahdname*-aua din 1604. Când negustorii francezi se îmbarcau cu mărfurile lor pe corăbiile inamicilor sultanului (*harbî gemilerine girüb*), nu se putea invoca – pentru înrobirea lor şi confiscarea bunurilor – motivul „vă aflați pe corăbii inamice" (*harbî gemilerinde bulundunuz deyü)*: „Si un marchand français, ayant pris passage sur un navire *harbî*, s'y tient dans les bornes de son état, il serait contraire à la loi de la réduire en esclavage et de s'emparer de ses biens, sous le prétexte «qu'il se trouvait sur navire *harbi*». Tant que les Français s'en tiendront, dans les bornes de leur état, à faire le commerce, et tant qu'ils ne participeront pas aux brigandages des corsaires, on ne pourra, sous ce prétexte, les faire esclaves et saisir leurs biens. Nous déclarons aussi que ceux qui seront trouvés sur des vaisseaux de corsaires seront esclaves de bonne guerre"[42].

Înscrierea acestei clauze în *'ahdnâme*-aua acordată Franței în 1597 şi întărirea ei în textul din 1604 se datora şi ambasadorului francez de la Istanbul, nimeni altul decât François Savary de Brèves. Cauza practică a acestei adăugiri era explicată în comentariile pe care Savary de Brèves le făcea la noile articole înscrise în Capitulația din 1604[43]. Interdicția ordonată de Ahmed I supuşilor săi de a înrobi *müste'mini* occidentali găsiți pe corăbii *harbî* era un ecou al deselor înrobiri şi confiscări de mărfuri

[40] Era şi opinia ambasadorului Franței, François Savary de Brèves, față de *'ahdnâme* din 1604 (Pélissié du Rausas, *Capitulations*, p. 136).

[41] Saint-Priest, *Mémoires*, p. 402.

[42] Art. 10, 11 (Feridun, *Münşe'at*, I, p. 400-1; Belin, *Capitulations*, p. 123; Testa, *Traités*, I, p. 144).

[43] „Et parce qu'il arrive que quelques sujets du Roi, par commodité de passage, s'embarquent sur des vaisseaux qui appartiennent aux ennemis du Grand Seigneur, qui par rencontre sont pris par les Turcs, j'ai fait ordonner par la Capitulation à l'article 10, qu'ils ne le soient pour l'advenir, ni leurs marchandises retenues, et que, s'il s'en trouve de ceste façon faits esclaves, qu'ils soient faits libres (*Notes sur quelques articles du précédent traité*, cf. Pélissié du Rausas, *Capitulations*, I, p. 140-141)

la care fuseseră supuşi negustorii francezi găsiţi de otomani pe corăbii ce aparţineau unor state inamice Porţii.

Interdicţia de a fi jefuiţi şi înrobiţi negustorii occidentali *müste'min* care făceau comerţ sau pur şi simplu călătoreau pe nave „inamice" (*harbî)* este generalizată de Ahmed I în primele două decenii ale veacului al XVII-lea. În consecinţă, găsim această stipulaţie şi în prima Capitulaţie acordată negustorilor olandezi, respectiv cea din 1612. În completarea stipulaţiei de mai sus se sublinia că protecţia împotriva înrobirii era condiţionată totuşi de contextul în care francezii erau găsiţi pe o corabie *harbî*. Dacă ei făceau parte din echipajul unei corăbii pirat *(kursân gemide fesad üzere)*, şi erau prinşi ca atare de căpitanii otomani, francezii (respectiv englezii şi olandezii) puteau fi luaţi captivi, deşi erau *müste'mini*[44].

În manuscrisul Turc 130 este inclusă o *fetva* emisă de *şeyh ül-Islam* Mehmed bin Sa'adeddin Efendi (1601-1603), care venea să întărească – şi din punctul de vedere al dreptului islamic – că supuşii şi autorităţile otomane nu aveau voie să molesteze un *müste'min* francez aflat pe o corabie *harbî*[45].

Pentru a înţelege mai bine textul sec specific unei consultaţii juridice, să ne imaginăm un negustor francez care călătorea în Spania pentru a face comerţ. Îşi vindea marfa proprie şi cumpăra de acolo alte mărfuri. Apoi se îndrepta cu o corabie aparţinând unui spaniol spre un oraş italian. Asta însemna, din punct de vedere juridic, că intrase în Casa războiului *(ticâret içün harbî vilâyetine dâhil olub)* şi că de acolo naviga pe o navă „inamică" *(harbî)* către o altă ţară, fie ea din Casa războiului sau Casa Islamului *(harbî gemi ile âher vilâyetine giderken)*. În timpul voiajului, corabia pe care o folosea pentru transportul mărfii se întâlnea – întâmplător sau nu – cu nave musulmane (*ehl-i islâm gemileri rast geldükde)*. Căpitanul otoman jefuia marfa şi înrobea negustorul francez în cauză, chiar dacă el era *müste'min* şi trebuia să fie protejat (*mâ-melekin gâret ve kendüsin esîr eylemeğe)*. Ce spunea şeriatul în această privinţă era întrebat marele muftiu *(şer'en kâdir olurlar mı?)*. Răspunsul era scurt şi în aparenţă fără echivoc: nu este permis *(olmazlar)*. Şi totuşi în expunerea problemei se face loc la nuanţe. Negustorul francez trebuia să dovedească că nu se afla pe corabia *harbî* cu gând răuvoitor (*fesâd üzere değil iken*), aluzie făcându-se la desele cazuri când francezii – ca şi alţi creştini – făceau parte din echipajele navelor pirat.[46]

Abuzul autorităţilor otomane faţă de negustorii occidentalii *müste'min* căpăta nuanţe legale, ca întotdeauna, prin invocarea unui text juridic. De data aceasta el suna: „vă aflaţi pe corăbii inamice" (*harbî gemilerinde bulundunuz deyü)*. Iată de ce articolul

[44] "atât timp cât ei se află (pe corabie) pentru propriul lor comerţ, (şi) nu pentru jaf pe o corabie pirat" (*mâdâm ki kendü hallerinde ticâret üzere olub kursan gemisinde fesad üzere olmayalar*) (Groot, *OEDR*, p. 252-3).

[45] *(1) Bu mesele beyânında e'imme-i hanefiyeden cevâb ne vecihledir ki: (2) Françalulardan Zeyd müste'min ticâret içün harbî vilâyetine dâhil olub ba'dehu harbî gemi ile âher vilâyetine giderken ehl-i islâm gemileri (3) rast geldikde çekdirir gemide olmıyub fesâd üzere değil iken mücerred harbî gemide bulunmağla mâ-melekingâret ve kendüsin esîr (4) eylemeğe şer'en kâdir olurlar mı? Beyân buyurula. El-cevâb: (5) Olmazlar. Ketebehu el-fakîr Mehmed bin Sa'adeddîn 'ifâ 'anhümâ.*

[46] BN, DO, Turc 130, f. 26r (fetva 3).

din *Capitulațiile* franceze și olandeze referitor la situația expusă mai sus se încheia cu avertismentul sultanului: "Să nu fie confiscate mărfurile lor, iar ei să nu fie înrobiți <folosindu-se> acest pretext" (*ol bahane ile esbâbların girift eylemeyüb ve kendülerin esir eylemeyeler*)[47].

Cazul generic prezentat în consultația juridică din 1601-1603 nu era câtuși de puțin imaginar. El avea la bază destule cazuri reale de francezi luați în captivitate atunci când erau găsiți pe corăbii considerate de funcționarii otomani ca fiind *harbî*.

O scrisoare din 1602, trimisă de consulul francez Vias din Alger către autoritățile din Marsilia, expunea cazul a cinci francezi care fuseseră luați în captivitate de căpitanul unei corăbii musulmane odată cu capturarea navei spaniole pe care se găseau cei cinci. Să notăm că scrisoarea era din 29 septembrie 1602, iar *fetva*-au emisă de marele muftiu – care, ca orice fetva, nu este datată– se încadrează în perioada 1601-1603, când Mehmed bin Sa'adeddin a ocupat pentru prima dată funcția de *șeyh ül-Islam*. Este posibil ca textul juridic să fie direct legat de cazul descris de consulul Vias, deși nu avem nici un element explicit în acestă direcție.

Franța era în relații pașnice nu numai cu puterea centrală de la Istanbul dar și cu autoritățile locale din Alger, al cărui statut friza de multe ori independența față de centru. Teoretic, cei cinci francezi trebuiau înapoiați Franței. Consulul era cât pe ce să obțină eliberarea lor, când demnitarii algerieni – și sunt numiți *Murad re'is* și pașa de Alger – au primit informația că pe galerele Marsiliei sunt reținuți 20 de turci prinși în circumstanțe similare. Mai precis, turcii făcuseră parte din echipajul unui nave algeriene, prinsă în flagrant de piraterie pe coastele Provence de ducele de Guise. În discuțiile cu Vias, cei doi demnitari algerieni recunoșteau că uciderea căpitanului corsar algerian și a altor combatanți de pe corabie era un tratament meritat, dar asimilau cei 20 de turci cu pasagerii francezi capturați pe nava spaniolă. În consecință, algerienii condiționau predarea celor cinci francezi de înapoierea celor 20 de turci, și amenințau cu masacrarea pe viitor a pasagerilor francezi ce erau găsiți pe nave *harbî*. Consulul Vias era de părere că trebuiau înapoiați turcii.[48] Nu știm cum s-a terminat situația delicată expusă de consulul francez în Alger.

„Marfa de pe corabie este a unui inamic"

Cărăușia era o parte integrantă a comerțului maritim. Când un negustor nu avea o corabie proprie să transporte marfa dintr-un port într-altul făcea apel la alte corăbii, plătind o sumă de bani proprietarului acestora pentru serviciul prestat. Taxa era numită *navlun* în documentele turcești, *nolis* în cele franceze. În mările otomane se practica cu succes această cărăușie comercială.

Problema navelor franceze care încărcau mărfuri ale unor inamici ai Porții (*harbî*) pentru a le transporta în și din porturile otomane fusese deja negociată și tranșată printr-o clauză specială în Capitulația din 1597, potrivit căreia era interzisă confiscarea

[47] Groot, *OEDR*, p. 252-3.

[48] Chambre de commerce de Marseille, Serie AA. Art. 460, cf. Teissier, *Inventaire*, 197-8.

mărfurilor *harbî* încărcate pe corăbii franceze contra taxei *nolis:* „Şi s-a stipulat în cartea imperială de legământ ca nici un individ să nu se amestece atunci când tagma negustorilor harbî încarcă marfă pe corăbiile Francezilor plătind *navlun*, invocând faptul că marfa este a unui *harbî».*"[49]

Abuzurile pe care căpitanii navelor otomane le exercitau asupra corăbiilor franceze transportatoare de mărfuri nu au încetat odată cu înscrierea acestei clauze în *ahdnâme*-aua obţinută de ambasadorul de Brèves în 1597. Mai mult, apar cazuri când nu numai marfa *harbî* era confiscată, dar aveau de suferit şi corabia franceză şi echipajul acesteia. În plus, se punea problema negustorilor occidentali care făceau comerţ în mările otomane sub pavilionul şi protecţia regelui Franţei, care aveau aceleaşi privilegii ca negustorii francezi. Regimul lor era definit în termenii de mai sus chiar la începutul consultaţiei juridice analizate aici. Implicit, aceşti negustori puteau să-şi transporte fără probleme mărfurile pe nave franceze şi, mai mult puteau să facă ei înşişi cărăuşie pe mare pentru alţi negustori *harbî.*

În practică, pe mare, când corăbiile musulmane întâlneau corăbiile franceze care transportau marfa unor negustori „protejaţi" *(ehl-i islâm gemileri deryâda mezkûr Franca gemilerine rast geldüklerinde)*, comandanţii otomani confiscau marfa invocând un argument din şeriat, „marfa de pe corabie este a inamicului" *(gemide olan metâ' harbînindir).* Capitulaţia din 1597, după cum am văzut, anula acest argument, fapt ce era consemnat chiar explicit, prin redarea textuală a clauzei cu pricina în corpul consultaţiei juridice pe care o analizăm aici.[50]

Această problemă *(mesele)* – reclamată de Savary de Brèves la Poartă – ajunge să fie supusă atenţiei *şeyh ül-Islam* Mehmed bin Sa'adeddîn în 1601-1603, căruia îi revenea sarcina să răspundă la întrebarea: ce regim trebuia să se aplice – conform şeriatului – mărfurilor *harbî* şi mărfurilor negustorilor protejaţi transportate pe corăbii franceze? Primul răspuns era scurt şi clar. Marfa care aparţinea unor negustori protejaţi de Franţa (consideraţi încă a fi *harbî,* din punctul de vedere al dreptului otoman*)* nu putea fi confiscată, căci era contrar şeriatului (*olmaz*, spune marele muftiu).

Practica era însă mai dură, căci pe lângă jefuirea mărfii transportate, avea de suferit corabia. Ea putea fi confiscată, dar tot cu justificare legală, căpitanul şi scribul fiind siliţi să afirme că nava este a unui inamic *(gemi re'isine ü kâtibine ikrâh ile «harbînindir» dedürüb).* Textul *fetva*-lei sugerează că abuzul căpitanilor otomani, bazat pe aceeaşi legitimare, era extins şi asupra unor situaţii fără echivoc: corabie franceză, negustor francez, marfă franceză, permisiune imperială de încărcare a mărfurilor în porturile otomane *(izn-i hümâyûn).* Întrebarea din *fetva* „ce este necesar să se facă – după şeriat – împotriva celor care jefuiesc <în acest fel>?" *(gâret eyleyen kimesnelere şer'en ne lâzim olur),* poate fi reformulată astfel: ce regim trebuia să se aplice corăbiei şi echipajului franceze care făceau cărăuşie? Marele muftiu opina că în cazul expus trebuia

[49] Varianta franceză: „Que les marchandises qui seront chargés à nollis sur les vaisseaux François appartenantes aux ennemis de notre grande Porte ne puissent être prises sous couleur de dire qu'elles sont d'ennemis, puisqu'ainsi est notre vouloir" (Saint-Priest, *Mémoires*, p. 402).

[50] *ve «harbî tüccâr ta'ifesi navlun ile Françaluların gemilerine metâ' tahmîl eyledüklerinde metâ' harbînindir deyü bir ferd rencîde eylemiye» deyü 'ahdnâme-i hümâyûnda tasrîh olunmuş iken*

să se înapoieze străinilor bunurile confiscate şi să se pedepsească supuşii otomani care au acţionat contra Capitulaţiei şi păcii dintre sultan şi regele Franţei (*'akd olunan sulhu nakza ve hilâf-ı 'ahdnâme-i hümâyûn 'amele cesâret edenin cezâsı).* Cu alte cuvinte, în cazuri de cărăuşie pe mare, nici corabia franceză nu trebuia confiscată, şi nici echipajul francez nu trebuia luat în captivitate.[51]

Evident, nu trebuie să ne închipuim că o *fetva*, fie ea şi a marelui muftiu, a pus capăt abuzurilor căpitanilor corăbiilor otomane în această direcţie. Oricum interdicţia de a molesta francezii antrenaţi în activităţile de cărăuşie pe mare, cu pretextul că marfa transportată este *harbî*, va fi confirmată şi în noua *'ahdnâme* obţinută de ambasadorul francez în 1604.[52]

„Tu cumperi şi transporţi provizii la duşman"

Ţinând cont de realităţile istorice ale lumii musulmane – în care negoţul juca un rol de prim rang, tratatele de drept islamic nu au adus restricţii tranzacţiilor comerciale cu infidelii. Singura excepţie notabilă în teorie, dar care în practică era eludată frecvent, consta în prohibirea exportului de arme, animale de călărie, sclavi şi materiale folosite pentru fabricarea armelor "ducând sclavi, arme şi alte lucruri – scria Abu Yusuf Ya'kub – puteau ajuta inamicii să atace pe musulmani"[53]. Această interdicţie nu are însă nimic spectaculos. În general comerţul medieval era guvernat de dictonul "să nu fie pus în slujba duşmanilor"[54]. Pe de altă parte, juriştii musulmani împărtăşeau teama că negustorii musulmani care ar fi călătorit în Casa războiului şi-ar fi putut pierde credinţa tradiţională, cea muhamedană. Realitatea istorică era diferită de teorie. Dacă se ia în seamă că Islamul s-a extins în special de-a lungul drumurilor comerciale din Asia şi Africa, se poate afirma că negoţul cu teritoriile locuite de nemusulmani a influenţat în mare măsură expansiunea Islamului.[55]

În perioada otomană, principiul interdicţiei de a exporta mărfuri care i-ar fi întărit pe infideli s-a păstrat, de regulă. În acest sens, cităm aici o clauză standard inclusă în Capitulaţiile din secolele XVI-XVII: "În afară de praful de puşcă şi de alte mărfuri care sunt interzise şi de arme, nimeni să nu pună piedici la încărcarea în corăbii a mărfurilor care nu sunt interzise"[56]. Cumpărarea de la musulmani a unor "provizii" (*zahire)* – iar grâul era la loc de frunte – transportul şi vinderea lor într-o "ţară inamică" (*harbî*

[51] BN, DO, Turc 130, 30r (fetva 16).

[52] „15. Si des négociants *harbi* ont chargé, moyennant nolis, des marchandises sur navires français, les Français ne seront pas molestes, sous le prétexte «que le marchandise est *harbi*»„ (Feridun, *Münşe'at*, II, p. 401).

[53] Abu Yusuf, *Kitâb*, 292.

[54] Afirmaţie făcută şi de Ştefan cel Mare într-o scrisoare adresată braşovenilor (Hurmuzaki, *Documente*, vol. XV/1, p. 91).

[55] Khadduri, *War and Peace*, p. 229.

[56] În *'ahdname* din 1601, acordată Angliei: *Barut ve sayr memnu' olan metâ' ve âlat-i harbdan gayrı memnu olmayan metâyı gemilerine tahmil etdiklerinde kimesne mâni' olmıya* (Feridun, *Münşe'at*, II, p. 382).

vilayetine) erau complet interzise. Mai mult, se deduce – deşi în *'ahdnâme-aua* din 1604 acordată Franţei nu se afirmă explicit – că în acest caz pedepsirea negustorilor străini şi confiscarea cerealelor erau permise. Respectivii negustori şi corabia lor ar fi scăpat de înrobire şi confiscare numai dacă ei ar fi transportat grâul în Franţa. Oricum, marfa urma să fie confiscată[57].

Interzicerea exportului de alimente în Casa războiului era poruncită autorităţilor otomane de margine, inclusiv tributarilor, mai ales în cazul în care acestea nu ar fi satisfăcut necesităţile interne. "Fiindu-te foarte mult de a da, sub acest pretext, produse *(zahere)* în "ţinuturile duşmane" *(dâr al-harb)*, să le dai raialelor strâmtorate...", poruncea Selim II *beylerbeyi*-ului Timişoarei, la 6 *muharrem* 980 / 19 mai 1572[58]. Negustorilor ragusani le era interzis, în 1582, să vândă ulei şi alte bunuri prohibite infidelilor inamici *(harbî küfere)*. Interdicţia transpare dintr-un *hüküm* din 19-28 septembrie 1582, adresat *sancakbey*-ului de Skodra şi *kadi*-ilor din Bar şi Ulcinj, prin care li se permitea ragusanilor să cumpere din localităţile de mai sus ulei de măsline[59]. Din ordinul Constantinopolului, în 1705, Ţării Româneşti i s-a interzis comerţul cu Transilvania şi aprovizionarea trupelor imperiale şi ale lui Rákoczi aflate în Transilvania[60].

În *'ahdnâme*-le o notă aparte o reprezintă clauzele care stipulează privilegii acordate negustorilor ocidentali privind comercializarea unor mărfuri interzise de regulă de la export în Casa războiului. Este vorba de bumbac *(pembe)*, bumbac–fire *(riste-i pembe)*, piele marocană *(şahtiyân)* etc. Un asemenea privilegiu a fost acordat, la cerere, negustorilor francezi în 1569 şi va fi inclus în *'ahdname*-lele ulterioare din 1581, 1597 şi 1604: „En considération de la bonne et parfaite amitié que ceux Empereurs de France ont eue avec les défunts Empereurs nos pères et celles qui est maintenant entre nos Majestés nous voulons que les François qui trafiquent par notre Empire puissent avec leurs argent enlever robes de contrebande, à savoir: cuirs, cordouans, cotons, fils, sans que aucun leur en puissent donner fâcherie ou empêchement".[61] Aplicându-se principiul clauzei "naţiunii celei mai favorizate", acest privilegiu va fi acordat şi negustorilor olandezi odată cu Capitulaţia din 1612, prima acordată lor: „Întrucât împăraţii Franţei întreţin <relaţii de> prietenie cu Poarta noastră a Fericirii <şi> nu au stricat prietenia, în vremea strabunului meu Sultanul Selim Han – iertarea şi binecuvântarea lui Allah să fie cu el – la cererea lor (arz oldukda) s-a dat o ilustră poruncă, zicând că se pot vinde din marfa care este interzisă *(memnu olan metâ'dan)*, bumbac *(pembe)*, bumbac–fire *(rişte-i*

[57] În 'ahdname din 1604, art. 14 "Si un français ayant acheté des céréales, de navires musulmans (sic), et du gré de ceux-ci, pour les porter, non en terre harbi, mais dans son propre pays, est rencontre par des navires musulmans, ceux-ci saisiront le blé; mais le navire ne sera pas confisque; et ceux qui s'y trouveraient ne seront pas faits esclaves. Si des Français étaient, de la sorte, faits esclaves, ils seraient mis en liberté, et leur objets restitues (Feridun, *Münşe'at*, II, p. 401). La fel în *'ahdnâme* din 1612 pentru Olanda (Groot, *OEDR*, p. 249).

[58] Mehmet, *Documente turc.*, I, doc. 105 (6 muharrem 980 / 19 mai 1572).

[59] Biegman, *Ragusa*, p. 124-125.

[60] Hurmuzaki, Documente turc., supl. I/1, doc. DXXXVI (21 mai 1705, regele Franţei către Ferriol); doc. DXXXVII (17 octombrie 1705, Ferriol către rege)

[61] Saint–Priest, *Mémoires*, p. 402 (1597/art. 2)

pembe) şi piele marocană *(şahtiyân)*. După aceasta, prietenia şi credinţa bune faţă de Poarta noastră a Fericirii menţinându-se, în timpul din urmă al domniei tatălui meu (Mehmed III – n.ns.), s-a înscris în *'ahdnâme*, zicându-se să se dea cu bani <marfa care este interzisă>... Din această cauză eu am menţionat-o de asemenea, aşa cum a fost. Acum, şi Olandezilor li s-a acceptat cererea de prietenie şi credinţă faţă de Poarta noastră a Fericirii şi toate cererile aduse la cunoştinţa Piciorului înaltului nostru tron. Din această cauză, să se dea pe bani bumbac, bumbac-fire, piele marocană şi lor, aşa cum se dă francezilor *(Françalılara verildüği üzere)*. Şi nimeni să nu se amestece în această problemă şi să nu se facă necazuri"[62].

Negustorii francezi nu erau antrenaţi numai în comerţul ce se desfăşura înspre şi dinspre porturile otomane. Unii dintre ei făceau negoţ între două ţări creştine. În acest caz, ruta de navigaţie putea să treacă, uneori inevitabil, şi prin apele controlate de corăbii otomane. Ca şi în alte cazuri, căpitanii navelor otomane profitau de situaţie ori de câte ori era posibil, astfel încât la întâlnirea unei corăbii franceze pe o astfel de rută confiscau marfa, mai ales dacă ea consta în cereale, şi înrobeau negustorii francezi.

Şeyh ül-Islam Mehmed bin Sa'adeddin Efendi (1601-1803) a fost solicitat să se pronunţe asupra legalităţii acestor acţiuni, în acest proces fiind implicat si ambasadorul francez François Savary de Brèves. *Fetva*-aua emisă de sus-numitul mare muftiu a fost copiată în manuscrisul Turc 130.

În textele Capitulaţiilor anterioare, deci inclusiv în Capitulaţiei din 1597, nu există o clauză separată care să se refere în mod explicit la situaţia negustorilor francezi care transportau mărfuri, în special grâne, între două ţări *harbî*. Din această cauză în *fetva* se invoca articolul general înscris încă din 1569 şi reluat în *'ahdname*-lele acordate regilor Franţei în 1581 şi 1597, prin care se asigura protecţia negustorilor şi corăbiilor franceze în apele şi porturile otomane, interzicându-se oricărui supus otoman să provoace necazuri la întâlnirea acestora pe mare *(deryâda gemilerine rast gelindükde bir ferd rencîde eylemiye deyü mâbeyinde müna'kid olan 'ahdnâme-i hümâyûnda musarrah olub)*.[63]

Este extrem de important, însă, ce sublinia *şeyh ül-Islam* cu privire la acest privilegiu. Clauza de mai sus nu era o stipulaţie care să marcheze o alianţă dintre Franţa şi Imperiul otoman contra duşmanilor comuni, care era definită de regulă „a fi prieten prietenului şi duşman duşmanului *(dost ile dost düşman ile düşman olmak şartı olmıyub)*. Articolul din Capitulaţiile acordate Franţei care privea libertatea de circulaţie în apele şi teritoriile otomane pentru francezi era „o condiţie <legată de> statutul străinului (*ancak müste'minlik şartı tastîr olunmuş*).

În aceste condiţii juridice şi diplomatice, un negustor francez – definit limpede ca beneficiar de protecţie *(müste'min)* – încarcă pe corabia sa grâu şi alte provizii într-o ţară *harbî* şi le transportă într-o altă ţară *harbî*. Pe mare se întâlnea – accidental sau nu – cu nave otomane *(deryâda ehl-i islâm gemileri rast gelüb)*, iar căpitanii acestora jefuiau corabia franceză şi înrobeau negustorii francezi *(gemiyi girift ve kendüsin esîr etmeğe)*.

[62] Groot, *OEDR*, p. 236-237.
[63] Saint-Priest, *Mémoires*, p. 402.

Cum avem de-a face cu funcţionari ai Porţii, orice abuz trebuia legitimat. Aici, pretextul invocat era întărirea inamicului prin transportul de marfă şi provizii în Casa războiului: „tu cumperi şi transporţi provizii la duşman" (*düşmana zahîre alur gidersin)*. Marele muftiu era solicitat să răspundă asupra legalităţii acestei acţiuni *(şer'en kâdir olurlar mı)*. Răspunsul era scurt, căci explicaţiile juridice şi diplomatice fuseseră date încă din expunerea chestiunii în sine *(mesele)*: „Nu se poate să se procedeze în maniera de mai sus" *(vech-i meşrûh üzere olıcak olmazlar)*[64].

Interdicţia de a înrobi şi jefui negustorii francezi care făceau comerţ cu cereale între două ţări *harbî* va fi reafirmată într-o clauză specială introdusă în '*ahdname*-aua din 1604, alături de alte interdicţii legitimate anterior de *şeyh ül-Islam* Mehmed bin Sa'adeddin Efendi[65]. O clauză inclusă în *ahdnâme*-lele acordate Franţei, Angliei şi Olandei la începutul secolului XVII, conform căreia se permitea transportul de mărfuri (inclusiv cel de cereale) înspre şi dinspre ţări din Casa războiului, dar navigând prin apele otomane, ne apare ca un adevărat privilegiu, în condiţiile în care ideologia "războiului sfânt", fie el şi defensiv, jalona încă relaţiile cu statele nemusulmane. De notat că intezicerea aprovizionării inamicului de către un stat declarat neutru nu era o cutumă specifică numai lumii otomane. Mai mult, găsim cazuri în care nave franceze capturează corăbii neutre care transportau trupe şi mărfuri ale şi pentru inamicii cu care erau în conflict. Un document din 1597 vorbeşte de cazul Genovei care reclama în 1597 capturarea – pe acest motiv – a unui vas propriu de către navele franceze de război[66].

---

[64] BN, DO, Turc 130, 27r (fetva 5).

[65] "Art. 12. Si un Français, ayant chargé, sur navire lui appartenant, des céréales provenant de pays harbi, et destination harbi, est rencontré par des navires musulmans, ceux-ci ne pourront s'emparer du navire et réduire le Français en esclavage, sous le prétexte «qu'il transportait des vivres à l'ennemi» (Feridun, *Münşe'at*, I, p. 400, cf. Belin, *Capitulations*, p. 123; Testa, *Traités*, I, p. 144).

[66] Berger de Xivrey, *Lettres. Henri IV*, vol. IV, 1057.

CONCLUZII

Definirea regimului negustorilor străini în Imperiul otoman în secolele XV-XVII s-a dovedit a fi o incursiune grea. Existenţa unei literaturi de specialitate extrem de bogate, în care s-au afirmat opinii complet opuse, imposibil de împăcat, ne-a îngreunat demersul, atrăgându-ne de multe ori în capcana argumentului de autoritate. Nici tărâmul izvoarelor nu a fost uşor de străbătut. Regimul negustorilor a fost definit în mod diferit, uneori chiar contradictoriu, în *şeriat* faţă de *'ahdnâme*-le şi *kanunnâme*-le. Mai mult, chiar în interiorul aceleeaşi categorii de izvoare am găsit afirmaţii diferite în legătură cu un aspect sau altul al statutului negustorilor străini în Imperiul otoman.

Principalele surse ale regimului juridic al negustorilor străini în Imperiul otoman de-a lungul secolelor XV-XVII au fost: *şeriat*-ul (tratatele de drept islamic şi *fetvâ*-lele); cutuma; *kanunnâme*-lele şi *'ahdnâme*-lele (*Capitulaţiile*). Fiecare sursă juridică ne-a oferit o imagine a condiţiei negustorului străin în Imperiul otoman, mai sumară sau mai amplă, generală sau concretă, dar numai împreună au reuşit să alcătuiască un tablou compact şi complet. În consecinţă, nici una dintre ele nu a putut fi ignorată. Între ele au existat concordanţe, dar şi multe discordanţe. Pe de o parte, în *kanunnâme*-le şi în *'ahdnâme*-le erau codificate de multe ori obiceiuri structurate în practică, mai ales în activităţile comerciale. Pe de altă parte, în *'ahdnâme*-le găsim ecouri ale *şeriat*-ului, dar nu se poate vorbi de o identificare a stipulaţiilor *şeriat*-ului cu realitatea practică, ţinând seama că în multe domenii legea sfântă nu răspundea necesităţilor cotidiene.

Conform dreptului islamic al păcii, relaţiile paşnice dintre musulmani şi nemusulmani se puteau reglementa prin una din următoarele două tipuri de "legăminte" (sing. *'ahd)*, care corespundeau celor două situaţii de încheiere a "păcii" amintite mai sus: a) *'ahd ad-dhimma* ("legământ de protecţie tributară"), în urma acceptării de către comunităţile de nemusulmani a "protecţiei" (*dhimma*) şi plăţii *djizye*-lei; b) *muvadâ'a* ("armistiţiu" sau "legământ de coexistenţă paşnică temporară"), încheiat numai la nivel statal, pentru consfinţirea întreruperii vremelnice a războiului. Primul instituia o "pace permanentă" (în izvoarele româneşti, "fermă şi durabilă"; "trainică", dăinuitoare"); al doilea, o "pace temporară". Şi într-un caz, şi în celălalt, acordarea unui *amân* ("iertare", "protecţie") de către suveranul musulman trebuia să preceadă "încheierea" legământului. În perioada otomană, *amân*-ul sultanului era piatra de temelie pe care, ulterior, se puteau negocia cu statele europene „condiţiile păcii şi iertării" (*şerayt-i sulh ü-amân*) sau "condiţiile legământului şi iertării" (*şerayt-i 'ahd ü-amân*), consfinţite uneori prin înţelegeri de pace şi comerţ (*'ahdnâme,* în terminologia diplomatică otomană; *Capitulaţii*, în diplomatica europeană). Astfel, în practica otomană de cancelarie, singura formă valabilă de încheiere a unor înţelegeri de pace cu alte state era procedura *amân – 'ahd – 'ahdnâme.*

Din perspectiva dreptului islamic al popoarelor, străinul apărea ca un "beneficiar de *amân* " (*müste'min*), deci un locuitor al "Casei războiului" care avea drept să rezideze temporar în "Casa Islamului". El era definit în opoziție cu *dhimmî* (supus nemusulman, rezident permanent în "Casa Islamului").

Analiza izvoarelor ne-a permis realizarea unei tipologii a regimurilor juridice aplicate negustorilor străini în Imperiul otoman: regimul *Capitulațiilor*, care ar putea fi definit ca un *regim special;* regimul de reciprocitate, mai puțin pus în valoare în lucrările de specialitate, aplicat în relațiile cu statele din zona de frontieră (Veneția, Ungaria, Imperiul habsburgic, Polonia) şi regimul "clauzei națiunii celei mai favorizate", aplicat inițial statelor occidentale. Ultimele două se suprapuneau în anumite cazuri peste regimul *Capitulațiilor,* completându-l.

Principalele drepturi şi libertăți pe care sultanii otomani le-au acordat negustorilor din statele europene prin *'ahdnâme*-le (*Capitulații)* de-a lungul secolelor XV-XVII, şi care alcătuiau în esență regimul *Capitulațiilor* erau: libertatea de a intra, a ieşi şi a circula în şi din Imperiul otoman, "pe mare şi pe uscat"; garantarea protecției vieții, libertății şi mărfurilor; interzicerea confiscării avutului unui străin decedat în teritoriile otomane; libertatea de a face comerț; dreptul de rezidență; "imunitatea de jurisdicție" în rezolvarea litigiilor.

Teoretic, *Capitulațiile* ofereau suficiente garanții privind protecția negustorilor străini şi libertatea comerțului practicat de aceştia în teritoriile otomane. Esențiale erau, însă, recunoaşterea şi respectarea privilegiilor şi imunităților de către autoritățile otomane, în special cele locale. Căci, practic, stipulațiile din *'ahdnâme*-le erau răstălmăcite adeseori de funcționarul otoman pentru a legitima abuzul, abuz care devenise în secolele XVI-XVII o "experiență normală" prin care treceau negustorii străini. O dovadă a disonanței dintre teoria juridico-diplomatică otomană şi practica abuzului la care erau supuşi negustorii oocidentali în Mediterana otomană este Manuscrisul Turc 130 de la Bibliothèque Nationale din Paris, a cărui cercetare şi interpretare este în curs şi pe care, din această cauză, l-am valorificat puțin în această carte[1].

[1] Structura finală a acestei cărți a fost definitivată în timpul unui stagiu ca „individual resident" al The Rockefeller Fondation. Bellagio Study and Conference Center, în septembrie-octombrie 2004.

DOCUMENTE DESPRE REGIMUL NEGUSTORILOR OCCIDENTALI ÎN IMPERIUL OTOMAN (SECOLELE XV-XVII)

CLAUZE DESPRE COMERȚ ȘI NEGUSTORI ÎN *'AHDNÂMELER* OTOMANE

Comerț

Din *'ahdnâme*-lele acordate de Süleyman Kanunî Veneției în 1521 și 1540: *Ve Magrib müslimanlarından ve bunlardan gayrı sâyr yerlerin bâzirgânlar ki benüm Memâlik-i Mahrûsemde bey' ve şirâ eylemek içün yaşdan ve kurudan gelmelü olacak ki Venedik hükm itdüğü yerlere ugraya 'âdet ve kanunlar üzere meta'larının rüsumların aldıkdan sonra mâni' olmıyalar zarar ve ziyân yetişdirmiyeler* (Și negustorii musulmani din Magreb și din alte locuri, care trebuie să vină pe mare și pe uscat în Țările mele bine păzite pentru a face comerț, să se oprească în locurile ce aparțin Veneției și după ce au plătit impozitele pe mărfurile lor – potrivit obiceiului și legii – să nu li se pună piedici și să nu li se facă pagubă și stricăciune) (Șakiroğlu, *1521*, p. 399; Gökbilgin, *Belgeler I*, p. 126).

Din *'ahdnâme-i hümayun* acordată de Ahmed I Olandei în anul 1021/1612: Negustorii și alți oameni din Olanda să vină la Tapezunt și Kafa și alte porturi care sunt din Țările mele bine păzite în Marea Neagră, pentru a vinde și cumpăra mărfuri, /și/ pot să meargă pe uscat și pe fluviul Don la Azov și în ținuturile rusești ale Moscovei, să facă vânzare și cumpărare. Nimeni să nu-i împiedice.*Ve tüccar ta'ifesinin rızalar yokiken üzerlerine ba'zi metâ' birakulub ta'addi olunmıya* (Și unele mărfuri să nu fie impuse tagmei negustorilor când nu există acordul lor). După ce (olandezii) au plătit vămile (*gümrüklerin eda itdiklerinden sonra*) pe mătasea (*harîr*) și alte mărfuri cumpărate la Alep și în alte (locuri) din Țările mele bine păzite, la plecarea lor cu corăbiile în Cipru sau alte porturi, să nu li se descarce unele mărfuri pentru vânzare (*ba'zı metâ'ların satmak içün çıkarmayub*) (Groot, *OEDR*, p. 243–245)

Din *'ahdnâme-i hümayun* acordată de Mehmed III reginei Angliei, Elisabeta I, în anul 1010/1601: *Barut ve sayr memnu' olan metâ' ve âlat-i harbdan gayrı memnu olmayan metâyı gemilerine tahmil etdiklerinde kimesne mâni' olmıya* (Nimeni să nu pună piedici la încărcarea în corăbii a mărfurilor care nu sunt interzise în afară de praful de pușcă și de alte mărfuri care sunt interzise și de arme) (Feridun, *Münşe 'at*, II, p. 382).

Din *'ahdnâme-i hümayun* acordată de Mehmed III regelui Franței, Henric IV, în *eva'il Receb* 1005/18 – 27 februarie 1597: „En considération de la bonne et parfaite amytié qu'iceux Empereurs de France ont eue avec les deffuncts Empereurs noz peres et celles qui est maintenant entre noz Majestes nous voullons que les François qui traffiquent par nostre Empire *puissent avec leurs argent enlever robes de contrebande,*

assavoir: *Cuirs, cordounans, cottons, filz*, sans que auc un leur en puissent donner fercherie ou empeschement" (Saint–Priest, *Mémoires*, p. 402).

Din *'ahdnâme-i hümayun* acordată de Ahmed I Olandei în anul 1021/1612: Întrucât împărații Franței (*França padişahları*) întrețin <relații de> prietenie (*dostluk üzere olub*) cu Poarta noastră a Fericirii <şi> nu au stricat prietenia (dostluga halel virir), în vremea strabunului meu Sultanul Selim Han – iertarea şi binecuvântarea lui Allah să fie cu el – la cererea lor (arz oldukda) s-a dat o ilustră poruncă (*hükm-ü şerif virilüb*), zicând că se pot vinde din marfa care este interzisă (*memnu olan metâ'dan*), bumbac (*pembe*), bumbac–fire (*riste-i pembe*) şi piele marocană (*şahtiyân*). După aceasta, prietenia şi credința bune (*kemal-i ihlas ü ihtisaslarına*) față de Poarta noastră a Fericirii menținându-se, în timpul din urmă al domniei tatălui meu (Mehmed III – n.ns.), s-a înscris în *'ahdnâme* (*'ahdnâmeda kayd olunmagın*) zicându-se să se dea cu bani (*akçe ile*) <marfa care este interzisă>... Din această cauză eu am menționat-o de asemenea, aşa cum a fost (*ben dahi kemakan mukarer tutdum*). Acum, şi Olandezilor (*hayr-kabul vâki olmagla*) li s-a acceptat cererea de prietenie şi credință (*arz-ı ihlâs ü ihtisas*) față de Poarta noastră a Fericirii şi toate cererile aduse la cunoştința (*arz ü i'lâm olunan cümle istid'aları*), Piciorul înaltului nostru tron. Din această cauză, să se dea pe bani (*akçe ile*) bumbac, bumbac – fire, piele marocă şi lor, aşa cum se dă francezilor (*françalılara verildüği üzere*). Şi nimeni să nu se amestece în această problemă şi să nu se facă necazuri (*ol babda hiç kimesne mâni' olmıya ve dahl ü ta'arruz kılmıyalar*) (Groot, *OEDR*, p. 236 – 237).

Taxe şi impozite. *Gümrük*

Din tratatul încheiat de Süleyman Çelebi cu Veneția, Genova, Rhodos, Bizanț, Statul Papal în 1403: *E che quelo che iera usanza di pager per avanti, che i paga senza altra greveza* (Dennis, *Treaty 1403*, p. 86).

Din *'ahdname*-aua acordată Florenței de Süleyman Kanunî în 1562: «*Ve gümrüği Venedik nice virise anlar dahi öyle vireler* (Şi *gümrük*-ul, cât dă Veneția, să dea şi ei la fel) (Feridun, *Münşe'at*, II, p. 395).

Din *'ahdname-i hümayun* acordată de Mehmed III reginei Angliei, Elisabeta I, în anul 1010/1601: *Haleb'de ve Iskenderiye'de ve sâyr yerlerde gümrüklerin tamam eda itdikden sonra ziyâde bir akçe ve bir habbe taleb olunmıya* (După achitarea în întregime a taxelor vamele la Alep şi Alexandria şi în alte locuri, să nu se ceară un ban şi un bob mai mult).

Haleb'de ve Mısır'da ve sayr Memâlik-i Mahrusede olan Ingiltere bazirganları kendü hallerinde aliş veriş idüb cemi metâ'larımdan mukaddema alınagelen üzere yüzde üç akçe gümrük virüb ziyâde virmiyeler (Negustorii Englezi care sunt la Alep şi în Egipt şi în alte <locuri> din Țările bine păzite să facă comerț pe cont propriu, să dea gümrük 3%, aşa cum s-a obişnuit să se ia din trecut din toate mărfurile, <şi> să nu dea mai mult).

Ve gemilerine tahmil etdükleri metâ'ların limanda gümrügünü virüb ol limanda metâ'ları satılmaz ise âher limana alub gidüb dahil olduklarında tekrar gümrük alınmıya (Şi să dea vama – în port – pe mărfurile îmbarcate în corăbii. Dacă mărfurile lor nu au fost vândute în acel port, să le ia şi să le transporte în alt port <şi> să nu se ia gümrük din nou la intrare).

Ve gemilerine tehmil idüb getürdükleri ve alub gitdükleri gümrük alına (Să ia gümrük pe <mărfurile> care, fiind încărcate pe corăbii au fost aduse <aici> şi pe cele pentru a fi exportate).

Ingiltere ve Ingiltere bayragi altında gezen tüccar tayfesi Memalik-i Mahruseye getürdükleri altun ve guruşdan resm alınmıyub Beylerbeyler ve Kadılar ve Defterdarlar ve Darbhâne-eminleri dahl ve ta'arruz eylemiyüb guruşunuzu akçe kat' ideriz deyü rencide etmiyeler (Să nu se ia impozit pe aurul şi guruşii aduşi din Ţările bine păzite de tagma negustorilor Englezi şi de cei care merg sub pavilionul Angliei; Beylerbeiii şi Kadiii şi Defterdarii şi Emirii Monetăriei să nu se amestece şi să nu facă supărare zicând «reţinem akçele din guruşii voştri») (Feridun, *Münşe'at*, II, p. 382).

Din *'ahdnâme-i hümayun* acordată de Ahmed I regele Franţei, Henric IV, la 20 *Zilhicce* 1012/20 mai 1604: *Ve müşerileyh França padişahlarının rızası üzere tacirleri vilayetlerinde getürdükleri ve alub gitdikleri metâ'larından kadimden ne bahaya tutılub gümrük alına. Geldiyse ol minval üzere alub ziyâde behâya tutulmiya. Ve bey' içün ihraç olunan metâ'dan mâ-ada âher iskeleye iletmek istedikleri metâ'lardan gümrük taleb eylemiyeler. Ve âher iskeleye iletmege mâni' olmıyalar* (Şi din mărfurile pe care negustorii le aduc din ţinuturile lor – potrivit aprobării padişahului Franţei mai sus numit – să se ia vamă, reţinându-se valoarea ce se ia din vechime. La venire, să se ia în acelaşi fel, şi să nu se reţină mai mult. Cu excepţia mărfii care a fost debarcată pentru vânzare, să nu se ceară vamă din mărfurile pe care ei vor să le ducă în alt port. Şi să nu-i împiedice nimeni să le transporte în alt port).

Ve hadis olan kassâbiye ve reft ve bâc ve yasâkkuli resmi ve üç yüz ve ziyâde selâmetlik resmi taleb olunmiya (Şi să nu se ceară *kassabiye* care este nouă şi *reft* şi *bâc* şi taxă pe *yasakkuli* şi impozitul *selâmetlik* mai mult de 300 akçele) (Feridun, *Münşe'at*, II, p. 401–402).

Din *'ahdnâme-i hümayun* acordată de Ahmed I Olandei, în anul 1021/1612: Nici un impozit nu poate fi luat (*resm alınmayub*) pe aurul şi monedele pe care le aduc cu ei. Beylerbeiii, kadiii, defterdarii, eminii şi nazirii Monetăriei să nu se amestece şi să nu provoace pagube, spunând: «noi vom face akçele din guruşii voştri». Din mărfurile (*metâ'larından*) pe care negustorii le-au adus din ţinuturile lor sau pe care le-au cumpărat şi le cară la cererea <Statelor Generale> mai sus menţionate să se dea vamă (*gümrük*) 3% (*yüzde üç akçe*) la Alep şi Alexandria şi în alte locuri. Să nu se dea mai mult. Şi mărfurile să nu fie evaluate la un preţ mai mare (*ziyâde bahaya tutulmıya*). Din mărfurile care trec prin vămuire (*gümrük eline gelen metâ'larından*), de oriunde ar fi aduse sau cumpărate pentru a fi duse (importate sau exportate – n.ns.), <dar> fiind încărcate pe corăbiile lor, să se dea, fără cusur, consulilor Olandei taxa consulară (*konsolosluk hakkı*). Din mărfurile debarcate pentru a fi vândute (*bey içün ihrâc olunan*

metâ'dan) la Istanbul şi în alt port, oricare ar fi, să nu se ceară gümrük, dacă ei zic că le vor lua şi duce în alt port. Şi nimeni să nu-i împiedice să le care în alt port (*ve âher iskeleye alub gitmege mâni' olmıyalar*). Să nu se ia *kassâbiyye* şi *reft* şi *bâc* şi *yasâkkûli*, care sunt noi, şi să nu se ceară impozitul *selâmetlik* mai mult de 300 akçele la plecarea corăbiilor (*gemileri gitdüklerinde*) (Groot, *OEDR*, p. 236-239).

Rezidenţa

Din *'ahdnâme*-aua acordată de Süleyman Kanunî Veneţiei la 17 *Muharrem* 928 / 17 Decembrie 1521: *Ve Venedik'den gelüb temekkün idüb kimesneler ergin olsun evli olsun mâdâmki gelüb gidüb rencberlik idüb benüm Memalik-i Muhrusemde temekkün idüb yerleşmiye andan harâc taleb olunmıya* (Atâta timp cât cei ce vin din Veneţia – fie celibatari, fie căsătoriţi – nu se stabilesc definitiv în Ţările mele bine păzite, ci fac comerţ, venind şi plecând, de la ei să nu se ceară capitaţia) (Şakiroğlu, *1521*, p. 398).

Din proiectul de „tratat" dintre Suleyman Kanunî şi regele Franţei, François I (1535–1536): „Qu' aucun des sujets du Roy qui n 'auroit habité dix ans entiers et continuels ès pays dudict G.S. ne doyve ne puysse etre contraint `a payer tribut, carrach, avanie, taxe, asaps, voguers, ne `a faire garde aux teres voisines, magarsins du G.S., travailler `a l'arsenal ne `a d'autre quelconque angarie, et que `es pays du Roy soit faict le semblable et réciproque aux sujets du G.S." (Saint–Priest, *Mémoires*, p. 361).

Din *'ahdnâme-i hümayun* acordată de Süleyman Kanunî Veneţiei la 1 *Cemazi ül-âhır* 947 / 3 octombrie 1540: *Ve Venedikden gelüb temekkün iden kimesneler evli olsun ve ergin olsun (n. 45 – evli veya bekâr olsun) mâdâmki gelüb gidüb rencberlik idüb benim Memalik-i Mahrusemde yerleşmiye, varub girü gide onlardan harâc taleb olunmıya* (Cei ce vin din Veneţia – fie celibatari, fie căsătorizi – deoarece vin şi pleacă, făcând comerţ, să nu se stabilească definitiv în Ţările mele bine păzite. Ajungând <aici> să plece înapoi. De la ei să nu se ceară haraci) (Gökbilgin, *Belgeler I*, p. 126).

Din „Capitulaţiile" (*'ahdnâme-i şerif*) acordate de Selim II regelui Franţei, Carol IX, în 977/1569: „De France et des lieux `a elle submis, les hommes qui habiteront nos dits pays et citez, mariez ou non mariez, faisans trafiez de marchandise ou autre exercice, de ceux-l`a ne sera demandé tribut" (Saint–Priest, *Mémories*, p. 371).

Din *berât-ı hümayun* acordat de Murad III Elisabetei I, regina Angliei, în *evâ'il Rebi ül-âhır* 988 / 16 – 25 May 1580: *Ingiltere ve ana tabi olan yerlerden Memalik-i Mahrusemizde mütemekkin olanlar eğer evli olsun eğer ergin olsun rencberlik ideler. Anlardan harâc taleb olunmıya* (Cei din Anglia şi din locurile supuse ei, care stau în Ţările noastre bine păzite, fie căsătoriţi, fie celibatari, să facă negustorie, <iar> de la ei să nu se ceară haraci) (Skilliter, *Harborne*, p. 235).

Din *'ahdnâme*-aua acordată de Murad III lui Henric III, regele Franţei, în *eva'il Cemazi ül-âhır* 989 / 3 – 12 iulie 1581: „Şi toţi Francezii şi alţi supuşi ai lor, căsătoriţi şi necăsătoriţi, circulând şi făcând comerţ, să nu li se ceară tribut» (Saint–Priest, *Mémories*, p. 388–389).

Din *'ahdnâme*-aua acordată de sultanul Mehmed III, Veneţiei, în *Rebi ül-âhır* 1004 / decembrie 1597: Şi cei care, venind din Veneţia, se stabilesc (*temekkün iden*), fie căsătoriţi, fie necăsătoriţi, atât timp cât ei vin şi pleacă şi fac comerţ şi nu devin rezidenţi (permanenţi – n.ns.) în Ţările mele bine păzite, de la ei să nu se ceară tribut (*anlardan harâc taleb olunmıya*) (Belin, *Relations diplomatiques*, p. 404).

Din *'ahdnâme*-aua acordată de sultanul Mehmed III reginei Angliei, Elisabeta I, în 1010/1601: *Ve Ingiltere ve ana tabi olan yerlerden Memalik-i Mahrusemizde mütemekkin olanlar eğer evlidir eğer ergendir rencberlik ideler anlardan harâc taleb olunmıya* (Şi cei din Anglia şi din locurile supuse ei, care stau în Ţările noastre bine păzite, fie căsătoriţi fie celibatari, să facă negustorie, <iar> de la ei să nu se ceară haraci) (Feridun, *Münşe'at*, II, p. 384).

Din *'ahdnâme*-aua acordată de sultanul Ahmed I (1603 – 1617) regelui Franţei, Henric IV, la 20 *Zilhicce* 1012 / 20 mai 1604: *Françalu ve ana tabi, yerlerden Memalik-i Mahrusemde temekkün edenlerden harâc taleb olunmıya* (De la Francezi şi <de la cei care sunt> din locuri supuse lor, care s-au stabilit în Ţările mele bine păzite, să nu se ceară haraçi) (Feridun, *Münşe'at*, II, p. 403).

Din *'ahdnâme*-aua acordată de sultanul Ahmed I Olandei în 1021 / 1612: *Ve anlara tâbi' olub Memalik-i Mahrusemizde mütemekkin olanlar eğer evlü olsun ve ergen olsun rencberlik edenler anlardan harâc taleb olunmaya. Ve elçileri hidmetinde olan konsoloslar tercümânlar olageldüği üzere harâcdan ve kassâbiyyeden ve tekalif-i örfiyyeden mu'af olalar* (De la supuşii <Provinciilor olandeze> care au devenit rezidenţi în Ţările mele bine păzite, atât căsătoriţi cât şi celibatari, şi care fac comerţ, să nu se ceară tribut. Consulii şi dragomanii care sunt în slujba ambasadorilor sunt scutiţi de plata tributului, impozitului kassabiye şi taxelor extraordinare, aşa cum se obişnuieşte) (Groot, *OEDR*, p. 241).

Consulat

Din *'ahdnâme*-aua acordată de Süleyman Kanunî (1520 – 1566) Veneţiei la 17 *Muharrem* 928 / 17 decembrie 1521: *Ve baylos kimi dilerlerse göndereler dilerse horendesiyle mahrûse-i Kostantiniyye'de üç yıla karîb dura tamam olmadın gide dilerse horendesiz gele maslahat ne ise göre üç yıl tamam olmadın ol gide anun yerine bir dâhi ol vechile gele* (Dacă ei <Veneţienii – n.ns.> vor pe cineva ca bail să trimită. Dacă vrea, să vină cu familia sa <şi> să rămână în Constantinopolul cel bine păzit până la împlinirea a 3 ani. Să plece înainte de a se sfârşi <cei 3 ani>. Dacă vrea, să vină fără familie. Să-şi

îndeplinească însărcinările, oricare ar fi ele. Înainte de împlinirea a 3 ani, acela să plece, <iar> în locul lui să vină alt <bail>, în acelaşi mod) (Şakiroglu, *1521*, p. 396).

Din *'ahdnâme*-aua acordată Florenţei de Selim II în 1562: *Mezkur Filordin begleri baylos göndereler ki gelüb maslahatlarını göre* (Beiii pomeniţi ai Florenţei să trimită bail care, venind, să se ocupe de afacerile lor) (Feridun, *Münşe'at*, II, p. 395).

Din *Capitulaţia* (*'ahdnâme-i şerif*) acordată de Selim II regelui Franţei, Carol IX, în 977/1569: „X. Es ports et havres d'Alexandrie, Tripoly de Sirie, Alger et autres lieux où sont establis leurs dicts consuls, advenant qu'ils les veuillant changer et mettre en leurs places personnes dignes de tels offices, nul y fera empeschement" (Sain-Priest, *Mémories*, p. 371).

Din *'ahdnâme*-aua acordată de Murad III reginei Angliei, Elisabeta I, în 988/1580: Când ei îşi schimbă (*tebdil eyleyüb*) consulii pe care i-au numit (*ta'yin eyledükleri*) în porturile Alexandria (*Iskenderiyye*) şi Tripoli din Siria (*Şam Trablusu*) şi Alger (*Cezayir*) şi Tunis (*Tunus*) şi Tripoli de Libia (*Trablus-i Garb*) şi Cairo (*Mısır*) şi oriunde, să nu se amestece nimeni (*kimesne mâni' olmıya*) când se numesc şi se trimit în locul lor oameni pentru îndeplinirea acelei slujbe (*yerlarine ol hidmetin 'ahdnâmesinde gelür âdamları ta'yin idüb gönderdükde*) (Skilliter, *Harborne*, p. 235).

Din *'ahdnâme-i hümayun* acordată de Ahmed I reginei Angliei, Elisabeta I, în anul 1010/1601: *Ve konsoloslar istedikleri Yasakçiyi ve olıgeldiği üzere murad edindikleri kimesneyi tercümanlıkta istihdâm idüb Yeniçerilerden ve gayriden cebir ile kimesne hizmetlerine karışmıya* (Şi consulii să organizeze Yasakçii pe care îi doresc şi în funcţia de tercüman pe cei pe care îi vor, aşa cum s-a obişnuit, <şi> nimeni dintre yeniçeri sau alţii să nu le controleze cu forţa slujbele lor).

Ve sakin oldukları evlerinde kendülerin ve âdamlarının kefaf-i nefsleriçün şirâ sikub hamr eyledüklerinde kimesne mâni' olmıya (Nimeni să nu-i supere – când se face vinul – constrângându-i să cumpere <vin> pentru nevoile de subzistenţă ale lor şi ale oamenilor care locuiesc în casele lor).

Ve Yeniçeri kullarimdan <ve> gayriden her kim olursa olsun bir nesnelerin istemiyüb cebir ile almıyub zulu ve ta'addi etmiyeler (Şi dintre robii mei yeniceri şi dintre alţii, oricine ar fi, <nimeni> să nu facă abuz şi încălcare, să nu dorească şi să nu ia cu forţa vreun lucru de-al lor) (Feridun, *Münşe'at*, II, p. 382).

Responsabilitate individuală

Din tratatul încheiat între Süleyman Çelibi şi Veneţia, Genova, Rhodos, Bizanţ, Statul Papal în 1403: „Item, si algun mercante fesse algun fallo, che algun fallo, che algun altro mercadante *non debbia portar pena*, salvo quello proprio che havera fatto lo mal" (Dennis, Treaty. 1403, p. 79; Iorga, Privilegiul, p. 18).

Din *'ahdnâme*-aua acordată de Bayezid II Veneţiei la 26 *Zilka'de* 886 / 12 ianuarie 1482: *Eğer Venedikden bir kimesne benim Memalik-i Mahruseme gelüb borc veyahûd bir ziyân idüb giderse anun gayri Venediklü kimesneyi tutmıyalar. Mezkûr begler dahi bu uslab üzere ideler* (Dacă cineva dintre Veneţieni, venind în Ţările mele bine păzite, pleacă după ce a făcut un împrumut sau o pagubă, să nu fie reţinut alt Veneţian pentru el. Beiii numiţi <mai sus> să procedeze, de asemenea în acest fel) (Gallotta, *Il trattato. 1482*, p. 228).

Din *'ahdnâme-i hümayun* acordată de Ahmed I regelui Franţei, Henric IV, la 20 *Zilhicce* 1012 / 20 mai 1604: *Ve Françalulardan biri medyun olsa deyn bu recülüden taleb olunub eğer kefil degil ise âher kimesne tutulub taleb olunmıya* (Şi dacă unul dintre Francezi este dator, să se ceară (datoria) de la cel care trebuie, să nu fie reţinut altcineva şi să nu se ceară altuia, dacă <acela> nu este chezaş) (Feridun, *Münşe'at*, II, p. 403).

Din *'ahdnâme-i hümayun* acordată de Ahmed I Olandei la 7 *Cemazi ül-evvel* 1021 / 6 iulie 1612: *Ve Nederlandaludan biri medyun olsa deyn borçludan taleb olunub eline kefil olmayacak âhar kimesne tutulub taleb olunmaya* (Şi dacă unul dintre Olandezi este dator, să se ceară de la datornic (şi) să nu fie reţinut şi să nu se ceară altcuiva care nu este chezaş) (Groot, *OEDR*, p. 241).

Din *'ahdnâme*-lele acordate Veneţiei de Süleyman Kanunî în 1521 şi 1540 şi de Mehmed III în *Rebi ül-âhır* 1004 / decembrie 1595: *Ve baylos olanı âharın borcu içün kimesne bunda tutub ödetmiye. Amma baylos am Venedik beglerine bildirecek Venedik begleri dahi eglemeyüb mecidd cevâbin göndereler. Venedik'den Inebahti ve Mora'ya bir bâzirgân ki gele gayrı kimesne borcu içün anı tutub incitmiyeler* (Şi cel ce este bail să nu fie reţinut şi să nu se plătească pentru datoria altuia. Dar, bailul să înştiinţeze pe beii Veneţiei <despre cel în cauză>, iar beii Veneţiei să nu întâzie <ci> să trimită imediat răspuns. Un negustor din Veneţia care vine la Lepanto şi în Moreea să nu fie arestat şi supărat pentru datoria altuia) (Şakiroğlu, *1521*, p. 398; Gökbilgin, *Belgeler I*, p. 126; Belin, *Relations diplomatiques*, p. 404).

Din *'ahdnâme-i hümayun* acordată de Mehmed III reginei Angliei, Elisabeta I, în 1010/1601: *Eğer Ingilterelinin biri medyun olsa bu recülüdan taleb olunub kefil olmıyacak âhar kimesne tutulub taleb olunmıya* (Dacă unul dintre Englezi este dator să se ceară <datoria> de la acesta, să nu fie reţinut şi să nu se ceară de la altcineva, care nu este garant).

Ve bunlardan biri medyun olsa veya bir vecihle müttehim olub gıybet eylese anun içün kefaletsiz âhar kimesne tutulmıya (Şi dacă unul dintre aceşti (Englezi) este dator sau dacă calomniază, fiind acuzat cu vreun motiv, pentru acela să nu fie reţinut altcineva fără garanţie) (Feridun, *Münşe'at*, II, p. 383, 384).

Litigii

Din *'ahdnâme*-aua acordată de Murad III reginei Angliei, Elisabeta I, în *evâ'il Rebi ül-evvel* 988 / 16 – 25 mai 1580: *Ve Ingilterelünün biri ile nizâ'ları olsa mezbur elçileri ve konsolosları 'âdetlerince fasıl ideler kimesne mâni' olmıya* (Şi dacă sunt litigii între Englezi, ambasadorul lor şi consulul lor să le rezolve potrivit obiceiurilor lor, <şi> nimeni să nu se amestece) (Skilliter, *Harborne*, p. 255).

Din *'ahdnâme-i hümayun* acordată de Ahmed I regelui Franţei, Henric IV, la 20 b 1012 / 20 mai 1604: *Ve Françalıların birbiri arasında kân veyâhud gayri şena'at vâki' olursa elçileri ve konsoloslar âyinleri üzere görüb fasıl idüb zâbitlerimden bir ferd dahl ve ta'arruz eylemiye* (Şi dacă se iveşte crimă sau alt act mârşav între Francezi, să nu se amestece nici un individ dintre slujibaşii mei, <ci> ambasadorul şi consulul lor să găsească soluţia, respectând obiceiurile lor) (Feridun, *Münşe'at*, II, p. 402).

Din *'ahdnâme*-lele acordate Veneţiei de Süleyman Kanunî în 1540 şi de Mehmed III în 1595: *Ve Venediklünün birbiri arasında nizâ'ları olsa bayloslari 'âdetlerince dinleye kimesne mâni' olmıya* (Dacă sunt litigii între Veneţieni să le rezolve bailul lor, potrivit obiceiurilor lor, şi să nu se amestece nimeni) (Gökbilgin, *Belgeler I*, p. 125; Belin, *Relations diplomatiques*, p. 403).

Din *Capitulaţia ('ahdnâme-i şerif)* acordată de Selim II regelui Franţei, Carol IX, în 977/1569: „XII. Si les dicts François ont desbat et differend l'un avec l'autre, leurs ambassadeur et consuls, selon leur conscience, decideront les differens sans que aye `a les empescher" (Saint–Priest, *Mémories*, p. 372; Testa, *Traités*, I, p. 95).

Din *'ahdnâme*-aua acordată de Ahmed I regelui Poloniei, Sigismund III Wasa, în 1607: *Tüccar tayfesi yanında bir husus içün ya kil ve kal olub da'valar düşürse aralarında kârban–başıları kim olursa ol göre ve lâzim olana cevab vire* (Ivindu-se ceartă pentru o problemă în ceata negustorească, dacă se ajunge la proces, răspunsul corespunzător să fie dat de conducătorul caravanei lor <ales> dintre ei, oricine ar fi el) (Feridun, *Münşe'at*, II, p. 416).

Din *'ahdnâme-i hümayun* acordată de Ahmed I Olandei, în 1612: Dacă între cei ce sunt din ţinuturile Olandei (*vilayetlerinden olanların*) se ivesc conflicte şi ostilitate (*da'va ve husumet*) şi cazuri de crimă şi jaf (*dem ü diyet da'valar*), solii şi consulii lor le vor rezolva potrivit obiceiurilor lor (*ayinleri üzere*); nici un cadiu şi nici unul dintre ofiţeri să nu se amestece (*kadılar ve zâbitlerden bir ferd dahl ü ta'arruz kılmıyalar*) (Groot, *OEDR*, p. 237).

Din *'ahdnâme*-lele acordate de Süleyman Kanunî Veneţiei în 1521 şi 1540: *Ve bir kimesnenin baylosla nizâyı olsa şöyle ki südde-i sa'adetim Istanbul'da vâki' olsa kaziyesi Divan-i Âlişanimda istimâ' oluna. Ve lâkin ben sa'adetle sefer-i hümâyünda bulunacak*

olursam anun gibi baylosla vâki' olan münza'a mahrüse-i Istanbul muhâfazasi içün kınulan beg huzûrında kâdısı ma'rifetiyle istimâ' oluna (Şi dacă există un litigiu între bail şi o persoană, problema să fie transferată la Istanbul, la Pragul meu al Fericirii, să fie audiată la Divanul meu Imperial. Şi dacă eu mă găsesc în mod fericit într-o expediţie împărătească, litigiul care are loc cu bailul să fie ascultat de către kadiu, în prezenţa beiului numit pentru apărarea Istanbulului cel bine păzit) (Şekiroğlu, *1521*, p. 398; Gökbilgin, *Belgeler I*, p. 125).

Din *'ahdnâme*-aua acordată de Ahmed I regelui Franţei, Henric IV, la 20 *Zilhicce* 1012 / 20 mai 1604: *Konsoloslar ile da'valarıı olunların hususu Âsitâne-i sa'adetimde istimâ' oluna* (Problema celor care au procese cu consulii să fie audiate la Poarta mea a Fericirii) (Feridun, *Münşe'at*, II, p. 402).

Din *'ahdnâme-i hümayun* acordată de Ahmed I Olandei la 7 *Cemazi ül-evvel* 1021/6 iulie 1612: Când cineva intră în litigiu (*kimesneler da'va etdüklerinde*) împotriva consulilor numiţi pentru afacerile negustorilor (*tacirlerin ahvalı*), consulii să nu-i închidă şi să nu sigileze casele lor (*kendülerin habs itmeyeler ve evlerin mühürlemeyeler*). Plângerile cu consulii lor şi dragomanii lor să fie ascultate la Poarta noastră a Fericirii (*Âsitane-i sa'adetimize istimâ' oluna*) (Groot, *OEDR*, p. 238).

Din *'ahdnâme*-lele acordate de Süleyman Kanunî Veneţiei la 17 *Muharrem* 928 / 17 decembrie 1521 şi la 1 *Cemazi ül-âhır* 947 / 3 octombrie 1540: *Şöyle ki Venedik bâzirgânlarıyla bir kimesnenin nizâ'ları vâki' olub kadıya varalar* (Ivindu-se litigii ale unuia <dintre supuşii sultanului> cu negustorii Veneţiei să se meargă la kadiu).

Venediklünün kendü tercümanları hâzır olmayınca kadı olan da'valarıın istimâ' eylemiye (Atât timp cât dragomanii Veneţianului nu sunt prezenţi, kadiul să nu audieze plângerile <care sunt>).

Amma anlar dâhi ta'allul idüb tercüman hâzır degildir deyü 'avk itmiyüb tercümanları ihzâr eyleyeler (Dar ei, la rândul lor, să nu caute pretexte şi să nu provoace întârziere spunând că dragomanul nu este prezent, ci să trimită dragomanul lor).

Ve Venediklü'nün ba'zı harâc-güzâr kâfirler ile niza'lar olub da'va idecek Venediklü şâhidler ikamet iderler imiş husama olanlara bu yer kâfirlerinden gerekdir deyü müzâyaka virüb Venediklü kâfirleri şehâdetin kabûl etmezler imiş öyle olsa cümle kefere milleti vâhide olduğu sebebden buyurdumki anların eğer kefere ile münâza'asi olub ikamet-i şâhide ihtiyâc olur ise kefere tâifesinden kangi sınıfdan ki şâhid ikamet idüb şer'-i şerîf-i nebevî muktezâsınca isbât ideler kabul oluna (Şi se spune că atunci când sunt dispute între Veneţieni şi unii necredincioşi plătitori de tribut şi se face proces <şi> se stabilesc martorii Veneţieni – se fac greutăţi <şi> nu se acceptă mărturia necredincioşilor Veneţieni, spunându-se că ei sunt inamici <şi> că trebuie <martor> dintre necredincioşii acelui loc. Dacă este aşa – ţinând seama de faptul că toţi necredincioşii sunt o singură naţiune – am poruncit ca, dacă se iveşte litigiu între ei <Veneţieni> şi necredincioşi <tributari> şi este nevoie de stabilirea unui martor, să se stabilească martor de oricare categorie din tagma necredincioşilor şi – potrivit ilustrului şeriat – să fie confirmat şi acceptat) (Şakiroğlu, *1521*, p. 398; Gökbilgin, *Belgeler I*, p. 126).

Din „proiectul de tratat" între Süleyman Kanunî și regele Franței, François I, din 1536: „Qu'en cousens criminelles lesdits marchands et autres sujets de roi de France ne puissent être appelés des Turcs, Kharadjgujar ne autres devant le cadi, ni autres officiers du Grand Seigneur, et que les dits cadi, ni autres officiers ne les puissent juger, mais sur l'heure les doivent mander `a l'Excelse – Porte et, en l'absence d'icelle Porte, au principal lieutenant du Grand Seigneur, l`a où voudra le témoignage" (Saint–Priest, *Mémoires*, p. 361).

Din *Capitulația ('ahdnâme-i șerif)* acordate de Selim II regelui Franței, Carol IX, în 977/1569: „XII. Et quand il s'intentera quelque proces ou débat avec les dicts François et que pour décision d'iceluy, ils yront devant le juge ordinaire et que lors le propre interprete des dits François ne se trouvera present, iceluy juge n'escontera les dicts differens. Mais estant le dicte interpete et tuchement en service d'importance, sera attender jusques `a son retour. Aussi ne faut-il qu'ils facent cavillation, disans ledit interprète n'estre présent et ne l'entretiendront, ains le prépareront" (Saint–Priest, *Mémoires*, p. 372).

Din *'ahdnâme*-aua acordate reginei Angliei, Elisabeta I, de Murad III în *evâ'il Rebi ül-âhır* 988 / 16-25 mai 1580: Dacă dragomanul lor este angajat în probleme importante (*eğer tercüman mühim maslahat üzere ise*) să se amâne <procesul> până la sosirea lui (*gelince tevkif oluna*). Dar ei, la rândul lor, să nu caute pretext (*ta'allul eylemeyüb*), <ci> să-și trimită dragomanul (*tercümanların ihzâr ideler*) (Skilliter, *Harborne*, p. 235).

Din *'ahdnâme*-aua acordate reginei Angliei, Elisabeta I de Mehmed III în 1010/1601: *Ingiltere tayfesi ve Ingiltere bayragi altında yüriyenlerin da'va ve husmeti vâki' oldukda tercümanları yahud vekilleri hazır olmayınca da'valarını hükkam istimâ' etmiyüb ve dört bin akçeden yukaru olan da'valarını Âsitâne-i sa'adetimde istimâ' oluna* (Când se ivesc plângeri și litigii ale tagmei <negustorilor> Englezi și ale celor care vin sub pavilionul Angliei, până ce dragomanul, sau reprezentantul lor, nu este prezent, judecătorii să nu asculte plângerile. Și plângerile care depășesc 4000 de akçele să se audieze la Poarta mea a Fericirii) (Feridun, *Münșe'at*, II, p. 382).

Din *'ahdnâme-i hümayun* acordată de Ahmed I regelui Poloniei, Sigismund III Wasa, la 20 *Rebi ül-evvel* 1010 / 15 iulie 1607: *Ve eğer Memâlik-i Mahrusemizden bir kimesnenin medyun kıral vilayetine varsa her ne yerde ise ol yerin nezdinde murafâ'a olunub tefteș olundukdan sonra sabit olursa sahibine hakkı alıvirile* (Și dacă un datornic din Țările mele bine păzite ajunge în țara regelui <și> făcându-se plângere pe lângă judecătorul (guvernatorul) acelui lor – oricare ar fi –, dacă se va stabili după cercetări <că așa este>, să se înapoieze stăpânului dreptul său).

Ve tücar tayfesinin bir kimesne ile bey' ve șirası nizâyı sicil oluna ve sicil ve hüccet olmıyınca istimâ olunmıya. Eğer kefalet ve eğer karzder da'va ve taleb etdiklerinde sicil ve hüccete nazar oluna. Bu ikisinden biri olmıyınca șahid zur ile telbis

ve tezvir etmiyeler. Kıral canibinden dahi memleketi hakimlerinin ma'lumlar olmıyınca istimâ' olmıya (Plângerea privind comerțul tagmei negustorești cu cineva să fie înregistrată. Atâta vreme cât nu există înregistrare și dovadă (document), să nu fie ascultată <plângerea>. Dacă este <vorba> de garanție și de împrumut, la prezentarea plângerii și cererii, să se ia în considerare <numai> înregistrarea și documentul. Până când una din cele două părți nu este prezentă, să nu se falsifice adevărul prin mărturie falsă. De asemenea, și din partea regelui, până când nu se aduce la cunoștința judecătorilor țării, să nu se asculte <plângerea>).

Ve Lehlüden borc taleb olundukda elinde mühürlü temessüki olmıyandan borc taleb olunmıya (Când se cere datoria de la un polonez, să nu se ceară împrumutul atâta timp cât nu există act pecetluit) (Feridun, *Münşe'at*, II, p. 416).

NEGUSTORII OCCIDENTALI FĂRĂ AMBASADOR PERMANENT LA POARTĂ

1569, *'ahdn\me* acordată Franței: „Et pour que cette seulle occasion les grands galions et autres vaisseaux dudict Empereur de France ont coutumé venir par deça, sous son non et bannière, comme Genevois, Siciliens, Anconnetois et autres" (Saint-Priest, *Mémoires*, p. 366).

1581, *'ahdn\me* acordată Franței: « Art. 1. Que, les Venetiens en hors, les Génois et Anglais, et Portugais et Espagnols, et marchands Catalans et Siciliens, et Ancônitains et Ragusains, et entièrement tous ceux qui ont cheminé sous le nom et bannière de la France d'ancienneté jusqu'à ce jourd'huy, et en la condition qu'ils ont cheminé, que d'ici en avant ils aient à y cheminer de la même manière" (*Venediklüden mâ'adâ Ceneviz ve Ingiltere ve Portokal ve Ispâniye ve Katâlan tâcirleri ve Ankona ve Dubrovnik ve bi'l-cümle Frânca pâdişâhının namı ve sancagı altında yürüyenler kadım ül-eyyamdan ıla hazalân ner ne-vecihle yürüyügelmişler ise min-ba'd dahi kemâkân ol minval üzere kalyonları ve gemileri ile kendü hallarında gelüb gidüb madamki anlar tarafından bâ'is emn ü-felâh olan sulh ü-salâha mugayır bir vaz' sadır olmıya)* (BN, DO, Turc 130, f. 11r; Saint-Priest, *Mémoires*, p. 384; Skilliter, *Harborne*, 273).

1597, *'ahdn\me* acordată Franței: „Que des Vénitiens et Anglais en là, les Espagnols, Portugais, Ragusois, Genévois (Gênois), Anconitans, Florentins et généralement tous les autre qui cheminent sous la bannière de France parmi nos pays, terres et Seigneuries puissent ci après y cheminer et venir de la même façon qu'elles ont fait par le passé, sans qu'a leurs vaisseaux puisse être fait ou donné aucun empêchement en cas qu'ils se comportent selon l'honnête, et ne fassent chose contraire a ce qui est contenu en ceste suivante capitulation, assurant que de notre part, nos conventions et promesses seront inviolablement gardées" (Saint-Priest, *Mémoires*, p. 401).

1604, *'ahdname* acordată Franței: „4. Excepte les Vénitiens et les Anglais, les marchands génois, portugais et catalans, les siciliens, anconais, espagnols, florentins et ragusais, en un mot, tous ceux auxquels, sur la demande ancienne et amicale du padichah de France, il avait été permis d'aller et venir dans nos États bien gardes, – iront et viendront, dans les bornes de leur état, avec leurs galions et navires, de la même façon qu'autrefois, en arborant la bannière de France; et ils s'adresseront, dans les ports, aux consuls français. Tant que, de la part de ceux-ci, il ne sera rien fait de contraire a la paix et amitié, de ce côte-ci, également, on observera, comme par le passe, les devoirs de l'alliance et de la foi jurée. Il ne sera cause ni trouble ni empêchement aux pèlerins allant et venant a Jérusalem, non plus qu'aux religieux résidant dans l'église de Qamama tous sujets du padichah de France.

6. Et encore, excepte les Vénitiens et les Anglais, tous les négociants *harbi*, n'ayant pas d'ambassadeur, viendront sous bannière du padichah de France; et l'ambassadeur d'Angleterre, ou tout autre, ne provoqueront, pour cela, ni trouble ni avanie, en disant que ces négociants ont été reçus sous bannière de France, après avoir été *harbi*" (*Venedik ve Ingilterelüden mâ'adâ Ceneviz ve Portokal ve Katâlan tacirleri Çiçiliye ve Ankona ve Ispanye ve Florentin ve Dubrovniklü ve bi'l-cümle Franca padişahının kadimî dostluğu müsted'asınca namı ve sancağıla memâlik-i mahrusama gelüb gitmeğe ruhsat verilenler evvelden ner ne-vecihle yürüyügelmişlerse min-ba'd dahi kemakân ol minval üzere kalyonları ve gemileri ile kendü hallerinde gelüb gidüb Françe padişahı sancağını nasb idüb benderlerde Françа konsoloslarına müraca'at ideler; ... ve dahi Venediklü ve Ingilterelüden mâ'adâ müstakil elçileri olmıyan cümle harbî tüccâr ta'ifesi Franca padişahı sancağı altında gelüb harbî tüccârdan sonra Francalu 'ahdnamesine ilhak olunmuşdur deyü min-ba'd Ingiltere elçisinden ve gayrı tarafından dahl ve ta'aruz olunmıya... Bu husus içün işbu 'ahdname-i hümayunuma mugayır mukaddem ve mu'ahhar bir tarikle emr-i şerif ibraz olunursa bu 'ahdname-i hümayunum mucebince 'amel oluna. Ve Francalular hakkında olan şurut ve kuyud anlar hakkında dahi ibraz oluna)* (Feridun, *Münşe'at*, II, p. 400-1; Saint-Priest, *Mémoires*, p. 418-9).

1604, Notă explicativă a lui Savary de Breves: „Notes sur quelques articles du précédent traité. Pour plus grande intelligence de la capitulation qu'a le Roi avec le Grand Seigneur, il est nécessaire de savoir les causes qui m'ont obligé d'y faire ajouter tout plein de nouveaux articles, lorsque je l'ai fait renouveler, qui a été durant les règnes des Empereurs Amurat (Murad III), Mehemet (Mehmed III) et Amat (Ahmed I). Du vivant du feu Roi Henry troisieme, les Anglais n'avaient sûreté en leur commerce dans le pays du Turc, que celui que la bannière et protection du Roi leur donnait. Ils voulurent agir d'eux mêmes, et ne plus avoir cette obligation a la France, ils supplièrent le sultan Amurat (Murad III), qui régnait pour lors, d'agréer que leur Roi tînt à sa Porte, un Ambassadeur ordinaire, lui figurant un grand avantage de leur trafic, et une gloire de leur soumission. L'Ambassadeur du Roi, qui était pour lors, nomme le sieur de Germiny, n'eut pas assez d'industrie, pour empêcher et rompre ce coup. Ainsi l'amitié desdits Anglais fut acceptée, et leur ambassadeur introduit. Ils se sont conservés cet avantage, jusqu'à a présent. Et depuis s'être établis, ils ont soigneusement cherché les moyens de ravaler l'honneur de la bannière française, faisant agréer au Grand Seigneur que les nations étrangères qui n'ont point d'ambassadeurs à sa Porte, et qui ont la liberté de trafiquer par ses pays, sous l'étendard de France, pussent y venir sous la bannière anglaise, et leur fût loisible de recourir à leur protection. Cette grâce leur fut accordée, au préjudice des traités qu'a la France avec eux. De mon temps, par le moyen de l'intelligence que j'avais avec les principaux ministres du Grand Seigneur, je fis révoquer tout ce qui avait été concédé contre l'honneur de notre étendard, comme il se verra par les 4, 5 et 6 articles de la capitulation" (Saint-Priest, *Mémoires*, 430-8; Testa, *Traités*, I, 154-9).

1607, aprilie 20 / 20 ***zilhicce*** **1015,** ***Hatt-i sherif*** **(Acte additionnel):** „Notre Majesté venant à succéder à l'empire, nous avons donné la susdite capitulation à l'empereur de France, conforme à celle qu'avait donnée notre aïeul sultan Suleyman, et celles aussi qui depuis nos prédécesseurs ont toujours confirmées, afin qu'il n'y fut dérogé en aucune façon et ainsi étaient elles observées.

Il est arrive que, l'an présent 1015, à l'ambassadeur venu de la part du roi d'Angleterre à notre heureuse Porte, aid de félicité et de richesse, nous présenta une requête de diverses choses et nous fit entendre, par une fausse information, que par le passe les nations étrangères, lesquelles n'auraient point d'ambassadeur résidant a notre Porte, donnaient obéissance à ceux qui leur plaisaient, selon leur volonté, et là rendaient d'ordinaire aux consuls anglais; que depuis les Français ont fait mettre dans leurs capitulations qu'elles viendraient sous leur seule bannière et protection, et demandait que les choses fussent comme elles devaient être, et leur renouvelant leur capitulation y a fait ajouter celà.

Le seigneur et baron de Salignac, ambassadeur de l'empereur de France, de présent en cette Porte (la fin duquel soit en bien!) nous fait au contraire entendre que, du temps du sultan Suleyman (d'heureuse mémoire), il fut requis de l'empereur de France que toutes les nations étrangères venant a trafiquer par notre empire ne puissent venir que sous sa bannière, rendant obéissance a ses ambassadeurs et consuls, ce qui lui fut accordé, en considération de la bonne et ancienne amitié qui était entre eux et leurs empires, ainsi qu'il est déclare par les capitulations accordes par Sultan Selim et Murad (de bon mémoire, aux âmes desquels le Dieu très-haut donne bienheureux repos).

Et encore lors les Anglais étaient du nombre des nations étrangères et venaient sous la bannière de France.

Et l'année 988, du temps de notre aïeul sultan Murad, un Anglais, qui était ici sous ladite bannière et protection, fut reçu ambassadeur, et les Anglais furent séparés des autres nation étrangères et leurs consuls furent mis aux échelles de notre empire.

Et après quelques années, par la tromperie de quelques malins et par un faux donner à entendre, ils obtiennent quelques commandements, afin que les étrangers dussent aller sous leurs bannières et rendre obéissance à leur consuls, ce qui causa une grande confusion aux marchands.

De sorte que ce différend fut débattu par trois ou quatre fois en notre divan, en la présence de nos excellents vizirs et kadi-'askers.

Et la furent produites informations des gouverneurs du Caire, d'Alexandrie et d'Alep, comme depuis dix ans les nations étrangères venaient sous la bannière et protection des Français.

De quoi étant fait relation à notre père, de bonne mémoire, il donna ses puissants commandements aux gouverneurs de toutes les échelles de notre empire, leur ordonnant que, selon l'ancienne coutume, les étrangers dussent rendre obéissance aux consuls de France, et qu'ils eussent à prendre de la main des Anglais tous les commandements qu'ils avaient obtenus à ce sujet, qu'ils renvoyeraient à notre Sublime-Porte, et fit mettre la même chose aux capitulations accordées aux Français.

Et lorsque nous avons succédé à cet heureux empire, sachant la bonne intelligence et l'ancienne amitié de l'empereur de France avec notre heureuse Porte,

nous avons accorde et déclaré les choses susdites, ce qu'il vérifia par les capitulations anciennes et par la notre dernière et autres écritures sur ce sujet;

Démontrant que ce qui s'était fait de nouveau était et contre notre capitulation et contre toutes celles de nos prédécesseurs.

De quoi ayant été fait ample rapport à notre hautesse et n'ayant notre majesté nullement à gré ce qui a été ajouté à la capitulation des Anglais, nous avons par notre lettre impériale de nouveau accorde cette notre sublime capitulation aux Français et nous commandons ainsi:

Que depuis ce jourd'hui (hors les Vénitiens et les Anglais) toutes les nations étrangères, lesquelles n'ont point d'ambassadeur à notre heureuse Porte, venant à trafiquer en notre empire, aient à y venir sous la bannière de l'empereur de France selon l'ancienne coutume;

Et aient à rendre obéissance aux ambassadeurs et consuls de France.

Et que les capitulations et commandements obtenus des Anglais sur cette matière, qui se trouveront contraires à cette notre sublime capitulation, ne soient observes en aucune façon, en quelque échelle de notre empire qu'ils soient présentés;

Et que les gouverneurs desdits lieux aient à s'en saisir et les renvoyer à notre heureuse Porte;

Et aient pour jamais à observer le contenu de cette notre sublime capitulation, ne permettant à qui ce soit en façon du monde faire aucune chose contre les articles et promesses de la présente capitulation, car tant que l'empereur de France sera constant et ferme en l'amitié et bonne intelligence qu'il a avec notre majesté, nous de notre part serons fermes et constants dans la notre, promettant et jurant par la vertu du trés-grand et omnipotent Dieu, créateur du ciel et de la terre, et par les âmes de nos bisaïeux et aïeux, et par celle de feu notre père d'observer et maintenir ce qui est contenu en la présente capitulation, autant et si longtemps que l'empereur de France demeurera ferme et constant dans notre amitié, acceptant son amitié avec volonté d'en faire cas et honneur.

Et ainsi est notre intention et promesse impériale. Fait et écrit le 20 zilhicce 1015 (20 avril 1607)" (Acte additionnel aux lettres-patents du 20 mai 1604 („C'est ici ce que monsieur de Salignac a fait ajouter aux Capitulations que le Roi a avec le Grand Seigneur; lesquelles il a fait renouveler; & est cet acte daté de XX d'Avril 1607"; „Acte de la fin d'Avril ou environ. l'An 1607. Traduction, des Commandements que le Grand Seigneur a envoyés aux Gouverneurs & Juges des Échelles de son Empire; depuis que les Anglais ont renouvelé leurs Capitulations: lesdits Commandements révoquants les dites Capitulations des Anglais; comme subreptices (Bibliothèque d'Arsenal, Ms. 4767-4771, *Traicte et ambassades de Turquie». Recueil de pièces relatives à l'histoire des relations diplomatiques de la France avec le Levant. 1528-1640*, Tome IV, f. 32r-35r).

1661, ianuarie 21 / gürre-i Cemaziülevvel 1072, *'ahdname* acordată Angliei: « There having been in times past a difference between the Ambassador of the Queen of England and the French Ambassador both resident in our Port about the merchants of the Dutch nation, both which Ambassadors sent their petitions to our Imperial Stirrup:

And made request, that the said Dutch merchants coming into our dominions should pass under their banner; which request of both Ambassadors was granted under our Imperial Seal; not withstanding Sinan Pasha, the son of Gigala Captain of the Sea, now deceased, as Admiral and practised in maritime cases, having advised the Imperial Majesty that it was fit and convenient that the Dutch nation should be assigned to the protection of the Ambassador of England, and that it should be so written in their Capitulations, which opinion being by all the Viziers approved; by express order and Imperial authority it was commanded that the Dutch merchants of the Provinces of Holland, Zeeland, Freezeland and Gelderland, that is the merchants of those 4 Provinces trading in our dominions in their Vessels, they shall pay the duties of Consulage and other duties to the Ambassador or Consul of the Queen of England; and that never hereafter the French Ambassador or Consul shall insinuate, nor intermeddle herein, and accordingly it was commanded that for the time to come, it should be ruled and observed according to this present Capitulation.

After which there being arrived an other Ambassador at this High Port sent from the king of England with letters and presents, which were most acceptable, the said Ambassador did make request that certain other necessary articles should be added, and written in the Imperial Capitulations; of which the first was; As in times past, in the days of one of our forefathers of famous memory Sultan Soliman Han, there was granted a certain capitulation and privilege, that the merchants of the Spanish nation Portugal, Ancona, Civilla, Florence, Catalonia, and all forts of Dutchmen, and other merchant strangers, might safely, and securely go, and come through all the place of our dominions, and trade, and traffic, granting unto them

Moreover, that in any part of our Empire they might establish their Consuls; But it being that every nation apart was not able to defray the charges, and maintenance of a Consul, it was then left to their will and choice to come under the banner of such Ambassador or Consul as should best like them, provided that it were an Ambassador or Consul of a King in peace and amity with our High Port, upon which grant and other privileges given them, there were often granted diverse Imperial commands and constitutions, being so desired by merchant strangers, who of their own will elected to trade under the banner and protection of the Ambassador and Consul of the King of England.

And whilst all Scales and Ports in these parts they had refuge to the banner and protection of the English Consuls, it seemed that the French Ambassador by some means having a new gotten into their Capitulations, that the said merchant strangers should come under their banner, did endeavour to force them in all Scales to their protection; for which cause the controversy was again renewed and referred to our Divan or Great Council, which after a due examination and new election permitted to the will and choice of the said merchants, they again did desire to be under the protection of the Ambassador of the King of England, not withstanding it being made known to the Imperial Port that as yet the French Ambassador did not desire to molest the said merchants, not force them under his protection, the first article written in the French Capitulations, that the merchant strangers should come under their protection, was by the Imperial command made void and annulled;

And to the end that according to the ancient custom of the said merchant strangers they should always come under the banner and protection of the Ambassador or Consuls of England; and that never, hereafter that should be vexed or troubled by the French Ambassador in this point the said Ambassadors of his Majesty of England having desired that this particular should be written and enrolled in this new Imperial Capitulations this present article was accordingly inserted, and by the Imperial authority it is commanded that for ever in time to come, merchants if the said Princes, in the mentioned fore, and according to this Imperial command in their hand, shall always be under the banner and protection of the Ambassador and Consuls of England » (*The CAPITULATIONS AND ARTICLES Of peace between the MAIESTIE of the KING OF ENGLAND, SCOTLAND, FRANCE, & IRELAND & c. And the SULTAN of the OTTOMAN EMPIRE, as they have been augmented, & altered in the times of every Ambassador; And as now lately in the City of Adrianople in the month of January 1661, they have been augmented, renewed, & amplified with diverse additional articles, & and privileges, which serve towards the maintenance of a well grounded Peace and Security of the trade, & trafficke of his Majestie's subjects in the Levant, by his Excellency HENEAGE EARLE OF WINCHILSEA, Ambassador Extraordinary from his MAJESTIE CHARLES THE SECOND KING OF GREAT BRITTAINE, FRANCE, & IRELAND to SULTAN MAHOMET HAN the Most Puissant PRINCE, & EMPEROUR OF THE TURKES.* Set forth, and published by PAUL RICAUT..., Printed at CONSTANTINOPLE by Abraham Gabai chaf nahat, in the yeare of our Lord 1663, p. 9-10: „Written at the end of the Moone of Zemasiel VIIa in the yeare 1072. Which is the month of January 1661").

CLAUZE PRIVIND COMERŢUL ŞI NEGUSTORII DIN *'AHDNÂMELER* OSMANO-POLONE (1607-1699)

Clauzele despre pace şi comerţ au fost traduse din *'ahdnâmeler* osmano-polone încheiate în secolul al XVII-lea şi păstrate în limba osmană.

1. Clauzele despre comerţ şi negustori din *'ahdnâme-i hümâyun* acordată de Ahmed I regelui Poloniei, Sigismund III Wasa, la 20 *Rebi ül-evvel* 1010 / 15 iulie 1607:[1]

I. Articol general despre libertatea de a circula şi a face negoţ, protecţia negustorilor şi a mărfurilor lor: *Iki canibin bâzargânları denizden ve karadan gelüb gideler ve bey' ü-şirâ ideler. Bulundukları yerlerde 'adet ve kanun üzere russumu her ne ise vireler. Kimesnenin malına ve nefsine zarar ve ziyân olmıya* [„Negustorii celor două părţi să vină şi să plece pe mare şi pe uscat. Şi cei ce vând şi cumpără să achite impozitele oricare ar fi ele, potrivit obiceiului şi legii din locul în care se află. Să nu se facă pagubă şi stricăciune nimănui"].

II. Moştenirea. Inviolabilitatea bunurilor moştenite: *Ve vilayet-i Lehden gelen bâzargânlardan Memâlik-i Mahrusemde fevt olursa*[2] *müteveffa-yı mezburun muhalefatı bu canibden alınmıyub kârban-başlarına teslim oluna ki vilayetlerine alub gidüb varislerine vire. Ve eğer bizim bazargânlarımızdan Leh vilayetinde kimesne fevt olursa kıral daho vech-i meşruh üzere eyleye* [„Şi dacă cineva dintre negustorii care vin din Ţara Leşească moare[3] în Ţările mele bine păzite, moştenirea celui răposat să nu fie luată de cei din această parte, (ci) să fie predată şefului caravanei lor, care plecând în ţara lor, să o dea moştenitorilor. Şi dacă cineva dintre negustorii noştri moare[4] în Ţara Leşească, regele să procedeze, de asemenea, în chipul arătat"].

III. Datorii. Rezolvarea litigiilor în Polonia: *Ve eğer Memâlik-i Mahrusemizden bir kimesnenin medyun kıral vilayetine varsa her ne yerde ise ol yerin hakimi nezdinde murâfa'a olunub teftiş olundukdan sonra sabit olursa sahibine hakkı alıvirile* [„Şi dacă un datornic din Ţările mele bine păzite ajunge în ţara regelui <şi> făcându-se plângere pe lângă judecătorul (guvernatorul) acelui loc – oricare ar fi –, dacă se va stabili după cercetări <că aşa este>, să se înapoieze stăpânului dreptul său"].

---

[1] BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 2; Feridun, *Münşe'at*, II, p. 414-417.
[2] În 1525: *fevt olmak vâki' olur ise*. În 1553 şi 1591: *fevt olursa*.
[3] În 1525, 1553-1554, 1591 este folosit *fevt olmak* = a muri; *murd olur ise*, în 1598.
[4] *fevt olur ise*, în 1598.

IV. Datorii. Responsabilitate individuală pentru datorii (borc) și crime (günah): *Ve kimesnenin borcu ve günahı içün âhar kimeneyi zarar-ı mala kefil olmıyınca tutub rencide etmiyeler* [„Și pentru datoria și vina cuiva, să nu fie reținut altcineva și să nu i se facă necazuri, atât timp cât nu este chezaș pentru paguba avutului"].

V. Libertate de a face comerț pentru negustorii moldoveni: *ve Boğdan vilayetlerinin bâzargânları 'âdet ve kanun üzere gümrüklerin virdikden sonra kimesne men' ve mezahim olmıya* [„Și negustorii din ținuturile Moldovei, după ce-și plătesc vama potrivit obiceiului și legii, să nu fie împiedicați și supărați de nimeni"].

VI. Datorii. Procedura legală privind disputele dintre negustori: necesitatea documentelor scrise (sicil, hüccet, temessük); respingerea mărturiei false (șahid zûr ile): *Ve tüccar tayfesinin bir kimesne ile bey' ve șirası nizâ'yı sicil oluna. Ve sicil ve hüccet olmıyınca istimâ olunmıya. Eğer kefalet ve eğer karzdır da'va ve taleb etdiklerinde sicil ve hüccete nazar oluna. Bu ikisinden biri olmıyınca șahid-i zûr ile telbis ve tezvir etmiyeler. Kıral canibinden dahi memleketi hakimlerinin ma'lumları olmıyınca istimâ' olmıya.* [„Și plângerea privind comerțul tagmei negustorești cu cineva să fie înregistrată. Atâta vreme cât nu există înregistrare și document, să nu fie ascultată <plângerea>. Dacă este <vorba> de garanție și de împrumut, la prezentarea plângerii și cererii, să se ia în considerare <numai> înregistrarea și documentul. Până când una din cele două părți nu este prezentă, să nu se falsifice adevărul prin mărturie falsă. De asemenea, și din partea regelui, până când nu se aduce la cunoștința judecătorilor țării, să nu se asculte <plângerea>"].

VII. Traversarea liberă a Nistrului sub protecția autorităților din Silistra și Cetatea Albă: *ve Silistre ve Akkerman sancakları beğleri ve iskele eminleri ve bâcdârları Südde-i Sa'adetim kullarından ve iki canibin tacirlerinden gayrı kimesneyi Leh vilayetine koyuvirmiyeler.* [„Guvernatorii serhaturilor de la Silistra și Cetatea Albă și intendenții de schele și vameșii să nu lase pe nimeni în vilaietul leșesc pe apa Nistrului, în afară de supușii Pragului fericirii mele și de negustorii celor două părți"].

VIII. Principii moldoveni să nu strângă mai multe taxe de la „negustorii celor două părți": *ve voyvoda olanlar sabıka olan kırallar ile ne-vecihle dostluk üzere olıgelmișler ise ol minval üere dostluk eyleyeler șartlarına muhalif iș sadır olmıya ve iki canib tacirlerinin vergülerin ve gümrüklerin ziyâde almıyub ne-vecihle ve ne-mikdar viregelmișler ise ana göre vireler.* [„Și cei ce sunt voievozi <ai Moldovei> să păstreze prietenia <cu regele Poloniei>, așa cum se obișnuia în trecut să fie pritenie cu <acești> regi. Și să nu se întâmple vreo faptă contrară condițiilor <acestui> tratat. Și să nu ia mai multe impozite și vămi de la negustorii celor două părți, <ci aceștia> să dea în chipul și în cuantumul în care dau de obicei."]

IX. Interdicția de a confisca caii negustorilor (tüccar bargırları): „Şi să nu fie confiscați pentru *olak* caii <negustorilor>.[5] Şi ienicerii să nu le ia caii pentru campanii militare".

X. Protecție garantată negustorilor veniți pentru comerț cinstit (istikamet üzere ticaret), care folosesc drumuri cunoscute şi plătesc taxele legale: *Boğdan vilayetine ve sayr Memâlik-i mahrusemize gelüb ticaret etmek istediklerinde mahuf yollardan gelmiyüb kadimden bâzargânları ve ayında ve revinde geldüği yollardan geleler anun gibi birinin malına ve canına zarar gelürse ehl-i fessad olanlar ile getürülüb haklarından geline. Ve istikamet üzere gelüb giden bazargânlar rencide olunmıyub gümrükleri kanun üzere alına* [„Când <supuşi ai regelui Poloniei>[6] vor dori să vină şi să facă negoț în Moldova şi în celelalte Țări ale mele bine păzite, să nu vină pe drumuri ascunse, ci să vină pe drumurile obişnuite şi umblate pe care negustorii vin din vechime. Dacă se vor aduce pagube sufletului şi avutului celor de acest fel, răufăcătorii să fie prinşi şi pedepsiți. Şi negustorii care vin şi pleacă potrivit unui comerț cinstit să nu fie necăjiți, (ci) taxa lor vamală să fie luată conform vechii legi"].

XI. Taxe. Scutire de alte taxe (reft akçesi, kassab akçesi) la Istanbul şi Edirne: *Ve getürdükleri metâ'larının kanun üzere gümrüklerin virdiklerinden sonra Istanbul ve Edirnede reft akçesi ve kassab akçesi virmiyeler.* [„Şi, după ce au dat vama pe mărfurile aduse, potrivit legii, să nu se ceară taxă de plecare şi dare de măcelărie la Istanbul şi la Edirne „].

XII. Taxe. Scutirea de vamă (gümrük) a guruşilor folosiți de negustori: [„Şi pentru banii aduşi cu ei să nu se ceară vam (*ve getürdükleri guruşlarından gümrük taleb olunmıya)* Dar titlul (*ayar)* talerului leonin (*arslanlu guruş)* care se foloseşte în Polonia fiind rău şi neautentic produce pagubă publică şi este pricină de distrugere a monedei imperiale; <de aceea> am dat ilustrul mei firman cu semn imperial ca de acum încolo în Țările mele bine păzite să nu mai fie folosit în circulație guruşul leonin cu lipsă la greutate. De acum încolo să nu mai fie <adusă> monedă rea din acea parte în Țările mele bine păzite, <ci> să vină monedă cu titlu întreg şi mărfuri de tot felul"].

XIII. Datorii. Responsabilitate individuală: *Ve bir gayrı kimesnenin borcu içün zarar-ı mala kefil olmıyınca tüccar tayfesi tutulmıya* [„Şi să nu fie reținut cineva din tagma negustorilor pentru datoria altcuiva, atât timp cât nu este chezaş pentru paguba avuției"].

XIV. Dreptul negustorilor de a răscumpăra robi polonezi: „Şi când negustorii regelui vor să elibereze prin răscumpărare cu bani pe acei supuşi care fuseseră luați robi mai înainte în Țările mele bine păzite, judecătorii să nu-i împiedice. Şi după ce prețul a

[5] În alte *'ahdnâmeler* (precum cea din 1553) fraza este completă: *tüccar bargirlarin.*

[6] În alte *'ahdnâmeler:* negustorii armeni şi alți necredincioşi / *ve kıralın eli altında ermeni ve sayr kefere bazergânları.*

fost plătit, cei <care au fost> eliberaţi să nu fie luaţi înapoi din mâinile lor <ale negustorilor>".

Tasrih olunan şartlar cenab-i celalet meabim tarafından dahi ve mu'teber tutulub bunlardan gayrı. [„Condiţiile <mai sus> arătate fiind confirmare şi respectate în cinste şi de către Majestatea mea imperială, în afară de acestea <s-a mai dat şi poruncit>„]

XV. Reafirmarea libertăţii de comerţ la Edirne şi Brusa: *Leh bâzargânları Memâlik-i mahruseme ticarete geldiklerinde metâ'ların Edirne ve Brusada her kimse isterlerse satub bu hususda kimesne mani' olmıya.* [„Şi nimeni să nu-i oprească pe negustorii polonezi să vină pentru comerţ în Ţările mele bine păzite şi să-şi vândă mărfurile la Adrianopol şi Edirne oricui ar dori"].

XVI. Litigii între negustorii polonezi: *Tüccar tayfesi yanında bir husus içün ya kil ve kal olub da'valar düşürse aralarında kârban–başıları kim olursa ol göre ve lâzim olana cevab vire* [„Ivindu-se ceartă pentru o problemă în ceata negustorească, dacă se ajunge la proces, răspunsul corespunzător să fie dat de conducătorul caravanei lor <ales> dintre ei, oricine ar fi el"].

XVII. Datornicii: *Ve Lehlüden borc taleb olundukda elinde mühürlü temessükü olmıyandan borc taleb olunmıya* [„Când se cere datoria de la un polonez, să nu se ceară împrumutul atâta timp cât nu există act pecetluit"].

XVIII. Reafirmarea dreptului de a fi vămuiţi numai la Istanbul: [„Şi deşi negustorii polonezi obişnuiau din vechime să-şi dea vama lor la Istanbul, acum în unele locuri li se cere din nou vamă. Să se procedeze în felul de mai înainte, şi < negustorii>, după ce şi-au plătit vama o dată la Istanbul, să nu mai fie supăraţi cerându-li-se din nou vamă în alt loc."

XIX. Protecţia negustorilor faţă de atacurile tătarilor: (*ve Leh bâzargânları Memâlik-i mahruseme ticarete geldiklerinde tatar tayfesi rencide iderler imiş ol makula tatar tayfesi Memâlik-i mahrusemizden her kangi vilayetde olurlarsa ol vilâyetin hakimi ve sancakbeği men' ve def' idüb 'ahdnâme-i hümâyûn mucibince ticaret tarikle gelenlere tatar tayfesi dahl etmiyüb eğer bir nesneleri alınmış ise bî-kusûr alıvirilüb hilaf-ı 'ahd ve misak bir iş etdirilmiye).* [„Şi întrucât neamul tătărăsc a pricinuit supărare negustorilor polonezi la venirea lor pentru comerţ în Ţările mele bine păzite, în fiecare ţinut din Ţările mele bine păzite în care există neam tătărăsc, judecătorul şi sangeacbeiul acelui ţinut să-i împiedice şi să-i oprească <astel încât> – conform cărţii ele imperale de legământ – ceata tătărască să nu-i atace pe cei ce vin pentru comerţ"].

XX. Scutire de taxele neînregistrate în 'ahdnâmeler: [„Şi să nu se ia *reft* şi *kassabiyye* şi nimic altceva decât ceea ce este scris şi înregistrat şi arătat în cărţile noastre de legământ"].

2. Clauze despre comerț și negustori din *'ahdnâme-i hümâyun* **emisă în** *evasıt Rebiülahır* **1032 / 12-21 februarie 1623, prin care Mustafa I ratifica pacea cu regele Poloniei, Sigismund III Wasa:**[7]

I. Articol general despre libertatea de a circula și a face negoț, protecția negustorilor și a mărfurilor lor: (r. 1, c. 222, rd. 37) *Ve tarafının bâzargânları denizden ve karadan gelüb gidüb bey ü-şirâ' eyleyüb bulundukları yerlerde 'âdet ve kanun üzere russumleri ne ise virüb kimesne mallarına ve nefslerine zarar eylemiye* [„Și negustorii <celor două> părți să vină și să plece de pe mare și de pe uscat și să facă comerț. Achitându-și impozitele oricare ar fi ele, potrivit obiceiului și legii din locurile în care se găsesc, nimeni să nu facă pagubă asupra bunurilor și persoanei lor"].

II. Moștenirea. Inviolabilitatea bunurilor moștenite (r. 1, c. 222, rd. 37-38): *Ve eğer mumaileyh kıralın memleketinden (38) gelen bâzargânlardan Memâlik-i mahrusemde murd olurlar ise rızkları taraf-ı hümâyûn alınmıyub kârban-başılarına teslim oluna ki vilayetlerine götürüb varislerine teslim eylemiye. Ve bu tarafın bâzargânlarından dahi (39) Leh memleketinde vefât edenlerin rızkları vecih-i meşruh üzere bu canibe varislerine gönderile.* [„Și dacă <cineva> dintre negustorii care vin din țara regelui sus-numit moare în Țările mele bine păzite, proviziile lui nefiind luate de această parte imperială, să fie predate șefului caravanei lor, care ducându-le în țara lor, să le dea moștenitorilor. Și proviziile celor care mor dintre negustorii acestei părți în Țara Leșească să fie trimise moștenitorilor din această parte tot în chipul arătat"].

III. Datorii. Rezolvarea litigiilor în Polonia (r. 1, c. 222, rd. 39-40): (39) *Ve eğer Memâlik-i mahrusemizden bir kimesnenin medyunu kıral vilayetine var ise ol yerin hakimine murâfa'a olub teftiş olundukda (40) sabit olur ise sahibe hakkı alıvirile* [„Și dacă un datornic din Țările mele bine păzite ajunge în țara regelui, <și> făcându-se plângere pe lângă judecătorul acelui loc, dacă se va stabili în urma cercetării <că așa este>, să se înapoieze stăpânului dreptul său"].

IV. Datorii. Responsabilitate individuală pentru datorii (borc) și crime (günah*)* (r. 1, c. 222, rd. 40): (40) *Ve bir kimesnenin borcu ve günahı olmıyandan (?) âhar borcu ve günahı içün zarar-ı mala kefil olmadan (?) kimesne tutub rencide etmiyeler* [„Și pentru datoria și vina altuia, să nu fie reținut și să nu i se facă necazuri celui care nu este dator și nu are vină, atât timp cât nu este chezaș pentru paguba avutului"].

VII. Traversarea liberă a Nistrului sub protecția autorităților din Silistra și Cetatea Albă *(r. 1, c. 221, rd. 44-45): ve Silisre ve Akkerman serhadlarının hakimleri ve iskele eminleri ve bâcdârları Südde-i Sa'adetim kullarından ve iki canibin tacirlerinden gayrı Turlu suyundan Leh vilayetine kimesne (45) salıvirmiyeler.*

[7] Original în osmană cu scriere *divanî* în AGAD, AKW - Tureckie, k. 71, t. 304, nr. 557; microfilm la Arh. St. București, Microfilme Polonia, r. 1, c. 221-226.

[„Guvernatorii serhaturilor de la Silistra şi Cetatea Albă şi intendenţii de schele şi vameşii să nu lase pe nimeni să meargă liber în vilaietul leşesc, pe apa Nistrului, în afară de supuşii Pragului fericirii mele şi de negustorii celor două părţi"].

X. Protecţie garantată negustorilor care folosesc drumurile publice *(r. 1, c. 221, rd. 47-48): (47) ve kıralın eli altında ermeni ve sayr kefere bâzargânları Boğdan vilayetine ve sayr Memâlik-i mahruseme gelüb (48) ticaret etmek istediklerinde beyaban* [8] *ve mahfı yerlerden gelmiyüb kadimden bâzargân... eyledüği ... geleler andan kimlerin malına ve canına zarar gelür ise ehl-i fessad ile getürülüb haklarından geline* [„De asemenea, dacă negustorii armeni şi alţi necredincioşi, supuşi ai regelui Poloniei, vor dori să vină şi să facă negoţ în ţara Moldovei sau în celelalte Ţări ale mele bine păzite, să nu vină prin locuri sălbatice şi ascunse, ci să vină pe drumuri publice pe care circulă negustorii din vechime. Dacă se vor aduce pagube sufletului şi avutului celor de acest fel, răufăcătorii să fie prinşi şi să li se vină de hac.)

XI. Protecţie pentru negoţ cinstit. Scutire de alte taxe (reft akçesi, kassab akçesi) la Istanbul, Brusa şi Edirne *(r. 1, c. 221, rd. 48-49): Ve istikamet üzere gelüb giden bazargânlar rencide olunmıyub (49) gümrükleri kanun-u kadim üzere alındıkdansonra Istanbulda ve Brusada ve Edirnede reft akçesi ve kassabiyye deyü akçe taleb olunmıya.* [„Şi negustorii care vin şi pleacă în mod cinstit să nu fie necăjiţi, (ci) după ce li s-au luat taxele vamale potrivit vechii legi, să nu se ceară bani ca taxă de plecare şi dare de măcelărie la Istanbul şi la Brusa şi la Edirne"].

XII. Scutirea guruşilor de vamă *(rd. 49): Ve getürdükleri guruşlerinden*[9] *dahi gümrük taleb olunmıya deyü merhum ve mekfurle babam sultan Mehmed Han Gazi......hazretleri (50) hatt-ı hümâyûnları ile fermân...... olunub alınmıya.* [„Şi, de asemenea, răposatul meu părinte, măria-sa sultanul Mehmed han gaziul, să-i fie ţărâna uşoară, dăduse firman cu *hatt-ı hümayûn*-ul său propriu zicând să nu se ceară vamă nici pe guruşii aduşi cu ei"].

3. Clauze despre negoţ din *'ahdnâme-i hümâyun* din *evahır Muharrem* 1050 / 13-22 mai 1640, acordată de Ibrahim I:

Articol general despre libertatea de a circula şi a face negoţ, protecţia negustorilor şi a mărfurilor lor: *ve tarafının bâzargânları denizden ve karadan ve mutad*[10] *iskelelerinden gelüb gidüb bey' ve şira eyleyüb bulundukları yerlerde 'adet ve kanun üzere resimlerin virüb mallarına ve nefslerine kimesne zarar eylemiye. (r. 153-155).* [„Şi negustorii celor două părţi venind şi plecând de pe mare şi de pe uscat şi din schelele obişnuite şi făcând comerţ, achitându-şi taxele potrivit obiceiului şi legii din locul în care se află, nimeni să nu facă pagubă asupra avutului şi persoanei lor"].

---

[8] *beyaban, bıyaban* = sălbatic.
[9] *Guruş* (sau *kuruş*) = bani străini; *tam guruş* = talerul austriac; *esedı guruş* = talerul olandez.
[10] *mu'tad, mûtad* = obişnuit, uzual.

Scutire de la alte taxe (reft akçesi, kasab akçesi) la Istanbul, Brusa şi Edirne: „Să nu fie supăraţi negustorii care vin şi se duc în mod cinstit şi, după ce li se ia vama cuvenită, potrivit legii vechi, să nu li se mai ceară, la Istanbul şi la Edirne şi la Bursa taxă de plecare *(reft akçesi)* sau dare de măcelărie *(kassabiyye)*".

Libertate de intrare şi comerţ la Cetatea Albă: *ve hâlâ mabeyinde dostluk ziyâde olmağiçün Leh tevâba'ı ve re'âyâsı Turlu suyundan Akkerman iskelesine metâ' getürüb bey' ve şirâ eylemeleri iltimas olunmuş, ol makule Memâlik-i mahruseme zarar ve ziyân kasdında olunmıyub kendü halında ticaretile gelenlere kimesne manı' olmıya.* [„Intervenindu-se ca, pentru întărirea şi mai mult a prieteniei dintre cele două părţi, raialele dependente de ţara leşească să-şi aducă mărfurile lor, pe apa Nistru, la schela Akkerman şi să facă alişveriş, de aceea, nimeni să nu-i oprească pe cei de acest fel, care vin cu gând de negoţ cinstit şi care nu se gândesc să pricinuiască pagube şi stricăciuni ţărilor mele bine păzite"].[11]

4. Clauze despre comerţ şi negustori din *'ahdnâme-i hümâyun* din *evasit safer* 1078 / 2-11 august 1667, Adrianopol *(Edirne)*:[12]

Scutire de haraci, la fel ca alţi negustori müstemini: *Ve kendü vilâyetlerindeki metâ' ile bâzargânları kâr ü-kesb* [13] *içün Memâlik-i mahruseye çıkub kanun-ı kadim üzere metâ'larının gümrüklerin be-kusûr virdüklerinden sonra hilaf-ı şeri' ve kanun rencide olunmıyub – sayr müste'min tüccarından harâc alınmaduğu gibi – Leh tüccarından dahi harâc taleb olunmıya* (p. 422, r. 75-78). [„Şi negustorii cu marfă din ţările lor, intrând în Ţările bine păzite pentru câştig şi achiziţii, după ce au achitat fără kusur vămile pe mărfuri, potrivit legii vechi, să nu fie supăraţi contra legii sfinte şi legii civile şi, aşa cum nu se ia haraci de la un alt negustor mustemin, să nu se ceară haraci nici de la un negustor polonez."]

Libertate de intrare şi comerţ la Cetatea Albă: *ve hâlâ mabeyinde dostluk ziyâde olmağiçün Leh tevâba'ı ve re'âyâsı Turlu suyundan Akkerman iskelesine metâ' getürüb bey' ve şirâ eylemeleri iltimas olunmuş, ol makule Memâlik-i mahruseme zarar ve ziyân kasdında olunmıyub kendü halında ticaretile gelenlere kimesne manı' olmıya* (p. 424, r. 140-143). [„Intervenindu-se ca, pentru întărirea şi mai mult a prieteniei dintre cele două părţi, raialele dependente de ţara leşească să-şi aducă mărfurile lor, pe apa Nistru, la schela Akkerman şi să facă alişveriş, de aceea, nimeni să nu-i oprească pe cei de acest fel, care vin cu gând de negoţ cinstit şi care nu se gândesc să pricinuiască pagube şi stricăciuni ţărilor mele bine păzite"].

---

[11] O traducere în româneşte, în Mehmet, *Documente turc.*, I, doc. 170, p. 172.
[12] Feridun, *Münşe'at*, II, p. 420-425.
[13] *kâr ü-kesb* = profit, câştig.

Articol general despre libertatea de a circula şi a face negoţ, protecţia negustorilor şi a mărfurilor lor: *ve tarafının bâzargânları denizden ve karadan ve mutad*[14] *iskelelerinden gelüb gidüb bey' ve şira eyleyüb bulundukları yerlerde 'adet ve kanun üzere resimlerin virüb mallarına ve nefslerine kimesne zarar eylemiye. (r. 153-155).* [„Şi negustorii celor două părţi venind şi plecând de pe mare şi de pe uscat şi din schelele obişnuite şi făcând comerţ, achitându-şi taxele potrivit obiceiului şi legii din locul în care se află, nimeni să nu facă pagubă asupra avutului şi persoanei lor"].

Procedura legală privind disputele dintre negustori: necesitatea documentelor scrise (sicil, hüccet, temessük); respingerea mărturiei false (şahid zûr ile) *(r. 167-168): Ve tücar tayfesinin bir kimesne ile bey' ve şirası nizâyı sicil oluna ve sicil ve hüccet olmıyınca istimâ olunmıya. Eğer kefalet ve eğer karzder da'va ve taleb etdiklerinde sicil ve hüccete nazar oluna. Bu ikisinden biri olmıyınca şahid zur ile telbis ve tezvir etmiyeler. Kıral canibinden dahi memleketi hakimlerinin ma'lumlar olmıyınca istimâ' olmıya.* [„Plângerea privind comerţul tagmei negustoreşti cu cineva să fie înregistrată. Atâta vreme cât nu există înregistrare şi dovadă (document), să nu fie ascultată <plângerea>. Dacă este <vorba> de garanţie şi de împrumut, la prezentarea plângerii şi cererii, să se ia în considerare <numai> înregistrarea şi documentul. Până când una din cele două părţi nu este prezentă, să nu se falsifice adevărul prin mărturie falsă. De asemenea, şi din partea regelui, până când nu se aduce la cunoştinţa judecătorilor ţării, să nu se asculte <plângerea>„].

Scutire de la alte taxe (reft akçesi, kasab akçesi) la Istanbul, Brusa şi Edirne *(r.189-190):* „Să nu fie supăraţi negustorii care vin şi se duc în mod cinstit şi, după ce li se ia vama cuvenită, potrivit legii vechi, să nu li se mai ceară, la Istanbul şi la Edirne şi la Bursa taxă de plecare *(reft akçesi)* sau dare de măcelărie *(kassabiyye)*".

5. Clauze despre pace şi comerţ din *'ahdnâme-i hümâyun* din *gurre, Receb* 1083/ / 23 octombrie 1672 acordată de Mehmed IV lui Mihail Korybut Wisniowiecki (1669-1673):

Libertate de intrare şi comerţ la Cetatea Albă: *ve hâlâ mabeyinde dostluk ziyâde olmağiçün Leh tevâba'ı ve re'âyâsı Turlu suyundan Akkerman iskelesine metâ' getürüb bey' ve şirâ eylemeleri iltimas olunmuş, ol makule Memâlik-i mahruseme zarar ve ziyân kasdında olunmıyub kendü halında ticaretile gelenlere kimesne manı' olmıya* [„De asemenea, pentru întărirea şi mai mult a prieteniei dintre cele două părţi, s-a cerut ca raialele dependente de ţara leşească să-şi aducă mărfurile lor, pe apa Nistru, la schela Akkerman şi să facă alişveriş. Astfel, nimeni să nu-i oprească pe cei de acest fel, care vin cu gând de negoţ cinstit şi care nu se gândesc să pricinuiască pagube şi stricăciuni ţărilor mele bine păzite"].[15]

[14] *mu'tad, mûtad* = obişnuit, uzual.

[15] O traducere în româneşte, în Mehmet, *Documente turc.*, I, doc. 182, p. 189.

Protecţie garantată armenilor şi altor negustori veniţi pentru comerţ cinstit (istikamet üzere ticaret), care folosesc drumuri cunoscute şi plătesc taxele legale: [„De asemenea, când negustorii armeni şi alţi necredincioşi, supuşi ai regelui Poloniei (*ve kıralın eli altında ermeni ve sayr kefere bâzargânları*), vor dori să vină şi să facă negoţ în Moldova sau în celelalte ţări ale mele bine păzite, să nu vină prin locuri sălbatice şi primejdioase, ci să vină pe drumul obişnuit pe care l-au făcut din vechime negustorii. Dacă se vor aduce pagube sufletului şi avutului celor de acest fel, răufăcătorii să fie prinşi şi să li se vină de hac"].[16]

Scutire de la alte taxe (reft akçesi, kasab akçesi) la Istanbul, Brusa şi Edirne: „Să nu fie supăraţi negustorii care vin şi se duc în mod cinstit şi, după ce li se ia vama cuvenită, potrivit legii vechi, să nu li se mai ceară, la Istanbul şi la Edirne şi la Bursa taxă de plecare *(reft akçesi)* sau dare de măcelărie *(kassabiyye)*".[17]

Guruşii folosiţi de negustori să fie exceptaţi de la vamă (gümrük): „Şi să nu se ceară vamă pentru guruşii pe care-i vor aduce, fie că sunt parale, fie că sunt piaştri negri *(kara guruş)*, fie că sunt guruşi essedi sau leşeşti".[18]

6. Clauze despre pace şi comerţ din *'ahdnâme-i hümâyun* din 15 *safer* 1089/ 1678 10 aprilie

Ratificarea păcii: *Bin seksen dokuz sene sende (?) cânib-i hümâyûndan Leh kıralına yazılan 'ahdnâme-i hümâyûndir ki vezir-i â'zam Mustafa paşa zamanında muceddedan* [19] *olan sulhda rica eyledüği mevadd-ı*[20] *ilhakile* [21] *virilmişdir serasker-i vezir Ibrahim paşa suveyleşmişdir* [22]. [„Este cartea imperială de legământ care a fost acordată regelui Poloniei de Majestatea imperială în anul 1089, care a fost dată împreună cu articolele adăugate cerute în pacea recentă din vremea marelui vizir Mustafa paşa <şi> au fost discutate de vizirul serasker Ibrahim paşa"].

Articol general despre libertatea de a circula şi a face negoţ, protecţia negustorilor şi a mărfurilor lor: *ve tarafının bâzargânları denizden ve karadan ve mu'tad olan iskelelerden gelüb gidüb bey' ve şirâ idüb bulundukları yerlerde 'âdet ve kanun üzere rüssumları ne ise virüb kimesne mallarına ve nefslerine zarar eylemiye* [„Şi negustorii <celor două> părţi să vină şi să plece de pe mare şi de pe uscat şi din schelele

[16] O traducere în româneşte în Mehmet, *Documente turc.*, I, doc. 182, p. 189. Traducere în franceză, în Hurmuzaki, *Documente*, Supl. II/3, p. 98.
[17] O traducere în româneşte în Mehmet, *Documente turc.*, I, doc. 182, p. 189.
[18] O traducere în româneşte în Mehmet, *Documente turc.*, I, doc. 182, p. 189.
[19] *mucedded* = reînnoit, nou; *muceddedan* = nou, recent, din nou.
[20] *mevadd* (sing. *madde)* = articole, probleme.
[21] *ilhak* = anexare, adăugire; *ilhak etmek* = a alătura.
[22] *suveyleşmek* = a discuta, a delibera.

obişnuite şi să facă vânzare şi cumpărare. Achitându-şi impozitele oricare ar fi ele, potrivit obiceiului şi legii din locurile în care se găsesc, nimeni să nu facă pagubă asupra bunurilor şi persoanei lor"].[23]

Moştenirea. Inviolabilitatea bunurilor moştenite: *Ve eğer mumaileyh kıralın memleketinden gelen bâzargânlardan Memâlik-i mahrusemde murd olursa rızkları taraf-ı miriden alınmıyub kârban-başılarına teslim oluna ki götürüb varislerine teslim eyleyeler. Ve bu tarafın bâzargânlarından dahi Leh memleketinde vefât edenlerin mallarına ve rızklarına vecih-i meşruh üzere öte canibden mudahale* [24] *olunmıyub bu canibde varislerine gönderile.* [„Şi dacă dintre negustorii care vin din ţara regelui susnumit moare cineva în Ţările mele bine păzite, proviziile sale să nu fie luate de fisc, <ci> să fie predate şefului caravanei lor, care ducându-le, să le predea moştenitorilor săi. Şi, de asemenea, cealaltă parte să nu se amestece în <problema> bunurilor şi proviziilor celor dintre negustorii acestei părţi care mor în Ţara Leşească, <ci> să fie trimise moştenitorilor, în această parte, tot în chipul arătat"].[25]

Libertate de intrare şi comerţ la Cetatea Albă: *ve hâlâ mabeyinde dostluk ziyâde olmağiçün Leh tevâba'ı ve re'âyâsı Turla suyundan Akkerman iskelesine metâ' getürüb bey' ve şirâ eylemeleri iltimas olunmuş, ol makule Memâlik-i mahruseme zarar ve ziyân kasdında olunmıyub kendü halında ticaretile gelenlere kimesne manı' olmıya* [„De asemenea, pentru întărirea şi mai mult a prieteniei dintre cele două părţi, s-a cerut ca raialele dependente de ţara leşească să-şi aducă mărfurile lor, pe apa Nistru, la schela Akkerman şi să facă alişveriş. Astfel, nimeni să nu-i oprească pe cei de acest fel, care vin cu gând de negoţ cinstit şi care nu se gândesc să pricinuiască pagube şi stricăciuni ţărilor mele bine păzite"].[26]

Articol general despre libertatea de a circula şi a face negoţ, protecţia negustorilor şi a mărfurilor lor: *ve tarafının bâzargânları denizden ve karadan ve mutad iskelelerinden gelüb gidüb bey' ve şira eyleyüb bulundukları yerlerde 'adet ve kanun üzere resimlerin virüb mallarına ve nefslerine kimesne zarar eylemiye* [„şi negustorii celor două părţi venind şi plecând de pe mare şi de pe uscat şi din schelele obişnuite şi făcând comerţ, achitându-şi taxele potrivit obiceiului şi legii din locul în care se află, nimeni să nu facă pagubă asupra avutului şi persoanei lor"].[27]

---

[23] BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 6, p. 19.

[24] *mudahale* = amestec; *mudahale etmek* = a se amesteca.

[25] BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 6, p. 19.

[26] BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 6, p. 18-19. O traducere în româneşte în Mehmet, *Documente turc.*, I, doc. 182, p. 189.

[27] BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 6, p. 19.

7. Articolul al VIII-lea, referitor la comerţ, din *'ahdnâme*-aua din 11 *reiülahir* 1111/11 octombrie 1699[28]

Sekizinci madde:

Ticaret ahvalı semere-i sulh ve salahdan olub muceb imaret memleket olmağla ba'd el-yevm ahsen vecih üzere nizamakoyunulub tarafının tüccarı mahfî yerlerden gelüb gitmeyüb memerr-i nas olan yerlerden kendü hallerinde gelüb gidüb getürdükleri ve alub götürdukleri emti'anın gümrükün kanun-u kadim üzere eda eyledüklerinden sonra muhdes olan tekâlif talebile rencide olunmıyalar.

Ve getürdükleri nakd akçeden gümrük taleb olunmıya.

Ve Leh vilayetinde doğmuş Leh re'ayası olan Leh ve Litun ve gayrı milletden ticaret ile gelenler mâdâm ki zararları olmıya.

Minval-ı meşruh üzere ticaret ve bey' ve şiraların eyledüklerinde selefde virilen 'ahdnâmelerde tasrih olunduğu üzere harâc ve tekâlif-i şakka talebile rencide olunmıya.

Amma Leh vilayetini terk ve memâlik-i mahrusemde tevattun idüb veyahud aralarına ecnebi karışmağla taraf-ı miriye gadr olunmıya.

Ve Leh bâzargânları vilâyetlerine 'avdet eyledüklerinde yat ve yaraklarına ve davarlarına ve tahlis olunduğuna elinde hüccet şeriyesi olub vilâyetlerine giden esirlerden nesne taleb olunmıyub bile götürdüklerine dahl ve ta'arruz olunmıya. Amma bu bahane ile memnu olan eşyayı bela iddet götürmiyeler.

Ve tarafının bâzargânlarından âhar vilâyetde vefât edenlerin emval ve erzaklarına beyt al-mal ve kuşam tarafından dahl ve ta'arruz olunmıyub mabeynlerinde i'timad eyledüklerinde kimesneye teslim oluna ki götürüb defterile varislerine teslim eyleye.

Ve tüccar tayfesinin mabeynlerinde bir 'arıze zuhur iderse yine aralarında başları ma'rifetile görüle ki lazim olan yerlere cevab vireler.

Ma'mulün bih ve memhur temessük veyahud hüccet ile sabit olmıyan borc hilaf-ı şer'-i şerif taleb olunmıya. Bu makule deyn ve kefâlet da'valarıı mücerred şahid-i zûr ile istimâ' olunmıyub hüccet şer'yye ve temessükâta evvelden yedlerinde olan evamir-i şerifiyeye nazar olunub hak ve 'adl üzere fasl oluna

Ve bu da'va hususunda sayr müste'min tayfelerine ihsan olunan 'ahdnâmelerde mestur ve mukayyed olan madde Leh tüccarına dahi şamil ola.

Ve kendülere mahsusan mukaddema ihsan olunub yedlerinde olan evamir-i şerifenin mazmunu dahi mer'i tutıla.

---

[28] O traducere în franceză în Biblioteca Czartoryski, IV 859, p. 43-44 and IV, 616, p. 356-357: „Le Commerce étant le fruit de la Paix, et contribuant à faire fleurir les États, les commerçans des deux parts observeront de passer par les grandes Routes et après qu'ils auront payé les Droits d'usage pour leurs exportations ou Importations, on n'en exigera aucun autre; on n'en exigera aussi aucun Droits pour l'Argent comptant, qu'ils auront sur eux. Les sujets natif de Pologne, de Lithwanie et d'autres provinces dependantes eperceront (endroits d'iceux), tandis qu'ils viennent en qualité de Marchands le Commerce selon que cela est stipulé dans les Anciens Traités et Capitulations et n'éprouveront aucunes avanies des qu'ils ne viendront que pour Affaires de Commerce, et sans faire aucune préjudice à l'Empire".

Întrucât starea comerțului este fructul păcii și prieteniei, (și) contribuie la reconstrucția țării, iar acum au fost reglementate cel mai bine (relațiile dintre noi-n.ns.), negustorii (celor două) părți să nu meargă prin locuri ascunse, (ci) să meargă prin locurile publice, (și) după ce au plătit vama pe mărfurile aduse cu ei sau cumpărate și cărate, potrivit legii vechi, să nu mai fie supărați prin cererea de dări inventate.

Și să nu se ceară vamă pe banii cash aduși de ei.

Și să nu fie păgubiți Polonezii și Lituanienii și alte neamuri, care sunt supuși Polonezi născuți în țara Leșească, atât timp cât vin pentru comerț.

Și când fac comerț, vânzări și cumpărări potrivit modului amintit mai sus, (negustorii) să nu fie supărați cu cereri de tribut și dări dificile, așa cum se menționează clar în cărțile de legământ acordate mai înainte.

Dar, pe de altă parte, părăsind țara Leșească și stabilindu-se în Țările mele bine-păzite, să nu fie prejudiciat statul (otoman) prin confundarea lor cu străinii.

Și când negustorii polonezi se întorc în țara lor, să fie în posesia unui hüccet al șeriatului prin care armele, proviziile și vitele lor să fie în siguranță.

Să nu se ceară ceva dintre robii cu care (negustorii) se întorc în țara lor (și) să nu fie atacați și molestați cei ce îi însoțesc. Dar, cu acest motiv, (negustorii) să nu care bunuri prohibite, (provocând) belea și necaz.

Și când negustorii unei părți moare în altă țară, bunurile și proviziile să nu fie confiscate de către Visteria (bunurilor testamentare), (ci) să fie predate cuiva de încredere dintre ei, care, cărându-le, să le predea moștenitorilor cu inventar.

Dacă în cadrul tagmei negustorilor intervine o insultă (neînțelegere), din nou să fie analizată prin intermediul șefului lor, care să dea răspunsul corespunzător situațiilor.

Să nu se ceară, contra ilustrului șeriat, datoria care nu este dovedită printr-o înțelegere, chitanță sigilată sau sentință judecătorească. Să nu se aplece urechea la acest fel de plângeri legate de datorie și chezășie, (înfățișate) în vorbe (sau) printr-o mărturie mincinoasă, (ci) să fie examinate mai întâi sentința judecătorească și chitanța și poruncile ilustre care sunt în mâinile lor și să se judece cu dreptate și echitate.

Și în problema acestor litigii articolul înscris și arătat în cărțile de legământ acordate altor tagme de müstemini să fie respectat și față de negustorii polonezi.

Și fiindu-le acordate mai înainte în anumite scopuri, să fie respectate, de asemenea, conținutul poruncilor ilustre care sunt în mâinile lor. (AGAD, AKW - Tureckie, k. 78, t. 507, no. 832).

'AHDNÂME-I HÜMÂYUN ACORDATĂ DE AHMED I REGELUI HENRIC IV AL FRANŢEI (20 mai 1604 / 1012 20 *zilhicce* 1012)

1 La gloire des grands princes, l'élu des glorieux seigneurs de la foi du Messie, le pacificateur des États chrétiens, le tres-majestueux, très illustre et tres-glorieux Henri, padichah de France! Puisse-t-il bien terminer ses jours (embrasser la vraie foi)!

2. Ayant charge son illustre ambassadeur Francois Savary, seigneur de Brèves, le modele des emirs chretiens, en charge d'ambassadeur pres notre Porte de felicite, elu parmi les nobles (beizade) les plus eminents et les plus distingues de sa cour, a l'effet de le representer aupres de notre glorieuse Porte, le refuge, par le grace divine, des sultans les plus illustres, et l'aide des khaqans les plus magnifiques; cet envoye a manifeste le vif desir du padichah de France de voir maintenir, comme par le passe, la bonne et ancienne amitie existant entre les padichahs de France et nos glorieux ancetres, depuis les temps les plus recules jusqu'a ce jour.

3. Or, l'ahd-name imperial, solicite et accorde du temps de note venere et illustre pere, feu Mehemmed-Khan, de glorieuse memoire, declarant "qu'il ne serait porte aucun trouble ni vexation aux ambassadeurs,consuls, dragomans, negociants et autres raias du padichah de France, lesquels vivrons en paix et securite, a l'ombre protectrice de notre puissante equite;" – Moi, aussi, confirmant cet *ahd-name*, j'ai accorde le present *ahd-name* imperial, et rendu ce firman don't l'execution est aussi irrevocable que celle des arrets du destin.

4. Excepte les vénitiens et anglais, les marchands génois, portugais et catalans, les siciliens, anconais, espagnols, florentins et ragusains, en un mot, tous ceux auxquels, sur la demande ancienne et amicale du padichah de France, il avait été permis d'aller et venir dans nos États bien gardes, – iront et viendront, dans les bornes de leur état, avec leurs galions et navires, de la même façon qu'autrefois, en arborant la bannière de France; et ils s'adresseront, dans les ports, aux consuls français. Tant que, de la part de ceux-ci, il ne sera rien fait de contraire a la paix et amitié, de ce cote-ci, également, on observera, comme par le passe, les devoirs de l'alliance et de la foi jurée.

Il ne sera cause ni trouble ni empêchement aux pèlerins allant et venant a Jérusalem, non plus qu'aux religieux résidant dans l'église de la Resurrection tous sujets du padichah de France.

5. (Manque dans Feridoun, ou plutôt indique brièvement dans l'alinéas précèdent.)

6. Et encore, excepte les Vénitiens et les Anglais, tous les négociants *harbi*, n'ayant pas d'ambassadeur, viendront sous bannière du padichah de France; et l'ambassadeur d'Angleterre, ou tout autre, ne provoqueront, pour cela, ni trouble ni avanie, en disant que ces négociants ont été reçus sous bannière de France, après avoir été *harbi*.

7. Si, par un moyen quelconque, on produisait, a cet egard, un firman anterieur ou posterieur, contraire au present *ahd-name*, imperial, on agira en conformite de celui-ci; et l'on exhibera aussi les traites et engagements donnes aux Francais.

8. Le precedent *ahd-name* portait: "en raison de l'amitie inalterable entretenue *ab antiquo* par les padichahs de France avec notre sublime Porte, un firman avait ete promulgue, du temps de feu mon aieul, sultan Suleiman, leur permettant l'exportation de coton, fil de coton et cuirs, marchandises prohibees. Actuellement, et vu leur parfaite amitie et affection, ils pourront exporter, moyennant paiement, et sans empechement de personne, la cire et les cuirs, marchandises prohibees sous feu mon pere," Moi aussi, je confirme ces stipulation comme par le passe.

(Une partie de ce qui precede manque dans la version francaise, qui, de son cote, cntient une clause de reciprocite, en faveur des proteges europeens, omise ici).

9. On percevait autrefois un droit sur les *guruş* "monnaies" apportées par leurs hommes et leurs marchands, de leur pays dans le mien; cette perception n'aura plus lieu maintenant; nos trésoriers et directeurs – généraux des monnaies ne les troubleront pas, en voulant convertir leurs *guruş* en *akçe*.

10. Si un marchand français, ayant pris passage sur un navire *harbi*, s'y tient dans les bornes de son état, il serait contraire a la loi de la réduire en esclavage et de s'emparer de ses biens, sous le prétexte «qu'il se trouvait sur navire *harbi*». Tant que les Français s'en tiendront, dans les bornes de leur état, a faire le commerce, et tant qu'ils ne participeront pas aux brigandages des corsaires, on ne pourra, sous ce prétexte, les faire esclaves et saisir leurs biens.

(Le passage relatif a leur eliberation et a la restitution de leur biens, si tel fait avait lieu, manque ici).

11. (Art. Manquant; relatif a la capture des Français trouves sur bâtiment corsaire).

12. Si un Français, ayant chargé, sur navire lui appartenant, des céréales provenant de pays Harbi, et a destination harbi, est rencontre par des navires musulmans, ceux-ci ne pourront s'emparer du navire et réduire le Français en esclavage, sous le prétexte "qu'il transportait des vivres a l'ennemi".

13. Si l'un de nos sujets *zimmis* est pris, tandis qu'il porte a l'ennemi des vivres tires de pays musulmans, les Français trouves sur ce navire ne seront pas faits esclaves.

14. Si un français ayant acheté des céréales, de navires musulmans (sic), et du gré de ceux-ci, pour les porter, non en terre harbi, mais dans son propre pays, est rencontre par des navires musulmans, ceux-ci saisiront le blé; mais le navire ne sera pas confisque; et ceux qui s'y trouveraient ne seront pas faits esclaves. Si des Français étaient, de la sorte, faits esclaves, ils seraient mis en liberté, et leur objets restitues.

15. Si des négociants *harbi* ont chargé, moyennant nolis, des marchandises sur navires français, les Français ne seront pas molestes, sous le prétexte "que le marchandise est *harbî*.

16. Les importations faites de leur pays, du consentement du padichah de France, par les négociants français, comme les marchandises exportées par eux, paieront la douane, selon le taux fixe *ab antiquo*; on ne demandera pas un chiffre plus élevé.

17. (Omission du premier alinea, relatif aux avanies exercees pour paiement des droits, a l'arrivee). Les marchandises debarquees pour la vente etant exceptees, on ne reclamera pas de douane pour celles qu'ils voudront transporter ailleurs; et l'on ne s'opposera pas a ce transport.

18. Ils ne paieront ni le droit nouveau dit *kassabie*, ni le *reft*, ni le *badj*, ni le *yacaq qolou* taxe des gardes-ports et peages, ni un droit de *selamet* " bon voyage", excedant 300 aspres.

19. Bien que les corsaires d'Alger soient bien accueillis dans les ports français ou ils se procurent de la poudre, du plomb, de la voilure et d'autres agrès, cela ne les empêche pas de piller les bâtiments français, quand ils les rencontrent, et de faire esclaves ceux qui sont `a bord. Maintes fois, feu mon père a donne a cet égard des ordres, dont ils n'ont pas tenu compte, et ils ont continue leurs brigandages. De pareils méfaits encourant ma propre réprobation, si des Français ont été faits esclaves de cette, ils seront mis en liberté, et leurs biens leur seront restitués. Puis, si dorénavant le roi nous dénonce, par lettres royales, de nouveaux brigandages, de la part de ces corsaires insoumis, le beilerbei sous l'administration duquel ils auront en lie, sera destitue et rendu responsable des indemnités a payer pour le pillage commis.

20. Enfin, si, malgré mes ordres itératifs, ces corsaires, ne se tenant pas pour dûment avertis, persistent dans leur désobéissance, le padichah de France leur fermera ses places et ports, et avisera aux moyens de se faire justice lui-même; et, confirmant la précédente déclaration de mon père, je déclare à mon tour "que cela ne rompra nullement l'alliance conclue entre nous; et que je réserverai aussi bon accueil aux plaintes qu'aux bons témoignages du roi, `a cet égard.

21. Des firmans avaient été accordes aux Français, du temps de mes aïeux et de mon père, pour la pèche du poisson et du corail, dans le golfe de Stora et autres lieux, dépendent d'Alger et de Tunis; ils continueront a faire ladite pèche, dans ces localités, selon l'ancienne coutume, et personne du dehors n'y mettra obstacle (omission de la fin du paragraphe confirmatif des anciens privilèges).

22. Les drogmans employes aupres des ambassadeurs seront exemptes, comme d'usage, du kharadj, du kassablik et de toutes autres impositions.

23. Les marchandises chargees sur navires francais, aussi bien que celles importees ou exportees par certains zimmis, sur leurs propres navires, paieront integralement et sans objection les taxes et droits de consulat, acquis aux ambassadeur et consuls francais.

24. Les ambassadeurs et consuls entendront et jugeront toute cause de meurtre ou de délit survenue entre Français, sans nulle intervention ou opposition d'aucun de mes officiers.

25. En cas de réclamation contre les consuls, ceux-ci, institues pour les affaires des négociants, ne seront l'objet d'aucune vexation, soit par leur arrestation, soit par l'apposition des scelles sur leur domicile; tout procès intente contre les consuls sera porte devant ma Porte de félicite.

26. Si l'on se prévalait de firmans antérieurs ou postérieurs, contraires à ceci, on n'y aura aucun égard, et l'on agira en conformité du présent ahd-name impérial.

27. La maison de France etant la plus noble et la plus illustre parmi les rois chretien; et, depuis le temps de mes aieux et de mon pere jusqu'a ce jour ayant temoigne a la notre une amitie plus sincere que celle des autres *qral*, sans que nulle atteinte ait jamais ete portee a la foi juree; enfin, les princes de cette maison etant demeures fermes et constants dans leur affection pour nous, – les ambassadeurs de France residant a notre cour auront, comme anciennement, le pas et la presence sur les ambassadeurs du roi d'Espagne et des autres *qral*, quand ils se rendront a notre divan imperial, aupres de nos ministres et de nos muchirs.

28. (Omission de l'article relatif aux franchises douanieres des ambassadeurs pour les etofles a usage et presents).

29. (Omission du premier $ de cet article relatif aux franchises douanieres des ambassadeurs, pour les victuailles et provision à l'usage de leur maison; omission du second # relatif a la preseance des consuls).

30. Les galions et autres bâtiments français allant et venant avec leurs marchandises et autres choses leur appartement, iront et viendront en toute sécurité et en tout temps, dans les ports, échelles et autres lieux de mon empire. Si la tempête met leurs navires en danger, nos bâtiments de guerre ou autres qui se trouveront sur les lieux, leur donneront aide et assistance. Les commandants de galères, lieutenants et autres officiers ne mettrons pas le moindre retard à les bien accueillir; et ils s'empresseront de leur procurer, moyennant paiement, vivres et provisions.

31. Si la mer, par la violence du vent, jette leurs navires à la cote, le beylerbey du lieu, les cadis et autres, leur porteront secours; les marchandises et autres objets provenant du sauvetage leur seront rendus; personne n'y mettra obstacle. Personne ne fera empêchement ou opposition aux marchands français, allant et venant, en plein sécurité, sous bannière du padichah de France, non plus qu'a ceux, *harbi* autrefois, devenus sujets (*rayas*) de France.

32. Les marchands et drogmans français, et tous individus dépendent d'eux, viendront par mer ou par terre dans mes États; ils feront le commerce et le négoce; c'est-a- dire qu'après avoir acquitte, selon l'usage et la loi, les droits coutumiers et de *badj,* ils ne seront empêches par personne, dans l'aller et de venir, ni par nos amiraux, ni par les capitaines des bâtiments de guerre, ou navires marchands, ni par nos officiers de terre ou autres.

33. On ne les molestera pas en les contraignant de prendre des marchandises contre leur gré.

34. Le paiement d'une dette ne pourra être reclame que du debiteur; personne autre, sauf le garant, ne sera poursuivi à cet egard.

35. En cas de deces d'un francais, personne n'interviendra dans les affaires de sa succession; celles-ci seront remises à la personne en faveur de qui le defunt aura teste; s'il n'y a pas testament, la succession sera remise, par l'entremise du consul, aux heritiers du defunt, sans nulle intervention des officiers du *Beytulmal* (domaine) et du *Kassam* (tribunal judiciaire des repartitions).

36. Les consuls, drogmans et marchands français, dans les questions d'achat, de vente, de negoce, de caution et autres affaires legales, se rendront chez le cadi; ils ne

feront prendre acte et enregistrement, ou bien ils en feront dresser document authentique (*hudjet*), de facon que, en cas de contestation ulterieure, on puisse recourir a l'enregistrement ou a l'acte lui-meme, et agir en consequence. On devra suivre l'une ou l'autre modalite.

37. Si, contrariement a la loi, on intentait une action, en produisant seulement de faux temoins, de pareils proces mal fondes et illegaux ne seront pas entendus, tant qu'on n'aura pas le *hudjet* du cadi ou qu'il n'y aura pas en enregistrement.

38. Si, dans le but seul de leur tirer de l'argent, on les inquite illegalement, sous pretexte d'insultes (a la religion, dit le texte francais), ces plaintes seront ecartees, et n'y sera pas donne suite.

39. Si l'un d'eux, endette ou accuse d'un delit, disparait du pays, nulle autre personne, innocente ou non garante, ne pourra etre arretee au lieu et place de l'absent.

40. S'il se trouve des esclaves, reconnus pour français ou comme dependant d'eux, par leur ambassadeurs et consuls, ces individus seront envoyes à ma sublime Porte, avecleurs maitres ou les fondes de pouvoirs de ceux-ci, pour examen de l'affaire.

Le *kharadj* ne sera percu d'aucun francais ou individu dependant de leur pays, et residant dans mes Etats.

41. Quand (les rois) désigneront et enverront un de leurs hommes, capables de remplir cet office, en remplacement des consuls institues dans les échelles d'Alexandrie, de Tripoli de Syrie, Alger et autres lieux, personne n'y mettra empêchement; ces agents seront exempts de toute imposition *urfie*.

42. En cas de procès contre un François, la cause sera portée devant le cadi; mais elle ne sera pas évoquée tant que le drogman français ne sera pas présent. Si celui-ci est occupe d'affaires importantes, ou différera jusqu'a son arrivé; toutefois, les Français ne provoqueront pas de faux délais, en se prévalant de l'absence du drogman, et ils s'emploieront pour amener sa présence à l'audience.

43. En cas de procès entre Français, les ambassadeurs et consuls entendront et jugeront la cause selon leurs coutumes; personne n'y mettra empêchement.

44. Les navires francais etaient visites, selon l'usage, a Constantinople; apres leur depart de cette ville, ils etaient encore visites devant les forts du detroit, en recevaient l'exeat; actuallement et contrairement à l'usage, ils sont visites, en outre, à Gallipoli. Dorenavant, ils seront visites devant les forts du detroit, selon l'usage, et ne seront ailleurs.

45. Les vaisseaux, galères et flottes ottomanes se rencontrant en mer avec les escadres françaises, les uns et les autres feront échange de procédés amicaux et ne se feront aucun mal.

Tant que, de leur plein gré, les seconds ne feront pas de présents, on ne se permettra, envers eux, nulle vexation, en prenant violemment agrès ou autres objets, des jeunes gens imberbes ou quoi que ce soit (Ce dernier alinéa manque dans la version français).

46. Tous les points consignes dans *l'ahd-name* imperial donne aux Venitiens est confirme en faveur des Francais; personne ne se permettra nulle contradiction, aussi contraire à la loi qu'au present *ahd-name* imperial.

47. Les gallions et navires francais seront proteges et respectes dans mes Etats; et ils pourront en sortir, en toute securite. Si quelque chose leur etait derobe, ou ferait les recherches necessaires pour retrouver les objets voles; et l'auteur du delit, quel qu'il soit, serait severement puni.

48. Les beilerbei, amiraux et sandjaq-bei, les cadis, directeurs generaux, capitaines de la marine militaire, en un mot, tous les sujets de ma couronne agiront en conformite du present *ahd-name*; ils ne se permetront pas la moindre infraction.

49. Autrement, ils se rendraient coupables de desobeissance et de rebelion a mes ordres aussi irrevocables que le destin. Il ne sera fait ni quartier, ni merci a ces rebelles; punition severe en sera faite afin de servir d'exemple.

En un mot, on ne permettra nulle contravention ou infraction, contraire a *ahd-name* et a l'*aman* existant en vertu des *ahd-name* dounes par mon aieul, par sultan Suleiman et mes autres ancetres.

50. Tant que le padichah de France restera ferme et inebranlable, conformement a la foi juree *(ahd)* precipitee, dans ses sentiments d'amitie et de sincerite envers ma sublime porte, – moi, de mon cote, qui recois et accepte son amitie, je promets et je jure, par le Dieu souverain, createur du ciel et de la terre, et par l'ame de mes aieux, que, de ma part, il ne sera fait rien de contriare a l'*ahd* et a la foi juree entre nous; et qu'il sera agi, perpetuellement, selon la teneur du present *ahd-name* imperial.

Qu'on le sache ainsi; qu'on ait confiance dans ce signe imperial!

(Text publicat în Fr.-Alphonse Belin, *Des Capitulations et des traités de la France en Orient,* Extrait du contemporain „Revue d'économie chrétienne", 1869 (Paris, 1870). Vezi şi textele din: Feridun, *Münşe'at*, II, 400-5; *ARTICLES DV TRAICTE FAICT EN L'ANNEE Mil six cens quatre, entre HENRI le Grand Roy de France, & de Nauarre, Et Sultan Amat Empereur des Turcs. Par l'entremise de Messire François Sauary, Seigneur de Breues, Conseiller du Roy en ses Conseil d'Estat & Priuè, lors Ambassadeur pour sa Maiesté `a la Porte dudit Empereur,* A PARIS, De l'Imprimerie des langues Orientales, Arabique, Turquesque, Persique, &c. Par Estienne Paulin, rue de Carmes, College des Lombards. MDCXV (In *Traictez et ambassades de Turquie. Recueil de pièces relatives `a l'histoire des relations diplomatiques de la France avec le Levant. 1528-1640.* Tome III, fol. 299-322, Bibliothèque d'Arsenal, Ms. 4769; BN, DO, Suplément turc 123, fol. 2r-25r; *Mémoires et documents divers: originaux et copies du XVIe et du XVIIe siècles sur la période de 1520 `a 1648, Capitulation entre le grand roi Henri IV et le Sultan Ahmet Ier, empereur des Turcs. Mai 1604* (AMAE, Mémoires et Documents, Turquie, Tome 2, fol. 152-164); *Relation des voyages de Monsieur de Brèves, tant en Grèce, Terre Saincte et Aegypte qu'aux royaumes de Tunis et Alger. Ensemble, Un traicté faict l'an 1604 entre le roy Henry le Grand et l'empereur des Turcs. Et Trois discours dudit sieur, le tout recueilly par le S.D.C.* (Jacques Du Castel), Paris, N. Gasse, 1628; Saint-Priest, François Emmanuel Guignard, Comte de, *Mémoires sur l'ambassade de France en Turquie et sur le commerce des Français dans le Levant, 1525-1770*, édition critique par Charles Schefer, Paris, 1877 (Amsterdam, 1974), p. 420-430; Noradounghian, *Actes*, I, p. 93-103; Testa, *Traités*, I, p. 141-51).

ABSTRACT

Viorel Panaite, *Western Diplomacy, Commerce and Ottoman Law (15^{th}–17^{th} Centuries)*, Editura Univeristii din Bucureøti, 2004.

In the Bibliothèque Nationale in Paris is preserved an Ottoman manuscript, conceived by François Savary de Brèves during his mission to the Ottoman Court (1593-1605) as a guidebook for the consuls of France in the Mediterranean. The first beneficiary was André Du Ryer de Malezair, vice-consul of France in Egypt between 1623 and 1626. The manuscript is a collection of various types of documents, such as peace and commerce treaties (*'ahdname)*, legal opinions *(fetva)*, Imperial orders *(hüküm)*, correspondence (*name)*, Grand Vizier's reports (*telhis)*, and ambassadors' petitions *('arzuhal)*. The substance of the documents offers a complex picture of the Western trade and merchants (especially the French ones) in the main Mediterranean towns, harbors and regions, such as Egypt and Alexandria, Aleppo, Algiers, Tunis and Tripoli of Libya, Chio, Antalya, Istanbul and Galata, Gallipolis, Avlonya etc. Taking into consideration its structure in three sections (diplomatic, juridical and administrative), one can say that this manuscript is unique. Here – apparently for the first time in a surviving Ottoman manuscript – is proved clearly the necessity of legitimating the articles of a treaty by legal opinions.

In the Ottoman Empire, the Western merchants' status was established by *shari'a* (Muslim holy law) and peace agreements (in Turkish, *'ahdnâmes*; in Western languages, *Capitulations*).

The life and property of an inhabitant of enemy territories *(harbî)* venturing into Muslim lands were completely unprotected by *shari'a*, unless he was given a temporary safe-conduct *(amân)*. According to *shari'a*, he was then called *müste'min*. This notion derived from *amân* and was used for terming "the foreigners in Islamic lands". In a distinct chapter of his work *Mülteka al-abhur*, Ibrahim al-Halebî (d. 1549) dealt with the regime of foreigners *(Bab-ı ahkâm al-müste'min)*. He said: "Any enemy who enters with *amân* into our territories is called *müste'min" (Her harbî ki bizim dârımıza amân ile dahil ola ana müste'min derler)*. In legal opinions *(fetva)*, the foreigner was frequently termed: "Zeyd enemy who [comes] from the House of War and enters into the House of Islam with safe-conduct" *(Zeyd harbî dar-i harb'dan amânla dâr-ı Islâm'a çıkub)*. From the fifteenth to the seventeenth century official documents (orders, law-codes, treaties), the word *müste'min* was seldom used for calling foreign merchants. In orders and law-codes, the Western merchants were termed with the same phrases used in *shari'a*. For instance: "infidels who come from the House of War", in 1586; "the merchants' group who comes from countries of infidels *(kefere vilayetlerinden gelen tüccar tayfesi)*, in 1734; "the merchant of the House of War", in 1750-1751. In peace and trade treaties *('ahdnâmes)*, foreign merchants were called both with the name of their states (*Ingilterelü, Venediklü, Françelü, Lehlü* etc.) and with religious-juridical terms *(kâfir, harbî)*. The juridical concept *müste'min* will be used much more in the Ottoman documents of the eighteenth and nineteenth centuries.

The foreigners' status can be better understood if it would be compared with the Muslims' regime and, especially, with the status of non-Muslim Ottoman subjects *(dhimmîs)*. According to ash-Shaybanî (d. 805) – characterized as "Hugo Grotius of Islam" – "<*Müste'min*> does not enjoy the *dhimmî'* status, because he is an enemy person". In comparison with non-Muslim subject, the foreigner may only temporarily dwell in Ottoman territories, i.e. less than one year. In this period he is not obliged to pay poll-tax (*djizye*; in Turkish, *cizye*); but if he remain longer than one year in *dâr al-Islâm*, he becomes a tax-paying non-Muslim subject *(dhimmî)*. This rule of *shari'a* was not observed in Ottoman practice. The foreign merchants received the privilege to remain unlimited time in the Ottoman Empire without paying *dizye* and become non-Muslim tributaries *(dhimmîs)*, by a clause included in the *Capitulations*. In the Ottoman-Polish treaties there is not a similar article, because the merchants' traveling and sojourn in the Ottoman territories could not practically last for more than one year.

A general *amân*, i.e. permission for access and guarantee of safety, was granted to traders coming from Venice, Hungary, Austria, Poland, France, England, Holland, Russia and staying in the Ottoman dominions and was included in the *'ahdnâmes* granted by sultans to Christian princes.

The "peace and trade agreements" concluded between the Ottoman Empire and the Christian states belonged to the general "covenant" (*'ahd)*. According to Islamic legal texts, there were two kind of *'ahd* : *'ahd ad-dhimma* ("agreement of tributary protection") and *muvâda'a* ("truce" or "treaty of temporary peaceful coexistence"). In the Ottoman diplomacy, any agreement concluded with Muslim or non-Muslim foreign princes was called *'ahdnâme-i hümayûn* ("Imperial charter of oath"). Its equivalent in Western chancelleries was the term *Capitulations*. Transcripts of *'ahdnâmes* were made in the Ottoman chancery and included in the "Foreign States Registers" (*Düvel-i Ecnebiyye Defterleri)* of *Baøbakanlık Osmanlı Arøivi* in Istanbul. Many *'ahdnâmes* were included in the document-collections münøe'at, such as *Mecmu'a-i Münøe'at es-Selatin* initiated by Ahmed Feridun Bey in the second part of the sixteenth century.

The main articles of *Capitulations* concerning trade and merchants can be summarized as follows: safe access by land and sea; safety of their persons and properties; the property of the deceased merchants must not be seized; freedom and security of their trade; custom dues are to be at the ordinary rates; responsibility for debts and crimes shall be individual only and not collective. In consequence, according to *shari'a* and *'ahdnâmes,* one can say that the Western merchants had a "special status', called also "capitulatory regime".

On the other hand, in accordance with Ottoman official documents *(nâme-i hümayûns, 'ahdnâmes)* the merchants coming from certain Christian states (e.g. France, Venice, England, Poland and Holland) enjoyed the same commercial privileges in the Ottoman Empire. So, one can say they had the "most favored nation clause" regime. In the same time, "mutuality" was one of the main feature of the treaties concluded between the Ottoman Empire and neighboring states (e.g. Venice, Hungary, Poland, Austria and Russia). Thus, they are different from the *'ahdnâmes* given to Western states, such as France, England, and Holland. Free access and commerce, safety of person and merchandise, individual responsibility were granted by sultans to merchants coming from

the neighboring states, provided that the Ottoman ones have the same rights in the mentioned states, too. One can say consequently, they had a "mutual" regime.

Beside Venetians, Frenchmen or Englishmen, in the Ottoman Empire were also trading merchants coming from the Western states, which had not permanent ambassadors to the Porte. The legal condition of the merchants protégés can be drawn by analyzing their relationship both with the Ottoman authorities and with the West-European protector. This implies to emphasize the rights and obligations of the foreign protégés towards the Porte, on the one hand, and towards the European protector state, on the other hand. Who were the "protectors"? Who were the "protégés"? During the centuries their status changed. Some of them passed from the "protégés" category to that of "protector" (the English case being the most significant). Others followed the contrary way. Yet, in the sixteenth and seventeenth centuries, the most European merchants joined the group of the merchants protégés, when they lost the right to have permanent ambassadors to the Porte. They were usually protected during their stay in the Ottoman Empire by the French ambassadors and consuls. Once England entered to the Levant trade at the end of the sixteenth century, a French-English rivalry occurred concerning the protection of the merchants without an apart ambassador at the Ottoman Court. Certain documents from the manuscript Turc 130 preserved at the Bibliothèque Nationale in Paris enlighten decisively the diplomatic fight of the French ambassador, François Savary de Brèves, with the English ambassadors, Edward Barton et Henry Lello, to preserve the French right of banner and protection over "non-treaty nations."

The Ottoman legal attitude towards the carrying trade (called also commercial navigation or maritime caravan), practiced especially by the French ships and sailors, is illustrated by documents from the manuscript Turc 130. According to the legal opinions copied in this manuscript, one can distinguish three situations: a) Western *müste'mins* traveling on an ennmey ships *(harbî gemisi); b)* Western *müste'min* ships and persons engaged in the carrying trade of *harbî* merchandise between two *harbî* countries; c) Western *müste'min* ships and sailors who carried merchandise from the Ottoman dominions to their country. In no above-mentioned cases the Ottoman authorities had to make captives the Frenchmen, confiscate their ship and seized the carried merchandise.

The documents included in the manuscript Turc 130 from the Bibliothèque Nationale in Paris offer information on various aspects of the legal condition of Western merchants in the Mediterranean in the sixteenth and seventeenth centuries, such as: the procedure of granting and observing the commercial privileges to Christian sovereigns; the maritime caravans and commercial navigation; the exceptions from the poll-tax paying; interdiction to take taxes from money brought by the Western merchants into the Ottoman dominions; the responsibilities of the French ambassador in Istanbul and consuls in the Mediterranean harbors; the legal condition of the Western merchants without an apart ambassador to the Ottoman Court; the interdiction to create trouble to the commercial traffic by the corsairs of Tunis, Algiers and Tripoli of Libya; the prohibition to enslave Christian merchants and to confiscate their merchandise; the mutual setting free of Muslim and French captives; the giving back of merchandise, ships and other plundered goods by the pirates of North-Africa etc. This manuscript is a basic source for researching the commercial and diplomatic relations between Muslim and non-Muslims in the Mediterranean in the late-sixteenth and early-seventeenth centuries.

LISTA DE ABREVIERI

ARHIVE, BIBLIOTECI, COLECŢII

AGAD	Archiwum Glowne Akt Dawnych. Warsaw
AKW-Tureckie	Archiwum Korone Warszawskie, Tureckie.
BAR	Biblioteca Academiei Române. Bucureşti.
BN	Bibliothèque Nationale. Paris.
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi. Istanbul.
DANIC	Direcţia Arhivelor Naţionale Istorice Centrale. Bucureşti.
DED	*Düvel-i Ecnebiye Defterleri* (*Ecnebi Devletler Defterleri)*
DO	Division Orientale
EEN	Early English Newspapers
GYC	Garrett Yahuda Collection
LED	*Lehistan Ahidnâmesi Defteri*
MOL	Magyar Országos Levéltár (Arhivele Nationale Maghiare). Budapest
NAD	*Nemçelü Ahid Defteri*
PRUL	Princeton University Library. Princeton
SK	Süleymaniye Kütüphanesi. Istanbul
TKSMA	Topkapı Sarayi Muzesi Arşivi. Istanbul
TKSMK	Topkapı Sarayi Muzesi Kütüphanesi. Istanbul

PERIODICE

AARMSI	*Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice* (Bucureşti)
AAS	*Asian and African Studies. Journal of the Israel Oriental Society* (Haifa)
AAWG	*Abhandlungen der Akademie Wissenschaften in Gottingen. Philologish-Historische Klasse* (Göttingen)
Annales	*Annales. Economies Sociétés Civilisations* (Paris)
AFDI	*Annales de la Faculté de Droit d'Istanbul*
AHDO	*Archives d'Histoire du Droit Oriental* (Bruxelles)
AI	*Anale de Istorie* (Bucureşti)
AIESEE-B	*Bulletin d'Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen* (Bucarest)
AIIAI	*Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A.D.Xenopol»* (Iaşi)
AIIC	*Anuarul Institutului de Istorie* (Cluj)
AIPHOS	*Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves* (Bruxelles)

AJIL	*The American Journal of International Law* (Washington)
AO	*Archiv Orientálni* (Prague)
AOtt	*Archiwum Ottomanicum* (The Hague – Leiden)
AOH	*Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* (Budapest)
Arabica	*Arabica. Revue d'études arabes* (Paris)
AUB	*Analele Universității din București. Istorie (Filozofie. Drept)*
AÜSBFD	*Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* (Ankara)
Belgeler	*Belgeler. Türk Tarih Belgeleri Dergisi* (Ankara)
Belleten	*Belleten. Türk Tarih Kurumu* (Ankara)
BEO	*Bulletin d'Etudes Orientales* (Damasc)
BS	*Balkan Studies* (Thessaloniki)
BSOAS	*Bulletin of the School of Oriental and African Studies* (London)
Byzantion	*Byzantion. Revue internationale des études byzantines* (Paris, Liège, Bruxelles)
BZ	*Byzantinische Zeitschrift* (Leipzig, München)
CCM	*Cahiers de Civilisation Médievale*
CHM	*Cahiers d'Histoire Médievale*
CICSEE	*Cercetări de istorie și civilizație sud-est europeană* (București)
CLSO	*Caietele Laboratorului de Studii Otomane* (București)
CMRS	*Cahiers du monde russe et soviétique* (Paris, Mouton, La Haye)
DO	*Dissertationes Orientales* (Prague)
DOP	*Dumbarton Oaks Papers*
EB	*Etudes Balkanique* (Sofia)
ETR	*Études Théologiques et Religieuses*
GOTR	*The Greek Orthodox Theological Review*
HUS	*Harvard Ukrainean Studies*
IJMES	*International Journal of Middle East Studies* (London-New York)
IQ	*The Islamic Quarterly* (London)
ITED	*Islâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi (Review of the Institute of Islamic Studies)* (Istanbul)
JA	*Journal Asiatique* (Paris)
JAH	*Journal of Asian History* (Wiesbaden)
JAOS	*Journal of the American Oriental Society*
JESHO	*Journal of the Economic and Social History of the Orient* (Leiden)
JNES	*Journal of Near-East Studies*
JPHS	*Journal of the Pakistan Historical Society* (Karachi)
JRAS	*Journal of the Royal Asiatic Society* (London)
JTS-TBA	*Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları* (Harvard University)
MOG	*Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte* (Vienna)
MOS	*Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* (Vienna)
NÉH	*Nouvelles Études d'Histoire* (Bucharest)
OA-JOS	*Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies* (Istanbul)
OCP	*Orientalia Christiana Periodica* (Roma)

OLP	*Orientalia Lovaniensia Periodica* (Leuven)
RA	*Revista Arhivelor* (Bucureşti)
RdC	*Recueil des cours. Académie de Droit International* (Paris)
RdI	*Revista de Istorie* (Bucureşti)
RÉI	*Revue des Études Islamiques* (Paris)
RÉR	*Revue des Études Roumaines* (Paris)
RÉSEE	*Revue des Études Sud-Est Européennes / Journal of South-East European Studies* (Bucarest)
RFR	*Revista Fundaţiile Regale* (Bucureşti)
RHD	*Revue d'histoire diplomatique* (Paris)
RHSEE	*Revue Historique des Études Sud-Est Européennes* (Bucarest)
RI	*Revista Istorică* (Bucureşti)
RIDC	*Revue Internationale de Droit Comparé*
RIR	*Revista Istorică Română* (Bucureşti)
RMM	*Revue de monde musulman* (Paris)
RO	*Rocznik Orientalstyczny* (Warsaw)
ROMM	*Revue de l'Occident musulman et de la Mediterranée*
RRH	*Revue Roumaine d'Histoire* (Bucarest)
SAI	*Studii şi Articole de Istorie* (Bucureşti)
SAO	*Studia et Acta Orientalia* (Bucarest)
SF	*Südost Forschungen* (München)
SI	*Studia Islamica* (Paris)
SMIM	*Studii şi materiale de istorie medie* (Bucureşti)
St.RdI	*Studii. Revistă de Istorie* (Bucureşti)
TD	*Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi. Tarih Enstitüsü Dergisi*
TOEM	*Tarih-i Osmanı Encümeni Mecmuası (Türk Tarih Encümeni Mecmuası)* (Istanbul)
TRHS	*Transaction of the Royal Historical Society* (London)
Turcica	*Turcica. Revue des études turques* (Paris, Louvain, Strasbourg)
TV	*Tarih Vesikaları* (Istanbul, Ankara)
WZKM	*Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* (Wien)
ZDMG	*Zeitschrift der Morgenlandischen Gesellschaft* (Wiesbaden)

BIBLIOGRAFIE

Abbott, *Finch* = G.F.Abbott, *Under the Turk in Constantinople: A Record of Sir John Finch's Embassy, 1674-1681*, London, 1920.

Abelous, *Étrangers* = Frédéric Abelous, *L'évolution de la Turquie dans ses rapports avec les étrangers*, Paris, 1928.

Abi-Chahla, *Capitulations* = H. Abi-Chahla, *L'Extinction des capitulations en Turquie et dans les régions arabes*, Paris, 1924.

Anderson, *Rycaut* = Sonia P.Anderson, *An English Consul in Turkey: Paul Rycaut at Smyrna: 1667-1678*, Oxford: Clarendon Press, 1989.

Anghel, *Drept* = Ion M. Anghel, *Drept consular*, Bucureşti, 1978.

Aristarchi Bey, *Législation* = Grégoire Aristarchi Bey, *Législation ottomane ou recueil des lois, règlements, ordonnances, traités, capitulations et autre documents officiels de l'Empire Ottomane,* Vol.I-VII, Publiée par Demétrius Nicolaides, Constantinople, 1873-1888.

Armanazi, *Islam* = Najib Armanazi, *L'Islam et le droit international*, Paris, 1929.

Arminjon, *Étrangers* = Pierre Arminjon, *Étrangers et protégés dans l'Empire Ottoman. Tome premier: Nationalité, protection, indigénat, condition juridique des individus et des personnes morales*, Paris, 1903.

Avril, *Protection* = M. le Baron A. d'Avril, *Protection des Chrétiens dans le Levant*, în RHD, XIV, 1900, p. 534-653; XV, 1901, p. 69-87.

Bacqué-Grammont, Kuneralp, Hitzel, *Representants* = J.-L.Bacqué-Grammont, S. Kuneralp, F. Hitzel, *Representants permanents de la France en Turquie (1536-1991) et de la Turquie en France (1797-1991)*, Istanbul-Paris, 1991.

Barkan, *Kanunlar* = Ö.L. Barkan, *XV ve XVI-inci asırlarda Osmanlı Imparatorlugunda ziraî ekonominin hukukî ve malî esasları. Birinci Cilt: Kanunlar*, Istanbul, 1945.

Baxter, *Treaties* = R.R. Baxter, *Treaties and custom,* în RdC, tom 129, I, 1970, p. 27-105.

Beldiceanu, *Actes* = Nicoară Beldiceanu, *Les actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale `a Paris,* I-II, Paris, 1960-1964.

Beldiceanu, *Le monde ottoman* = Nicoară Beldiceanu, *Le monde ottoman des Balkans (1402-1566). Institutions, société, économie*, London, Variorum Reprints, 1966.

Beldiceanu, *Ville ottomane* = N. Beldiceanu, *Recherche sur la ville ottomane au XVe siécle. Étude et actes*, Paris, 1973.

Belin, *Capitulations* = F.A. Belin, *Des Capitulations et des traités de la France en Orient,* Paris, 1870.

Belin, *Relations diplomatiques* = M. Belin, *Relations diplomatiques de la République de Venise avec la Turquie (fragment)*, in JA, Septième série, tome VIII, 1876, p. 381-423.

Berger de Xivrey, *Lettres. Henri IV* = Jules Berger de Xivrey, *Recueil des lettres missives de Henri IV,* vol. IV-IX, Paris, 1843-1876.

Berindei, *Commerce* = Mihnea Berindei, *Contribution à l'étude du commerce ottoman des fourures moscovites. La route moldavo-polonaise. 1453-1700,* în CMRS, vol. XII, 4, 1971.

Berindei, *Fourrures* = Mihnea Berindei, *Le rôle des fourrures dans les relations commerciales entre la Rusie et l'Empire Ottoman avant la conquête de la Siberie,* în *Passé turco-tatar...*, p. 89-98.

Berindei, Kalus-Martin, Veinstein, *Actes. Vidin* = M.Berindei, M.Kalus-Martin, G. Veinstein, *Actes de Murad III sur la région de Vidin et remarques sur les qânun ottomans,* în SF, XXXV, 1976, p. 11-68.

Berindei, *Route moldave* = Mihnea Berindei, *L'Empire ottoman et la "route moldave" avant la conquête de Chilie et de Cetatea Albă (1484)*, în JTS/TBA, vol.10, 1986, p. 47-71.

Berindei, Veinstein, *1570* = M. Berindei, G. Veinstein, *Règlements fiscaux et fiscalité de la province de Bender-Aqerman. 1570*, în CMRS, XXII, 2-3, 1981, p. 251-328.

Bianchi, *Fetvas* = M. Bianchi, *Recueil des Fetvas ,écrit en turc et en arabe, par Hafiz Mohammed ben Ahmad ben Elcheich Moustafa Elkedousy,* JA, IV, 1824, 171-185.

Biblioteca Czartoryski = Czartoryski Library, Cracovia, IV, 859 (*Articles des Traités de la Pologne avec la Porte Ottomane concernant le Commerce, nommément du Traité de Zurawno et,respectif,de celui de Carlowitz*).

Biegman, *Ragusa* = N.H. Biegman, *The Turco-Ragusan Relationship. According to the Firmans of Murad III (1575-1595) extant in the State Archives of Dubrovnik*, Mouton, The Hague-Paris, 1967.

BOA = Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Arhiva Otomană a Preşidenţiei Consiliului de Miniştri), Istanbul; BOA, Amedi Kalemi Odası (Kamil Kepeci tasnifi), 53, p. 2-16: *Amedi odası defterlerinden Nemçe çasarına virilen 'ahdnâme-i hümayun kayıtı. Tarihi 1110* (Înregistrarea din condicile cancelariei Amedi a cărţii imperiale de legământ dată împăratului habsburgic. Data 1110); BOA, DED = *Düvel-i Ecnebiye Defterleri* sau *Ecnebi Devletler Defterleri* (Condici ale Statelor Străine): *BOA, DED, 55/1, Lehistan Ahidnâmesi Defteri* (Condica tratatelor cu Polonia din perioada 1016-1173/ 1607-1759); *BOA, DED*, 57/1, *Nemçelü Ahid Defteri* (Condica tratatelor cu Imperiul habsburgic din perioada 975-1210/1567-1795).

Bojovic, *Dubrovnik I* = Bosko I. Bojovic, *Dubrovnik et les Ottomans (1430-1472). 20*

actes de Murad II et de Mehmed II en médio-serbe. "Turcica", XIX, 1987, p. 119-173.

Bojovic, *Dubrovnik II* = Bosko I. Bojovic, *Dubrovnik (Raguse) et les Ottomans. II: Onze actes de Mehmed II en vieux-serbe. 1473-1476*, în "Turcica", XXIV, 1992, p. 155-181.

Borromeo, *Voyageurs* = Elisabetta Borromeo, *Les voyageurs occidentaux dans l'Empire Ottoman (partie européenne) durant la première moitié du XVIIe siècle. Inventaire des récits et étude sur les itinéraires, les monuments remarqués et les populations rencontrées*, I-II parties, Thèse de doctorat, ÉHESS, Paris, 2001.

Bosscha Erdbrink, *Ottoman-Dutch Relations* = G.R. Bosscha Erdbrink, *At the Threshold of Felicity: Ottoman-Dutch Relations during the Embassy of Cornelis Calkoen at the Sublime Porte. 1726-1744*, Ankara, 1975.

Braudel, *Mediterana* = Fernand Braudel, *Mediterana şi lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, vol. I-VI, Bucureşti, 1986.

Brown, *Foreigners* = P.M. Brown, *Foreigners in Turkey. Their Juridical Status*, Princeton, 1914.

Bruneau, *France* = André Bruneau, *Traditions et la politique de la France au Levant*, Paris, 1931.

Cardahi, *Droit* = Choucri Cardahi, *La conception et la pratique du droit international privé dans l'islam (étude juridique et historique)*, în ADIRC, 60, II, 1937, p. 511-650.

Cardahi, *Law* = Choucri Cardahi, *Conflict of Law*, în *Law in the Middle East. Vol.I. Origin and Development of Islamic Law*, edited by M.Khadduri and H.j.Liebesny, Washington, 1955, p. 334-348.

Caurroy, *Législation* = M. Du Caurroy, *Législation musulmane sunnite: rite hanéfi*, în JA, IV série, tome 12, 1848, p. 5-44; IV/13 (1849), p. 120-163; IV/16 (1850), p. 476-519; IV/17 (1851), p. 211-255, 568-591; IV/18 (1851), p. 290-321; IV/19 (1852), p. 519-550; V/1 (1853), p. 39-91; V/2 (1853), p. 471-528.

Cazacu, Kevonian, *Caffa 1475* = M. Cazacu, K.Kevonian, *La chute de Caffa en 1475 à la lumière de nouveaux documents*, în CMRS, XVII, 4, 1976, p. 499-538.

Charles-Roux, *France* = F. Charles-Roux, *France et Chrétiens d'Orient*, Paris, 1939.

Charrière, *Négociations* = E. Charrière, E. *Négociations de la France dans le Levant ou correspondances, mémoires et actes diplomatiques des ambassadeurs de France à Constantinople..., à Venise, Raguse, Rome, Malte et Jeerusalme, en Turquie, Perse, Géorgie, Crimée, Syrie, Égypte, etc., et dans les États de Tunis, d'Alger et de Maroc,* publiées par ..., vol.I-IV, Paris, 1848-1860.

Chaygan, *Essai* = M. Chaygan, *Essai sur l'histoire de droit public musulman aux premiers siècles de sa formation* .Thèse pour le doctorat, Paris, 1934.

Ciobanu, *Comerţ. XVIII* = Veniamin Ciobanu, *Aspecte ale relaţiilor comerciale dintre Moldova şi Polonia în secolul al XVIII-lea*, în AIIAI, Iaşi, VIII, 1971, p. 119-144.

Contributions 1983 = *Contributions `a l'histoire économique et sociale de l'Empire Ottoman*, Collection Turcica III, publiées et presentées par J.L. Bacqué-Grammont et P. Dumont, Leuven-Paris, 1983.

Corfus, *Documente XVI* = I. Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1979.

Corfus, *Documente XVII* = I. Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII-lea*, Bucureşti, 1983.

Costin, M., *Letopiseţ* = Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Aron vodă încoace*, în Miron Costin, *Opere*, ed. critică de P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 41-201.

Crestomaţie turcă = Mihail Guboglu, *Crestomaţie turcă. Izvoare narative privind istoria Europei centrale şi orientale (1263-1683)*, Universitatea din Bucureşti, Facultatea de Istorie, 1977.

Cronici turc. I = *Cronici turceşti privind ţările române. Extrase. Vol.I. Sec. XV - mijlocul sec.XVII*, Volum întocmit de Mihail Guboglu şi Mustafa Mehmet, Bucureşti, 1966.

Cronici turc. II = *Cronici turceşti privind ţările române. Extrase. Vol.II. Sec. XVII - începutul sec.XVIII*, Volum întocmit de Mihail Guboglu, Bucureşti, 1974.

Cronici turc. III = *Cronici turceşti privind ţările române. Extrase. Vol.III. Sfârşitul sec. XV - începutul sec.XIX*, Volum întocmit de Mustafa Mehmet, Bucureşti, 1980.

Cvetkova, *Villes balkaniques* = B.A.Cvetkova, *Vie économique de villes et ports balkaniques aux XVe et XVIe siècles*, în REI, XXXVIII, 1970, p. 267-356.

D'Ohsson, *Tableau* = Ignace Mouragea d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire Ottoman,* vol.I-VII, Paris, 1784-1824 .

Dalsar, *Dubrovnik muahede* = F.Dalsar, *Selim I'in Dubrovnik Cumhuriyeti ile yaptıgı muahede* (Tratatul încheiat de Selim I cu Republica Dubrovnik), în TV, cilt II, 12, 1943, p. 410-4.

Dan, *Commerce* = M. Dan, *Le commerce de la Transylvanie avec la Pologne au XVIe siècle,* în "Revue Roumaine d'Histoire" (Bucarest), 3, 1969, p. 621-634

Danişmend, *OT Kronolojisi* = I. H. Danişmend, *Izahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (Cronologia explicativă a istoriei otomane), Cilt 1-5, Türkiye Yayınevi, Istanbul, 1947-1948 (reeditare,1971).

Decei, *Imp. otoman* = Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman până la 1656*, Bucureşti, 1978.

Delilbaşı, *Ahidnâme* = Melik Delilbaşı, *Ortaçag'da Türk hükümdarları tarafından batılılara ahidnamelerle verilen imtiyazlara genel bakış* (O privire generală asupra privilegiilor acordate occidentalilor prin ahidnamele de către suveranii turci în evul mediu), în "Belleten", XLVII, 185, 1983, p. 95-104.

Deltcheff, *Capitulations* = D.D. Deltcheff, *Le régime des Capitulations en Bulgarie et leur suppression*, Sofia, 1934.

Demény, *Comerţ. Polonia* = L. Demény, *Comerţul de tranzit spre Polonia prin ţiara Românească şi Transilvania (ultimul sfert al secolului al XVII-lea),* în "Studii. Revistă de istorie", 3, 1969, p. 465-466.

Dicţionar diplomatic = *Dicţionar diplomatic,* Bucureşti, 1979.

Dictionnaire AFA = *Dictionnaire Arabe - Française - Anglais. Langue classique et moderne. Arabic - French - English Dictionary*, par Régis Blachère, Moustafa Chouémi et Claude Denizeau, Tome I-III, Paris,1972.

Diplomatarium VL = *Diplomatarium Veneto-Levantinum sive Acta et Diplomata res Venetas Graecas atque Levantis illustratia a.1300-1454*, ed. George Martin Thomas, Pars I-II, Venetiis, 1880-1899.

Düzdağ, *Fetvâlar* = M.E. Düzdağ, *Şeyhülslam Ebussuud Efendi fetvâlar ışığında 16.asır türk hayat* (Viaţa turcească din secolul XVI în lumina *fetvâ*-lelor *şeyh ül-Islam* Ebussuud Efendi), Istanbul, 1983.

Ekrem, *Osmanlı Muahedeleri* = Reşat Ekrem, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar (1300-1920) ve Lozan Muahedesi (24 Temmuz 1923)* (Tratatele otomane şi Capitulaţiile (1300-1920) şi Tratatul de la Laussane (24 iulie 1923), Istanbul, 1934.

El-Emary, *Impôt* = Ahmed el-Emary, *La conception de l'impôt chez les Musulmans*, Thèse pour le doctorat en droit, Paris, 1930.

Emerit, Brèves = Marcel Emerit, "Au temps de Saint Vincent de Paul. La mission de Savary de Brèves en Afrique du Nord (1606)." *Revue française d'histoire d'Outre-Mer,* Paris, Tome LII, 1965, no 186, p. 297-314

Emp.Ottoman - France = *L'Empire Ottoman, la République de Turquie et la France*, ed.H. Banu et J.L. Bacqué-Grammont, Istanbul, Paris, 1986.

Empire Ottoman (Mantran) = *Histoire de l'Empire Ottoman*, sous la direction de Robert Mantran, Paris: Fayard, 1989.

Engelhardt, *Capitulations* = Ed.Engelhardt, *La Turquie et les Principautès danubiennes sous le règime des Capitulations. Études et projet de réforme applicable `a la Roumanie et `a la Serbie*, Paris, 1879.

Ercan, *Gayrımuslimler* = Yavuz Ercan, *Türkiye'de XV-XVI yüzyıllarda Gayrımuslimlerin Hukuku, Içtimai ve Iktisadi Durumu* (Situaţia juridică, socială şi economică a nemusulmanilor în Turcia în secolele XV-XVI), în "Belleten", c.XLVII, s.188, 1983, p. 1119-1149.

Erim, *Andlaşmalar* = Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuk ve Siyası Tarih Metinleri. Cilt I: Osmanlı Imparatorlugu Andlaşmaları* (Texte de drept internaţional şi de istorie politică. Vol.I: Tratatele Imperiului otoman), Ankara, 1953.

Erim, *Erzurum Gümrüğü* = Neşe Erim, *Erzurum Gümrüğü, as an international transit center, and some problems of administration,* in *OA / JOS,* XVI (1996), p. 189-197.

Faroqhi, *Camels. Wagons* = Suraiya Faroqhi, *Camels, Wagons and the Ottoman States,* în Suraiya Faroqhi, *Peasants, Dervishes and Traders in the Ottoman Empire,* Variorum Reprints, London, 1986.

Faroqhi, *Venetian Presence* = Suraiya Faroqhi, *The Venetian Presence in the Ottoman Empire. 1600-1630,* în *The Ottoman Empire and the World- Economy,* edited by Huri Islamoglu-Inan, Cambridge, Paris, 1981, p. 311-344.

Fattal, *Non-musulmans* = Antoine Fattal, *Le statut légal des non-musulmans en pays d'Islam,* Beyrouth, 1958.

Fekete, *Esterhazy* = L.Fekete, *Turkische Schriften aus des Palatins Nikolaus Esterhazy,* Budapest, 1932.

Feridun, *Münşe'at* = Ahmed Feridun Bey, *Mecmu'a-ı Münşe'at es-Selâtin,* I-II, Istanbul, 1264-1265/1848-9.

Filipescu, *Drept* = I.P.Filipescu, *Drept internațional privat,* București, 1991.

Filitti, *Capitulațiile* = Ioan C. Filitti, *România față de Capitulațiile Turciei,* în AARMSI, s.II, tom XXXVIII, 7, 1915 (retipărit în I.C. Filitti, *Opere alese,* ed. Georgeta Penelea, București, 1985, p. 1-59).

Fleet, *Treaty 1387* = K.Fleet, *The Treaty of 1387 between Murad I and the Genoese,* în BSOAS, vol.LVI, 1, 1993, p. 13- 33.

Gallotta, *Il trattato 1482* = Aldo Gallotta, *Il trattato turco-veneto del 12 gennaio 1482,* în *Studia turcologica memoriae Alexii Bombaci dicata,* Napoli, 1982, p. 219-235.

Garbacik, *Le relazioni* = J. Garbacik, *Le relazioni turco-polacche tra XVI e XVII secolo alla luce dei rapporti i dei dispacci dei baili veneziani a Constantinopoli,* în *Italia, Venezia e Polonia tra Umanesmo e Rinascimento,* 1967.

Gauggenheim, *Droit* = Paul Gauggenheim, *Traité de droit international public. Avec mention de la pratique international et suisse,* Tome I, Genève, 1967.

Gavillot, *Capitulations* = J.C. Aristide Gavillot, *Essai sur les droits des Européens en Turquie et en Egypte. Les Capitulations et la reforme judiciaire,* Paris, 1875.

Geamănu, *Drept* = Grigore Geamănu, *Drept internațional public,* vol.I, București, 1981; vol.II, București, 1984.

Gemil, *Documente turc.* = Tahsin Gemil, *Relațiile țărilor române cu Poarta otomană în documente turcești. 1601-1712,* București, 1984.

Gemil, *Țările Române* = Tahsin Gemil, *Țările Române în contextul politic internațional (1621-1672),* București, 1979.

Gemil, *Moldavie XVII* = Tahsin Gemil, *La Moldavie dans les traités de paix ottomano - polonais du XVII^e siècle (1621-1672),* în RRH, XII, 4, 1973, p. 687-714.

Gemil, *Pays Roumains* = Tahsin Gemil, *Les Pays Roumains dans les politique européenne de la Porte Ottomane au XVII-e siècle*, în RESEE, XIII, 3, 1975, p. 425-428.

Gemil, *Românii şi otomanii* = Tahsin Gemil, *Românii şi otomanii în secolele XIV-XVI*, Bucureşti, 1991.

Georgieva, *Commerce* = Cvetana Georgieva, *Les rapports de commerce entre l'Empire Ottoman et la Pologne et les terres bulgares au XVIe siècle*, în BHR, 3, 1978, p. 38-49.

Ghunaimi, *Law* = M.Talaat al-Ghunaimi, *The Muslim Conception of International Law and the Western Approach*, The Hague, 1968.

Gianni, *Coutume* = Grégoire Gianni, *La coutume en droit international*, Paris, 1931.

Gökbilgin, *1503* = M.T.Gökbilgin, *Korvin Mathias (Máttyás)'ın Bayezid II.e mektupları tercümeleri ve 1503 Macar-Osman muahedesinin Türkçe metni / La traduction des lettres de Korvin Mathias `a Bayezid II et le texte turc du traité hungaro-turc de 1503 (909)*, în "Belleten", XXII, 87, 1958, p. 369-390.

Gökbilgin, *Ahitname* = Tayyib Gökbilgin, *Venedik ve Leh Kralına verilen bir kısım ahitnamelerin şekil ve muhteva bakımandan taşıdıkları önem ve tarihi gerçekleri*, în *VII Türk Tarih Kongresi. Ankara, 25-29 Eylül 1970. Kongreye sunulan bildiriler*, II, Ankara, 1973, p. 473-483.

Gökbilgin, *Belgeler* = M. Tayyib Gökbilgin, "*Venedik devlet arşivindeki vesikalar külliyatında Kanunî Sultan devri belgeleri*" (Documente referitoare la epoca sultanului Süleyman Legiuitorul în colecţia de documente din arhiva Veneţiei). *Belgeler*, C.I., 1964, Sayı 2, 119-220.

Gökbilgin, *Belgeler II* = M.Tayyib Gökbilgin, "*Venedik devlet arşivindeki Türkçe belgeler kolleksiyonu ve bizimle ilgili diger belgeler*" (Colecţia de documente turceşti din arhiva Veneţiei şi alte documente despre noi), *Belgeler*, C. V-VIII, 1968-71, Sayı 9-12, 1-151.

Grignaschi, *Ahdnâme* = Mario Grignaschi, *Una raccolta inedita di «Münşe'ât» : Il Ms. Veliyüddin Ef. 1970 della Biblioteca Beyazit Umumi e gli «Ahdnâme concesii dalla Sublima Porta `a Chio (muharrem 927 h),`a Firenze (muharrem 934) e ad Antivari (ramadan 983)*, în *Studi preottomani e ottomani. Atti del Convegno di Napoli, 24-26 settembre 1974*, par Aldo Gallotta (ed.), Napoli, 1976, p. 105-127.

Groot, *Dutch Factories* = A.H. de Groot, *The Ottoman Capitulations in Practice (ca.1600-1800): Acre ant the other Dutch Factories (iskeleler = échelles) in the Levant*, la CIEPO, 9th Symposium, Jerusalem, 23-26 July 1990.

Groot, *OEDR* = A.H. de Groot,*The Ottoman Empire and the Dutch Republic. A History of the Earliest Diplomatic Relations. 1610-1630*, Leiden-Istanbul, 1978.

Guboglu, *Catalog I, II* = Mihail Guboglu, *Catalogul documentelor turceşti*, Vol.I, Bucureşti, 1960; Vol.II (1455-1829), Bucureşti, 1965.

Guboglu, *Paleografia* = Mihail Guboglu, *Paleografia şi diplomatica turco-osmană. Studiu şi album*, Bucureşti, 1958.

Halebî, *Mülteka* = Ibrahim Halebî, *Şerh-i Mülteka el-Ebhur (Mevkufat)*, Tercüme ve Açıklamalar Yard. Doç. Dr. Nedim Yılmaz, Cild 1-4, Istanbul, 1993 (în special, Cild 2, p. 559-628).

Hakluyt, *Principal Navigations* = Richard Hakluyt, *The Principal Navigations, Voyages, Traffiques & Discoveries of the English Nation, Made by Sea or Over-land to the Remote and Farthest Distant Quarters of the Earth at any time within the compasse of these 1500 Yeeres: Devided into three severall parts, according to the positions of the Regions whereunto they were directed. The first:... India, Syria, Arabia..., Egypt, Africa; The second:... towards the North and Northeast by Sea...; The third:... the vaste and new world of America...;* by Richard Hakluyt, Preacher, and sometime Student of Christ-Church in Oxford, Imprinted at London by George Bishop and Ralph Newberie, Deputies to Christopher Barker, 1589, 2nd edition, 1598-1600 (1598: 2 tomes in 1 vol; 1599-1600: 3 tomes in 2 vol., reprinted in 1965; ed. 1903-1905: 12 vols. reprinted in 1969; ed. 1927: 8 vol.; ed. 1928: 2 vol).

Hamidullah, *Conduct* = Muhammad Hamidullah, *Muslim Conduct of State*, 4th edition, Lahore, 1953 (prima ediţie în 1941-1942).

Hammer, *Empire Ottoman* (ed. Dochez) = J. de Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman depuis son origine jusqu''a nos jours,* par M. de Hammer, traduite de l'allemand sur la deuxième édition, Tome I-III, Paris, 1844.

Hammer, *Empire Ottoman* (ed. Hellert) = J. de Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman depuis son origine jusqu''a nos jours,* vol.I-XVIII, traduit de l'Allemand par J.J. Hellert, Paris, 1837-1841.

Hatschek, *Musta'min* = J. Hatschek, *Der Musta'min. Ein Beitrag zum internationalen privat und Völkerrecht das Islamischen Gesetzes*, Berlin, 1920.

Hershlag, *Introduction* = Z.Y. Hershlag, *Introduction to the Modern Economic History of the Middle East*, second revisted edition, Leiden, 1980.

Heyd, *Commerce* = W. Heyd, *Histoire du commerce du Levant au Moyen Âge*, vol.II, Leipzig, Paris, 1886.

Heyd, *Law* = Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, Oxford, 1973.

Heyking, *Exterritorialité* = Alphonse Heyking, *L'exterritorialité et ses applications en Extrême-Orient*, în RdC, tome 7, II, 1924, p. 241-335.

Hurewitz, *Middle East* = J.C. Hurewitz, *The Middle East and North Africa in World Politics. A Documentary Record,* 2nd ed., Vol.I: *European Expansion (1535-1914),* Yale University Press, New Haven and London, 1975.

Hurmuzaki (Hurmuzaki - Bogdan, Skupiewski; Hurmuzaki - Densuşeanu; Hurmuzaki - Iorga; Hurmuzaki - Tocilescu), *Documente* = *Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki,* Bucureşti: I/2 (1346-1450), 1890;

II/1 (1451-1575), 1891; II/5 (1552- 1575), 1897; III/1 (1576-1599), 1880; IV/1 (1600-1649), 1880; VI (1700-1750),1878; VIII (1376-1650), 1894; XI (1517-1612), 1900; XIV/3 (1560-1820), 1936; XVII (1825-1846), 1913; Supl. I/1 (1518-1700), 1886; Supl. I/5 (1822-1838), 1894; Supl. II/1 (1510-1600),1893; Supl. II/2 (1601-1640),1895; Supl. II/3 (1641-1703), 1900.

Hüsrev, *Dürer* = Molla Hüsrev, *Dürer ül-hukkâm fi şerh gürer ül-ahkâm*, I, Kostantiniye, 1258/1842-1843, p. 205-210: "Cartea războiul sfânt" (*kitâb al-cihad*), "Capitolul despre djizye" (*fasl fi al-cizye*), "Capitolul străinilor" (*bâb al-müste'min*).

IIR = *Islam and International Relations*, ed. J.H. Proctor, London, 1965.

Inalcık, *Black Sea* = Halil Inalcık, *The Question of the Closing of the Black Sea under the Ottomans*, în "Arheion Pontou", 35, 1979, p. 74-110.

Inalcık, *Imtiyâzât* = Halil Inalcık, art. *Imtiyâzât*, în EI-2, tome III, 1971, p. 1207-1225 (în colaborare cu J.Wansborough).

Inalcık, *OE. Studies* = Halil Inalcık, *The Ottoman Empire. Conquest, Organization and Economy. Collected Studies*, London, Variorum Reprints, 1978.

Inalcık, *Örf* = Halil Inalcık, *Osmanlı Hukukuna Giriş. Örf-i Sultanî Hukuk ve Fatih'in Kanunları*, în AÜSBFD, XIII, 2, 1958, p. 102-126.

Inalcık, *Ottoman Empire* = Halil Inalcık, *The Ottoman Empire. The Classical Age. 1300-1600*, Translated by Norman Itzkowitz and Colin Imber, New York, Washington, 1973 .

Inalcık, *Suleyman* = Halil Inalcık, *Suleyman the Lawgiver and Ottoman Law* , în AO, I, 1969, p. 105-138 (reeditat în Inalcık, *OE. Studies*).

Inalcık, *Venetian* = Halil Inalcık, *An Outline of Ottoman - Venetian Relations,* în *Venezia, centro di mediazione tra Oriente e Occidente (secoli XV-XVI). Aspetti e problemi,* Atti del II Convegno Internazionale di Storia della Civilta Veneziana (Venezia, 3-6 ottobre 1973), Volume I, Firenze, 1977, p. 83-89.

Iorga, *Comerţ. Lemberg* = Nicolae Iorga, *Acte privitoare la comerţul românesc cu Lembergul*, în *Studii şi documente*, XXIII, Bucureşti, 1913, p. 328-399; 410-454.

Iorga, *Comerţ. Orient* = Nicolae Iorga, *Istoria comerţului cu Orientul,* în N. Iorga, *Opere economice,* ed. Georgeta Penelea, Bucureşti, 1982.

Iorga, *Hollande* = Nicolae Iorga, *Les rapports entre le Hollande et l'Empire Ottoman au XVII^{e} siècle et au commencement du XVIII^{e} siècle*, în RHSEE, XIV, 10, 1937, p. 283-293.

Iorga, *Români - Poloni* = Nicolae Iorga, *Relaţii între români şi poloni în epoca omagiului şi după*, în Iorga, *Studii*, p. 310-330.

Iorga, *Studii* = Nicolae Iorga, *Studii asupra evului mediu românesc*, ed. îngrijită de Şerban Papacostea, Bucureşti, 1984.

Iorga, *Veneția* = Nicolae Iorga, *Veneția în Marea Neagră*, în AARMSI, s.II, nr.36, 1913-1914, p. 1043-1118; s.II, t.XXXVII, 1914-1915, p. 1-76 (și în N.Iorga, *Studii*, p. 230-296).

Iosipescu, *Capitulația* = Sergiu Iosipescu, *Capitulația lui Mehmed II pentru Pera (1453*), în AIIAI, XXII/2, 1985, p. 591-6.

Itzkowitz, *Ottoman Empire* = Norman Itzkowitz, *Ottoman Empire and Islamic Tradition*, Chicago and London, 1980.

Kafadar, *Venice* = Cemal Kafadar, *A Death in Venice (1575): Anatolian Muslim Merchants Trading in the Serenissima*, în JTS / TBA, vol.19, 1986, p. 191-217.

Kahn-Freund, *Law* = O.Kahn-Freund, *General Problems of Private International Law*, în RdC, tome 143, III, 1974, p. 141-474.

Kapitülasyonlar = *Kapitülasyonlar. Tarihî, menşei, asılları* (Capitulațiile. Istorie, origine, izvoare), tercümanlar: Macar Iskender și Ali Reșad, Der-Sa'adet, Istanbul, 1330/1911-1912.

Kélékian, *DTF* = Diran Kélékian, *Dictionnaire Turc-Français*, Éditeur-Imprimeur: Mihran, Constantinople, 1911.

Khadduri, *War and Peace* = Majid Khadduri, *War and Peace in the Law of Islam*, Richmond, Virginia, USA, 1955.

Kolodziejczyk, *Ottoman-Polish* = Dariusz Kolodziejczyk, *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th Century)*. An Annotated Edition of *'Ahdnames* and Other Documents, Brill, Leiden-Boston-Köln, 1999.

Kraelitz, *Kanunname* = Fr.Kraelitz, *Kanunnamé des Sultans Mehmeds des Eroberers*, în MOG, Vienne, I, 1921, p. 13-48.

Krekic, *Dubrovnik* = B. Krekic, *Dubrovnik (Raguse) et le Levant au Moyen-Age*, Paris, 1961.

Kruger, *Fetwa* = H. Kruger, *Fetwa und Siyar*, Wiesbaden, 1978.

Kurat, *Türk-Ingiliz* = A.N. Kurat, *Türk-Ingiliz münasebetlerinin başlangıcı ve gelişmesi (1553-1610)*, Ankara, 1953.

Kurdakul, *Ticaret Andlaşmaları* = Necdet Kurdakul, *Osmanlı Devletin'de Ticaret Andlaşmaları ve Kapitülasyonlar* (Tratatele de comerț cu statul otoman și Capitulațiile), Istanbul, 1981.

Lewis, *Middle East* = Bernard Lewis, *The Middle East and the West*, Bloomington, 1964.

Lewis, *Non-Musulmans* = Bernard Lewis, *L'Islam et les Non-Musulmans*, în "Annales. ESC", 35, 3-4, 1980, p. 784-799.

Liebesny, *Privileges* = H.J. Liebesny, *The Development of Western Judicial Privileges*, în *Law in the Middle East*, ed. by M. Khadduri and H.J. Liebesny, Washington, 1955, p. 309-333.

Mahmassani, *Islamic Doctrine* = Sobhi Mahmassani, *The Principles of International Law in the Light of Islamic Doctrine*, în RdC, I, 1966, p. 205-328.

Malowist, *Commerce* = M. Malowist, *Les routes du commerce et le marchandises du Levant dans la vie de la Pologne au Bas Moyen Age et au début de l'époque moderne*, în *Mediterraneo e Oceano Indiano*, Firenze, 1970.

Manolescu, *Comerţul* = Radu Manolescu, *Comerţul ţării Româneşti şi Moldovei cu Braşovul (secolele XIV-XVI)*, Bucureşti, 1965.

Manolescu, *Villes portuaires* = Radu Manolescu, *L'importance economique et militaire de villes portuaires de la Valachie et de la Moldavie aux XV-e et XVI-e siècles*, în *Le pouvoir central et les villes en Europe de l'Est et du Sud-Est du XV^e siècle aux débuts de la révolution industrielle. Les villes portuaires*, Sofia, 1985, p. 171-180.

Mantran, *Foreign Merchants* = Robert Mantran, *Foreign Merchants and the Minorities in Istanbul during the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, în *Christians and Jews*, p. 127-137.

Mantran, *Istanbul XVII* = Robert Mantran, *Istanbul dans la seconde moitié du XVII^e siècle. Essai d'histoire institutionnelle, économique et sociale*, Istanbul, 1962.

Mantran, *Minoritaires* = Robert Mantran, *Minoritaires, métiers et marchand étrangers à Istanbul aux XVI^e et XVII^e siècles*, în *Minorités techniques et métiers*. Actes de la Table Ronde de Gis Méditerranée, Abbaye de Sénanque 1978, Aix-en-Provence, 1980, p. 127-130.

Mas Latrie, *Traités* = M.L. de Mas Latrie, *Traités de paix et de commerce et documents divers concernant les relations des Chrétiens avec les Arabes de l'Afrique septentrionale au Moyen Âge*, Paris, 1866.

Masson, *Commerce XVII* = P. Masson, *Histoire du commerce français dans le Levant au XVII^e siècle*, Paris, 1896.

Mazard, *Capitulations* = Jean-Albert Mazard, *Le Régime des Capitulations en Turquie pendant la Guerre de 1914*, Alger, 1923.

Mehmet, *Documente turc. I* = M.A.Mehmet, *Documente turceşti privind istoria României. Vol.I (1455-1774)*, Bucureşti, 1976.

Mehmet, *Documente turc. II* = M.A.Mehmet, *Documente turceşti privind istoria României. Vol.II (1774-1791)*, Bucureşti, 1983.

Mehmet, *Documente turc. III* = M.A.Mehmet, *Documente turceşti privind istoria României. Vol.III (1791-1812)*, Bucureşti, 1986.

Ménage, *Capitulation* = V.L. Ménage, *The English Capitulation of 1580. A Review Article*, în IJMES, nov.1980, p. 373-383.

Mevkufati, *Şerh* = Mehmed Mevkufati, *Şerh-i Mülteka el-Ebhur* (Comentariu la Confluenţa mărilor), Cild I-II, Kostantiniye, 1254 (1838-1839), I, p. 336-338 (*Kitâb as-siyar, Bâb al-'uşr ve al-haraç, Bâb-ı ahkâm al-müste'min*).

Michaud, *Guilleraques* = Claude Michaud, *Le soleil, l'aigle et le croissant. L'ambassade de Guilleraques `a la Porte ottomane et le siège de Vienne de 1683*, în RESEE, XXII, 2, 1984, p. 145-158.

Michaud, *Nointel* = Claude Michaud, *Raison d'Etat et conscience chrétienne. L'ambassade du marquis de Nointel auprès de la Porte Ottomane*, în RESEE, XVII, 2, 1979, p. 257-267.

Miller, *Lesbos* = W.Miller, *The Gattilusi of Lesbos*, în BZ, XXX, 1913, p. 407-447.

Miltitz, *Consuls* =Alex. de Miltitz, *Manuel des Consuls*, Londres-Berlin, 1837-1839, Tome I, p. 516-531; Tome II, Partie I, p. 433-456 (*Des Consulats `a Etranger...*).

Mitler, *Galata* = Louis Mitler, *The Genoese in Galata: 1453-1682*, în IJMES, vol.10, 1, 1979, p. 71-91.

MOL/MNA = Magyar Országos Levéltár / Hungarian National Archives, Budapesta, Microfilme Turcia, r.10131 (TKSMA, Defter 7018).

Murgescu, *Monopol* = Bogdan Murgescu, *Avatarurile unui concept: monopolul comercial otoman asupra ţărilor Române*, în RI, I, 9-10, 1990, p. 819-845.

Nigâr, *Belgeler* = Anafarta Nigâr, *Osmanlı Imparatorlugu ile Lehistan (Polonya) arasındaki münasebetlerle ilgili tarihi belgeler (Historical Documents concerning Relations between the Ottoman Empire and Lehistan (Poland),* Istanbul, 1979.

Noradounghian, *Actes* = Gabriel Noradounghian, *Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman*, Vol.I-IV, Paris, 1897-1903 (în special, vol.I: 1300-1789), Paris, 1897.

OE - World - Economy = *The Ottoman Empire and the World-Economy*, edited by Huri Islamoğlu - Inan, Cambridge, Paris, 1981.

Oraşul medieval = *Oraşul medieval. Culegere de texte*, coordonator Radu Manolescu, Universitatea din Bucureşti, 1976.

Ott. Empire, Cambridge = *A History of the Ottoman Empire to 1730. Chapters from The Cambridge History of Islam and The New Cambridge Modern History*, by V.J. Parry, H. Inalcık, A.N. Kurat and J.S. Bromley, introd. M.A. Cook, Cambridge, London, New York, Melbourne, 1976.

Özel, *Islam Hukuku* = Ahmed Özel, *Islam Hukukunda Ülke Kavramî. Dar ül-Islam. Dar ül-harb* (Noţiunea de ţară în dreptul islamic. Casa Islamului. Casa războiului), Istanbul, 1988.

Pakalın, *Sözlük* = Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlügü*, Cild I-III, ikinci basılış, Istanbul, 1971.

Panaite, *Comerţ 1607* = Viorel Panaite, *Comerţ şi negustori în tratatele osmano-polone. Un studiu de caz: 1607*, în "Caietele Laboratorului de Studii Otomane", Bucureşti, 2, 1993, p. 29-48.

Panaite, *Cutuma* = Viorel Panaite, *Cutuma în relaţiile româno-otomane (secolele XVI-XVIII). Puncte de plecare pentru o discuţie istoriografică*, în AIIAI, XXX, 1993, p. 507-522 (în engleză, *Custom in the 16th - 18th Centuries Ottoman - Romanian Relationships (Starting Points for a Historiographical Debate)*, în RESEE, tome XXXI, 1-2, 1993, p. 171-185).

Panaite, Negustori străini = Viorel Panaite, "Regimul negustorilor străini în 'ahdnâmeler otomane (secolele XV-XVII). O radiografie", în *Sud-Estul şi Contextul European. Buletin*, coordonator Alexandru Duţu, Institutul de Studii Sud-Est Europene, II, 1994, p. 100-114 (partea I) ; III, 1995, p. 95-112 (partea II); IV, 1995, p. 115-130 (partea III).

Panaite, *Pacea* = Viorel Panaite, *Consideraţii privind legea păcii în Islamul medieval*, în AIIAI, XXIV, 2, 1987, p. 567-586 (I); XXV, 2, 1988, p. 397-413 (II) şi XXVI, 1, 1989, p. 481-497 (III).

Panaite, *Străinii* = Viorel Panaite, *Străinii în viziune juridică otomană. Veacurile XVI-XVII*, în "Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca", XXXII, 1993, p. 29-38.

Panaite, *Trade.Polish.16th c.* = Viorel Panaite, *Trade and merchants in the 16th Century Ottoman - Polish Treaties*, în RESEE, XXXII, 3-4, 1994, p. 259-276.

Panaite, *Ottoman Law of War and Peace* = Viorel Panaite, *The Ottoman Law of War and Peace. The Ottoman Empire and Tribute Payers,* East European Monographs, No. DLXII, Boulder, Distributed by Columbia University Press, New York, 2001.

Panaite, *Limbaj politico-juridic* = Viorel Panaite, *Limbajul politico-juridic în Islamul otoman. Dicţionar de termeni şi expresii. I. Războiul, pacea, comerţul,* Tipografia Universităţii din Bucureşti, 1998.

Panaite, *Pace, război şi comerţ în Islam* = Viorel Panaite, *Pace, război şi comerţ în Islam. ţiările române şi dreptul otoman al popoarelor. Secolele XV-XVII,* Ed. ALL, Bucureşti, 1997.

Panaite, Trade. Polish. 1489-1699 = Viorel Panaite, "Trade and Merchants in the Ottoman-Polish 'Ahdnames (1489-1699)." In: *The Great Ottoman-Turkish Civilisation, vol. II. Economy and Society*, ed. Kemal Çicek, Yeni Turkiye Yayınları, Ankara, 2000, pp. 220-229 (publicat de asemenea in limba turcă, "Osmanlı-Leh Ahidnâmelerinde Ticaret ve Tüccarlar. 1489-1699", in *Osmanlı*, vols. 1-12, ed. Güler Eren, Yeni Turkiye Yayınları, Ankara, 2000, Vol. 3, p.342-350).

Panaite, Negustori protejaţi = Viorel Panaite, "Negustorii străini «protejaţi» în Imperiul otomane în secolele XVI-XVII. Observaţii generale", în *Istorie şi ideologie. Omagiu profesorului Stelian Brezeanu la 60 de ani,* coord. Manuela Dobre, Edit. Universităţii din Bucureşti, 2002, p. 124-141.

Panaite, Peace Agreements = Viorel Panaite, "Peace Agreements in Ottoman Legal and Diplomatic View (15th-17th century)." In *Pax Otomana. Studies in Memoriam*

Prof. Dr. Nejat Göyünç, Edited by Kemal Çiçek, Yeni Türkiye & Sota, Ankara & Haarlem, 2001, p. 277-308.

Panaite, Negustori. Regimuri juridice = Viorel Panaite, "Negustorii străini in Imperiul Otoman. O tipologie a regimurilor juridice." In: *Timpul Istoriei. II. Memorie şi patrimoniu. Profesorului Dinu C. Giurescu,* Bucureşti, 1998, p. 51-68.

Panaitescu, *Route commerciale* = P.P.Panaitescu, *La route commerciale de Pologne à la Mer Noire au Moyen Age*, în RIR, vol.III, fasc.II-III, 1933, p. 172-193.

Passé turco-tatar = Passé turco-tatar, présent soviétique. Études offertes `a Alexandre Bennigsen, ed. Ch. Lemercier - Quelquejay, G. Veinstein, E.S. Wimbush, Louvain-Paris, 1986.

Pedani, *Capitolazioni* = Maria Pia Pedani Fabris, *La dimora della pace. Considerazioni sulle capitolazioni tra i paesi islamici e l'Europa,* Cafoscarina, Università Ca' Foscari di Venezia, 1996.

Pélissié du Rausas, *Capitulations* = G.Pélissié du Rausas, *Le régime des capitulations dans l'Empire Ottoman*, Vol.I-II, 1er édition, Paris, 1902-1905 (deuxième edition, 1910-1911).

Plantet, *Correspondance. Tunis* = Plantet, Eugène, *Correspondance des Beys de Tunis et des Consuls de France avec la Cour. 1577-1830,* 3 vol., Paris, 1893-1899; vol. I: *1577-1700,* Paris, 1893; vol. II, Paris, 1894; vol. III, Paris, 1899.

Rawlinson, *Harborne* = H.F. Rawlinson, *The Embassy of William Harborne to Constantinople.1583-1588*, în TRHS, IV, 5, 1922, p. 1-27.

Rechid, *Étrangers* = Ahmed Rechid, *La condition des étrangers dans la Republique de Turquie*, în RdC, 46, IV, 1933, p. 169-227.

Rechid, *Islam* = Ahmed Rechid, *L'Islam et le droit des gens*, în RdC, 60, II, 1937, p. 375-504.

Redhouse = Redhouse yeni Türkçe - Ingilizce Sözlük / New Redhouse Turkish-English Dictionary, 12th ed., Istanbul, 1991.

Redhouse Lexicon = Sir James W.Redhouse, *A Turkish and English Lexicon Shewing in English the Significations of the Turkish Terms*, 2. Edition, Istanbul, 1992.

Relațiile internaționale = I. Ionaşcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *Relațiile internaționale ale României în documente (1368-1900). Culegere selectivă de tratate, acorduri, convenții şi alte acte cu caracter internațional*, Bucureşti, 1971.

Rey, *Protection* = Francis Rey, *La protection diplomatique et consulaire dans les Echelles des Levant et de Barbarie*, Paris, 1899.

Ricaut, *Empire Ottoman* = Paul Ricaut, *Tableau de l'Empire Ottoman, ou l'on trouve les moeurs et coutumes des turcs, leurs lois, leur religions, leur differentes sectes, l'état de leurs forces par mer et par terre; et généralment tout ce qui concerne leur gouvernament civil, militaire et ecclesiastique,* `a La Haye, MDCCIX (1709).

Rousseau, *Droit* = Charles Rousseau, *Principes generaux du Droit international public. Tome I: Introduction. Sources*, Paris, 1944.

Saint-Priest, *Mémoires* = Le Comte de Saint-Priest, *Mémoires sur l'ambassade de France en Turquie et sur le commerce des Français dans le Levant*, Paris, 1877.

Schopoff, *Protection* = A. Schopoff, *Les réformes et la protection des chrétiens en Turquie (1673-1904)*, Paris, 1904.

Serahsî, *Şerh* = es-Serahsî, *Şerh es-Siyeru'l-kebîr*, türkçeye tercüme: Mehmed Münib 'Ayntâbî, Cild I-II, Kostantiniye, 1241/1825.

Sertoğlu, *ROTA* = Midhat Sertoğlu, *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi (Enciclopedia ilustrată a istoriei otomane*), Istanbul, 1958.

Shaybani's Siyar = *The Islamic Law of Nations. Shaybani's Siyar*, translated with an introduction, notes and appendices by M.Khadduri, Baltimore, Maryland, 1966.

Shaybânî, *Kitâb as-Siyar* = Muhammad ibn al-Hasan ach-Chaibânî, *Le Grand Livre de la Conduite de l'Etat (Kitâb as-Siyar al-Kabîr). Commenté par... as-Sarakhsî.* Traduit par M.Hamidullah, Tome I-IV, Editions Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1989-1991.

Shotwell, *The Straits* = J.T. Shotwell, *A Short History of the Question of Constantinople and the Straits*, în "International Conciliation" (New York), 180, November 1922.

Skilliter, *Harborne* = Susan Skilliter, *William Harborne and the Trade with Turkey. 1578-1582. A Documentary Study of the First Anglo-Ottoman Relations*, London, Oxford University Press, 1977.

Slot, *Archipelagus Turbatus* = B.J. Slot, *Archipelagus Turbatus. Les Cyclades entre colonisation latine et occupation ottomane. c.1500-1718*, Tome I-II, Nederlands Historish - Archaeologisch Institut Te Istanbul, 1982.

Sousa, *Capitulatory Regime* = N. Sousa, *The Capitulatory Regime of Turkey. Its History, Origin and Nature*, Baltimore,1933.

State Paper. Venice = *Calendar of State Papers and Manuscripts, relating to English Affairs, Existing in the Archives and Collections of Venice and in other Libraries of Northern Italy*, edited by Horatio F. Brown, Vol. VIII. 1581-1591, London, 1894; Vol. IX. 1592-1603, London, 1897; Vol. XI: 1607-1610, London, 1904.

Steensgard, *Consuls* = N. Steensgard, *Consuls and Nations in the Levant*, in "Scandinavian Economic History Review", XV/1-2, 1967, p. 13-55.

Sturdza, Petrescu, *Acte şi documente* = *Acte şi documente relative la Istoria Renascerei României,* publicate de Ghenadie Petrescu, Dimitrie A.Sturdza şi Dimitrie C.Sturdza, Vol.I, Bucuresci,1888.

Svoronos, *Inventaire* = N.G. Svoronos, *Inventaire des correspondance des consuls de France au Levant. I. Salonique et Cavalle (1686-1792)*, Paris, 1951.

Şakiroğlu, *1503* = M.H. Şakiroğlu, *1503 tarihli Türk-Venedik Andlaşması* (Tratatul turco-venețian din 1503), în *VIII.Türk Tarih Kongresi*, III.Cilt'ten ayrıbasım, TTK. Basimevi, Ankara, 1983, p. 1559-1569.

Şakiroğlu, *1521* = M.H. Şakiroğlu, *1521 tarihli Osmanlı-Venedik andlaşmasının aslı metni* (Textul original al tratatului osmano-venețian din 1521), în TED, 12, 1981-1982, p. 387-403.

Tarazi, *Statut personnel* = Salah el-Dine Tarazi, *La solution des problèmes de statut personnel dans le droit des pays arabes et africains*, în RdC, 159, I, 1978, p. 348-463.

Teissier, *Inventaire* = Octave Teissier, *Inventaire des Archives Historique de la Chambre de Commerce de Marseille*, Marseille, 1878.

Testa, *Traités* = I.de Testa, *Recueil des traités de la Porte Ottomane avec les puissances étrangères*, Vol.I-VIII, Paris, 1864-1896; vol.IX-X, par A.de Testa et L.de Testa, Paris, 1898-1901.

Theunissen, *Ottoman-Venetian* = Hans Theunissen, *Ottoman-Venetian Diplomatics: The 'Ahdnames, The Historical Background and the Development of a Category of Political-Commercial Instruments together with an Annotated Edition of a Corpus of Relevant Documents*, Dissertation University of Utrecht, 1991 (*Electronic Journal of Oriental Studies*, I, 1998, no 2, p. 1-698).

Tocilescu, *534 documente* = Gr. G. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-române din fiara Românească şi Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul. 1346-1603*, Bucureşti, 1931.

Tritton, *Non-Muslims* = A.C. Tritton, *The Caliphs and their Non-Muslims Subjects*, London, 1930.

TS = *Türkçe Sözlük*, Cild I-II, Yeni Baskı, Ankara, 1988.

Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* = Ismail Hakki Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I-IV cilt, TTK Basimevi, Ankara, 1947-1959.

Uzunçarşılı, *Türk - Ingiliz* = I.H. Uzunçarşılı, *On dokuzuncu asir başlarına kadar Türk-Ingiliz münasebetlerine dair vesikalar* (Documente referitoare la relațiile turco-engleze până la începutul secolului al XIX-lea), în "Belleten", XIII, 51, 1949, p. 615-622.

Valensi, *Venise* = Lucette Valensi, *Venise et la Sublime Porte: la naissance du despote*, Paris, 1987.

Vaughan, *Europe and the Turk* = M. Dorothy Vaughan, *Europe and the Turk. A Pattern of Alliances (1350-1700)*, Liverpool, 1954.

Veinstein, *Achat français* = Gilles Veinstein, *Un achat français de blé dans l'Empire ottoman au milieu du XVIe siècle*, în *L'Empire Ottoman, la République de Turquie et la France*, ed. Hâmit Batu et Jean-Louis Bacqué-Grammont, Istanbul-Paris, 1986, p. 15-36.

Veliman, *Documente turc.* = Valeriu Veliman, *Relaţiile româno-otomane. (1711-1821). Documente turceşti*, Bucureşti, 1984.

Ve€eva, *Commerce* = E. Ve€eva, *Andrinople et le commerce des Ragusains aux XVI^e^-XVII^e^ siècles*, în BHR, 27, III, 1989, p. 62-66.

Villaine-Gandossi, *Baile* =Christiane Villaine-Gandossi, *Les attributions du baile de Constantinople dans le fonctionnement des Echelles de Levant au XVIe siècle*, în *Les grandes Escales, 2-ème partie: Les temps modernes*, Recueil de la Société Jean Bodin, XXXIII, Bruxelles, 1972, p. 227-244.

Villaine-Gandossi,*Venise* = Christiane Villaine-Gandossi, *Contribution `a l'étude des relations diplomatiques et commerciales entre Venise et la Porte Ottomane au XVIe siècle*, în SF, XXVI, 1967, p. 22-45; XXVIII, 1969, p. 13-47 şi XXIX, 1970, p. 290-301.

Visscher, *Coutume* = Charles de Visscher, *Coutume et traité en droit international public*, extrait de la "Revue Général de Droit International Public", 3, 1955.

Wansborough, *Safe-Conduct* = J. Wansborough, *The Safe-Conduct in the Muslim Chancery Practice*, în BSOAS, XXXIV, 1, 1971, p. 20-35.

Williams, *Islamic Civilisation* = J.A. Williams, *Themes of Islamic Civilisation*, University of California Press Berkeley, Los Angeles, London, 1971.

Wittek, *Hakluyt* = Paul Wittek, *The Turkish Documents in Hakluyt's «Voyages»*, în "Bulletin of the Institute of Historical Research", XIX, 57, nov.1942 (jan.1944), p. 122-139.

Wood, *Levant* = A.C. Wood, *A History of the Levant Company*, Oxford University Press, 1935.

Wood, *Treaty* = Hugh M. Wood, *The Treaty of Paris and Turkey's Status in International Law*, în AJIl, XXXVII, 1943, p. 262-274.

Yahya bin Adâm, *Kitâb* = *Taxation in Islam. Volume I: Yahya bin Adâm's Kitâb al-kharâj*, edited, translated and provided with an Introduction and notes by A. Ben Shemesh, Revised Second Edition, Leiden: E.J. Brill, 1967, p. 23-109.

Young, *Droit* = George Young, *Corps de droit ottoman. Recueil des codes, lois, reglements, ordonnace et actes les plus importants du droit intérieur et d'édictes sur le droit cutumier de l'Empire Ottoman*, vol.II, III, VII, Oxford, 1905-1906.

Zachariadou, *Trade and Crusade* = E.A. Zachariadou, *Trade and Crusade. Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydın (1300-1415)*, Venice, 1983.

Tiparul s-a executat sub cda 1302/2004
La Tipografia Editurii Universitatii din Bucuresti

DATA RESTITUIRII

	25. NOV. 2014	
06. MAR. 2006		
0[illegible] IUN. 2006	31. OCT. 2022	
03. IUN. 2006	12. MAI. 2023	
09. IUN. 2[illegible]		
	1[illegible] APR. 2024	
06. SEP. 2006		
23. FEB. 2007		
27. FEB. 2007		
31. MAR. [illegible]		
6. APR. 2[illegible]12		

[illegible]6. MAI. 2[illegible]12



185.000 lei




ISBN 973575978-0
9 789735 759780

Lei 185000